

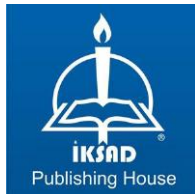
İBRAHİM BAYRAMOV

TARİXİ AZƏRBAYCAN TORPAĞI
QƏRBİ ZƏNGƏZUR

İBRAHİM BAYRAMOV

**TARİXİ AZƏRBAYCAN TORPAĞI
QƏRBİ ZƏNGƏZUR**

Copyright © 2023 by iksad publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of

brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic

Development and Social
Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2023©

ISBN: 978-625-367-399-4

Cover Design: İbrahim Bayramov

November / 2023

Ankara / Türkiye

Size = 16 x 24 cm

Elmi redaktor:

Mahirə Hüseynova,

filologiya elmləri doktoru, professor,
Əməkdar müəllim

Redaktor:

Vəfa Əhmədova,

ADPU-nun Elmi-təşkilati şöbəsinin baş
mütəxəssisi

Rəyçilər:

Akif İmanlı,

filologiya üzrə elmlər doktoru,
professor

Könül Səmədova,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

Almaz Bədəlova,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

İbrahim Məhəmməd oğlu Bayramov. Tarixi Azərbaycan torpağı-Qərbi Zəngəzur , Ankara :Kasım / 2023, 373 səh.

Kitabda Zəngəzurun tarixi coğrafiyası və Qərbi Zəngəzurun Ermənistana verilməsindən bəhs edilir və Zəngəzur toponiminin etimologiyası, ilk dəfə olaraq Azərbaycan dilinin Zəngəzur şivələri tədqiq olunur. Eyni zamanda Qərbi Zəngəzurun tarixi coğrafiyası və etnik tərkibi, toponimləri, oronimləri, hidronimləri, tarixi abidələri, Qərbi Zəngəzurdə azərbaycanlılara qarşı törədilmiş erməni vəhşiliyi izah edilir.

Biz həqiqəti deyirik. Bizim dədə-baba torpağımızdır: bütün Zəngəzur - Şərqi və Qərbi Zəngəzur. İndi Ermənistanda deyirlər ki, İlham Əliyev ərazi iddiası ilə çıxış edir. Əgər Şərqi Zəngəzur varsa, deməli Qərbi Zəngəzur da var. Bəli, Qərbi Zəngəzur bizim dədə-baba torpağımızdır. Demişəm ki, biz oraya qayıtmalıyıq. Bunu hələ on il bundan əvvəl demişəm. Mənim çıxışlarım hamısı mətbuatda var. Demişəm ki, bizim dədə-baba torpağımızdır, biz oraya qayıtmalıyıq, qayıdacağıq və qayıdırıq. Heç kim bizi dayandıra bilməz. Mütləq qayıdacağıq, çünki bunun başqa yolu yoxdur.

**İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

I FƏSİL

Zəngəzurun tarixi coğrafiyası və Qərbi Zəngəzurun Ermənistana verilməsi

1.1.Zəngəzurun tarixi coğrafiyası

Zəngəzur Azərbaycanın Qubadlı, Laçın, Zəngilan rayonlarını, indi Ermənistan adlandırılan Qərbi Azərbaycanın Qafan, Gorus, Sisyan, Meğri rayonlarından ibarət olmaqla 7.892 kv.km ərazini əhatə edir. Qədim dövrdə bu ərazi Sünik adı ilə ifadə olunmuşdur. Bu tarixi məlumata qədim Azərbaycan mənbəyi olan M.Kalankatuklunun “Albaniya tarixi” əsərində rast gəlirik: “Onlar Sünikdən (Zəngəzurdan) Bəncamin adlı tərcüməçini dəvət etdilər”¹. Zəngəzur qəzası ayrıca inzibati ərazi vahidi kimi 1861-ci ildə yaradılıb. 1867-ci ilin dekabrında Yelizavetpol (Gəncə) quberniyası yaradıldıqda Zəngəzur qəzası (mərkəzi Gorus) onun tərkibinə daxil edilmişdir. Cavanşir, Şuşa, Naxçıvan qəzaları, cənubdan Araz çayı boyunca İranla əhatə olunmuşdur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə (1918-1920) Qarabağ general-qubernatorluğunun 4 qəzasından biri olmuş Zəngəzurun sahəsi 7.824 kv. km idi.

Zəngəzur coğrafi anlayışdan bütöv bir zonanı əhatə edən inzibati ərazi bölgüsünün adı kimi XIX əsrin ortalarında işlənsə də, Zəngəzur coğrafi məfhumuna hələ XVI əsrdə rast gəlinir. Zəngəzur inzibati-ərazi vahidi ilk dəfə 1593-cü ildə Osmanlı məmurları tərəfindən tərtib edilən “*Urud və İsgəndər qalası livalarının müfəssəl dəftəri*” ndə sənəddə “Zəngəzur nahiyəsi” adında ayrıca olaraq göstərilmişdir². Zəngəzurun tarixinə nəzər

¹ M. Kalankatuklu . Albaniya tarixi, Bakı, 1993, s.33

² M.Urud. Zəngəzur, Bakı, 2005, s.404; N.Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı,, 2021, s.17.

salanda aydın görmək olur ki, ərazinin indi Ermənistan adlanan respublika ilə hər hansı bir bağlılığı belə olmamışdır.

Zəngəzurun ərazisi e.ə. IV əsrdən b.ə. VII əsrə qədər Qafqaz Albaniyasının, VII-IX əsrlərdə ərəblərin, IX-XI əsrlərdə Azərbaycanda fəaliyyət göstərmiş Sacilər, Salarilər və Rəvvadilər dövlətlərinin, XII-XIII əsrin əvvəllərində Azərbaycan Atabəylər dövlətinin, XIII-XIV əsrlərdə Hülakülər dövlətinin, XIV əsrin sonu-XV əsrin əvvəllərində Cəlairilər dövlətinin və Teymurilər imperiyasının, XV əsrdə Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlətlərinin tərkibində olmuşdur. 1590-1612 və 1724-1735-ci illərdə Osmanlı idarəçiliyinin, xanlıqlar dövründə Zəngəzurun ərazisi Qarabağ xanlığının idarəçiliyinə tabe olmuşdur. Rusiya işğalı ərəfəsində Zəngəzurun əhatə etdiyi ərazilər xanlığın banisi Pənah xan tərəfindən Qarabağ xanlığının tərkibinə daxil edilmişdir.

XIX əsrin 20-ci illərində Azərbaycan Rusiya tərəfindən işğal olunduqdan sonra inzibati ərazi vahidlərinin adları dəyişdirilmiş, quberniyalar və quberniyalara tabe olan qəzalar yaradılmışdır. Zəngəzur ərazisi Gəncə (Yelizavetpol) quberniyasının Zəngəzur qəzasına daxil edilmişdir. Zəngəzur qəzası ayrıca inzibati ərazi vahidi kimi 1861-ci ildə yaradılıb. 1867-ci ilin dekabrında Yelizavetpol (Gəncə) quberniyası yaradıldıqda mərkəzi Gorus olmaqla Zəngəzur qəzası onun tərkibinə daxil edilmişdir. 28 may 1918-ci ildə yaradılan Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə də Zəngəzur inzibati vahid kimi Gəncə (Yelizavetpol) quberniyasının Zəngəzur qəzası adı ilə Azərbaycanın ərazisinin daxilində olmuşdur.

N.Əhmədli 1874-cü ilə aid “Zəngəzur qəzasının kameral təsviri” kitabında Zəngəzurun inzibati ərazi bölgüsündən bəhs edərkən Zəngəzur qəzasının 4 mahaldan ibarət olduğunu

göstərərək yazır ki, 1868-ci ildə Yelizavetpol quberniyasının yaradılması ilə əlaqədar olaraq Şuşa qəzasının bir hissəsində Zəngəzur qəzası yaradıldı və Meğri mahalı Ordubad qəzasından alınaraq Zəngəzur qəzasına birləşdirildi. Ordubad qəzasının özü isə ləğv edilərək Naxçıvan qəzasına birləşdirildi. Zəngəzur qəzası dörd mahala – Meğri, Qafan, Zəngəzur və Sisyan mahallarına bölünmüşdür.³

A.Bakıxanov yazırdı ki, Nadir dövrünün axırlarında Pənah bəy İbrahim Xəlil oğlu Cavanşir, ardıcıl davam edən müharibələr nəticəsində xanlıq ləqəbilə Qarabağda hökmranlıq bayrağını yüksəltdi. Əvvəlcə Bayat və daha sonra Tərnat qalasını bina etdi. Bu qalanın hasar və dükanlarının hasarı I Şah Abbasın qışlağı yerində, Şah bulağı adlı çeşmənin yanında, indi də mövcuddur. Bir neçə vaxtdan sonra, erməni mülüklərilə düşmənçilik edən Məlik Şahnəzər Vərəndəinin xahişinə görə, indiki Şuşanın yerində Pənahabad qalasını bina etdi. Erməniləri özünə tabe edərək, gündən-günə qüvvətləndi. Xudafərin körpüsündən başlayaraq Kürək çayına və Bərgüşat mahalına qədər yerləri ələ keçirdi. Bundan əlavə, Qarabağa aid Mığrı və Güney mahallarını, Naxçıvana aid Tatif və Sisyanı, İrəvana aid Tərtər Kolanını və Təbrizə aid olan Zəngəzur və Qapanı tutdu. O bəzən Ərdəbil və sair kimi qonşu ölkələri də özünə tabe edirdi⁴.

³ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının kameral təsviri, 1874-cü il. Bakı, 2021, s.4.

⁴ A.Bakıxanov. Gülüstani-İrəm, Bakı, 2010, 302, s. 184

1920-ci ilin aprelin 28-də Sovet Rusiyası tərəfindən Şimali Azərbaycan işğal ediləndən sonra türk dünyasının, o cümlədən Türkiyə ilə Azərbaycan arasında sədd çəkmək üçün 1920-ci il 10 avqustda Rusiya K(b)P-nin Qafqaz Bürosu Azərbaycanın bolşevik rəhbərliyinin razılığı olmadan Naxçıvanın Şərur - Dərələyəz bölgəsini Ermənistana vermək barədə qərar çıxardı, Qarabağ və Zəngəzur isə Azərbaycanla Ermənistan arasında "mübahisəli ərazilər" elan olundu. 1920-ci il noyabrın 29-da Ermənistanda sovet hakimiyyətinin qurulduğu elan olundu.

Zəngəzurun Ermənistana verilməsi 1920-ci il noyabrın 30-da keçirilən Azərbaycan K(b)P MK Siyasi və Təşkilat bürolarının birgə iclasının qəbul etdiyi qərarı ilə həll olundu. Nəticədə Zəngəzur qəzasının 6.742 kv. verstlik ərazisindən 3.105 kv. versti Azərbaycan SSR-nin tərkibində qalmış, 3.637 kv. verstlik hissəsi isə Ermənistan SSR-ə verilmişdir.

N.Əhmədli yazır: “1921-ci ildə, Ermənistanın sovetləşdirilməsi ərəfəsində Zəngəzur qəzasının 59,6 %-i bolşevik Rusiyasının rəhbərliyi tərəfindən Ermənistana verilmişdir. Buraya I polis sahəsi bütövlükdə, II polis sahəsindən Əliqulukənd, Goranzur, Gorus, Dığ, Xoznavar, Xıncirək kəndlər icmaları, III polis sahəsindən Arsevanik, Oxtar, Ucanis, Xələc kəndlər icmaları, IV polis sahəsindən Aldərə, Astazur, Vartanizor, Güdkum, Kavart, Girətağ, Lehvaz, Meğrı, Nüvədi, Oxcu və Şıxavuz kənd icmalarına daxil olan kəndlər idi. Beləliklə, Zəngəzur mahalının qərb hissəsi Azərbaycan xalqının iradəsi əleyhinə olaraq zorla qoparılıb Ermənistan SSR-ə verilmişdir”⁵.

⁵ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının kameral təsviri, 1874-cü il.Bakı, 2021, s.6.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev 1997-ci il yanvarın 31-də Azərbaycan EA-nın aparıcı alimləri və institut rəhbərləri ilə keçirdiyi görüşdə milli tarix elmi qarşında Azərbaycan xalqının XIX-XX əsrlər tarixinin yenidən obyektiv, vicdanlı yazılması vəzifəsini qoydu. Məsələnin bu müstəvidə qoyulmasının əsas məqsədi son iki əsr ərzində Azərbaycan xalqının yaşadığı məşəqqətli tarixin bütün qaranlıq səhifələrinin açılaraq ilk növbədə Azərbaycan xalqına, həm də dünya ictimaiyyətinə çatdırılması idi. Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 1997-ci il dekabrın 18-də imzaladığı “1948-1953-cü il illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında” və 1998-ci il martın 26-da imzaladığı “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” fərmanlar itirilmiş torpaqlarımızın, o cümlədən Zəngəzurun həqiqi elmi tarixinin tədqiqi üçün hüquqi əsaslar yaratdı.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Zəngəzurla bağlı dövlətimizin siyasi mövqeyini həmişə açıq şəkildə bildirmişdir. 2014-cü il aprelin 8-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılmasının 90 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə son iki əsrdə Zəngəzurla bağlı tarixi ədalətsizliyin aradan qaldırılacağını ifadə etmişdir: “Xalqımıza qarşı ədalətsizlik edilmişdir. Çünki Azərbaycanın əzəli torpağı olan Zəngəzuru Azərbaycandan ayıraraq Ermənistanla vermişdilər. Zəngəzur tarixi, əzəli Azərbaycan torpağıdır. Zəngəzurun o vaxtkı əhalisinin mütləq əksəriyyəti azərbaycanlılar idi. Zəngəzurun bütün yaşayış məntəqələrinin adları Azərbaycan adları idi. Ona görə, bu qərarın qəbul edilməsində Azərbaycan xalqına qarşı ədalətsizlik və qərəz əsas rol oynamışdır. Eyni

zamanda, bu qərarla Azərbaycan coğrafi baxımdan iki yerə bölünürdü. Eyni zamanda, böyük türk dünyası iki yerə bölünürdü. Bu, ədalətsizlikdir, bu, sağalmayan yaradır. Ancaq mən tam əminəm ki, vaxt gələcək və biz azərbaycanlılar bütün tarixi torpaqlarımıza qayıdacağıq.” 2019-cu il 15 oktyabrda Azərbaycanda keçirilən Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının VII Zirvə Görüşündə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev nitqində demişdir: “Azərbaycanın əsas hissəsi ilə Naxçıvan bölgəsi arasında Zəngəzur yerləşir. Vaxtilə Zəngəzur bölgəsinin Azərbaycandan alınıb Ermənistanla birləşdirilməsi böyük türk dünyasını coğrafi baxımdan parçaladı”. Nəticə etibarlı ilə Qərbi Zəngəzur coğrafi məfhum, inzibati ərazi vahidi olaraq elmi dövriyyəyə daxil edildi. Bu da Qərbi Zəngəzurun elmi, tarixi, coğrafi mövqedən araşdırılmasına bilavasitə imkanlar yaradır.

1.2. Zəngəzur toponiminin etimologiyası

“Zəngəzur” sözünün etimologiyası müxtəlif cür izah edilmişdir. Erməni müəllifi Q.O.Karapetyan tərtib etdiyi “Армянские легенды и предания” əsərində Zəngəzurun mənası ilə bağlı müxtəlif rəvayətlər olduğunu göstərir və bu rəvayətlərə elmi don geyindirməyə çalışır. Birinci rəvayət. Əmir Teymur hələ Araz çayını keçməmiş onun yanına Mher adlı bir işxan (erməni) gələrək deyir ki, Əmir Teymurun ömrü uzun olsun. Mən gəlmişəm ki, sizə xidmət və kömək edim. Teymurun ona “necə kömək edə bilərsən?” sualına işxan belə cavab verir: “Neçə ki, Xot kəndindəki monastrda zəng var, siz bu ölkəni tuta bilməyəcəksiniz”. Düşmən hücum edərkən tez monastrın zəngi çalınır. Əhalini düşməne qarşı mübarizəyə çağırırlar. Əmir Teymur bir az fikirləşdikdən sonra deyir: “Get, zəngi susdur. Sənə çoxlu qızıl və vəzifə verərəm. Həmin şəxs bir neçə nəfərlə birlikdə gecə zəngin altında ocaq qalayır, zəngin səsini eşitməz edir. Əmir Teymur öz ordusu ilə Araz çayını keçərkən monastrın rəhbəri zəng çalanı yanına çağıraraq deyir ki, kilsənin zəngini çalsın. O, nə qədər çalışır, zəng çalınsa da, səsi çıxmır. Zəng çalan monastr rəhbərinin yanına qaçır və deyir ki, çox təəssüf. Zəngin səsi çıxmır. Əmir Teymur həmin gecə ölkəni tutur. Kəndin sakinləri bundan təəccüblənir və bir-birindən soruşur: “Niyə zəngi vurmadılar. Bir neçəsi cavab verir: “Zanqı zure, zanqı zure” (“Təəssüf ki, zəng çalınmadı”). Bundan sonra mahalın adı Zəngəzur adlanır. İkinci rəvayətə görə, Vorotan dərəsində (Zəngəzur ərazisindədir) çoxlu kənd və hər kəndin bir, hətta bəzilərinin iki kilsəsi olmuşdur. Səhər tezdən zəng çalınanda dərə zəng səsi ilə dolardı. Kim kilsədə bütün zənglərin dalbadal çalınmasını eşidirsə, deyirmiş: “Zanqı dzore, zangi

dzore” (“Dərə zəngi”). Bundan sonra mahal Zanqedzor adlanıb. Zaman keçdikcə Zanqedzor Zəngəzur kimi sabitləşmişdir. Üçüncü rəvayətə görə, Tatev monastırı tikilərkən böyük bir zəng də asırlar. Zəng o qədər güclü səs çıxarırmış ki, çalınanda mahalın hər yerində — dağında, dərəsində eşidilmiş. Əhali deyirmiş: “Es inç zor zanqe” (“Necə də güclü zəngdir!”). Bununla bağlı Zanqızor və ya Zəngəzur adı yaranıb⁶. Yuxarıda Zəngəzur coğrafi adının mənşəyi ilə bağlı deyilənlər elmi həqiqətdən tamamilə uzaqdır. Azərbaycanşünaslıqda da “Zəngəzur” toponiminin etimologiyasına toxunulmuşdur. B.Ə.Budaqov və Q.Ə.Qeybullayev Zəngəzur toponiminin mənşəyi ilə bağlı yazırlar: “Zəngəzur”— Albaniyanın tarixi Sisakan əyalətinin sonrakı adı. XIV əsrdən məlumdur. Mənşəcə Zəngə Anadoluda yaşamış nüfuzlu kürd tayfasıdır. XVI əsrin əvvəllərində qızılbaşlara qoşulmuş, kürd mənşəli türkləşmiş Zəngi tayfasının adındandır. Dağlıq Şirvanda Zəngi yurdu və Zəngi dağı toponimləri var. Zəngə kürd tayfasının adından və ermənicə zur (dzor) “dərə”, “vadi” sözündən ibarətdir”⁷. “Azərbaycan toponimləri” lüğətində Zəngəzur silsiləsi oroniminin izahından bəhs edilərkən göstərilir ki, Zəngəzur oronimindəki zəngi komponentinin qədim fars dilində işlənən səng (daş, qaya) sözündən ibarət olması ehtimal edilir⁸.

⁶ Дорога Мгера. Армянские легенды и предания. Составление, перевод с армянского, предисловие и комментарий Г.О.Карапетяна, М., 1990, с. 22-23

⁷ Б.В.Ə.Будақов, Q.Ə. Qeybullayev Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.262.

⁸ Azərbaycan toponimləri. Ensiklopedik lüğət, Bakı, s. 236

V.Əliyevin fikrincə, Zəngəzur əvvəllər Zəngi dərəsi adlanmış, zaman keçdikcə ərazi Zəngəzur kimi tanınmış və toponim zəngi türk tayfası adı ilə erməni dilində dərə mənasında işlənən “dzor” sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir⁹. Musa Urud “Zəngəzur” kitabında Zəngəzur toponiminin mənşəyinə də toxunmuş və kitabın birinci hissəsində “Zəngəzur sözü nə deməkdir?” bölməsini məhz Zəngəzur toponiminin etimologiyasına həsr etmişdir¹⁰. M.Urudun fikrincə, “Zəngəzur” toponimi bu ərazilərdə yaşayan, öz igidliyi və cəngavərliyi ilə seçilən Zəngi tayfalarının adı və ərəblərin bu ərazilərə gəlişi ilə bağlıdır. Ərəbcə “sur” daş-divar, qala, bürc deməkdir. Çox döyüşkən və azadlıq sevən bu tayfa ərəblərə qarşı axıradək mübarizə aparmış, şübhəsiz ki, bu illərdə onlarca qalalar, istehkamlar tikərək, düşməne qarşı mübarizə vasitəsi kimi istifadə etmişlər¹¹. Göründüyü kimi, Musa Urud “Zəngəzur” toponiminin ikinci komponentini təşkil edən zur sözünü erməni dilində dərə mənasında işlənən dzor sözü ilə yox, ərəb dilində daş, qaya mənasında işlənən sur topoformanı ilə bağlayır. Bu, müəllifin yozumudur. 2 cildlik “Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti”ndə Zəngəzur toponimindən bəhs edilməmişdir. Çox təəssüf ki, ayrıca olaraq coğrafi məfhum kimi Zəngəzur toponimi deyil, Zəngəzur silsiləsi oronimi daxil edilmişdir. Oronimin qədim fars dilindəki zəng komponentinin səng (daş, qaya) sözündən əmələ gəldiyi göstərilmişdir¹².

⁹ V. Əliyev Zəngəzurda qalan izimiz, Bakı, 2004, 222-225.

¹⁰ M.Urud. Zəngəzur, Bakı, 2005, s. 29-34.

¹¹ Yenə orada, 30-31

¹² Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti, iki cildə, II cild, Bakı, 2007, s.295.

Zəngəzur Azərbaycan türklərinin tarixi-etnik torpaqları olduğu üçün toponim də Azərbaycan dili ilə izah olunur. Zəngəzur iki komponentdən ibarətdir: Zəngi və zur. Toponimin birinci komponenti zəngi tayfa adını əks etdirir. Zəngi tayfası ilə bağlı müxtəlif fikirlər var. B.Ə.Budaqov və Q.Ə.Qeybullayev “zəngi” etnonimini “zəngə” formasında götürür və onu kürd mənşəli türkləşmiş tayfa hesab edirlər¹³. V.Əliyev F.Sümərə əsaslanaraq zəngi tayfasını oğuz tayfasının bir qolu hesab edir¹⁴. M.Urud “zəngi” etnoniminin türk tayfası olduğunu qeyd edir və eranın əvvəllərindən mövcud olduğunu yazır. Müəllifin fikrincə, zəngilərin Zəngəzur ərazilərinə kütləvi köçü Atabəylər dövründə başlamış, Səfəvilərin hərbi yürüşlərində daha da güclənmişdir¹⁵. Eyni zamanda M.Urud zəngi tayfasının Özbəkistanda yaşadığını qeyd edir.

Doğrudur, Zəngəzur toponiminin formalaşmasında iştirak edən zəngi etnonimi qədim türk tayfalarından biridir. Bu tayfa oğuzların yox, qıpçaq tayfalarının bir qolunu təşkil edirdi. F.Şümər yazır: “Əlcəzair və Suriya hakimləri olan zəngilər də türk məmlük ailəsindən idilər”¹⁶. F.Zeynalov aydın şəkildə göstərir ki, ərəb ölkələrindəki məmlük türkləri qıpçaq tayfalarıdır¹⁷. Toponimin ikinci komponentini “zur” sözü təşkil edir. “Zur” dzor sözünün fonetik variantıdır. “Dzor” sözünün etimologiyası ilə bağlı müxtəlif fikirlər var. Hr.Kpnansyan “dzor” sözünü erməni dilində işlənən söz hesab edərək xalq

¹³ B.Ə.Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.262.

¹⁴ V. Əliyev Zəngəzurda qalan izimiz, Bakı, 2004, 224.

¹⁵ M.Urud. Zəngəzur, Bakı, 2005, s. 30-32.

¹⁶ Faruq Sümər. Oğuzlar, Bakı, 1992, s.123.

¹⁷ F. Zeynalov. Türkologiyanın əsasları, Bakı, 1981, s. 26.

dilində “dərə” mənasında işlənən tar(a) sözü ilə bağlayır¹⁸. Halbuki erməni dilində “dərə” mənasında işlənən phor sözü vardır¹⁹.

R.Yüzbaşov “dzor” sözünü erməni mənşəli söz hesab edir: “... “dzor” termini erməni dilində “dərə”, “vadi”, “yarğan” məfhumlarını ifadə edir²⁰. A.Axundov Azərbaycan toponimiyasında öz əksini tapan “dzor”, “zor”, “zur” topoformantlarını erməni dili ilə bağlayır: “Nisbətən geniş yayılmış topoformantlardan -dzor, -zor, -zur erməni dilində “dərə” mənasını ifadə edir”²¹. E.N.Buşuyeva yazır ki, “dzor” sözü erməni dilinə mənsub termindir. “Dərə”, “vadi”, “böyük dərə”, “yarğan” mənalarını bildirir²². E.M.Murzayev də “dzor” sözünün “zor”, “zur” variantlarının olduğunu göstərməklə erməni dilinə məxsus coğrafi termin hesab edir²³.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Musa Urud toponimin ikinci komponentini “zur” sözünü ərəb dilində “divar”, “qala”, “bürc” mənasında işlənən “sur” sözü ilə əlaqələndirir. Apardığımız tədqiqatlara və “dzor” sözünün fonetik variantları olan “zor”, “zur” sözlərinə əsaslanıb bu qənaətə gəlirik ki, “dzor” mənşəcə erməni dilinə mənsub deyil. Bu söz əsl türk sözüdür. Qədim türk dilində iki söz var: yar və car. “Yar — “yarğan”, “hündür, uca

¹⁸ Гр. Капанцян. Историколингвистическое значение топонимии древней Армении, Ереван, 1940, с. 97.

¹⁹ Yenə orada, 106.

²⁰ R.Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri, Bakı, 1966, s. 69.

²¹ A. Axundov. Torpağın köksündə tarixin izləri, Bakı, 1983, s. 24.

²² Е.Н. Бушуйева Словарь русской транскрипции географических терминов и других слов, встречающихся в топонимии Азербайджанской ССР, М., 1971, с. 66.

²³ Э.М. Мурзаев Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 181

sahil”, “dik sahil”, “dik qayalar”, “sıldırım”²⁴, “yarğan”, “dərə” mənasını bildirir²⁵. “Car” sözü də “yarğan”, “dik, uca sahil” mənasında²⁶ işlənir. “Yar” sözü Bənənyar (Culfa), “car” sözü Car (Zaqatala) toponimlərində öz izlərini qoruyub saxlamışdır²⁷. T.Əhmədov “car” sözünü “yar” sözünün dialekt variantı hesab edir ²⁸ . “Azərbaycan toponimləri” kitabında Zaqatala rayonundakı “car” toponiminin izahında göstərilir ki, “car” türk mənşəli söz olub, “sıldırım sahil, sıldırım dik qaya”, “uçurum”, “yarğan”, “dərə” mənalarında işlənən “yar” sözünün dialekt formasıdır²⁹. Göründüyü kimi, “car” sözü ilə “yar” sözü birbirinə yaxın mənalar ifadə edir. “Car” sözünü “yar” sözünün dialekt variantı hesab etmək doğru deyil. Bizə görə, “dərə”, “yarğan” mənasında işlənən “car” sözü “yar” sözündən daha qədimdir və dialektlərdə özünü qoruyub saxlamışdır. “Yar”, “car” sözünün fonetik variantıdır. Erməni dilində “dərə”, “yarğan” mənasında işlənən “dzor”, “zor”, “zur” qədim türk dilində eyni mənada işlənən “car” sözünün erməni dilində işlənən fonetik formasıdır. Belə ki, car sözü erməni dilinin qanun-qaydalarına uyğunlaşdırılıb “dzor” (“zor”) formasında işlədilmişdir. Araşdırmalar göstərir ki, “dzor” komponentli toponimlər indi Ermənistan adlandırılan Qərbi Azərbaycanda geniş yayılmışdır: Aqarakadzor (Keşişkənd), Axavanadzor

²⁴ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т III, ч.1, СПб, 1905,с. 100.

²⁵ Древнетюркский словарь, Л., 1969, с. 238.

²⁶ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т III, ч.1, СПб, 1905,с. 100.

²⁷ Т.М. Əhmədov. El-obamızın adları, Bakı, 1984, s. 90

²⁸ Yenə orada, s. 90.

²⁹ Azərbaycan toponimləri, Bakı, 1999, s.549.

(Axta), Karadzor (Hamamlı) və s. Bu qənaətə gəlirik ki, “Zəngəzur” türk mənşəli toponim olmaqla etnotoponimdir.

1.3. Azərbaycan dilinin Zəngəzur şivələri

Zəngəzur Azərbaycanın Qubadlı, Laçın, Zəngilan rayonlarını, indiki Ermənistanın Qafan, Gorus, Sisyan və Meğri rayonlarının ərazilərini əhatə edir.

Zəngəzur coğrafi anlayış mənasında bütöv bir zonanı əhatə edən inzibati ərazi bölgüsünün adı kimi XIX əsrin ortalarında işlənsə də, Zəngəzur coğrafi məfhumuna hələ XVI əsrdə rast gəlinir. 1593-cü ildə tərtib edilmiş “Urud və İsgəndər qalası livalarının müfəssəl dəftəri”nə görə məskun və qeyri-məskun yerlərin adları” tarixi sənəddə “Zəngəzur nahiyəsi” adında nahiyəyə ayrıca olaraq göstərilmişdir. XIX əsrin 20-ci illərində Azərbaycan Rusiya tərəfindən işğal olunduqdan sonra inzibati ərazi vahidlərinin adları dəyişdirilmiş, quberniyalar və quberniyalara tabe olan qəzalar yaradılmışdır. Zəngəzur ərazisi Zəngəzur qəzası adı ilə Azərbaycanın Gəncə (Yelizavetpol) quberniyasının inzibati ərazi vahidliyinə daxil edilmişdir və bununla Zəngəzurun Azərbaycanın tarixi ərazisi olduğunu təsdiq etmiş olur. 28 may 1918-ci ildə yaradılan Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə də Zəngəzur inzibati vahid kimi Gəncə (Yelizavetpol) quberniyasının Zəngəzur qəzası adı ilə ADR-in ərazisinə daxil edilmişdir.

Zəngəzur Azərbaycan Respublikasının ərazisinin bir hissəsi kimi Azərbaycan bədii ədəbiyyatında geniş şəkildə işlədilmişdir. Bu baxımdan Əyyub Abbasovun “Zəngəzur” romanının adını çəkmək olar. Eyni zamanda Süleyman

Rəhimovun, Əli Vəliyevin povest və romanlarında Zəngəzur coğrafi məfhum olaraq geniş şəkildə işlədilmişdir.

Azərbaycanşünaslıqda Zəngəzur coğrafi adı göstərilməklə araşdırmalar aparılmışdır. Vilayət Əliyevin “Zəngəzurdə qalan izimiz” (2004), Musa Urudun “Zəngəzur” (2005), A.Muradverdiyevin “Zəngəzur - Tariximizin yaddaşı” (2007) kitabları yazılmışdır. Hacı Nəriman oğlu Abdulla 2018-ci ildə “Azərbaycanın Zəngəzur bölgəsinin demoqrafik vəziyyətində dəyişikliklər (XIX-XX əsrin 20-ci illəri)” mövzusunda tarix üzrə fəlsəfə doktorluğu dissertasiyası müdafiə etmişdir. Bununla yanaşı “Zəngəzur toponimləri” məfhumu elmi dövriyyədə yetərinə işlədilir. Ə.Rüstəmlinin “Zəngəzurün türk mənşəli yer adları (toponimiyası)” monoqrafiyasında da (2010) Zəngəzur coğrafi adı olduğu kimi göstərilmişdir. Lakin Azərbaycan dialektologiyasında “Zəngəzur” coğrafi adını özündə əks etdirən tədqiqata rast gəlinmir və Azərbaycan dili şivələrinin təsnifində “Zəngəzur şivəsi” ayrıca olaraq göstərilmir. Halbuki 1964-cü ildə çap olunmuş “Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti”ndə, 2007-ci ildə çap olunmuş “Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti”ndə “Zəngəzur şivəsi” adı altında ayrıca material verilmişdir. Məsələn:

QAVSARA (Zəngəzur), is.- pətəkdən çıxmış bir neçə arını yığmaq üçün ayı gilası ağacı qabığından toxunmuş səbət- улей, лозовый плетеный улей. - *Dünən meşədə bir neçə q a v s r a* qayırdım³⁰ .

QIMZAMAQ (Zəngəzur), f.- qaldırmaq – поднимать.- *Mən dolı çuvalı q i m z ı y a* billəm³¹ .

³⁰ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, bircildlik, Bakı, 1964, s.104-105.

³¹ Yenə orada, s.136.

TOZANQI (Zəngəzur), s.- seyrək, narın (qar)- редкий, мелкий (снег).- Bu axşam bir t o z a n q ı qar yağıb³².

Basdix (Ordubad, İrəvan, Zəngəzur) – un, doşab və qozdan hazırlanan çərəz³³.

Canqa (Zəngəzur) –kök.- Hajqurban oğlu Asdan canqa adamdı³⁴.

Kontaylığ (Zəngəzur) – sözə baxmama.-Onun elə kontaylığ peşəsidi³⁵.

Tozanqı (Qarakilsə, Zəngəzur) –toz şəklində yağan; narın (qar). – Bu axşam bir tozanqı qar yağıb, gəl görəsən (Zəngəzur)³⁶.

♦**Tozanqı düşmək** (Zəngəzur) – toz şəklində qar yağmaq³⁷.

Yığntı (Gədəbəy, Gəncə, Göygöl, Kürdəmir, Mingəçevir, Şəki, Zəngəzur) –nehrə çalxamaq üçün bir neçə gün yığıb saxlanılan qatıq. Bizim bu gün yığntımız çoxdu (Zəngəzur)³⁸ Fikrimizcə, Azərbaycan dili şivələrinin təsnifinə ayrıca Zəngəzur şivəsi daxil edilə bilər. Belə ki, Zəngəzur şivəsinə Azərbaycanın Şərqi Zəngəzur ərazisindəki Laçın, Qubadlı, Kəlbəcər, Zəngilan şivələri, indiki Ermənistan ərazisində qalmış Qərbi Zəngəzurun Meğri, Qafan, Sisyan, Gorus şivələri daxil edilə bilər.

Zəngəzurun Qarakilsə (Sisyan) rayonunun şivələrini Q.A.Bağirov (Ermənistan SSR Sisyan rayonunun Azərbaycan

³² Yenə orada, s. 384.

³³ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, Bakı: 2007, s. 41

³⁴ Yenə orada, s. 71.

³⁵ Yenə orada, s. 258..

³⁶ Yenə orada, s. 505.

³⁷ Yenə orada, s. 505.

³⁸ Yenə orada, s. 550.

dili şivələri, Bakı,1966), Zəngilan rayonunun şivələrini S. Behbudov (Azərbaycan dilinin Zəngilan şivəsi, Bakı, 1966), Meğri rayonunun şivələrini Ə.Əliyev (Azərbaycan dilinin Meğri şivələri, Bakı, 2003), Qubadlı rayonunun şivələrini R.Abbasova (Azərbaycan dilinin Qubadlı şivələri, Bakı, 2006) araşdırmışdır. B.İbrahimovun Laçın rayonu şivələri ilə bağlı “Azərbaycan dilinin Laçın rayonu şivələrinin bəzi morfoloji xüsusiyyətləri” (Azərbaycan SSR EA Xəbərləri. Ədəb., dil və incəsənət seriyası, 1967, №1, s.69-76), “Azərbaycan dilinin Laçın rayonu şivələrinin hal şəkilçiləri” (V.İ.Lenin adına API-nin 1965-ci il elmi-tədqiqat işlərinin yekunlarına həsr edilmiş XXI elmi hesabat konfransının materialları, Bakı, 1966, s. 86-87), “Azəri dilinin Kiçik Qafqaz sıra dağları ətəyi (Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonları) şivələrinin leksik xüsusiyyətləri” (V.İ.Lenin adına API-nin professor-müəllim heyətinin və aspirantlarının Böyük Oktyabr Sosialist İnqilabının 50 illiyinə həsr olunmuş elmi sessiyasının tezisləri, Bakı, 1967, s. 35-36) məqalələri çap edilmişdir.

Zəngəzur şivələrinin özünəməxsus fonetik, morfoloji, sintaktik və leksik xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycan dilinin digər şivələrindən fərqlənir.

Zəngəzur şivələrinin fonetik xüsusiyyətləri aşağıdakılardır.

1. a > ə, o > a, ı > i, u > ı və başqa saitlərdə baş verən səs əvəzlənməsi: qayıt > qəyit, qapı > qəpi, qayış > qəyiş, ağız > əğiz, ayaq > əyax, qamış > qəmiş, qara > qərə, ovuc > avıç, plov > plav, qovun > qavın, qohum > qahım, xırda > xirdə, burun > bırın, armud > armıd, buzov > bızov və s.

2. Tək hecalı və sözün ortasında b > v səs əvəzlənməsi: qab > qav, dəb > dəv, cib > civ, gəbə > gəvə, qabax > qavax, baba > bava və s.

3. Tək hecalı və sözün ortasında c > j səs əvəzlənməsi: sac > saj, qoca > qoja, gecə > geje, acıq > ajıx, və s.

4. Tək hecalı və sözün ortasında v > f səs əvəzlənməsi: ovçu > //ofçı, afçı, divar > difar, divar > tifar, və s.

Zəngəzur şivələrinin özünəməxsus morfoloji xüsusiyyətləri müşahidə olunur.

1.Sözün kökünün son hecasında sait uzun tələffüz olduğu üçün ismin yiyəlik halında saitle bitən sözlər –n şəkilçisini qəbul edir, samitlə bitən sözlər isə şəkilçi qəbul etmir. Məsələn: qonşu:n quzusu (ədəbi dildə: qonşunun quzusu), ərsi:n ucu (ədəbi dildə: ərsinin ucu), çoba:n sürüsü (ədəbi dildə: çobanın sürüsü), qaşı:n təzəsi (ədəbi dildə: qaşığın təzəsi) və s.

2.Mənsubiyyət kateqoriyasında II şəxsin cəmi -i:z, -ü:z şəkilçisini qəbul edir. Məsələn: atā:z (sizin atanız), əmī:z (sizin əminiz), quzū:z (sizin quzunuz), inəyī:z (sizin inəyiniz) və s.

3.Feilin əmr şəklinin II şəxsin tək dilimizin qədim dövründə işlənmiş -ginən, -ginən, - gunan, -günən şəkilçisi ilə ifadə olunur. Məsələn: yeginən, getginən, başlagınan, qorugunan və s.

Zəngəzur şivələrinin özünəməxsus sintaktik xüsusiyyətləri müşahidə olunur.

1. II növ təyini söz birləşməsində II tərəf iki mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edir. Məsələn: axşam çağısı, tuman bağısı, əmək haqqısı, meşə yolu və s.

2. III növ təyini söz birləşməsində II tərəf iki mənsubiyyət şəkilçisi qəbul edir. Məsələn: qolxozun sədrisi, birqadanın üzvüsü, qoyunnarın üçüsü və s.

Zəngəzur şivələri üçün səciyyəvi olan sözlər Azərbaycan dilinin digər şivələrinin leksikasından fərqlənir. Məsələn: ağırırıx (Meğri) -“göz xəstəliyi”, axdıcar (Zəngilan) -başqasına mənsub, baraher (Qarakilsə) -böyük düz yer, böyük sahə, cəvcə (Qarakilsə)-cəhəng, çaqqala (Qarakilsə, Zəngilan) - yetişməmiş, kal meyvə, çapo:ulçu (Laçın)-qarətçi, çapqınçı, çırpanax (Meğri, Zəngilan) -meyvə çırpmaq üçün uzun ağac, daddığ (Qafan) - yağda qızardılmış soğan; yağ-soğan, əmdərməx' (Qarakilsə, Laçın, Zəngilan) – tökmək, aşırıb tökmək, çağal (Qubadlı) – quyruğunun ucu ağ, alabula (heyvan), quruluş (Qubadlı) - çürümüş peyin və s.

Göründüyü kimi, Zəngəzur şivələrinin özünəməxsus fonetik, morfoloji, sintaktik və leksik xüsusiyyətləri vardır. Belə bir qənaətə gəlirik ki, Zəngəzur şivələrinin elmi dövrüyyəyə daxil edilməsi və Azərbaycan dili şivələrinin təsnifində Zəngəzur şivələrinin adının göstərilməsi məqsədəuyğun olardı.

II FƏSİL

Qərbi Zəngəzurun tarixi coğrafiyası və etnik tərkibi

2.1. Qərbi Zəngəzurun tarixi coğrafiyası

Qərbi Zəngəzurun ərazisi keçmiş SSRİ dövründə inzibati ərazi bölgüsü daxilində rayonlara bölünmüş və indiki Ermənistan Respublikasına verilərək tabeliyində 1930-cu ildə Gorus, Qafan, Sisyan və Meğri rayonları, 1990-cı illərdə Ermənistan Respublikasında rayonlaşma inzibati vahidi ləğv edilərək vilayətlər yaradılmışdır. Keçmiş Gorus, Qafan, Sisyan, Meğri rayonları və əraziləri yeni yaradılmış Syunik vilayətinin tərkibinə daxil edilmişdir.

2.1.1. Gorus rayonu

Gorus XIX əsrdə Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasının tabeliyində kənd olmuşdur. İndi Ermənistan Respublikasının Syunik vilayəti tərkibində Gorus şəhər və vilayət mərkəzidir. Yaşayış məntəqəsi olaraq Bazarçay (Vorotan) çayının sol tərəfində yerləşir. Erməni mənbələrində Gorusun XIII əsrdən xatırlandığı göstərilir³⁹. Erməni ədəbiyyatında Qoris, Gerusi, Gorus formasında⁴⁰, Azərbaycan ədəbiyyatında Qorus formasında da qeyd edilmişdir⁴¹.

³⁹ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ:953.

⁴⁰ Զ. Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ, 28

⁴¹ Թ. Rüstəmli. Zəngəzurun toponimləri- tarixin izi ilə, Bakı, 2016, s.251

Zəngəzurdan bəhs edən “Qaçaq Nəbi” dastanında, Ə.Abbasovun “Zəngəzur”, Ə.Vəliyevin “Budağın xatirələri”, S.Rəhimovun “Qafqaz qartalı” birmənalı olaraq yaşayış məntəqəsinin adı Gorus formasında əksini tapmışdır.

1593-cü ildə tərtib edilmiş “Urud və İsgəndər qalası livalarının müfəssəl dəftəri”ndən görünür ki, Gorus Zəngəzur nahiyəsinin tərkibində olmuşdur. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasının tərkibində rus dili orfoqrafiyasına uyğun Герусы (Gorus -İ.B.) formasında qeyd edilmişdir⁴².

Məhəmməd həsən Vəlili (Baharlı) Zəngəzurda Cavad qəzasında Gorus adında iki yaşayış məntəqəsinin adını göstərir: Böyük Gorus, Cır Gorus⁴³. XIX əsrdə Gorusun adı həm də Köhnə Gorus formasında da qeydə alınmışdır⁴⁴.

Yaşayış məntəqəsinin adı N.Əhmədlinin tərtib etdiyi “Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər”⁴⁵, “Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il”⁴⁶ kitablarında Gorus formasında qeyd edilmişdir.

Gorus həm rayon, yaşayış məntəqəsi olaraq həm də rayon mərkəzinin adını bildirmişir. İndi Gorus Ermənistan

⁴² Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 11

⁴³ М.Вəlili (Baharlı). Azərbaycan (coğrafi-təbii, etrioqrafik və iqtisadi mülahizat), Bakı, 1993, s. 57

⁴⁴ Ə. Rüstəmli. Zəngəzurun toponimləri- tarixin izi ilə, Bakı, 2016, s. 252

⁴⁵ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s. 19, 22, 26, 245, 246

⁴⁶ N.Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.190

Respublikasının vilayətlərindən biri olan Syunik vilayətinin inzibati mərkəzi olaraq şəhərdir.

Gorus indi Ermənistan adlanan respublikada 1930 - cu il sentyabrın 9-da rayon kimi yaradılmışdır. Qədim Azərbaycan torpağı Gorusun ərazisi VIII-X əsrlərdə ərəblərin işğalı altında olmuşdur. XI-XIII əsrlərdə səlcuqlara tabe olmuş, XIII-XIV əsrlərdə monqollar istila etmişdir. Osmanlı və İran arasında 1699 - cu ildə bağlanan müqaviləyə əsasən İran hakimiyətinə tabe olmuşdur. 1805-ci ildə Gorus rayonunun ərazisini Rusiya işğal etmişdir. 1823-cü ildə Qarabağ vilayəti yaradılaraq Zəngəzur qəzasının tərkibində onun inzibati-ərazi bölgüsünə daxil edilmişdir.

1828-ci il Türkmənçay müqaviləsinə əsasən rayonun ərazisi Azərbaycanın başqa əraziləri kimi Rusiyanın tabeliyinə keçmişdir. Azərbaycanda XIX əsrin 30-40-cı illərində (Rusiyanın işğalından sonra) yeni yaradılan inzibati idarə sisteminə uyğun olaraq Gorus rayonunun ərazisi Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasına daxil olmuşdur. 1918-ci ildə Andranik bütün Zəngəzur qəzasını tamamilə ələ keçirmiş və burada qondarma erməni milli şurası yaratmışdır.

1920-ci il iyulun 2-də Qızıl Ordu Gorusa daxil olmuş və burada sovet hökuməti qurulmuşdur. Zəngəzurun indi Ermənistan adlanan respublikasına verilməsi nəticəsində Gorus rayonunun ərazisi də 1920-ci il noyabrın 29-da yaradılan Ermənistan dövlətinin tabeliyinə keçmişdir. SSRİ-nin qurulduğu ilk dövrlərdə ZFSR-in tərkibinə daxil edilmişdir.

Gorus XX əsrin 20-ci illərinə kimi Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasının tabeliyində kənd olmuşdur. 29 noyabr 1920-ci ildə təşkil edilmiş Ermənistan SSR-in Gorus rayonunun, indi Ermənistan respublikasının

Syunik vilayətinin tabeliyində şəhərdir. Bazarçay (Vorotan) çayının sol tərəfində yerləşir. Yaşayış məntəqəsi kimi erməni mənbələrində Gorusun XIII əsrdən xatırlandığı göstərilir⁴⁷. Yaşayış məntəqəsi kimi erməni ədəbiyyatında Qoris, Gerusi, Gorus formalarında göstərilir⁴⁸.

Gorus şəhərində ermənilərlə yanaşı 1897-ci ildə 228 nəfər, 1926-cı ildə 51 nəfər, 1931-ci ildə 13 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır ⁴⁹ . Gorus yaşayış məntəqəsində yaşayan azərbaycanlılar 1940-cı illərdə tamamilə Ermənistan dövləti tərəfindən deportasiya olunmuşdur. İndi burada yalnız ermənilər yaşayır.

Əhalinin kameral siyahıyaalmalarının nəticəsinə görə Gorus rayonunda XIX əsrin əvvəllərindən 1914-cü ilə kimi 7.421 nəfər azərbaycanlı yaşamışdırsa, XX əsrin əvvəllərindən XX əsrin 80-ci illərində, 1988-ci ildə azərbaycanlılar tarixi-etnik torpaqlarından qovulana kimi (1922-1988-ci illərdə) 4.133 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır.

B.Budaqov, Q.Qeybullayev XIX əsr rus mənbəyinə istinadən Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında XVIII – XIX əsrlərdə Gorus adında mahalı göstərirlər⁵⁰. Əslində Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının

⁴⁷ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ.Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ. 953.

⁴⁸ Ջ. Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը ըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան: 1932, էջ:28

⁴⁹ Yenə orada, s. 28-29, 112-113.

⁵⁰ B.Ə..Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.317.

Zəngəzur qəzasında Gorus adında mahal olmamışdır. Bununla yanaşı Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında (indi Syunik vilayəti ərazisində) Gorus yaşayış məntəqəsinin adı göstərilir⁵¹. B.Budaqov, Q.Qeybullayev yazırlar ki, Gorus toponiminin qədim türkmənşəli qerus etnonimi əsasında əmələ gəlmişdir. Fikirlərinin davamı olaraq qeyd edirlər ki, Azərbaycanda və Ermənistanda toponimlərdə bu tayfanın (qerus-İ.B.) adı Qors, Xors, Hors formalarında qalmışdır. Gorus mahalından çıxmış Azərbaycan-türkmənşəli bir elin XVI-XVII əsrlərdə Qızılbaşların tərkibində səfəvilərin hakimiyyətə gəlməsində rolu olmuşdur. Azərbaycanda və Ermənistanda “Gorus” adlı bir sıra toponimlər məhz Qızılbaş Gorus tayfasının Səfəvi şahlarının onun üçün ayırdığı yerlərdə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır⁵².

M.Vəliliyə görə, gorus tayfası “türkləşmiş olan kürdlər”dir⁵³. Fikrimizcə, bu həqiqətə uyğun deyil. Türk tayfalarının iki komponentdən ibarət olmasına rast gəlirik. Məsələn: üçox, bozox, gögər və s. Məsələyə bu yöndən yanaşıldıqda belə qənaətə gəlmək olar ki, gorus etnonimi qor və uz komponentlərindən ibarətdir. M.Seyidov qor sözünü “maya”, “od”, “küllə üstü örtülmüş od” kimi mənalandırır. “Uz” qədim uz tayfasının⁵⁴ adını əks etdirir. Buradan da əminliklə belə bir qənaətə gəlirik ki, gorus türk mənşəli

⁵¹ Yenə orada, s.317.

⁵² Yenə orada, s.317-318.

⁵³ M.Vəlili (Baharlı). Azərbaycan (coğrafi-təbii, etrioqrafik və iqtisadi mülahizat), Bakı, 1993, s. 56.

⁵⁴ Faruq Sümər. Oğuzlar, 1992, s. 78.

etnonimdir. Məhz Gorus toponimi də gorus (qoros, xoros) türk etnonimi⁵⁵ əsasında əmələ gəlmişdir.

Abbas dərəsi - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin tabeliyində kənd olmuşdur.

Gorus şəhərindən 16 km şimal-şərqdə yerləşirdi⁵⁶. Yaşayış məntəqəsi kimi Abbas dərəsi XX əsrin əvvəllərində xarabalığa çevrilmişdir. İndi ölü kənddir.

Toponim Abbas şəxs adı ilə relyef bildirən dərə sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Abbaslar - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin tabeliyində kənd olmuşdur. XX əsrin əvvəllərində xarabalığa çevrilmişdir⁵⁷. İndi ölü kənddir. Kəndin adı abbaslar etnonimi əsasında əmələ gəlmişdir.

Ağbulaq -Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin tabeliyində kənd. Gorus şəhərindən 15 km qərbdə, Bazarçayın sağ qolu olan Kəşin çayının sol sahilində yerləşir. Yaşayış məntəqəsinin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində “Ağbulaq qışlağı” formasında qeyd edilmişdir⁵⁸. Kənddə yaşayan azərbaycanlılar 1918-ci ildə erməni təcavüzünə məruz qalaraq deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra

⁵⁵ Q.Ə. Qeybullayev. Qarabağ (etnik və siyasi tarixinə dair), Bakı, 1990, s.10-11.

⁵⁶ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 163.

⁵⁷Yenə orada, s.163.

⁵⁸ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 4.

azərbaycanlılar tarixi-etnik torpaqlarına qayıda bilmişdir. Burada 1926-cı ildə 66 nəfər, 1931-ci ildə 88 nəfər⁵⁹, 1939 - cu ildə 146 nəfər, 1959 - cu ildə 187 nəfər, 1970-ci ildə 335 nəfər⁶⁰ (427, s.166) yalnız azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabr ayının sonlarında Ermənistan dövləti tərəfindən kəndin sakinləri - azərbaycanlılar tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. İndi ermənilər yaşayır. B.Budaqov və Q.Qeybullayev kəndin salınması ilə bağlı göstərirlər ki, Zəngəzur qəzasında yaşamış Ağkörpü tayfasının Ağbulaq adlı yerdə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır⁶¹.

Ə.Rüstəmli Ağbulaq kəndi ilə bağlı yazır ki, XIX əsr rus rəsmi sənədlərində Qışlaq kimi verilən bu ad sonralar oykonimə çevrilmişdir. Şurnuxu sovetliyinə tabe idi. Ağkörpü tayfasının qışlağı kimi verilib. Kənd öz adını onun cənub-şərqində yerləşən Ağbulaq adlı bulaq adından almışdır⁶².

Toponim Azərbaycan dilində “keyfiyyətli, içməyə yararlı” mənasında işlənən ağ sözü ilə bulaq hidroterminindən əmələ gəlmişdir.

Ağaplı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin tabelleyində kənd olmuşdur. Kənd Gorus şəhərindən

⁵⁹ Ջ. Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը ըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան: 1932, էջ:28-29, 112-113

⁶⁰ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ.Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ. 166.

⁶¹ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.104.

⁶² Ə. Rüstəmli. Zəngəzurun toponimləri- tarixin izi ilə, Bakı, 2016, s. 269-270.

23 km şimal-şərqdə yerləşirdi⁶³. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁶⁴. Toponim nəsil adı əsasında əmələ gəlmişdir.

Allar - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin tabeliyində kənd. Bazarçayın sol sahilində, Tatev kəndindən 5 km şimal-şərqdə yerləşirdi. Kənddə tarixən yalnız azərbaycanlılar yaşamışdır. Azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən qırğınlarla deportasiya olunmuşlar. Bunun nəticəsində Allar yaşayış məntəqəsi kimi 1914 - cü ildə ləğv edilmişdir⁶⁵. Kəndin adı alar türk tayfasının adı⁶⁶ əsasında əmələ gəlmişdir.

Aynaxlı -Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayəti ərazisi daxilində qışlaq olmuşdur. B.Budaqov və Q.Qeybullayev yazırlar ki, kənd XIX əsrin əvvəllərində dağıdılmışdır və mənası məlum deyil⁶⁷. Apardığımız araşdırma nəticəsində deyə bilərik ki, toponim Ağcabədi, Bərdə, İmişli, Şuşa şivələrində “məzəli, şən, zarafatçı” mənasında işlənən aynax⁶⁸ sözünə -lı

⁶³ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ. 160.

⁶⁴ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 3.

⁶⁵ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ. 94.

⁶⁶ Г.А. Гейбуллаев . К этногенезу азербайджанцев, т.1., Баку, 1991, с. 54

⁶⁷ В.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.115.

⁶⁸ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, Bakı, 2007, s. 31.

şəkilçisinin artırılmasından formalaşmış aynaxlı nəsil adı əsasında əmələ gəlmişdir

Bağırbəyli - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin tabelleyəndə kənd. Gorusdan 21 km cənub-şərqdə yerləşirdi⁶⁹. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁷⁰. Burada 1907-ci ildə 836 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁷¹. 1918-ci ildə kənd erməni təcavüzünə məruz qalaraq sakinləri -azərbaycanlılar tarixi-etnik torpaqlarından qırğınlarla qovulmuşdur. 1920-ci ildə kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Yaşayış məntəqəsinin adı Bağırbəy şəxs adına mənsubluq bildirən -li şəkilçisinin artırılması ilə əmələ gəlib, “Bağırbəyə mənsub kənd” mənasını bildirir.

Bayandur - İrəvan quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin tabelleyəndə kənd. Gorus şəhərindən 37 km məsafədə yerləşir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁷². Erməni mənbələrində kəndin adı həm də I Bayandur, II Bayandur

⁶⁹ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ.Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ. 574.

⁷⁰ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 27.

⁷¹ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ.Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ. 574.

⁷² Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 34.

formalarında qeyd edilir⁷³. Kənddə XVII əsrə aid iki alban kilsəsi indi qalmaqdadır.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev kəndi Qərbi Zəngəzurun Sisyan rayonunun tərkibində vermişlər və kəndin adının 1959-cu idə dəyişdirildiyini göstərmişlər: “Bayandur-Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında (indi Ermənistanın Sisyan rayonunda) kənd adı. 1959-cu ildə kənd ermənicə Vağatur adlandırılmışdır”⁷⁴. Burada həqiqətə uyğun olmayan iki məsələ əksini tapmışdır. Birincisi, Bayandur Erm. SSR-nin Sisyan rayonunun tərkibində deyil, Gorus rayonunun tərkibində olmuşdur. İkincisi, kəndin adı 1959-cu ildə ermənicələşdirilməyib. Əslində kəndin adı Erm. SSR AS RH-nin 07.05.1968 - ci il fərmanı ilə dəyişdirilərək Vağatur qoyulmuşdur.

Kənddə 1831-ci ildə 101 nəfər, 1873 - cü ildə 514 nəfər, 1886-cı ildə 869 nəfər, 1897-ci ildə 363 nəfər, 1904 - cü ildə 830 nəfər, 1914 - cü ildə 409 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır⁷⁵. 1916-cı ildə kənd erməni təcavüzünə məruz qalmış və azərbaycanlılar tamamilə tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. Kəndə xaricdən köçürülən ermənilər yerləşdirilmişdir. 1918-ci ildən burada ermənilər yaşayır.

⁷³ Q. Үнրկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը ըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան: 1932, էջ: 22

⁷⁴ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.145.

⁷⁵ Q. Үнրկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը ըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան: 1932, էջ: 28-29, 112-113

Yaşayış məntəqəsinin adı bayandur türk etnonimi əsasında əmələ gəlmişdir⁷⁶. Buradan da aydın görünür ki, kəndin ilk sakinləri bayandur tayfasının nümayəndələri olmuşdur.

Bayandur oğuz tayfalarından biridir. Mahmud Kaşğarının "Divanü Lüğat-it-türk", Fəzlullah Rəşidəddinin "Cami-ət təvarix" əsərlərində oğuz tayfalarının tərkibində bayandur tayfasının adı göstərilir. M.Kaşğari oğuz tayfalarının tərkibində bu tayfanın adını 3-cü çəkir və bayandur formasında göstərir⁷⁷. Bayandur tayfa adının kökü "zəngin, varlı" mənasında işlənən bay sözü⁷⁸ ibarətdir.

Qədim türk dilində "varlı", "səxavətli" mənasında *bay* sözü işlənmişdir⁷⁹. Eyni zamanda qədim Azərbaycan dilində *bay* sözü "varlı", "zəngin", "dövlətli" mənasını bildirmişdir və bunu Nəsiminin, Xətəinin əsərlərində aydın görmək olar.

Bay ilə yoxsul bənəm, yolçu ilə yol bənəm

(Nəsimi)

Ey xublar içində tələti-hüsn ilə bay olan (Ş.İ.Xətai)

Bu qənaətə gəlirik ki, Meğri şivəsində işlənən *bayınmax*, *bayındırmax* qədim türk dilində "varlı", "zəngin" mənasında işlənmiş *bay* sözü əsasında formalaşmışdır.

Bay sözü Qərbi Azərbaycanın Meğri şivəsində *bayımmax* formasında rast gəlinir və «varlanmaq», «yarımaq, xoşbəxt

⁷⁶ M.Kaşğari.Divanü - lüğət - it türk, I c., Bakı: Ozan, 2006, s.128;

Древнетюркский словарь, Л., 1969, с. 79.

⁷⁷ M.Kaşğari. Divanü - lüğət - it türk, I c., Bakı: Ozan, 2006, s.128;

⁷⁸ Yenə orada, s. 158.

⁷⁹ F.A. Cəlilov. Azərbaycan dilinin morfonologiyası, Bakı, 1988, s.78.

olmaq» mənalarını bildirir⁸⁰. Ə.Əliyev bu sözün Meğri şivəsində həm də *boyımmax* formasında “varlanmaq, dövlətlənmək”, “vəzifə və rütbəyə yüksəlmək, xoşbəxt olmaq” mənalarında işləndiyini göstərir⁸¹. Meğri şivəsində işlənən *bayındırmax* sözü də “varlandırmaq”, “mənfəətləndirmək” mənasında işlənir: *İşləyib bizi bayındıracaxsan*⁸². “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında bu söz *bayımaq* formasında “dövlətlənmək, zəngin olmaq” mənasında işlənmişdir. Məsələn: *Qadir Tənri verməyincə ər bayımaz*⁸³.

Beşbarmaq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində qışlaq. 1930-cu ilə kimi burada azərbaycanlılar yaşamışdır. Lakin onlar qeydiyyatla alınmamışdır. Qışlaq yaşayış məntəqəsi kimi 1930 - cu ildə ləğv edilmişdir.

Qışlağın adı beş sayı ilə türk dilində “dağın şiş təpəsi, zirvəsi” mənasında işlənən barmaq sözünü⁸⁴ birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Birinci Əliyanlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Burada 1886-cı ildə 714 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁸⁵. N.Əhmədovun tərtib

⁸⁰ Ə.Əliyev. Azərbaycan dilinin Meğri şivələri, Bakı, 2003, s.419.

⁸¹ Yenə orada, s.419.

⁸² Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, Bakı, 2007, s. 44.

⁸³ “Kitabi-Dədə Qorqud” (tərtib edənlər: F.Zeynalov və S.Əlizadə), Bakı, 1988, s. 31.

⁸⁴ R. Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, 1966, s.100; Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, s. 74.

⁸⁵ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 163.

etdiyi 1832-1833-cü ilə aid Zəngəzur kitabında kənd Qaraçorlu minbaşılığına tabe olan Əliyanlı obası adında göstərilmişdir və burada 13 ailə yaşamışdır⁸⁶. 1905-1906-cı illərdə xarabalığa çevrilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Toponim fərqləndirici əlamət bildirən birinci sözü ilə türk tayfasından olan əliyanlı etnonimi⁸⁷ əsasında əmələ gəlmişdir.

Boz kaha - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Syunik vilayətindəki Qarnidzor kəndindən 3 km şimal-şərqdə yerləşirdi. İndi xarabalığa çevrilmiş kənddir. B.Budaqov və Q.Qeybullayev toponimin türk dillərindəki “sıldırım qaya” mənasında işlənən bayz və “mağara, zağa” mənasında işlənən kaha sözlərindən əmələ gəldiyini qeyd etmişlər⁸⁸.

Bizim fikrimizcə, toponim türk dilində “çılpaq, otsuz, meşəsiz” mənasında işlənən boz sözü ilə⁸⁹ “mağara, zağa, qayalıqda, dağda təbii və ya süni oyuq” mənasında işlənən kaha sözünün⁹⁰ birləşməsindən əmələ gəlib “çılpaq, otsuz, meşəsiz kaha yaxınlığında kənd” mənasını bildirir. Kəndin yerləşdiyi relyef fikrimizin doğruluğunu təsdiq edir.

⁸⁶ N. Əhmədli, Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s. 99.

⁸⁷ И.Шопен. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ея присоединения к Российской империи, СПб, 1852, с.538.

⁸⁸ В.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.160.

⁸⁹ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, s. 87-88.

⁹⁰ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III c., Bakı, 1983, s. 26.

Burun - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Gorus şəhərindən 5 km məsafədə yerləşir.

Toponim Azərbaycan dilində “irəliyə çıxan və ya suya doğru uzanan quru”⁹¹, “qurunun, dənizin içinə girən dağlıq, qayalıq hissəsi”⁹², “qurunun, dağın və ya qayanın sivri bucaq şəklində düzünə tərəf uzanmış hissə”⁹³, başqa türk dillərində “dağ çıxıntısı, qum silsiləsi, cərgəsi, qum təpəsi”, “sıra dağlardan ayrılan dağ qolu, dil” mənasında işlənən “burun” sözündən⁹⁴ əmələ gəlmişdir.

Ermənistan Respublikası parlamentinin 04.07.2006-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Akner qoyulmuşdur.

Əbdüləlilər - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənddə 1907-ci ildə 145 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁹⁵.

Kənd 1918-ci ildə erməni təcavüzünə məruz qalmış, kənddə yaşayan azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən qırğınlarla deportasiya olunmuş, yaşayış məntəqəsi kimi kənd 1919 - cu ildə ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir. Toponim əbdüləlilər nəsil adı əsasında əmələ gəlmişdir.

Əkərli – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik

⁹¹ R. Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, 1966, s.99.

⁹² Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, I c., Bakı, 1966, 330.

⁹³ N. Məmmədov. Azərbaycanın yer adları (oronimiya), Bakı, 1993, s.151.

⁹⁴ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, s. 103-104.

⁹⁵ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 166.

vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Burada 1886-cı ildə 170 nəfər, 1906-cı ildə 253 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁹⁶. B.Budaqov və Q.Qeybullayev “XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar” kəndin ləğv edildiyini göstərmişlər⁹⁷. Əslində 1918-ci ildə kənddən azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən qırğınlarla qovulmuş və 1920-ci ildən sonra burada yaşayan olmamış, kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Toponim əkər türk tayfa adına⁹⁸ -li mənsubluq bildirən şəkilçinin artırılması ilə əmələ gəlmişdir. “Əkər tayfasına mənsub olan kənd” mənasını bildirir.

Əliquluşen - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Gorus şəhərindən 7 km şərqdə, Gorus - Cəlaloğlu (Stepanavan) avtomobil yolunun sağ tərəfində yerləşir. Erməni mənbələrdə kəndin adı həm də Əliqulukənd, Aşağı Əliqulu, Əliqulu uşağı⁹⁹, Azərbaycan mənbələrində Əliquluşağı¹⁰⁰ formasında da göstərilmişdir. Kənddə bəylərlə kəndlilər arasındakı münasibətləri tənzimləyən 1870-ci il Əsasnaməsi ilə mülkədar torpaqlarında yaşayan vergi mükəlləfiyyətli kənd əhalisi yaşamışdır. Kəndin sakinləri

⁹⁶ Yenə orada, s. 166.

⁹⁷ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.248.

⁹⁸ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т.1, ч. 1, СПб, 1893, с.97.

⁹⁹ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ.Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ. 94.

¹⁰⁰ N.Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 76

əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlar (azərbaycanlılar-İ.B.) olmuşdur¹⁰¹.

Kənd Əliqulu adlı şəxs tərəfindən salındığı üçün Əliquluşen// Əliqulukənd adlanmışdır. Toponimin birinci komponenti Əliqulu şəxs adından, ikinci komponenti türk dilində “tikinti, kənd, oba, yurd” mənasında işlənən şen sözündən əmələ gəlmişdir. Erm. SSR AS RH-nin 01.06. 1940-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Azataşen qoyulmuşdur.

Giləkərli - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. XX əsrin əvvəllərində 38 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁰². 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən kənddən qırğınlarla qovulmuş və kənd ləğv edilmişdir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti”ndə göstərmişlər ki, toponimin mənası məlum deyil¹⁰³. Əslində toponimin tərkibində əkər türk tayfa adı əksini tapıb: gil+əkər+li. Bunun nəticəsində belə qənaətə gəlirik ki, kəndin adı əkər türk tayfa adı¹⁰⁴ əsasında formalaşmışdır.

Gorus - İndi Ermənistan adlanan respublikada şəhər. Keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində yerləşir. 1930 - cu il sentyabrın 9-da yaradılan

¹⁰¹ Yenə orada, s.76.

¹⁰²Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 166.

¹⁰³ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.317.

¹⁰⁴ В.В. Радлов .Опыт словаря тюркских наречий, т.1, ч. 1, СПб, 1893, с.97.

Gorus rayonunun tərkibinə daxil edilmişdir. Bazarçay (Vorotan) çayının sol tərəfində yerləşir. Erməni mənbələrində Gorusun XIII əsrdən xatırlandığı göstərilir¹⁰⁵. Erməni ədəbiyyatında Qoris Gerusi, Gorus formasında qeyd edilir¹⁰⁶.

Burada ermənilərlə yanaşı 1897-ci ildə 228 nəfər, 1926-cı ildə 51 nəfər, 1931-ci ildə 13 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁰⁷. Gorus şəhərində yaşayan azərbaycanlılar 1940-cı illərdə tamamilə Ermənistan dövləti tərəfindən deportasiya olunmuşdur. İndi burada yalnız ermənilər yaşayır.

Qədim Azərbaycan torpağı olaraq keçmiş Gorus rayonunun ərazisi VIII-X əsrlərdə ərəblərin işğalı altında olmuşdur. XI-XIII əsrlərdə səlcuqlara tabe olmuş, XIII-XIV əsrlərdə monqollar istila etmişdir. Osmanlı və İran arasında 1699-cu ildə bağlanan müqaviləyə əsasən İran hakimiyyətinə tabe olmuşdur. 1805-cı ildə Gorus rayonunun ərazisini Rusiya işğal etmişdir. 1823-cü ildə Qarabağ vilayəti yaradılaraq Zəngəzur qəzasının tərkibində onun inzibati-ərazi bölgüsünə daxil edilmişdir. 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsinə əsasən rayonun ərazisi Azərbaycanın başqa əraziləri kimi Rusiyanın tabeliyinə keçmişdir. Azərbaycanda XIX əsrin 30-40-cı illərində (Rusiyanın işğalından sonra) yeni yaradılan inzibati idarə sistemə uyğun olaraq Gorus rayonunun ərazisi

¹⁰⁵ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ.Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ. 953.

¹⁰⁶ Զ. Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը ըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան: 1932, էջ: 28.

¹⁰⁷ Զ. Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը ըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան: 1932, էջ: 28-29, 112-113

Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasına daxil olmuşdur. 1918-ci ildə Andranik bütün Zəngəzur qəzasını tamamilə ələ keçirmiş və burada qondarma erməni milli şurası yaratmışdır.

1920-ci il iyulun 2-də Qızıl Ordu Gorusa daxil olmuş və burada sovet hökuməti qurulmuşdur. Zəngəzurun indi Ermənistan adlanan respublikasına verilməsi nəticəsində Gorus rayonunun ərazisi də 1920-ci il noyabrın 29-da yaradılan Ermənistan dövlətinin tabeliyinə keçmişdir.

Qədim türk tayfalarından birinin adının qoros//gorus olduğunu¹⁰⁸ nəzərə alıb belə qənaətə gəlirik ki, toponim gorus (qoros, xoros) türk etnonimi əsasında əmələ gəlmişdir.

Gölcük - Yelizavetpol (Gəncəl quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Gorus şəhərindən cənub-şərqdə, Bərgüşad çayının yuxarı axarında yerləşirdi.

XIX əsrin 70-ci illərində 1870-ci il Əsasnaməsi ilə mülkədar torpaqlarında dövlət kəndliləri yaşamışdır. Əhalisini əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarları (azərbaycanlılar-İ.B.) təşkil etmişdir. Kənddə cəmi 11 ailə yaşamışdır ki, onların da hamısı tatar (azərbaycanlılar-İ.B.) olmaqla 27-si kişi və 16-sı qadın olmuşdur¹⁰⁹. İndi xaraba kənddir.

Kəndin adı Azərbaycan dilində “təbii su hövzəsi” mənasında işlənən göl sözüə kiçiltmə mənalı söz əmələ gətirən -cük şəkilçisinin artırılması ilə düzəlmişdir.

¹⁰⁸ Q.Ə. Qeybullayev. Qarabağ (etnik və siyasi tarixinə dair), Bakı, 1990, s.101-104.

¹⁰⁹ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, “Elm və təhsil” 2021, s.191

Xanazax - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Gorus şəhərindən 37 km məsafədə yerləşir. Kənddə ermənilərlə yanaşı 1831-ci ildə 22 nəfər, 1873 - cü ildə 200 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹¹⁰. 1877-78-cı illərdə azərbaycanlılar kənddən sıxışdırılıb çıxarılmışdır. İndi burada ermənilər yaşayır.

Toponim mənşəcə fars dilinə mənsub olan “ev” mənası bildirən, türk dillərində “kənd”, “yaşayış yeri” mənasında işlənən xana¹¹¹ sözü əsasında formalaşmışdır.

Xotanan - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir¹¹².

Kənddə 1873 - cü ildə 53 nəfər, 1886-cı ildə 58 nəfər, 1897-ci ildə 74 nəfər, 1904 -cü ildə 91 nəfər, 1914 - cü ildə 81 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır¹¹³. 1918-ci ildə kənd erməni təcavüzünün qurbanı olmuş, sakinləri tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur¹¹⁴. Kənd 1920-ci ildə ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

¹¹⁰ Q. Чорлуотյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը ըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան: 1932, էջ: 112.

¹¹¹ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 590.

¹¹² Д.Д. Пагирев Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.268.

¹¹³ Q. Чорлуотյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը ըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան: 1932, էջ: 28-29, 112-113.

¹¹⁴ История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 206.

Топоним хотан түрк тайфа адина¹¹⁵ цэмлик билдирэн -ан шәкилчисинин артирилмаси илә дүзэлмишдир вә “хотан тайфасинин (хотанларин) яшадиги yer” мәнәсини ифадә едир.

Xoznavar - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Gorus şəhərindən 45 km məsafədə yerləşir. Kəndin adı həm də Xaznavar, Xandzaberd formasında mənbələrdə qeyd edilmişdir¹¹⁶. 1828-ci ilə kimi burada yalnız azərbaycanlılar yaşamışdır. 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsindən sonra kəndə xaricdən köçürülən ermənilər yerləşdirilmişdir. Kənddə ermənilərlə yanaşı 1831-ci ildə 28 nəfər, 1873- cü ildə 86 nəfər, 1897-ci ildə 180 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹¹⁷. 1905-1906-cı ildə kənddə yaşayan azərbaycanlılar ermənilərin təcavüzünə məruz qalaraq qırğınlarla qovulmuşdur. 1906-cı ildən sonra burada yalnız ermənilər yaşayır.

Топонимин илkin, qədim formasına (Xaznavar // Xanzaberd) əsasən bu qənaətə gəlirik ki, kəndin adı qədim түrk tayfalarından biri olan gencək (>xazna > xandza) etnonimi илә Azərbaycan dilində “möhkəmləndirilmiş istehkamı olan kənd”, “qala” mənәsinә işlənən var¹¹⁸ birləşmәsindən әmәlә gәlmіşdir.

¹¹⁵ С.И. Брук. Население мира. Этнодемографический справочник, М., 1986, с. 399.

¹¹⁶ Չ. Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը ըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան: 1932, էջ: 28.

¹¹⁷ Yənә orada, էջ: 28-29, 112-113.

¹¹⁸ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 113.

İkinci Əliyanlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti”ndə kəndin adı İkinci Alyanlı formasında göstərilmişdir¹¹⁹.

Kənddə 1886-cı ildə 137 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ildə kənd erməni təcavüzünə məruz qalaraq köklü sakinləri azərbaycanlılar tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuş və kənd xarabalığa çevrilmişdir¹²⁰. 1920-ci ildə ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Yaşayış məntəqəsinin adı Azərbaycan toponimiyasında fərqləndirici əlamət bildirən “ikinci” sözü və kəngərli türk tayfasından olan əliyanlı etnonimi¹²¹ əsasında əmələ gəlmişdir.

Qaladərəsi - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Gorus şəhərindən 21 km məsafədə yerləşir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir¹²². Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində xan ailəsinin idarəsində olan mülkədar kəndlilərin yaşadığı kəndlərdən birinin də Qaladərəsi kəndi olduğu qeyd edilmişdir. Həmin mənbədə göstərilir ki, bu kənd 1826-cı ildə Gürcüstandakı Baş komandan Yermolovun

¹¹⁹ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.266.

¹²⁰ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 163.

¹²¹ И.Шопен. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи, СПб, 1852, с. 538.

¹²² Пагирев Д.Д. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.109.

əmri ilə Rusiya dövlətinə sədaqətinə şübhə edilən Xanxanım ağanın əlindən alınaraq xəzinəyə keçirilmişdir. 26 avqust 1831-ci ildə isə Gürcüstan Ali hökumətinin başçısı general-leytenant Pankratovun əmri ilə Xanxanım ağa ilə qohum olan Gövhər ağaya verilmişdir. Gövhər ağa Xanxanım ağanın qardaşı Xankişi bəyə ərə getmişdir. Bu barədə 21 oktyabr 1831-ci il tarixli, 976 nömrəli sənəd var¹²³ .

Toponim üzərində apardığımız araşdırma nəticəsində bu qənaətə gəlirik ki, yaşayış məntəqəsinin adı ərəb dilində “möhkəmləndirilmiş yer, şəhər” mənasında işlənən qala sözü ilə¹²⁴ Azərbaycan dilində “iki dağ və ya təpə arasında, düzənlikdə uzun, dərin çuxur” mənasında işlənən dəre sözünün¹²⁵ birləşməsindən əmələ gəlib “dəredə yerləşən qala yanında olan kənd” mənasını ifadə edir. Kənd yerləşdiyi relyefə uyğun Qaladərəsi adlandırılmışdır.

Kəndin adı erməni dilinə uyğunlaşdırılaraq Halizor adlandırılmışdır.

Qalaq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd¹²⁶. Qalax kəndi Syunik vilayətində tarixən mövcud olmuş II Bayandur kəndinin yaxınlığında yerləşirmiş. Z.Qorqodyan Qalax kəndini II Bayandur kəndinin başqa adı və ya qədim adı kimi qeyd

¹²³ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.280.

¹²⁴ Древнетюркский словарь, Л., 1969, с. 410.

¹²⁵ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c., Bakı, 1980, s. 74.

¹²⁶ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ.Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հաս. 1, Երևան, 1986, էջ. 770.

etmişdir¹²⁷. Qalax kəndi II Bayandur kəndinin yaxınlığında yerləşdiyindən Z.Qorqodyan Qalax kəndi ilə II Bayandur kəndini eyni kənd hesab etmişdir. Daha doğrusu, II Bayandur kəndinin digər adının Qalax olduğunu göstərməklə, tarixi həqiqəti saxtalaşdırmışdır. Qalax kəndi ləğv edilərək ərazisi II Bayandur kəndinin ərazisinə qatılmışdır.

Qalax toponimi Azərbaycan dilində “topa, yığın” mənasında işlənən qalax sözündən əmələ gəlmişdir.

Qaragədik - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Gorus şəhərindən 27-28 km şimal-şərqdə, dağlıq və meşəlik sahədə yerləşirdi. XIX əsrin axırlarında 151 nəfər, XX əsrin əvvəllərində 108 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ildə ermənilərin təcavüzünə məruz qalaraq sakinləri qırğınlarla deportasiya olunmuş və kənd ləğv edilmişdir¹²⁸. Qaragədik kəndi daşnakların yaratdığı Ararat Respublikası dövründə-1918-1920-ci illərdə ləğv edilmişdir. İndi ölü kənddir.

Kəndin adı Azərbaycan dilində “böyük, uca, hündür” mənasında işlənən qara sözü ilə “dağ belində batıq, aşırım” mənasında işlənən gədik sözünün¹²⁹ birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Kənd yerləşdiyi relyef uyğun Qaragədik adlandırılmışdır.

¹²⁷ Ձ. Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչության ըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան: 1932, էջ: 28.

¹²⁸ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 165.

¹²⁹ R. Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, 1966, s.126; E.H. Бушueva Словарь русской транскрипции географических терминов и других слов, встречающихся в топонимии Азербайджанской ССР, М., 1971, с. 55.

Qaraunc - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Gorus şəhərindən 5 km məsafədə yerləşir. Burada ermənilərlə yanaşı 1886-cı ildə 4 nəfər, 1897-ci ildə 5 nəfər, 1926-cı ildə 4 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹³⁰. İndi yalnız ermənilər yaşayır.

Yaşayış məntəqəsinin adı Azərbaycan dilində “böyük, uca, hündür” mənasında işlənən qara sözü ilə qədim hun türk tayfasının adı əsasında əmələ gəlmişdir.

Qaraşen - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Gorus şəhərindən 15 km məsafədə yerləşir.

Toponim Azərbaycan dilində “böyük” mənasında işlənən qara sözündən və “yaşayış yeri, kənd” mənasında işlənən şenlik sözündən formalaşan şen topoformantı əsasında əmələ gəlib “böyük kənd, yaşayış yeri” anlamını ifadə edir.

Qoyun damı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində mikrotoponim. Azərbaycan dilində işlənən qoyun sözü ilə “yataq, olacaq” mənasında işlənən dam sözündən əmələ gəlib “qoyun yatağı, qoyun salınan, saxlanan yer” mənasını bildirir.

Qurdqulaq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Gorus şəhərindən

¹³⁰ Q. Чорлукчян. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը ըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան: 1932, էջ: 28-29, 114-115.

26 km cənub-şərqdə, Gorus-Qafan avtomobil yolunun sağ tərəfində, meşəliyin içərisində, Şurnux kəndindən 9 km şərqdə yerləşir.

Kənddə 1897-ci ildə 30 nəfər, 1904 – cü ildə 54 nəfər, 1914-cü ildə 44 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır¹³¹. 1918-ci ildə kənd erməni təcavüzünə məruz qalaraq köklü sakinləri - azərbaycanlılar deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kəndi tərk etmiş azərbaycanlılar 1922-ci ildən sonra tarixi-etnik torpaqlarına dönmüşlər. Burada 1926-cı ildə 37 nəfər, 1931-ci ildə 49 nəfər¹³², 1939-cu ildə 73 nəfər, 1959-cu ildə 131 nəfər, 1970-ci ildə 137 nəfər, 1979-cu ildə 121 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹³³. 1979-cu ildə Ermənistanda keçirilmiş əhalinin siyahıya alınmasında kənddə yaşayan azərbaycanlıların sayı azaldılmışdır. Belə ki, kənddə 1979-cu ildə 248 nəfər azərbaycanlı yaşadığı¹³⁴ halda, 2008-ci ildə İrəvanda erməni dilində çap olunmuş աշխատանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան (Ermənistanda yaşayış məntəqələrinin lüğəti) kitabda kənddə 121 nəfər azərbaycanlının yaşadığı göstərilir. 1988-ci ilin noyabr ayının axırlarında kəndin sakinləri-azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən tamamilə deportasiya olunmuşdur. İndi ermənilər yaşayır.

¹³¹ Ջ. Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը ըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան: 1932, էջ, 29, 145.

¹³² Yenə orada, s. 29, 145.

¹³³ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան. Երևան,-2008, էջ, 187.

¹³⁴ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 165.

Топоним qurd türk etnonimi ilə¹³⁵ türk dilində «dərə, çuxur, çökəklik» mənasında işlən kulak (qulaq -İ.B.) sözü¹³⁶ sözü əsasında əmələ gəlmişdir.

Kəndin adı Ermənistan Respublikası prezidentinin 03.04.1991-ci il tarixli fərmanı ilə dəyişdirili Qurdqullaq, Ermənistan parlamentinin 04. 07. 2006-cı il tarixli qərarı ilə yenidən dəyişdirilərək Vanand qoyulmuşdur.

Maldaş - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Gorus şəhərindən 41 km məsafədə yerləşir. B.Budaqov və Q.Qeybullayev yazırlar ki, XIX əsrin ortalarında qışlaq əsasında yaranmış kənddir. Qışlaq mal-qaraya sal daşlar üzərində duz verilmiş “Maldaş” yerinin adını əks etdirir¹³⁷.

Топоним Azərbaycan dilində “iri buynuzlu ev heyvanı, mal-qara, qaramal” mənasında işlənən mal sözü ilə¹³⁸ Azərbaycan dilində “dağ, qaya” mənasında işlənən daş sözünün¹³⁹ birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Erm. SSR AS RH-nin 12.06. 1992-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Kaşuni qoyulmuşdur.

Mac - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik

¹³⁵ Г.А. Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историкоэтнографическое исследование), Баку, 1986, с. 61.

¹³⁶ Э.М. Мурзаев .Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 310-311.

¹³⁷ В.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.330.

¹³⁸ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III c., Bakı, 1983, s. 256.

¹³⁹ Э.М. Мурзаев .Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 173.

vilayətinin ərazisi daxilində kənd. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti”ndə kəndin Qafan rayonunun (keçmiş Qafan rayonu) inzibati ərazisinə daxil olduğunu göstərilməmişdir¹⁴⁰. Kənddə 1897-ci ildə 55 nəfər, 1904 - cü ildə 87 nəfər, 1914 - cü ildə 458 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır¹⁴¹. 1918-ci ildə kənd erməni təcavüzünə məruz qalaraq sakinləri qırğınlarla qovulmuş¹⁴² və kəndə ermənilər yerləşdirilmişdir. Kənd 1930-cu illərdə qonşuluqdakı Yerisatumb erməni kəndi ilə birləşdirilərək ləğv edilmişdir.

Fikrimizcə, toponim türk dilində “təpə” mənasında işlənən majalık, meje sözünün¹⁴³ kökünü əks etdirən mac sözü əsasında formalaşmışdır.

Samsız - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənddə 1897-ci ildə 124 nəfər, 1914 - cü ildə 186 nəfər, 1916-cı ildə 911 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁴⁴. 1918-ci ildə kənd ermənilərin təcavüzünə məruz qalaraq deportasiya olunmuşdur. Yalnız indiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra sağ qalan kəndin köklü sakinləri olan azərbaycanlılar tarixi-etnik

¹⁴⁰ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.333.

¹⁴¹ Ձ. Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչության ըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան: 1932, էջ, 28-29, 114-115.

¹⁴² История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 205.

¹⁴³ Э.М. Мурзаев .Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 3576, 367.

¹⁴⁴ Ձ. Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչության ըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան: 1932, էջ, 28-29, 114-115.

torpaqlarına dönə bilmişlər. Burada 1926-cı ildə 54 nəfər, 1931-ci ildə 52 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁴⁵. 1940-cı illərdə azərbaycanlılar kənddən çıxarılmış və kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir. Kəndin adının Şam və Sis toponimindən ibarət olub “Şam yaxınlığında Sis” mənasını bildirildiyi göstərilir¹⁴⁶.

Şamsız toponimin nə Şam, nə də Sis-lə əlaqəsi var. Bizim fikrimizə görə, toponim bitki adı bildirən şam sözünə -süz şəkilçisinin artırılması ilə düzəlmişdir.

Şahverdilər - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir¹⁴⁷. Kəndin digər adı “Şahverdiuşağı” olmuşdur (415, s.28).

Kənddə 1886-cı ildə 238 nəfər, 1897-ci ildə 217 nəfər, 1904 - cü ildə 111 nəfər, 1914-cü ildə 147 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır¹⁴⁸. 1918-ci ildə kənd ermənilərin təcavüzünə məruz qalaraq sakinləri deportasiya olunmuşdur. Erməni silahlı dəstələri 1918-ci ilin avqust-sentyabr aylarında Şahverdilər kəndini yandırmış, kənd sakinlərindən 87 nəfər qətlə yetirilmiş, qalan camaat isə Qubadlı bölgəsinə qaçmışdır. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra 1923-1924 - cü illərdə sağ qalan 40 ailə tarixi-etnik torpaqlarına

¹⁴⁵ Yenə orada, s. 28-29, 114-115.

¹⁴⁶ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.436.

¹⁴⁷ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.293.

¹⁴⁸ Ջ. Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչության ըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան: 1932, էջ, 28-29, 114-115.

qayıda bilmişlər. Burada 1926-cı ildə 87 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁴⁹. 1933-cü ildə kənddə kolxoz qurulmuş, 1935-ci ildə məktəb açılmışdır. SSRİ Nazirlər Sovetinin SSRİ Nazirlər Sovetinin "Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında" 23 dekabr 1947-ci il tarixli 4083 sayılı Qərarına əsasən kənd əhalisi 1951-ci ildə tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşlar. 1953-cü ildə İ.Stalinin vəfatından sonra Şahverdilər kəndindən deportasiya olunmuşların bir hissəsi doğma kəndlərinə dönmüşlər. 1961-ci ildə Tatev su elektrik stansiyası tikilərkən "Vorotan qəsəbəsi" adlandırılmışdır. Həmin vaxtdan 8 erməni ailəsi Şahverdilər kəndinə köçərək orada məskunlaşmışdır. 1988-ci ildə kənddə 80 nəfər azərbaycanlı yaşayırdı. Həmin ilin noyabrında Şahverdilər kəndi boşaldılmış, əhalinin var-dövləti əvəzsiz olaraq ermənilərə qalmışdır¹⁵⁰.

Yaşayış məntəqəsinin adı Şahverdilər (Şahverdilər uşağı) nəsil adı əsasında əmələ gəlmişdir. Burada şahverdilər nəslə yaşadığına görə kənd Şahverdilər (Şahverdiuşağı) adlandırılmışdır.

Şurnuxu - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Gorus şəhərindən 17 km cənub-şərqdə, Şurauxu çayının sol sahilində, Gorus-Qafan avtomobil yolunun sağ tərəfində yerləşir.

¹⁴⁹ Yenə orada, s. 28-29.

¹⁵⁰ M.Urud. Zəngəzur (Elmi-publisistik nəşr), Bakı, 2005, s. 386-387; Bayramov İ., Mustafa N. Həqiqətin onomastikası, 2021, s. 25.

Kənddə 1831-ci ildə 84 nəfər, 1904 - cü ildə 117 nəfər, 1914 - cü ildə 104 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁵¹. 1918-ci ildə kənd ermənilərin təcavüzünə məruz qalaraq sakinləri deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra sağ qalanlar öz tarixi-etnik torpaqlarına dönməmişdir. Burada 1926-cı ildə 101 nəfər, 1931-ci ildə 123 nəfər¹⁵², 1939-cu ildə 351 nəfər, 1959-cu ildə 363 nəfər, 1970-ci ildə 363, 1979 - cu ildə 324 nəfər¹⁵³ azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ildə Ermənistan dövləti tərəfindən kəndin sakinləri azərbaycanlılar yenidən deportasiya olunmuşdur. Kənddə indi ermənilər yaşayır. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti”ndə toponimin mənasının məlum olmadığı göstərilmişdir¹⁵⁴.

Apardığımız araşdırmalardan belə qənaətə gəlirik ki, toponim Azərbaycan dilində “kiçik şalalə” mənasında işlənən “çirnox” sözünün¹⁵⁵ fonetik forması olan şurnux // şırnıx sözü əsasında əmələ gəlmişdir. Azərbaycan dilinin Qazax dialektində “sürətlə axın” mənasında “şırnoy” sözü də işlənir¹⁵⁶. Belə qənaətə gəlirik ki, çirnox, şırnoy, şurnux yaxınmənalı sözlərdir.

¹⁵¹ Q. Чорлуотյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությանը ըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երեւան: 1932, էջ, 28-29, 114-115.

¹⁵² Yəne orada, s. 28-29, 114-115.

¹⁵³ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան. Երեւան,-2008, էջ, 160.

¹⁵⁴ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.445.

¹⁵⁵ R. Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, 1966, s.133.

¹⁵⁶ Yəne orada, s. 134.

Erm.SSR AS RH-nin 03.04. 1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Şurnux qoyulmuşdur.

Yaycı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Gorus şəhərindən 21 km məsafədə yerləşir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində¹⁵⁷ qeyd edilmişdir. Toponim yaycı türk tayfasının adı¹⁵⁸ əsasında əmələ gəlmişdir. Erm. SSR AS RH-nin 03.07.1968-ci il qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Harjis qoyulmuşdur.

XIX-XX əsrlərdə xarabalığa çevrilmiş azərbaycanlıların yaşadığı kəndlər

1. Abbaslar
2. Ağbulaq
3. Allar
4. Abbasdərəsi
5. Aynaxlı
6. Bağırbəyli
7. Ballı qaya
8. Beşbarmaq
9. Birinci Əliyanlı
10. Bozkaha
11. Gölcük
12. Güney
13. İkinci Əliyanlı

¹⁵⁷ Пагирев Д.Д. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.305.

¹⁵⁸ Кононов А.Н. Родословная туркмен. Сочинение Абул Гази хана Хивинского, М. Л., 1958, с. 74.

- 14.İkinci Bayandur
- 16.Kürdlər
- 17.Qalaq
- 18.Qaragədik
- 22.Şahverdilər (Şahverdiuşağı)
- 23.Tayadaş
- 24.Xotanan
- 27.Mac

Cədvəl 1

Azərbaycanlıların yaşadığı kəndlər

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı	1831	1873	1886	1897	1908	1914
1	Ağbulaq	Ağbulaq	-	-	-	-	-	-
2	Beşbarmaq	Xaraba	-	-	-	-	-	-
3	Birinci Bayandur (Bayandur)	Vağadur	101	514	869	153	830	409
4	Gorus	Qoris	-	-	-	228	-	-
5	Xanazax	Xanazax	22	200	-	-	-	-
6	Xotanan	Xaraba	-	53	58	74	91	81
7	Xoznavar	Xoznavar	28	86	-	180	-	-
8	İkinci Bayandur	Xaraba	-	-	-	210	-	-
9	Köhnə Gorus	Qoris	-	-	-	-	-	-
10	Kürdlər	Xaraba	6	88	123	212	215	130
11	Qurdqulaq	Vanand	-	-	-	30	.54	.44
12	Mac	Xaraba	-	-	-	55	87	458
13	Şamsız	Şamsız	-	-	-	124		186
14	Şahverdilər (Şahverdiuşağı)	Şahverdilər	-	-	238	217	111	147
15	Şurnuxu	Şurnux	-	-	-	84	117	-
16	Tatev	Tatev	-	-	8	2	-	-
17	Tex	Değ	-	-	-	-	-	-
18	Yaycı	Harjis	-	-	1	-	-	-

Cədvəl 2

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı	1919	1922	1926	1931	1939	1959	1970	1979	1988
1	Ağbulaq	Ağbulaq	-	-	65	88	14 6	18 7	33 5	-	-
2	Beşbarmaq	Xaraba	-	-	1	-	-	-	-	-	-
3	Birinci Bayandur (Bayandur)	Vağadur	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4	Gorus	Qoris	-	3	51	13	-	-	-	-	-
5	Xanazax	Xanazax	-	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Xotanan	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Xoznavar	Xoznavar	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8	İkinci Bayandur	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Köhnə Gorus	Qoris	-	-	3	-	-	-	-	-	-
10	Kürdlər	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-	-	-
11	Qurdqulaq	Vanand	-	-	37	49	73	13 1	13 7	24 8	-
12	Mac	xaraba	-	-	-	-	-	-	-	-	-
13	Şamsız	Şamsız	-	-	54	52	-	-	-	-	-
14	Şahverdilər (Şahverdiuşağı)	Şahverdilər	-	-	87	-	-	-	-	-	-
15	Şurnuxu	Şurnux	-	-	10 1	12 3	35 1	36 3	36 3	32 4	-
16	Tatev	Tatev	-	-	2	-	-	-	-	-	-
17	Tex	Dığ	-	-	7	-	-	-	-	-	-
18	Yaycı	Hərjis	-	-	-	-	-	-	-	-	-

1828-ci il Türkmənçay müqaviləsindən sonra İran və Türkiyədən köçürülmüş ermənilər Gorus rayonunda azərbaycanlıların tarixən yaşadığı aşağıdakı kəndlərə yerləşdirilmişdir.

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı
1	Ağbulaq	Ağbullak
2	Birinci Bayandur	Vağatur
3	Burun	Akner
4	Əliquluşen	Azadaşen
5	Ərəvus	Aravus
6	Gorus	Qoris
7	Xanazax	Xanazax
8	Xələc	Acavan
9	Xoznavar	Xoznavar
10	Qaraşen (Daşkənd)	Qaraşen
11	Qaladərəsi	Qalidzor
12	Qaraunc	Qaraunc
13	Muğancıq	Ayqedzor
14	Maldaş	Kaşini
15	Köhnə Gorus	Qoris
16	Körü	Dzoraşen
17	Şahverdilər (Şahverdiuşağı)	Şahverdilər
18	Şurnuxu	Şurnux
19	Tatev	Tatev
20	Tex	Değ
21	Yaycı	Harjis
22	Qurdqulaq	1.Kurtkullak 2.Vanand

2.1.2. Qafan rayonu

Abbas dərəsi - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. İlk dəfə XIII əsrdə Kirakos Gəncəli tərəfindən xatırlanmışdır¹⁵⁹.

Toponim şəxs adı əsasında düzəlib, “Abbasa məxsus dərə (kənd)” mənasını bildirir.

Acıbac – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Qafan şəhərindən 40 km məsafədə, Kığı çayının sol qolu olan Acıbac çayının sahilində yerləşir. Kəndin adı həm də Acıbacı, Acıbazı formalarında işlənir. 1874-cü ildə kənddə sofulu türk tayfasından olan 22 ailənin yaşadığı qeydə alınmışdır¹⁶⁰.

Kənddə 1886-cı ildə 202 nəfər, 1897-ci ildə 34 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır ¹⁶¹ . Sonradan azərbaycanlılar deportasiya edilmişdir. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra azərbaycanlılar öz kəndlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 77 nəfər, 1926-cı ildə 90 nəfər, 1931-ci ildə 115 nəfər¹⁶² , 1939 - cu ildə 134 nəfər, 1959-cu ildə 190

¹⁵⁹ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s.132.

¹⁶⁰ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 12.

¹⁶¹ Չ. Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ, 54-55, 132-133

¹⁶² Yenə orada, s. 55, 132-133

nəfər, 1970-ci ildə 227 nəfər, 1979-cu ildə 202 nəfər¹⁶³ azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabr ayında azərbaycanlılar tamamilə öz doğma yerlərindən deportasiya edilmişdir.

Toponim türk dilində “hündür dağ aşırımı” mənasında işlənən acı sözü ilə¹⁶⁴ Azərbaycan dilində “düzən yerdə tirə, tərəcik, hündür yer” mənasında işlənən bazı sözünün¹⁶⁵ fonetik forması olan bac sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Acı sözü Dağlıq Altayın türk mənşəli toponimlərin tərkibində aju//ajı formalarında işlənir. Acı sözü qədim türk dilində aju formasında “geniş dərə”, “yarğan”, “çökəklik” mənalarında işlənmişdir¹⁶⁶.

Ermənistan prezidentinin 03.04.1991-ci il fərmanı ilə kəndin adı dəyişdirilib Acabac qoyulmuşdur.

Acılı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Qafan şəhərindən 14 km şimal-qərbdə, Oxçu çayının sağ qolu olan Əfsərli çayının sağ

¹⁶³ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ:316.

¹⁶⁴ О.Т. Молчанова. Структурные типы тюркских топонимов Горного Алтая, Саратов, 1982, с. 238.

¹⁶⁵ R.Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, 1966, s.120.

¹⁶⁶ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т.1, ч. 1, СПб, 1893, с. 610.

sahilində yerləşir. Erməni mənbələrində Acılı, Acrlu, Acrli, Tunis Acilu formalarında qeyd edilir¹⁶⁷.

Kənddə 1831-ci ildə 79 nəfər, 1873 - cü ildə 134 nəfər, 1886-cı ildə 153 nəfər, 1897-ci ildə 126 nəfər, 1908-ci ildə 335 nəfər, 1914-cü ildə 100 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁶⁸. 1918-ci ildə kəndin əhalisi erməni təcavüzünə məruz qalaraq deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra azərbaycanlılar öz evlərinə dönmə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 124 nəfər, 1926-cı ildə 94 nəfər, 1931-ci ildə 78 nəfər¹⁶⁹, 1959-cu ildə 69 nəfər¹⁷⁰ azərbaycanlı yaşamışdır. Sakinləri qonşu Müsəlləm kəndinə köçürülmüş və 1960-cı illərdə kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Yaşayış məntəqəsinin adı acurlu (>acılı) türk tayfasının adı¹⁷¹ əsasında əmələ gəlmişdir.

Açıqlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Qafan şəhərindən 5-6 km şimal-qərbdə, Qır qalası dağının ətəyində yerləşir. X-XIII

¹⁶⁷ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ:316.

¹⁶⁸ Ջ. Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ, 54-55, 132-133.

¹⁶⁹ Yenə orada, s.55, 133

¹⁷⁰ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ:316.

¹⁷¹ Faruq Sümər. Oğuzlar, Bakı, 1992, s.184; T.Ə.İbrahimov (Şahin). Qaşqaylar, Bakı, 1988, s.92.

əsrlərdə Açağu vəng formasında xatırlanır ¹⁷² . Erməni mənbələrində kəndin adı Açıxlu, Açağu, Açaclu, Acıllu formalarında da qeyd olunmuşdur¹⁷³ . Qafan rayonu ilə bağlı Azərbaycan dilində yazılmış kitablarda kəndin adı Açağu formasında göstərilir¹⁷⁴ . Halbuki erməni dilli mənbələrdə kəndin adı Azərbaycan dilinin qaydalarına uyğun Açıxlu¹⁷⁵ formasında qeyd edilir və toponim iki hissədən ibarətdir: açix+ lu. Toponimin kökü (açix>açıq) və şəkilçisi (-lu>-li) Azərbaycan dilinə mənsubdur.

1918-ci ilin axırlarında kəndin əhalisi erməni quldur dəstələri tərəfindən qırğınlarla doğma torpaqlarından didərgin düşərək Naxçıvanın Ordubad rayonuna pənah gətirmişlər. İndiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra kəndin əhalisi öz doğma yurdlarına qayıtmışlar. 1950-ci illərdə Açıqlı kolxozu Şəhərcik kənd kolxozuna birləşdirilmiş, daha sonra kolxoz tam ləğv edilərək mülkiyyəti “Sünik” erməni sovxozuna verilmişdir¹⁷⁶ .

¹⁷² Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ:303.

¹⁷³ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ, 54; Թ.Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ:303.

¹⁷⁴ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s.133; M.Սրud. Zəngəzur (Elmi-publisistik nəşr), Bakı, 2005, s. 312.

¹⁷⁵ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ, 54.

¹⁷⁶ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s.133-134.

Kənddə 1897-ci ildə 126 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁷⁷. 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni təcavüzünə məruz qalaraq deportasiya edilmişdir. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kənd sakinləri öz doğma yerlərinə dönmə bilmişdir. Burada 1926-cı ildə 98 nəfər, 1931-ci ildə 120 nəfər¹⁷⁸, 1939 - cu ildə 165 nəfər, 1959 - cu ildə 186 nəfər, 1963 - cü ildə 300 nəfər¹⁷⁹ azərbaycanlı yaşamışdır. Açıqlı kəndi 1968-1969-cu illərdə Qafan rayonunun ayrıca inzibati ərazi vahidi kimi sənədlərdə qeyd edilmədiyi üçün 1970-ci ildə və 1979-cu ildə siyahıyaalmada ayrıca göstərilməmişdir. Burada yaşayan azərbaycanlılar 1988-ci ildə kənddən çıxarılaraq kənd ləğv edilmişdir. İndi ölü kənddir.

M.Urud kəndin adını erməni mənbələrdə qeyd edilmiş Açağu formasını əsas götürərək qeyd edir ki, kəndin adının mənası dəqiqləşdirilməmişdir. Haça dağ arasında yerləşən kənd mənasında olduğu güman edilir¹⁸⁰.

Apardığımız araşdırma və kəndin relyefi əsasında belə qənaətə gəlirik ki, kəndin adı Azərbaycan dilində işlənən açıqlı sözündən əmələ gəlmişdir, yəni toponim relyef əsasında yaranmışdır.

¹⁷⁷ Թ.Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ:303.

¹⁷⁸ Զ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ, 55, 133.

¹⁷⁹ Թ.Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ:303.

¹⁸⁰ M.Urud. Zəngəzur (Elmi-publisistik nəşr), Bakı, 2005, s. 312.

Ağvanlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Qafan şəhərindən 30 km şimalda yerləşir. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində kəndin adı Ağvani formasında göstərilmişdir¹⁸¹. Erməni mənbələrində alban etnonimi ağvan formasında işlənir.

Alban etnoniminin ağvan formasında işləndiyinə əsaslanıb belə nəticəyə gəlirik ki, yaşayış məntəqəsinin adı qədim türk mənşəli ağvan (alban) etnoniminə -lı şəkilçisinin qoşulması əsasında əmələ gələn etnotoponimdir.

Ağkənd - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir¹⁸². XX əsrin əvvəllərində ləğv edilmişdir. Toponim qədim türk dilində “kiçik” mənasında işlənən ağ sözünə¹⁸³ kənd coğrafi nomeninin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Ağgöl - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Qaradığa kəndindən şimal-qərbdə yerləşmişdir. Kəndin adı ərazidəki eyni adlı göldən götürülmüşdür.

¹⁸¹ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.104.

¹⁸² Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.5.

¹⁸³ Т.М. Əhmədov. Azərbaycan paleotoponimiyası, Bakı, 1985, s. 68.

Almalıq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kənddə 1897-ci ildə 81 nəfər, 1914 - cü ildə 465 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁸⁴. 1916-1918-ci illərdə azərbaycanlılar erməni soyqırımına məruz qalaraq deportasiya olunmuş və 1926-cı ilə qədər xaraba qalmışdır. S.Əsədov göstərir ki, kənd 1918-ci ildə daşnaklar tərəfindən dağılıqdən sonra burada yaşayış olmamışdır¹⁸⁵. Əslində indiki Ermənistanda sovet hökumətinin qurulması ilə bağlı olaraq kənd sakinləri öz evlərinə dönə bilmişlər. Burada 1926-cı ildə 49 nəfər, 1931-ci ildə 61 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁸⁶. XX əsrin 30 - cu illərin ortalarında kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Toponim alma sözüne çoxluq, məkan mənası bildiren - lıq şəkilçisinin qoşulmasından əmələ gəlmişdir.

Alçalı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonunda, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində kəndin Gorus rayonu ərazisinə daxil olan yaşayış məntəqəsi kimi göstərilmişdir¹⁸⁷. Kənd Qafan rayonu

¹⁸⁴ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ, 54-55, 132-133.

¹⁸⁵ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s.132.

¹⁸⁶ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ, 55, 133.

¹⁸⁷ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.121.

ərazisindəki, indi Syunik vilayəti ərazisindəki Ağbulaq kəndinin 1 km-də yerləşirdi¹⁸⁸.

Kəndin adı alça bitki adına -lı şəkilçisinin artırılması ilə əmələ gəlmişdir.

Aralıq Oxçu - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Oxçu çayı ilə Pirdavdan (Pircavidan) çayının qovuşduğu yerdə, Oxçu kəndinin yanında yerləşmişdir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində kəndin adı Aralıq formasında izah edilir və göstərilir ki, kənd Oxçu - Aralıq da adlandırılmışdır. 1918-ci ildə azərbaycanlı əhali qovulmuş və ermənilər yerləşdirilmişdir. Sonralar Aralıq kəndi Oxçu kəndi ilə birləşdirilmişdir¹⁸⁹. Əslində Qafan rayonunda Aralıq Oxçu və Oxçu ayrı-ayrı kəndlər olmuşdur. Aralıq adlı kənd olmamış, mənbələrdə Aralıq Oxçu ayrı kənd, Oxçu ayrı kənd kimi qeydə alınmışdır¹⁹⁰.

Kənddə 1897-ci ildə 148 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁹¹. XX əsrin əvvəllərində -1905-1906-cı illərdə

¹⁸⁸ Թ.Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ:166.

¹⁸⁹ Б.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.124.

¹⁹⁰ Զ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ, 54-55; s.60-61, 136-137.

¹⁹¹ Yenə orada, s. 54-55.

azərbaycanlılar erməni təcavüzü nəticəsində deportasiya olunmuş, kənd ləğv edilmişdir. Kənd Oxçu və Pirdavdan çayının arasında salındığı üçün Aralıq Oxçu adlandırılmışdır və “Oxçu çayının arasında yerləşən kənd” deməkdir.

Toponimin birinci tərəfi “iki yerin arası” mənasında işlənən aralıq sözündən, II tərəfi oxçu türk tayfa adından ibarətdir.

Armudlu - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur.

Toponim armud bitki adına -lu şəkilçisinin artırılması əsasında əmələ gələn fitotoponimdir.

Arxüstü - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Yuxarı Girətağ kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. 1897-ci ildə 24 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁹². XX əsrin əvvəllərində, 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılar deportasiya olunaraq kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Kənd arxın kənarında salındığı üçün Arxüstü adlandırılmışdır.

Atqız - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Atqız kəndi Oxçu çayının sol sahilində, Oxçu kəndindən 2 km şimalda, Pırhəmzə dağının cənub-qərbində, Qafan-Gecalan avtomobil yolundan 2 km

¹⁹² Q. Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ, 54-55.

şimalda dağ döşündə yerləşirdi ¹⁹³. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir¹⁹⁴. 1959-cu ildə kənd Gecalan şəhəri ilə birləşdirilmişdir. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti”ndə Atkiz formasında əksini tapmışdır.

Kənddə 1831-ci ildə 37 nəfər, 1873 - cü ildə 105 nəfər, 1886-cı ildə 120 nəfər, 1897-ci ildə 242 nəfər, 1908-ci ildə 198 nəfər, 1914 - cü ildə 36 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁹⁵. 1916-18-cı illərdə azərbaycanlılar deportasiya edilmişdir. İndiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra azərbaycanlılar öz kəndlərinə dönə bilmişlər. Burada 1926-cı ildə 74 nəfər, 1931-ci ildə 101 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁹⁶. 1980-ci ildə kənd ləğv edilmişdir. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində göstərilmişdir ki, kəndin əhalisi 1988-ci ildə Azərbaycana qovulmuşdur. Əslində yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, kəndin köklü sakinləri olan azərbaycanlılar 1970-1980-ci illərdə kənddən qovulmuş, Atqız yaşayış məntəqəsi kimi 1980- ildə ləğv edilmişdir.

Toponimin oğuz türk tayfa adının fonetik forması olan qız etnonimi əsasında formalaşmışdır.

Aşağı Qaraçimən-Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi

¹⁹³ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s.133.

¹⁹⁴ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.22.

¹⁹⁵ Ձ.Շորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ, 54-55, 132-133.

¹⁹⁶ Yənə orada, s. 55, 133.

Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Aşağı Qaraçimən kəndi Qafan şəhərindən 5 km şimal-şərqdə yerləşmişdir.

Kənddə 1831-ci ildə 11 nəfər, 1873 - cü ildə 63 nəfər, 1886-cı ildə 225 nəfər, 1897-ci ildə 34 nəfər, 1904-cü ildə 216 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁹⁷. 1918-ci ilin dekabrın axırlarında ermənilər azərbaycanlıları qırğınlarla qovmuş və yalnız indiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra kəndin sakinləri öz yurdlarına dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 210 nəfər, 1926-cı ildə 154 nəfər, 1931-ci ildə 212 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁹⁸. 1988-ci ilin noyabr ayında ermənilər azərbaycanlıları tamamilə qovmuşdur. İndi ermənilər yaşayır.

Toponim türk dilində türk dilində “geniş, böyük” mənasında işlənən qara sözü ilə¹⁹⁹ “yaşillıq, otluq” mənasında işlənən çimən (çəmən sözünün dialekt variantı) sözünün birləşməsindən əmələ gəlib “böyük çəmənlik” mənasını bildirir.

Ermənistan Respublikası prezidentinin 03.04.1991-ci il tarixli fərmanı ilə kəndin adı dəyişdirilib Ditsmayrı qoyulmuşdur.

Aşağı Girətağ - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 12 km şimal-qərbdə, Yuxarı Girətağ kəndindən 4 km şimal-şərqdə, Oxçu çayının sol sahilində yerləşir. Qafqazın

¹⁹⁷ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ, 56-57, 134-135.

¹⁹⁸ Yenə orada, s. 57, 135.

¹⁹⁹ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III c., Bakı, 1983, 214; T.M. Əhmədov. Azərbaycan paleotoponimiyası, Bakı, 1985, s. 76.

5 verstlik xəritəsində Kirətaq formasında qeyd edilmişdir²⁰⁰ (348, s.134).

Tarixən Zəngəzur qəzasında Girətağ adlı bir kənd olmuşdur. Sonralar bir qrup kənd sakini Girətağdan köçərək kəndin yaxınlığında yeni kənd salırlar və yeni salınan kənd Aşağı Girətağ, Girətağın özü isə Yuxarı Girətağ adlandırılmışdır. Erməni mənbələrində göstərilir ki, 1921-ci ildə Ermənistanın sovetləşdirilməsi ərəfəsində Zəngəzur qəzasının 59,6 %-i bolşevik Rusiyasının rəhbərliyi tərəfindən Ermənistana verilmişdir. Buraya I polis sahəsi bütövlükdə, o cümlədən IV polis sahəsinə aid olan Girətağ kəndi Ermənistan Respublikasına verilmişdir²⁰¹ Aşağı Girətağda 1897-ci ildə 87 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²⁰². 1918-ci ildə kəndin sakinləri erməni soyqırımına məruz qaralaq deportasiya olunmuşlar. İndiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra kənd sakinləri doğma yurdlarına dönə bilmişdir.

Kənddə 1922-ci ildə 82 nəfər, 1926-cı ildə 87 nəfər, 1931-ci ildə 127 nəfər²⁰³, 1939-cu ildə 139 nəfər, 1959-cu ildə 167 nəfər, 1979-cu ildə 145 nəfər²⁰⁴ yalnız azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabr ayında azərbaycanlılar

²⁰⁰ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.134.

²⁰¹ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, “Elm və təhsil” 2021, s.6.

²⁰² Չ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57.

²⁰³ Yənə orada, s. 57, 135.

²⁰⁴ Թ.Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ, 868; Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, էջ: 144-145

Ermənistan dövləti tərəfindən tamamilə tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. İndi burada ermənilər yaşayır. Kəndin adı erməni dilinə kalka edilərək Nerkin (Nerkin ermənicə Aşağı deməkdir) Qiratağ (Ներկին Գիրաթաղ) formasında rəsmiləşdirilmişdir. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin fikrincə, kəndin adı türk dillərində “qışlaqda gecələr mal-qaranı salmaq üçün tikinti, tövlə” mənasında işlənən kora sözü ilə yataq sözündən əmələ gəlmişdir²⁰⁵. Bizə görə, toponimlə bağlı etimoloji izah qaneedicici və yetərli deyil. Həm də toponim izah edilərkən “aşağı” sözünün funksiyası da göstərilməmişdir.

Aparığımız araşdırma nəticəsində belə qənaətə gəlirik ki, toponim türk dilində “dağ silsiləsi, sıra dağlar”, “çöl, dağ, hündür yer, təpəlik”, “dağ qılıcı, yayla” mənasında işlənən kir sözü ilə²⁰⁶ dağ (tağ) sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Toponimin əvvəlindəki “aşağı” sözü fərqləndirici əlamət bildirir.

Aşağı Gödəkli - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 10 km şimal-şərqdə yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində Gedaklu formasında qeyd edilmişdir²⁰⁷. 1832-1833-cü illərə aid Zəngəzur mahalının kameral təsvirində

²⁰⁵ В.Ə. Будақов, Қ.Ə. Қеубуллаев. Ермәнистанда Азәрбајсан мәнşәли топонимләрин изаһли лүғәти, Баки, 1998, s.139.

²⁰⁶ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т II, ч.2, СПб, 1899, с. 860; Э.М. Мурзаев .Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 327.

²⁰⁷ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.127.

kənddə 14 ailənin yaşadığı qeydə alınmışdır. Kəndin əhalisi əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olan yalnız müsəlmanlardan (azərbaycanlılar-İ.B.) ibarət imiş²⁰⁸.

Kənddə 1831-ci ildə 26 nəfər, 1873 - cü ildə 154 nəfər, 1886-cı ildə 206 nəfər, 1897-ci ildə 123 nəfər, 1904-cü ildə 439 nəfər, 1914-cü ildə 153 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²⁰⁹. 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni soyqırımına məruz qalaraq deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra sağ qalan kənd sakinləri öz evlərinə dönə bilməmişdir. Burada 1922-ci ildə 42 nəfər, 1926-cı ildə 60 nəfər, 1931-ci ildə 74 nəfər²¹⁰, 1939-cu ildə 87 nəfər, 1959 - cu ildə 95 nəfər, 1970-ci ildə 447 nəfər, 1979-cu ildə 294 nəfər²¹¹ azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabrın axırında azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən öz doğma torpaqlarından qovulmuşlar. İndi burada ermənilər yaşayır.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev kəndlə bağlı yazırlar ki, Aşağı Gödəkli Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənddir. Gödəkli (sonra Yuxarı Gödəkli) kəndindən yaranmış kənddir. 1988-ci ildə kəndin əhalisi Azərbaycana qovulmuşdur. Kəndin adının əsli Kotaklı olmuşdur²¹². Burada bir neçə qeyri-dəqiqlik özünü göstərir. Kəndin sovet

²⁰⁸ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s. 221.

²⁰⁹ Ջ. Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

²¹⁰ Yenə orada, s. 57, 135.

²¹¹ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան. Երևան, 2008, էջ: 44.

²¹² B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.139.

hakimiyyəti dönəmində hansı rayonun inzibati ərazisinə daxil olduğu göstərilməmişdir. Digər tərəfdən mənbələrdə kəndin əsl adının Kotakl olmasına rast gəlinmir. Eyni zamanda toponimin etimologiyası verilməmişdir.

Toponim üzərində apardığımız araşdırmalardan belə qənaətə gəlirik ki, kəndin adı “aşağı” fərqləndirici sözü ilə türk mənşəli qaxaxlar tayfasının bir qolu olan gödəkli etnonimindən²¹³ əmələ gəlmişdir.

Ermənistan Respublikası parlamentinin 04.07.2006-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib, Barquşat qoyulmuşdur.

Aşağı Xotanan - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 23 km məsafədə yerləşir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir²¹⁴. Mənbələrdə 1832-ci ildə Xotanan adlı yaşayış məntəqəsi Qafan minbaşılığın tabeliyəndə olan kənd kimi qeydə alınmışdır və həmin dövrdə burada 6 ailənin yaşadığı göstərilmişdir²¹⁵. 1874-cü ildə tərtib edilmiş Zəngəzur qəzasının Kameral təsvirində Xotanan kəndinə dair məlumatdan aydın olur ki, kəndin köklü sakinləri müsəlman tatarları (azərbaycanlılar-İ.B.) olmuşdur. Göstərilən Kameral təsvirdə Xotanan kəndi ilə bağlı qeyd edilmişdir ki, kənddə bəylərlə kəndlilər arasındakı

²¹³ И. Шопен. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи, СПб, 1852, с.535.

²¹⁴ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.268.

²¹⁵ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cüillər. Bakı, 2021, s.27

mübasibətləri tənzimləyən 1870-ci il Əsasnaməsi ilə mülkədar torpaqlarında yaşayan vergi mükələfiyyətli əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlar (azərbaycanlılar-İ.B) yaşamışdır. Kənddə yaşayan 5 ailənin 28 kişi və 25 qadın olmaqla sakinlərinin hamısı tatar olmuşdur²¹⁶.

Toponim fərqləndirici əlamət bildirən aşağı sözü ilə türk mənşəli xotan etnonimi ²¹⁷ əsasında formalaşmışdır. Toponimin sonundakı -an şəkilçisi cəmlilik əlaməti bildirir. “Xotanlar tayfasının yaşadığı kənd” mənasını ifadə edir.

Aşağı Şəhərcik - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. XIX əsrin 30-cu illərində Qafan minbaşılığına tabe olmuş Şəhərcik adında qeyd edilmişdir və həmin dövrdə şəhərcikdə 14 ailə yaşamışdır²¹⁸. Burada 1897-ci ildə 155 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²¹⁹. XX əsrin əvvəllərində, 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılar deportasiya olunmuş və kənd, Yuxarı Şəhərcik kəndi ilə birləşdirilərək ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Kəndin adı toponim yaradıcılığında fərqləndirici əlamət bildirən aşağı sözü ilə cavansir türk tayfasına mənsub olan şəhərcik etnonimi²²⁰ əsasında əmələ gəlmişdir.

²¹⁶ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, “Elm və təhsil” 2021, s. 641.

²¹⁷ С.И. Брук. Население мира. Этнодемографический справочник, М., 1986, с.399.

²¹⁸ N.Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cüillər. Bakı, 2021, s. 27

²¹⁹ Չ.Վորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 59-60.

²²⁰ Г.А. Гейбуллаев . Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 73.

Avsarlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Qafan şəhərindən 17 km məsafədə, Oxçu çayının sahilində, dağlıq ərazidə yerləşmişdir. Kəndin adı yerli tələffüzdə Əvsərli formasında işlədilirdi.

Kənddə 1897-ci ildə 92 nəfər, 1926-cı ildə 59 nəfər²²¹, 1931-ci ildə 71 nəfər, 1939-cu ildə 76 nəfər, 1959 - cu ildə 101 nəfər azərbaycanlı²²² yaşamışdır. Avsarlı kəndi 1960-cı ildə ləğv edilmişdir.

Yaşayış məntəqəsinin adı avşar (avsar, Azərbaycan dilində ş~s səs əvəzlənməsi qanunauyğundur) türk tayfasının adına mənsubluq bildirən -lı şəkilçisinin artırılması ilə düzəlmişdir. “Əfşar” (avşar) tayfasına mənsub olan yaşayış məntəqəsi” mənasını bildirir.

Baharlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 24 km şimal-şərqdə, Kığı çayının sol sahilində yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir²²³.

Kənddə 1831-ci ildə 28 nəfər, 1873 - cü ildə 59 nəfər, 1886-cı ildə 61 nəfər, 1897-ci ildə 74 nəfər, 1904-cü ildə 132 nəfər, 1914-cü ildə 133 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²²⁴.

²²¹ Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 54-55.

²²² Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s.143.

²²³ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.27.

²²⁴ Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 54-55, 134-135.

1918-ci ildə azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən qırğınlarla deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra sağ qalan kəndin keçmiş sakinləri öz evlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 88 nəfər, 1926-cı ildə 93 nəfər, 1931-ci ildə 122 nəfər²²⁵, 1939-cu ildə 176 nəfər, 1959-cu ildə 249 nəfər, 1970-ci ildə 380 nəfər, 1979 - cu ildə 358 nəfər²²⁶ azərbaycanlı yaşamışdır. Kənd XX əsrin 50-ci illərin sonunda Kızı kəndi ilə birləşdirilir, daha sonra kəndin yerində Gecalan mis - molibden kombinatı üçün su anbarı tikilərək kənd ləğv edilir.

Kəndin adı baharlı türk tayfasının adı²²⁷ əsasında formalaşmışdır.

Baharlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Basut çayının sağ sahilində yerləşmişdir. 1886-cı ildə 432 nəfər, 1907-ci ildə 455 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²²⁸. 1918-ci ildə azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən qırğınlarla qovularaq kənd ləğv edilmişdir. Qafan rayonundakı Baharlı kəndi ilə

²²⁵ Yənə orada, s. 55, 135.

²²⁶ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ, 566.

²²⁷ М. Вәлилі (Баһарлы) . Azərbaycan (coğrafi-təbii, etriografik və iqtisadi mülahizat), Bakı, 1993, s.48; Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края, т. IV, Тифлис, 1886, с. 24.

²²⁸ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ, 567.

qarışıq salmaq olmaz. Hər biri ayrı-ayrı kənddir²²⁹. Kəndin adı Zəngəzurda yaşayan baharlı türk etnonimi²³⁰ əsasında formalaşmışdır.

Bəkdaş- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Qafan şəhərindən 6 km şimal-şərqdə, Syunik kəndindən 4 km şimali-qərbdə yerləşir. Kənddə 1897-ci ildə 87 nəfər, 1914-cü ildə 230 nəfər yalnız azərbaycanlılar yaşamışdır²³¹. 1918-ci ildə kənd sakinləri erməni təcavüzünə məruz qalaraq qırğınlarla qovulmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra, kəndi tərk edən azərbaycanlılar 1920-ci ildən sonra doğma yurdlarına qayıda bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 28 nəfər, 1926-cı ildə 25 nəfər, 1931-ci ildə 40 nəfər²³², 1939-cu ildə 42 nəfər, 1959-cu ildə 60 nəfər²³³ yalnız azərbaycanlılar yaşamışdır. 1988-ci ilin oktyabr-noyabr aylarında kəndin sakinləri olan azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən öz doğma torpaqlarından qovulmuşlar. İndi burada ermənilər yaşayır.

Kəndin adı qədim türk dilində “hündür, böyük” mənasında işlənən bək sözü ilə²³⁴ Azərbaycan dilində dağ

²²⁹ Yenə orada, s. 567.

²³⁰ Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края, т. IV, Тифлис, 1886, с. 24.

²³¹ Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը և կյանքը (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 54-55, 134-135.

²³² Yenə orada, s. 54-55, 134-135.

²³³ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան. Երևան, 2008, էջ: 98.

²³⁴ Г.А. Гейбуллаев. К этногенезу азербайджанцев, т.1., Баку, 1991, с.468; Е.Н. Бушуева. Словарь русской транскрипции географических

сөзүнүн синоними kimi işlənən daş сөзүнүн yaxınlığında kənd” mənasını ifadə edir.

Erm. SSR AS RH-nin 03.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Xorzor qoyulmuşdur.

Bəydağ - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Qafan şəhərinin mərkəzindən 5 km şərqdə, Oxcu çayının sol sahilində yerləşirdi.

Kənddə 1831-ci ildə 13 nəfər, 1873 - cü ildə 51 nəfər, 1886-cı ildə 68 nəfər, 1897-ci ildə 118 nəfər, 1904 - cü ildə 193 nəfər, 1914 - cü ildə 58 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²³⁵. 1918-ci ildə kənd sakinləri erməni təcavüzünə məruz qalaraq qırğınlarla qovulmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra, kəndi tərk edən azərbaycanlılar 1923-24 - cü illərdə doğma ocaqlarına dönə bilmişdir. Burada 1926-cı ildə 28 nəfər, 1931-ci ildə 32 nəfər²³⁶, 1939 - cu ildə nəfər²³⁷ azərbaycanlı yaşamışdır. Ermənilər buraya 1929-30-cu illərdə köçürülmüşdür. 1959 - cu ildə Qafan şəhərinə birləşdirilmişdir. Sonralar kəndin keçmiş sakinləri Qafan şəhərinin sakinləri kimi siyahıya alınmışdır.

терминов и других слов, встречающихся в топонимии
Азербайджанской ССР, М., 1971, с. 35.

²³⁵ Q. Чорлуотуян. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 54-55, 134-135.

²³⁶ Yenə orada, s.55, 135.

²³⁷ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ, 588.

Топоним Azərbaycan dilində “hündür, böyük” mənasında işlənən bəy (<bək) sözü ilə ²³⁸ dağ sözünün birləşməsindən əmələ gəlib, “hündür, böyük dağ yaxınlığında kənd” mənasını ifadə edir. Onu da əlavə edək ki, bəy sözü qədim türk dilində bək formasında “təpə” mənasında işlənmişdir²³⁹). Bəy sözü toponimlərin əvvəlində işlənərkən “hündür, böyük”, “təpə”, sonunda işlənərkən “ağa”, “varlı adam” mənasını ifadə edir.

Buğacıq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd meşənin içində yerləşirdi. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanı Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində Buğacıq kəndi keçmiş Sisyan rayonunun inzibati ərazisi daxilində verilmişdir²⁴⁰.

Kənddə 1897-ci ildə 125 nəfər, 1922-ci ildə 21 nəfər, 1926-cı ildə 1 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²⁴¹. 1929-30 - cu illərdə kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Топоним buğacıq türk mənşəli etnonimi əsasında yaranmışdır. Bu tayfanın adına “Kitabi-Dədə Qorqud”da rast

²³⁸ Г.А. Гейбуллаев. К этногенезу азербайджанцев, т.1., Баку, 1991, с.468; Е.Н. Бушуева. Словарь русской транскрипции географических терминов и других слов, встречающихся в топонимии Азербайджанской ССР, М., 1971, с. 35.

²³⁹ Г.А. Гейбуллаев. К этногенезу азербайджанцев, т.1., Баку, 1991, с.468.

²⁴⁰ В.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanı Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.139.

²⁴¹ Ջ.Շորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը և բնակավայրերը (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 54-55, 134-135.

gəlirik: “Sol tərəfdə Buğacıq Məlikə Qarabudaq qarşu gəldi”²⁴².

Burçulu - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Qacaran kəndindən 2-3 km cənub-qərbdə yerləşmişdir. Toponim qırçaq mənşəli burçoğlu etnoniminin²⁴³ fonetik variantı olan burçulu etnonimi əsasında formalaşmışdır.

Cibikli (Cıbillı) - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kənd Qafan şəhərindən 67 km cənub-şərqdə yerləşirdi. Kəndin qədim adı Cibikli olmuşdur²⁴⁴. Cibikli toponimi dildə, sənədlərdə Cıbillı kimi əksini tapır.

Kənddə 1897-ci ildə 82 nəfər, 1904-cü ildə 80 nəfər, 1914-cü ildə 160 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²⁴⁵. 1918-ci ildə azərbaycanlılar kənddən qırğınlarla deportasiya olunmuşdur²⁴⁶. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kəndin köklü sakinlərindən sağ qalanlar öz evlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 52 nəfər, 1926-cı ildə 53 nəfər,

²⁴² Kitabı-Dədə Qorqud (törtib edənlər: F.Zeynalov və S.Əlizadə), Bakı, 1988, s.77.

²⁴³ Гейбуллаев Г.А. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, s. 48.

²⁴⁴ Ձ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը և բնակավայրերը (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60.

²⁴⁵ Yenə orada, s.60-61, 136-137

²⁴⁶ История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 205.

1931-ci ildə 77 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²⁴⁷. 1930-cu illərin axırlarında kənd ləğv edilərək azərbaycanlılar başqa kəndlərə köçürülmüşdür. İndi xaraba kənddir.

Kəndin qədim adının Cibikli olduğuna əsaslanaraq belə qənaətə gəlirik ki, cıbillı cibikli tayfa adının fonetik variantıdır. Məhz kəndin adı da cibikli (>cıbillı) etnonimi əsasında yaranmışdır. Elə XIX əsrdə Zəngəzur qəzasında yaşamış tayfalardan biri də cibikli adlanırdı²⁴⁸.

Çanaxçı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kənd yaşayış məntəqəsi kimi Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir²⁴⁹.

Kənddə 1897-ci ildə 50 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²⁵⁰. XX əsrin əvvəllərində, 1905-1906-cı il hadisələri ilə bağlı kənddən azərbaycanlılar qovularaq ermənilər yerləşdirilmişdir. XX əsrin 30-cu illərində kənd ləğv edilmişdir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev Çanaxçı toponiminin izahı ilə bağlı yazırlar ki, Çanaxçı “ağacdan çanax qabı

²⁴⁷ Q.Çnrknoտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

²⁴⁸ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.431.

²⁴⁹ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.279.

²⁵⁰ Q.Çnrknoտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61.

düzəldənlər” mənasındadır²⁵¹. Fikrimizə, Çanaxçı toponimi ilə bağlı bu izah təsviri xarakter daşıyır.

Aparılan araşdırma deməyə əsas verir ki, kəndin adı çanaxçı türk etnonimi²⁵² əsasında əmələ gələn etnotoponimdir.

Çatılı düz - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kənd Oxtar kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Burada 1897-ci ildə 19 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²⁵³. XX əsrin əvvəllərində, 1906-cı ildə azərbaycanlılar qırğınlarla qovulmuş və yaşayış məntəqəsi kimi kənd 1908-ci ildə ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Kəndin adı mənsubluq bildirən -lı şəkilçisi qəbul etmiş türk dilində “dağ çıxıntısı, yarğan” mənasında işlənən çat sözü ilə²⁵⁴ Azərbaycan dilində “enişi, yoxuşu olmayan, hamar relyef səthi” mənasında işlənən düz sözünün²⁵⁵ birləşməsində əmələ gəlib, “dağ çıxıntısı, yarğan yanındakı düzdə salınan kənd” mənasını ifadə edir.

Çəpni - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 19

²⁵¹ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.417.

²⁵² E. Əhmədova. Azərbaycan etnonimlərinin leksik-semantik və struktur-linqvistik təhlili, NDA, Bakı, 1995, s.20.

²⁵³ Ձ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը և բնակավայրերը (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61.

²⁵⁴ Э.М.Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 608.

²⁵⁵ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c., Bakı, 1980, s.168; N. Məmmədov. Azərbaycanın yer adları (oronimiya), Bakı, 1993, s.44.

km məsafədə yerləşir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir²⁵⁶. Toponim qədim oğuz tayfasından olan çəpni etnonimi²⁵⁷ əsasında əmələ gəlmişdir. Qızılbaş tayfalarından birinin də adı “çəpni”dir²⁵⁸. Kəndin adı erməni dilinə uyğunlaşdırılaraq rəsmi sənədlərdə Çapni kimi yazılır.

Çiriş - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 43 km şimal-şərqdə yerləşir.

Çiriş kəndində 1897-ci ildə 27 nəfər, 1922-ci ildə 73 nəfər, 1926-cı ildə 79 nəfər, 1931-ci ildə 95 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²⁵⁹. Kənd 1950-ci illərdə Kurud kəndi ilə birləşdirilmişdir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev Çiriş toponimini “mənası məlum olmayan” toponim hesab etmişlər²⁶⁰.

Fikrimizcə, kəndin adı “zanbaq fəsiləsinə mənsub yabanı bəzək bitkisi” mənasında işlənən çiriş sözü²⁶¹ əsasında əmələ gəlmişdir.

Çıraxor - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi

²⁵⁶ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.280.

²⁵⁷ М.Каşğари. Divanü - lüğat - it türk, I c., Bakı: Ozan, 2006, s.128; Fəzlullah Rəşidəddin. Oğuznamə, Bakı, 1992, s. 40.

²⁵⁸ Qızılbaşlar tarixi (tərcümə və şərhlər M.Ə.Məhəmmədir), Bakı, 1993, s.14.

²⁵⁹ Չ.Շորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

²⁶⁰ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.424.

²⁶¹ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, IV c., Bakı, 1987, s. 437.

Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Qafan şəhərindən 12 km şimal-qərbdə, Oxçu çayının sağ sahilində yerləşir. Kəndin başqa adı Şamlar olmuşdur²⁶².

Kənddə 1897-ci ildə 18 nəfər, 1922-ci ildə 20 nəfər, 1926-cı ildə 26 nəfər, 1931-ci ildə 34 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır²⁶³. 1988-ci ilin noyabr ayında kəndin sakinləri Ermənistan dövləti tərəfindən deportasiya olunmuşdur. İndi burada ermənilər yaşayır.

Toponim türk dilində “su mənbəyi”, “bulaq”, “qaynaq, çeşmə” mənasında işlənən çerak sözünün²⁶⁴ fonetik forması olan çirax sözü ilə türk dilində “xəndək, çuxur”, “təpə”, “qala istehkamı”, “qala səddi, bəndi” (крепостной вал) mənasında işlənən or sözünün²⁶⁵ birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Çobanlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 15 km şimal-şərqdə yerləşir. Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində göstərilir ki, Çobanlı kəndinin əhalisi oturaq həyat sürən müsəlmanlardan (azərbaycanlılar-İ.B.) ibarətdir. Onlar baramaçılıqla məşğul olurlar. Çobanlı kəndində 8 müsəlman ailəsi və kişi cinsindən 16 nəfər müsəlman yaşayır²⁶⁶. Zəngəzur qəzasının

²⁶² Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60.

²⁶³ Yənə orada, s. 60-61, 136-137.

²⁶⁴ Г.А. Гейбуллаев. К этногенезу азербайджанцев, т.1., Баку, 1991, с. 478.

²⁶⁵ Ә.М.Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 415-416..

²⁶⁶ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.253-254

1874-cü ilə aid Kameral təsvirində göstərilir ki, kənddə xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir və əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlar (azərbaycanlılar-İ.B.) yaşayır. Kənddə 15 ailə, 46 kişi və 22 qadın yaşamışdır ki, hamısı da tatar (azərbaycanlı-İ.B.) olmuşdur²⁶⁷.

Çobanlı kəndində 1831-ci ildə 16 nəfər, 1873-cü ildə 195 nəfər, 1886-cı ildə 96 nəfər, 1897-ci ildə 152 nəfər, 1904-cü ildə 130 nəfər, 1914-cü ildə 156 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²⁶⁸. 1918-ci ildə kənddə yaşamış azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən törədilmiş soyqırımına məruz qalaraq deportasiya olunmuşlar²⁶⁹. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kəndi tərk etmiş azərbaycanlılar öz evlərinə dönə bilməmişlər. Burada 1926-cı ildə 42 nəfər, 1931-ci ildə 49 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²⁷⁰. Kənd sonradan keçmiş Qafan rayonunun Noraşenik kəndinə birləşdirilmiş, inzibati-ərazi vahidi kimi ləğv edilmişdir. Keçmiş Çobanlı kəndinin ərazisində 1988-ci ildə 18 azərbaycanlı ailəsi yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabrın axırlarında burada yaşayan azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən deportasiya olunmuş və kəndə ermənilər yerləşdirilmişdir.

Kəndin adı oğuzların çapanlu (çobanlı - İ.B.) etnonimi²⁷¹ əsasında əmələ gələn etnotoponimdir.

²⁶⁷ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s. 659-660

²⁶⁸ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

²⁶⁹ История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 205.

²⁷⁰ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

²⁷¹ Faruq Sümər. Oğuzlar, Bakı, 1992, s. 186.

Çullu - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kənddə 1897-ci ildə 109 nəfər, 1904 - cü ildə 85 nəfər, 1914-cü ildə 110 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır ²⁷². 1918-ci ildə kənddə yaşamış azərbaycanlılar ermənilərin təcavüzünə məruz qalaraq deportasiya olunmuşdur ²⁷³. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra sağ qalanlar öz kəndlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 39 nəfər, 1926-cı ildə 56 nəfər, 1931-ci ildə 69 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²⁷⁴. XX əsrin 40-cı illərində kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Toponim qədim türk mənşəli çul (çol) türk etnoniminə²⁷⁵ mənsubluq bildirən -lu şəkilçisinin artırılması əsasında əmələ gəlmişdir, “çul tayfasına mənsub yer” mənasını bildirir.

Daşbaşı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Qafan şəhərinin mərkəzindən 23 km şimal-qərbdə, Kığı çayının sol sahilində yerləşirdi. Kənddə 1897-ci ildə 53 nəfər, 1922-ci ildə 42 nəfər, 1926-cı ildə 37 nəfər, 1931-ci ildə 65 nəfər azərbaycanlı

²⁷² Q.Çորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

²⁷³ История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 205.

²⁷⁴ Q.Çորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

²⁷⁵ И.Шопен. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи, СПб, Типография императорский Академии Наук, 1852, с. 31.

yaşamışdır²⁷⁶. 1950-ci ildə Kığı kəndi ilə birləşdirilərək inzibati-ərazi vahidi kimi ləğv edilmişdir.

Топоним Azərbaycan dilində “dağ, qaya” mənasında işlənən daş sözü ilə “yuxarı”, “zirvə”, “yüksəklik” mənasında işlənən baş sözündən əmələ gəlmişdir. “Baş” sözü toponimlərin tərkibində “dağın zirvəsi” mənasında işlənir²⁷⁷.

Daşnov - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kəndin digər adı Daşnav olmuşdur²⁷⁸ (415, s.56). Qafan şəhərinin mərkəzində 18 km şimal-şərqdə yerləşirdi. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir²⁷⁹.

Kənddə 1831-ci ildə 18 nəfər, 1873 - cü ildə 30 nəfər, 1886-cı ildə 31 nəfər, 1897-ci ildə 30 nəfər, 1904 - cü ildə 39 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²⁸⁰. 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni təcavüzünə məruz qalaraq deportasiya olunmuş və kənd xarabalığa çevrilmişdir. İndi ölü kənddir.

Топоним Azərbaycan dilində işlənən daş sözü ilə fars dilində “nov, kanal, arx” mənasında işlənən nov sözünün²⁸¹

²⁷⁶ Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

²⁷⁷ О.Т. Молчанова . Структурные типы тюркских топонимов Горного Алтая, 1982, с. 238.

²⁷⁸ Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56.

²⁷⁹ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.76.

²⁸⁰ Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

²⁸¹ Э.М.Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 395; Ərəb və fars sözləri lüğəti, Bakı, 1966, s. 455.

birleşməsindən əmələ gəlmişdir. Hidrotoponimdir. Quruluşca mürəkkəb toponimdir.

Dəymədağlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 24 km məsafədə yerləşir. Kəndin adı Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində Dəhmədağlı formasında qeyd edilmişdir²⁸² .

B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində göstərilir ki, kənd Qarabağ ellərindən biri olan kolanı tayfasından olan dəymədağlı qolunun məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır²⁸³.

Bizim fikrimizcə, kəndin adı kəbirli türk tayfasına mənsub dəymədağlılar etnonimi²⁸⁴ əsasında formalaşmışdır. 1920-ci ildə kəndin adı dəyişdirilib Şrvenants qoyulmuşdur.

Dəlləkli - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Dəlləkli kəndi Syunik vilayətinin Tsav kəndindən 2 km qərbdə yerləşirdi. 1907-ci ildə 336 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1907-ci ildən sonra ləğv edilmişdir. Yaşayış məntəqəsinin adı dəlləkli nəsil adı²⁸⁵ əsasında yaranmışdır.

²⁸² N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s. 279

²⁸³ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.231.

²⁸⁴ Г.А. Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 71.

²⁸⁵ Yənə orada, s. 74.

Dərəkənd - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Toponim relyef bildirən dəreə sözü ilə kənd sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Dərməzur - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində qışlaq. Yaşayış məntəqəsi Kığı çayının yuxarı axarının sol sahilində, Dərməzur çayının sahilində yerləşirdi. 1926-cı ildə 44 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²⁸⁶. Qışlaq yaşayış məntəqəsi kimi 1930 - cu illərdə ləğv edilmişdir.

Dovrus - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərində 15 km şimal-şərqdə yerləşir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində kəndin adı Dovruz kimi qeyd edilmişdir ²⁸⁷ . Erməni mənbələrində kəndin adı həm də Tovruz kimi göstərilmişdir²⁸⁸.

Kənddə 1831-ci ildə 11 nəfər, 1873 - cü ildə 74 nəfər, 1886-cı ildə 184 nəfər, 1897-ci ildə 303 nəfər, 1904-cü ildə 268 nəfər, 1914-cü ildə 297 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²⁸⁹.

²⁸⁶ Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57.

²⁸⁷ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.87.

²⁸⁸ Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56.

²⁸⁹ Yenə orada, s. 56-57, 134-135.

1918-ci ildə kəndin sakinləri erməni soyqırımına məruz qalaraq deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kənddən deportasiya olunmuş azərbaycanlılar öz evlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 88 nəfər, 1926-cı ildə 144 nəfər, 1931-ci ildə 171 nəfər²⁹⁰ (415, s.57, 135), 1939-cu ildə 268 nəfər, 1959-cu ildə 216 nəfər, 1970-cu ildə 330 nəfər, 1979-cu ildə 344 nəfər²⁹¹ azərbaycanlı yaşamışdır.

Kəndin aborigen sakinləri olan azərbaycanlılar 1988-ci ilin noyabr ayında Ermənistan dövləti tərəfindən tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşlar.

Kəndin adı türk mənşəli xəzər tayfasına mənsub tavrıs etnonimi²⁹² əsasında əmələ gəlmişdir.

Ermənistan Respublikası parlamentinin 04.07.2006-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Taurus qoyulmuşdur.

Dortnu - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Qafan şəhərindən 8 km məsafədə yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir²⁹³.

Kənddə 1897-ci ildə 181 nəfər, 1904 - cü ildə 363 nəfər, 1914 - cü ildə 327 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²⁹⁴. 1918-ci

²⁹⁰ Yenə orada, s. 57, 135.

²⁹¹ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, s.196.

²⁹² Г.А. Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 44.

²⁹³ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.88.

²⁹⁴ Ջ.Շորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 62-63, 136-137.

ildə azərbaycanlılar ermənilərin təcavüzünə məruz qalaraq deportasiya olunmuşdur. Xaricdən köçürülən ermənilər 1918-1919 - cu illərdən burada yerləşdirilmişdir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev kəndin adını Dordnu formasında qeyd edərək yazırlar ki, Dortnu Qaradığa kəndindən yaranmış məntəqədir. Xalq içərisində Dornu formasında tələffüz edilir. Kəndin adı əslində Dörtlü olmuşdur. Kolagirən tayfasının Dörtlü tirəsinin adındandır²⁹⁵.

Toponim üzərində apardığımız təhlil nəticəsində belə nəticəyə gələ bilərik ki, yaşayış məntəqəsinin adı qırpaq mənşəli durt (>dort -İ.B.) etnonimi²⁹⁶ əsasında yaranmışdır. Toponimin tərkibindəki “nu” şəkilçi funksiyasını ifadə edir və ədəbi dildə işlənən -lu şəkilçisinin dialekt variantıdır.

F.Kırzioğluya görə, 1588-cı ildə qışı Gəncə sancağında, yayı Zəngəzurdə keçirən bir el dördnü adlanırdı²⁹⁷.

Erm.SSR AS RH-nin 20.06.1949 - cu il fərmanı ilə kəndin adı dəyişdirilib Antaraşat qoyulmuşdur.

Əcili - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Qafan şəhərinin mərkəzindən 14 km şimal-qərbdə, Oxçu çayının sağ qolu olan Əfsərli çayının sağ sahilində yerləşir. Erməni

²⁹⁵ B.Ə.Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.240.

²⁹⁶ Г.А. Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 50.

²⁹⁷ B.Ə.Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.240.

mənbələrində Acılı, Acrlu, Acrli, Tunis Acilu formalarında qeyd edilir²⁹⁸.

Kənddə 1831-ci ildə 9 nəfər, 1873 - cü ildə 134 nəfər, 1886-cı ildə 153 nəfər, 1897-ci ildə 126 nəfər, 1908-ci ildə 335 nəfər, 1914 - cü ildə 100 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır²⁹⁹. 1918-ci ildə kəndin əhalisi erməni təcavüzünə məruz qalaraq deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra azərbaycanlılar öz evlərinə dönmə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 126 nəfər, 1926-cı ildə 94 nəfər, 1931-ci ildə 78 nəfər³⁰⁰, 1959 - cu ildə 69 nəfər³⁰¹ azərbaycanlı yaşamışdır. 1950-ci illərdə sakinləri qonşu Müsəlləm kəndinə köçürülmüş və 1960-cı illərdə kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Toponim acurlu (>acılı) türk etnonimi³⁰² əsasında əmələ gəlmişdir.

Əkərək - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 18 km məsafədə Oxçu çayının sol sahilində yerləşir. Kəndin adı

²⁹⁸ Թ.Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ, 316.

²⁹⁹ Զ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 54-55, 132-133.

³⁰⁰ Yenə orada, s. 55, 133.

³⁰¹ Թ.Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ, 316.

³⁰² Faruq Sümər. Oğuzlar, Bakı, 1992, s. 184; T.Ə.İbrahimov (Şahin). Qaşqaylar, Bakı, 1988, s. 92.

XII-XIII əsrlərdən xatırlanır³⁰³. Erməni mənbələrində³⁰⁴, Qafqazın 5 verstlik xəritəsində kəndin adı Aqarak formasında qeyd edilmişdir³⁰⁵.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev Qərbi Azərbaycan ərazisində qeydə alınmış Əkərək toponiminin izahını “əkilən sahə”, “əkin yeri” və bunun əsasında “malikanə” (feodalizm dövründə mülkədarların kənd təsərrüfatı malikanələri) mənasını ifadə edən mənşəcə Altay-türk mənşəli Şumer dilinə mənsub akar (Azərbaycan dilində “əkin”, “əkmək” sözlərinin kökü olan “ək” sözü ilə eynidir) sözü ilə bağlayırlar³⁰⁶. Fikrimizcə, Əkərək toponiminin “malikanə” (feodalizm dövründə mülkədarların kənd təsərrüfatı malikanələri) mənasını ifadə edən mənşəcə Altay-türk mənşəli Şumer dilinə mənsub akar sözü ilə bağlılığı yoxdur.

Apardığımız araşdırmalar əsasında belə qənaətə gəlirik ki, kəndin adı türk mənşəli əkər etnoniminə³⁰⁷ -ək şəkilçisinin artırılması yolu ilə əmələ gəlmişdir. Hazırda kəndin adı erməni dilinə uyğunlaşdırılaraq Aqarak formasında yazılır.

³⁰³ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ. 19.

³⁰⁴ Զ. Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 54; Հայկական ՍՍՀ. Վարչա-տերիտորիալ բաժանումը. Առ 1-ը հունվարի 1976 թ. Երևան, 1976, էջ. 60.

³⁰⁵ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.3.

³⁰⁶ В.Ə. Будақов, Қ.Ə. Қеубуллаев. Ермөнистанда Azərbaycan мәнşәли топонимләрин изаһли лüğәти, Баки, 1998, s.247.

³⁰⁷ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т.1, ч. 1, СПб, 1893, с.97.

Əskilum – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Qafan şəhərindən 21 km cənub-şərqdə, Oxçu çayının sağ sahilində yerləşirdi. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir³⁰⁸. Hazırda xaraba kənddir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində kəndin adı Əskülüm formasında qeyd edilmiş və göstərilmişdir ki, kəndin adı Azərbaycan dilində əski “köhnə”, “qədim” və türk dillərində olum-(olom) “keçid” sözlərindən əmələ gəlmişdir³⁰⁹.

Apardığımız türkoloji araşdırma nəticəsində belə bir qənaətə gəlirik ki, kəndin adı türk mənşəli bulqar etnoniminə mənsub iskil //eskil (> əskil-İ.B.) etnonimi³¹⁰ əsasında əmələ gəlmişdir.

Gecalan - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində³¹¹, Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilin Kameral təsvirində Gecanan³¹² kimi qeyd edilmişdir

³⁰⁸ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.21.

³⁰⁹ В.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.258.

³¹⁰ Г.А.Гейбуллаев. К этногенезу азербайджанцев, т.1., Баку, 1991, с.135

³¹¹ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.58.

³¹² N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s. 203

Gəngərli türk tayfasından olan gecalar etnonimindən³¹³ əmələ gəlmişdir. Azərbaycan dilində r>n əvəzlənməsi mümkündür. Məs: almaram - almanam və s. Bu qənaətə gəlirik ki, məhz **gecalan** gecalar etnoniminin variantıdır. Deməli, Gecalan toponimi gecalan (< gecalar) etnonimi əsasında yaranıb.

Gərd - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Qafan şəhərindən 33 km şimal-qərbdə, Gərd çayının sol sahilində yerləşir. Erməni mənbələrində kəndin adı Garts, Gird, Kart, Karti formalarında qeyd edilmişdir³¹⁴. Kənddə XVI-XVII əsrlə bağlı azərbaycanlılara aid tarixi abidələr vardır.

Kənddə 1897-ci ildə 60 nəfər, 1922-ci ildə 71 nəfər, 1926-cı ildə 71 nəfər, 1931-ci ildə 115 nəfər³¹⁵, 1939-cu ildə 170 nəfər, 1959-cu ildə 250 nəfər, 1970-ci ildə 295 nəfər, 1979 - cu ildə 61 nəfər³¹⁶ azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ildə kəndin bütün sakinləri Ermənistan dövləti tərəfindən tarixi-

³¹³ Г.А. Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 68.

³¹⁴ Զ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56; Թ.Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ, 882.

³¹⁵ Զ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

³¹⁶ Թ.Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ, 882; Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, s.109.

etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. İndi burada ermənilər yaşayır.

Топоним фars dilində “lək, gərdi”, “əkilmiş tarla” mənasında işlənən kərd sözü³¹⁷ əsasında yaranmışdır. Yaşayış məntəqəsinin adı yerləşdiyi əraziyə uyğun verilmişdir.

Ermənistan prezidentinin 03.04.1991-ci il fərmanı ilə kəndin adı dəyişdirilib Kard qoyulmuşdur.

Gomaran - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 5 km cənub-şərqdə, Oxçu çayının sağ sahilində yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir³¹⁸.

Kənddə 1897-ci ildə 169 nəfər, 1914-cü ildə 158 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır³¹⁹. 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni təcavüzünə məruz qalaraq deportasiya olunmuşlar³²⁰. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra, 1922-1924-cü illərdə kəndin sakinləri öz evlərinə dönə bilmişlər. Burada 1926-cı ildə 52 nəfər, 1931-ci ildə 68 nəfər³²¹, 1939-cu ildə 91 nəfər, 1959-cu ildə 97 nəfər, 1970-ci ildə 183 nəfər, 1979-

³¹⁷ Ərəb və fars sözləri lüğəti, Bakı, 1966, s. 284.

³¹⁸ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.71.

³¹⁹ Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

³²⁰ История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 206.

³²¹ Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

cu ildə 163 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır³²². Kəndin sakinləri 1988-ci ilin noyabr ayında Ermənistan dövləti tərəfindən tarixi-etnik torpaqlarından tamamilə qovulmuşlar. İndi burada ermənilər yaşayır.

Toponim türk tayfası səlcuqların bir qolu olan komar (< kumar) etnoniminə cəmlik mənası bildirən -an şəkilçisinin qoşulmasından əmələ gəlib “kömarların kəndi, yaşayış yeri” mənasını ifadə edir.

Güdgum - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Qafan şəhərindən 6 km məsafədə yerləşir. Burada 1897-ci ildə ermənilərlə yanaşı 19 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır³²³. XX əsrin əvəllərində, 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılar qovulmuşdur.

Erm. SSR AS RH-nin 29. 06. 1949-cu il fərmanı ilə kəndin adı dəyişdirilib Geğanuş qoyulmuşdur.

Hacatı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 38 km şimal-qərbdə, Kığı çayının sahilində yerləşir. “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə Hacatı³²⁴ (143, s.149), Qafqazın 5

³²² Թ.Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ, 937.

³²³ Զ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57.

³²⁴ Իրəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 149.

verstlik xəritəsində Haçaatı (Гачааты) ³²⁵, Azərbaycan mənbələrində Həcəti ³²⁶, erməni mənbələrində Hacatin formasında ³²⁷ qeyd edilmişdir. Kənddə X əsrə aid alban kilsəsinin qalıqları indi də qalmaqdadır. 1728-ci ildə tərtib edilmiş “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə Hacatı kəndinin adının qeyd edilməsi onu göstərir ki, kənd qədim tarixə malikdir.

Hacatıda 1897-ci ildə 30 nəfər, 1922-ci ildə 41 nəfər, 1926-cı ildə 51 nəfər, 1931-ci ildə 71 nəfər³²⁸, 1939-cu ildə 95 nəfər, 1959-cu ildə 125 nəfər, 1970-cu ildə 148 nəfər, 1979-cu ildə 165 nəfər³²⁹ yalnız azərbaycanlı yaşamışdır. Kəndin təsərrüfatı 1950-ci ildə Kığı kəndinə birləşdirilmişdir. Kənddə yaşayan azərbaycanlılar 1988-ci ilin noyabr ayında Ermənistan dövləti tərəfindən tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. İndi ermənilər yaşayır.

Kəndin adı Azərbaycan dilində “bucaq şəklində ayrılan, haça” mənasında işlənən haca (<haça) sözünə³³⁰ -tı şəkilçisinin artırılması əsasında əmələ gəlmişdir.

Ermənistan Respublikası parlamentinin 04.07.2006-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Voçeati qoyulmuşdur.

³²⁵ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.57.

³²⁶ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 155.

³²⁷ Հայկական ՍՍՀ. Վարչա-տեղիտորիալ բաժանումը. Առ 1-ը հունվարի 1976 թ. Երևան, 1976, էջ: 62.

³²⁸ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

³²⁹ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, s.161.

³³⁰ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, IV c., Bakı, 1987, s. 359.

Hunud-Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 15 km şimal-şərqdə yerləşir. Kəndin adı Hünüt formasında da qeyd edilir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev Hunut kəndini Ermənistanın Meğri rayonunun inzibati ərazisi daxilində vermişlər ki, bu da həqiqətə uyğun deyil³³¹.

Toponim qədim türk mənşəli hun etnoniminin³³² türk dilində cəmlik bildiren -ud şəkilçisinin artırılması əsasında əmələ gələn etnotoponimdir. “Hunlar kəndi” mənasını verir. Görkəmli türk tədqiqatçısı “Türk tarixi” əsərində yazır: “Hunlar çox qüvvətli, döyüşdə çox cəsur və mahir olan türklərdir”³³³.

Xatın bağı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kənd Zeyvə kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. 1897-ci ildə burada 27 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır³³⁴. XX əsrin əvvəllərində, 1906-cı ildə erməni təcavüzünə məruz qalaraq azərbaycanlılar

³³¹ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.415.

³³² M. Vəlili (Baharlı). Azərbaycan (coğrafi-təbii, etriografik və iqtisadi mülahizat), Bakı, 1993, 37-38; C.Qəhrəmanov, Ş.Xəlilov. Mustafa Zərir. Yusif və Züleyxa (Poemanın mətni və tarixi-qrammatik oçerk), Bakı, 1991, s. 49-66; Г.А. Гейбуллаев. К этногенезу азербайджанцев, т.1., Баку, 1991, s.124-126, 351-352.

³³³ C.Qəhrəmanov, Ş.Xəlilov. Mustafa Zərir. Yusif və Züleyxa (Poemanın mətni və tarixi-qrammatik oçerk), Bakı, 1991, s. 52.

³³⁴ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57.

qırğınlarla qovulmuş və kənd xarabalığa çevrilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Toponim sintaktik yolla yaranan mürəkkəb quruluşlu toponimdir. Birinci tərəfi qədim türk dilində “qadın” mənasında işlənən xatın, ikinci tərəfi bağ sözündən ibarətdir.

Xələc - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən şimal-şərqdə Xalacqayın sol sahilində yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir³³⁵. 1832-1833-cü il tarixli Zəngəzurun kameral təsvirində kənddə əkinçiliklə məşğul olan müsəlmanlar (azərbaycanlılar-İ.B.) yaşamışdır³³⁶. 1874-cü il tarixli Zəngəzur qəzasının Kameral təsvirində Xələc adlı iki yaşayış məntəqəsi qeydə alınmışdır. № 275. XƏLƏC kəndində (v.663-666) xəzinə torpaqlarında yaşayan vergi mükəlləfiyyətli kənd əhalisi müsəlman tatarları (azərbaycanlı-İ.B) əkinçiliklə məşğul olmuşlar. Kənddə hamısı tatar (azərbaycanlı-İ.B.) olmaqla 9 ailə, 20 kişi və 14 qadın yaşamışdır³³⁷. № 277. XƏLƏC kəndində (v.691-707) xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləri əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarları

³³⁵ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 258.

³³⁶ N.Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cüillər. Bakı, 2021, s.252.

³³⁷ N.Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 653.

(azərbaycanlılar-İ.B.) idi. Kənddə hamısı tatar (azərbaycanlı-İ.B.) olmaqla 40 ailə, 107 kişi, 88 qadın yaşamışdır³³⁸.

Kənddə 1831-ci ildə 23 nəfər, 1873 - cü ildə 34 nəfər, 1886-cı ildə 308 nəfər, 1897-ci ildə 329 nəfər, 1904-cü ildə 319 nəfər, 1914-cü ildə 300 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır³³⁹. 1918-ci ildə azərbaycanlılar ermənilərin soyqırımına məruz qalaraq deportasiya olunmuşlar³⁴⁰. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kəndi tərk edən azərbaycanlılar öz evlərinə dönə bilməmişdir. Burada 1922-ci ildə 132 nəfər, 1926-cı ildə 94 nəfər, 1931-ci ildə 114 nəfər³⁴¹, 1939-cu ildə 131 nəfər, 1959-cu ildə 269 nəfər, 1979- cu ildə 331 nəfər³⁴², 1948-ci ildə 48 nəfər³⁴³ azərbaycanlı yaşamışdır. Kəndin sakinləri 1988-ci ilin noyabr ayının axırlarında Ermənistan dövləti tərəfindən deportasiya olunublar. İndi burada ermənilər yaşayır.

Тороним халач қəдим түрк тайфасынын adı³⁴⁴ əsasında əmələ gəlmişdir.

³³⁸ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 653-656

³³⁹ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

³⁴⁰ История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 205.

³⁴¹ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

³⁴² Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, s. 15-16.

³⁴³ Депортация азербайджанцев из Армянской ССР (сборник документов), Баку, 2013, с. 244.

³⁴⁴ Fəzlullah Rəşidəddin. Oğuznamə, Bakı, 1992, s.35; Древнетюркский словарь, Л., 1969, с. 635.

Ermənistan Respublikası parlamentinin 04.07.2006-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Acanan qoyulmuşdur.

Xış - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Baharlı kəndinin yaxınlığında, Kığı çayının sol sahilində yerləşirdi. Erməni mənbələrində kəndin qədim adının Xıçı, Xeç olduğu göstərilir³⁴⁵. 1897-ci ildə 43 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır³⁴⁶. XX əsrin əvəllərində, 1905-1906-cı illərdə erməni-azərbaycanlı münaqişəsi nəticəsində azərbaycanlılar erməni təcavüzünə məruz qalaraq deportasiya olunmuş və kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Toponim Azərbaycan dilində “güney yamacında çöküntü sularının fiziki aşırmasında əmələ gələn çoxtipli qırıntı” mənasında işlənən xıç sözü³⁴⁷ əsasında əmələ gəlmişdir. “Xış” xıç sözünün fonetik formasıdır. Azərbaycan dilində ç~ş səs əvəzlənməsi (açdı-aşdı, qaçdı-qaşdı) qanunauyğun haldır. Relyef əsasında yaranan sadə quruluşlu toponimdir.

İncəvar - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kənd Qafandakı Xalac çayının sol sahilində yerləşirdi.

B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində

³⁴⁵ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությանըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56.

³⁴⁶ Yenə orada, s. 56-57.

³⁴⁷ R.Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, 1966, s. 131.

İncəvar kəndi Sisyan rayonunun inzibati ərazisi daxilində verilmişdir. Eyni zamanda göstərilmişdir ki, 1918-ci ildə kəndin əhalisi qovulduqdan sonra (kəndin əhalisi ermənilər tərəfindən qovulmuşdur-İ.B.) kənd dağıdılmışdır. 1922-ci ildə geri qayıtmış əhali qonşu Xələc kəndində yerləşdirilmişdir ³⁴⁸. Bu məlumatın “Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası” kitabından götürüldüyü qeyd edilmişdir. Əslində “Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası” kitabında İncəvar kəndi Qafan rayonunun inzibati ərazisinə daxil olmuş yaşayış məntəqəsi olduğu göstərilmişdir. Həmin əsərdə İncəvar kəndi ilə bağlı tarixi faktlar daha dəqiq əksini tapmışdır: “1918-cı il qaçqınlığından sonra cəmi 38 nəfər (1922) qayıtmış, 1930-cu illərdə kənd ləğv edilmiş, əhalisi Xələc kəndində məskunlaşmışdır”³⁴⁹.

1874-cü ildə tərtib edilmiş Zəngəzur qəzasının Kameral təsvirində İncəvar kəndinə dair məlumatdan aydın olur ki, kəndin köklü sakinləri müsəlman tatarları (azərbaycanlılar-İ.B.) olmuşdur. Göstərilən Kameral təsvirdə İncəvar kəndi ilə bağlı qeyd edilmişdir ki, kənddə əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlar (azərbaycanlılar-İ.B) yaşayırlar. Onlar Xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Kənddə yaşayan 14 ailənin (33 kişi və 33 qadın) hamısı tatar idi³⁵⁰.

³⁴⁸ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.269.

³⁴⁹ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 12, s.144.

³⁵⁰ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.301-302.

Kənddə 1873 - cü ildə 66 nəfər, 1886-cı ildə 92 nəfər, 1897-ci ildə 129 nəfər, 1904 - cü ildə 140 nəfər, 1914-cü ildə 89 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır ³⁵¹ . 1918-ci ildə azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən qırğınlarla deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kəndin keçmiş sakinləri öz evlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 38 nəfər, 1926-cı ildə 42 nəfər, 1931-ci ildə 45 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır³⁵². XX əsrin 30-cu illərinin sonunda kənd ləğv edilmişdir. İndi ölü kənddir.

Kəndin adı türk mənşəli qırçaq tayfasından olan incə etnonimindən³⁵³ və “möhkəmləndirilmiş kənd, bənd, qala” mənasında işlənən var sözündən³⁵⁴ əmələ gəlmişdir və “incə tayfasına mənsub qala, kənd” mənasını bildirir.

Keçəl təpə - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, indi Qafan rayonunda kənd. Zeyvə kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. .

Kənddə 1926-cı ildə 185 nəfər azərbaycanlı və erməni yaşamışdır³⁵⁵. 1930 - cu illərdə kənd ləğv edilmişdir.

Топоним Азербайжан дилində “çılpaq, otsuz, ot bitməyən yer” mənasında işlənən keçəl sözü ilə ³⁵⁶ “alçaq dağ”

³⁵¹ Q.Çnrknoşyan. Іսորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին һարյուրամյակում (1831-1931), Еրևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

³⁵² Yenə orada, s. 57, 135.

³⁵³ Г.А. Гейбуллаев . Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, s. 49.

³⁵⁴ Э.М.Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 113.

³⁵⁵ Q.Çnrknoşyan. Іսորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին һарյуrуrամյակում (1831-1931), Еրևան, 1932, էջ: 62-63.

³⁵⁶ Е.Н. Бушуева. Словарь русской транскрипции географических терминов и других слов, встречающихся в топонимии

mənasında işlənən təpə sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Keypəşen - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 38 km şimal-şərqdə, Kığı çayının yuxarı axarında, Gərd çayı ilə Kığı çayının qovuşduğu yerdə yerləşir³⁵⁷. Kənd 1930-cu ildə kolxoz quruluşu yaradılarda Pəhyan təsərrüfatına daxil edilmişdir. 1950-ci illərdə kolxozlar ləğv ediləndən sonra Kığı heyvandarlıq sovxozuna tabe edilmişdir.

Kənddə 1897-ci ildə 68 nəfər, 1922-ci ildə 85 nəfər, 1926-cı ildə 45 nəfər, 1931-ci ildə 136 nəfər³⁵⁸, 1959-cu ildə 1372 nəfər³⁵⁹ azərbaycanlı yaşamışdır.

1988-ci ildə noyabrın axırlarında Ermənistan dövləti tərəfindən kəndin sakinləri - azərbaycanlılar tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. İndi ermənilər yaşayır.

Toponim Azərbaycan dəlində “pilləli qaya” mənasında işlənən kəp sözü ilə³⁶⁰ və “yaşayış məntəqəsi” mənası bildirən şenlik sözünün fonetik forması olan şen topoformantı əsasında əmələ gəlmişdir. İndi kənd Ermənistan Respublikası Syunik vilayət mərkəzi inzibati-ərazi vahidinin Nor- Astğaberd kənd icması ərazisi daxilindədir. Yaşayış məntəqəsi kimi Keypəşen kəndi dağıdılmışdır.

Азербайджанской ССР, М., 1971, с.88; Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III c., Bakı, 1983, s. 32.

³⁵⁷ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 146.

³⁵⁸ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 62-63, 136-137.

³⁵⁹ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 146.

³⁶⁰ R.Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, 1966, s. 19, 125.

Kilsəkənd - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Qafan şəhərindən 29 km məsafədə yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir³⁶¹.

Toponim Azərbaycan dilində “dini məbəd” mənasında işlənən kilsə sözü ilə “yaşayış məntəqəsi” mənasında işlənən kənd sözünün birləşməsindən əmələ gəlib “kilsə yanında salınan kənd” mənasını bildirir. 1924 - cü ildə kəndin adı dəyişdirilib Sraşen qoyulmuşdur.

Kollu qışlaq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Burada 1897-ci ildə 75 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır³⁶².

1905-1906-cı illərdə ermənilərin təcavüzü nəticəsində azərbaycanlılar qırğınlarla deportasiya olunmuş və kənd xarabalığa çevrilmişdir. İndi xaraba kənddir. Toponim “kol basmış, kol çox olan” mənasında işlənən kollu sözü ilə³⁶³ “qış vaxtı heyvandarların yaşadığı yer” mənasında işlənən qışlaq sözü əsasında yaranmışdır.

Kosalı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Qafan şəhərinin yaxınlığında yerləşirdi. Ölü kənddir.

³⁶¹ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 133.

³⁶² Ջ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությանը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 62-63.

³⁶³ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III c., Bakı, 1983, s. 83.

Kəndin adı kosalı türk tayfasının adı³⁶⁴ əsasında əmələ gəlmişdir.

Köşəkənd qışlağı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində qışlaq. Burada 1897-ci ildə 34 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır³⁶⁵. XX əsrin əvəllərində, 1905-1906-cı illərdə baş verən erməni azərbaycanlı münəcişəsi nəticəsində azərbaycanlılar kənddən qırğınlarla qovulmuş və kənd ləğv edilmişdir.

Toponim türk dilində “müvəqqəti yaşayış yeri, yurd, daxma, koma” mənasında işlənən koş sözünə³⁶⁶ kənd və qışlaq sözünün qoşulması əsasında əmələ gəlib “müvəqqəti yaşayış məntəqəsinin yanındakı qışlaq” mənasını ifadə edir.

Kıgı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Qafan şəhərindən 35 km şimal-qərbdə, Kıgı çayının sahilində yerləşir. Burada azərbaycanlılarla bağlı X əsrə aid tarixi abidə indi də qalır. Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid kameral təsvirində kəndin adı Kıgılı obası adında qeyd edilir və göstərilir ki, onlar islam dininə mənsubdurlar. Köçəri həyat tərzini sürür, əkinçilik və maldarlıqla məşğul olurlar³⁶⁷.

³⁶⁴ E.Əhmədova. Azərbaycan etnonimlərinin leksik-semantik və struktur-lingvistik təhlili, NDA, Bakı, 1995, s. 23.

³⁶⁵ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 62-63.

³⁶⁶ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т II, ч.1, СПб, 1899, с. 635; Ә.М.Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 299.

³⁶⁷ N.Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.276-277.

Kənddə 1831-ci ildə 131 nəfər, 1873 - cü ildə 191 nəfər, 1886-cı ildə 254 nəfər, 1897-ci ildə 215 nəfər, 1904 - cü ildə 569 nəfər, 1914 - cü ildə 190 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır³⁶⁸. 1918-ci ilin martında azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra azərbaycanlılar öz kəndlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 335 nəfər, 1926-cı ildə 265 nəfər, 1931-ci ildə 380 nəfər³⁶⁹, 1939 - cu ildə 491 nəfər, 1959 - cu ildə 570 nəfər, 1970-ci ildə 932 nəfər, 1979 - cu ildə 1115 nəfər³⁷⁰ yalnız azərbaycanlı yaşamışdır.

1988-ci ilin noyabr ayında azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən tamamilə tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. İndi burada ermənilər yaşayır.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev Kığı toponimini Türkiyədən gətirilmə ad hesab edir və mənasının məlum olmadığını yazırlar³⁷¹.

Apardığımız araşdırmaya əsasən bu qənaətə gəlirik ki, toponim türk mənşəli kığili etnonimi³⁷² əsasında əmələ

³⁶⁸ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությանըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

³⁶⁹ Yenə orada, s. 56-57, 134-135.

³⁷⁰ Թ.Ճակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ, 829.

³⁷¹ В.Ə. Будақов, Қ.Ə. Қеубуллаев. Ермәнистанда Азәрбајҹан мәншәли топонимләрин изаһли лüğәти, Баки, 1998, s.303.

³⁷² Зелинский С.П. Экономический бытъ государственных крестьян в Зангезурском уезде, Елисаветпольской губернии. - Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Кавказского края, т.IV, ч. I, Тифлис, 1886, с. 24.

gəlmişdir. Kəndin adı erməni dilinə kalka edilərək Geği kimi rəsmiləşdirilmişdir.

Kirs - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kirs kəndi Qafan şəhərindən 43 km şimal-şərqdə yerləşir. Kənddə 1886-cı ildə 130 nəfər, 1897-ci ildə 56 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır³⁷³. 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılar ermənilərin təcavüzünə məruz qalaraq deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kəndin sakinləri öz evlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 78 nəfər, 1926-cı ildə 77 nəfər, 1931-ci ildə 104 nəfər³⁷⁴, 1939-cu ildə 131 nəfər, 1959-cu ildə 220 nəfər, 1970-cu ildə 299 nəfər, 1979-cu ildə 314 nəfər³⁷⁵ yalnız azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabr ayında azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən tarixi-etnik torpaqlarından qovulmuşdur. İndi burada ermənilər yaşayır. B.Budaqov və Q.Qeybullayevə görə toponimin mənası məlum deyil³⁷⁶.

Aparığımız araşdırmaya görə, toponim türk dilində “çöl, sərhəd, yayla, dağ” mənasında işlənən kır (kir - İ. B.) sözündən ³⁷⁷ əmələ gəlmişdir. Toponimin sonundakı “s”

³⁷³ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 62-63, 136.

³⁷⁴ Yenə orada, s. 62-63, 136-137.

³⁷⁵ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, s. 112.

³⁷⁶ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.299.

³⁷⁷ Э.М.Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 327.

topoformantdır. Kəndin adı ilə onun yerləşdiyi relyef uyğundur. Belə ki, kənd dağ ətəyində, çəmənlik yerdə yerləşir.

Ermənistan Respublikası parlamentinin 04.07.2006-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Kiçik qoyulmuşdur.

Kumand - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Burada 1897-ci ildə 42 nəfər³⁷⁸, 1914-cü ildə 242 nəfər³⁷⁹ azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ildə kəndin sakinləri azərbaycanlılar deportasiya olunmuş və kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində kəndin adı Kuman formasında qeyd edilmişdir³⁸⁰.

Toponim qədim türk mənşəli koman (> kuman - İ. B.) etnonimi³⁸¹ əsasında əmələ gələn etnotoponimdir. “d” samiti topoformantdır, yəni toponimi əmələ gətirən şəkilçidir.

Kurud - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Qafan şəhərindən 40 km şimal-şərqdə, Şotalı çayının sahilində yerləşir.

³⁷⁸ Չ. Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57.

³⁷⁹ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ, 912.

³⁸⁰ Բ.Յ. Budaqov, Չ.Յ. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.273.

³⁸¹ Г.А. Гейбуллаев . Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, s. 50.

Kənddə 1897-ci ildə 145 nəfər, 1922-ci ildə 172 nəfər, 1926-cı ildə 185 nəfər, 1931-ci ildə 220 nəfər³⁸², 1939-cu ildə 216 nəfər, 1959-cu ildə 356 nəfər, 1970-ci ildə 440 nəfər, 1979-cu ildə 274 nəfər³⁸³, 1987-ci ildə 600 nəfər³⁸⁴ azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabr ayında kəndin 500 nəfərə yaxın sakini Ermənistan dövləti tərəfindən tarixi-etnik torpaqlarından tamamilə deportasiya olunmuşdur³⁸⁵. İndi ermənilər yaşayır. B.Budaqov və Q.Qeybullayev “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində kəndin adını Kurut formasında qeyd edərək yazırlar ki, XIX əsrin ortalarında Zəngəzur bölgəsində yaşamış maldar Qıqılı tayfasının qışlaqlarından biri Kurut adlanırdı. Ehtimal ki, Kurut dağının adındandır³⁸⁶. Deməli, Kurud kəndinin adı Kurut dağ adı ilə əlaqələndirilmişdir. Kurut dağ adının fars dilində “dağ” mənasını bildirən kuh və Urut toponimi ilə bağlı yarandığını göstərmişlər³⁸⁷. Müəlliflərin fikrincə, elə Kurut kəndinin adı da fars dilində “dağ” mənasını bildirən kuh və Urut toponimi ilə bağlı yaranmışdır. Bu izah inandırıcı görünmür.

Apardığımız araşdırma nəticəsində belə bir qənaətə gəlmək olar ki, toponim Azərbaycan dilinin yazıya qədərki

³⁸² Q.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 62-63, 136-137.

³⁸³ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, s. 207.

³⁸⁴ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 147.

³⁸⁵ M.Urud. Zəngəzur (Elmi-publisistik nəşr), Bakı, 2005, s. 181.

³⁸⁶ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s.309.

³⁸⁷ Yenə orada, s. 309.

dövründə “dağ”mənasında işlənən kur sözü³⁸⁸ -ud şəkilçisinin artırılmasından düzəlib “dağlıq, uca, yüksək yerdə yerləşən kənd, yaşayış yeri” mənasını verir. Kurud kəndi uca dağlıq bir yerdə yerləşir. Deməli, kəndin adı ilə onun yerləşdiyi yer arasında bir eynilik vardır.

Ermənistan Respublikası parlamentinin 04.07.2006-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Karud qoyulmuşdur.

Qacaran - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Qafan şəhərindən 32 km məsafədə, Oxçu çayının sahilində yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində Kacaran formasında³⁸⁹, erməni mənbələrində Qacarans³⁹⁰ kimi qeyd edilmişdir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində yazırlar ki, kəndin adı mənbədə (Qafqazın 5 verslik xəritəsində-İ.B.) Kac-Aran kimidir. XVIII əsrin əvvəllərinə qədər mənbələrdə çəkilmir. XIX əsrin ikinci yarısına aid məlumatda Keçavan kimidir. Qacaran bu adın (Keçavan-İ.B.) ermənicə təhrif formasıdır. Azərbaycan dilində köç (köçəbə) və Aban (Avan) etnonimindən ibarətdir³⁹¹. Əslində kəndin adı Azərbaycan dilində Qacaran formasında olmuşdur.

³⁸⁸ Т.Наси́ев. Азәрбајҹан дилин язи́я ҹәдәрки излери хаҹҹинда. - Азәрбајҹан филологи́я мәсәләлери, Баки, 1983, с.30.

³⁸⁹ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 107.

³⁹⁰ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 136.

³⁹¹ В.Ə. Будақов, Қ.Ə. Қејбуллаев. Ермәнистанда Азәрбајҹан мәншәли топонимләрин изаһли лүгәти, Баки, 1998, с. 198.

Kənddə ermənilərdən başqa 1931-ci ildə burada 5 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır.

Yaşayış məntəqəsinin adı qayı türk tayfasından olan qacar etnoniminin³⁹² cəmlik bildirən -an (Azərbaycan dilində cəmlik bildirən -lar şəkilçisinin sinonimidir) şəkilçisinin artırılması əsasında əmələ gəlmişdir. Qızılbaş tayfalarından biri də qacar adlanırdı³⁹³.

Qafan-XIX əsrdə Azərbaycanın Zəngəzur Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının qəzasında, indiki Ermənistanda yaşayış məntəqəsi Qafan adlanırdı. Eyni zamanda Zəngəzurun tarixi mahallarından biri də Qafan mahalı olmuşdur. Qafan indiki Ermənistanda inzibati rayonun və rayon mərkəzinin adıdır. Qafan rayonu 9 sentyabr 1930-cu il tarixdə yaradılmış və 1938-ci ildə şəhər statusu almışdır. Şəhərin adı indiki Qafan şəhərindən 10 km şimal-qərbə doğru Oxçu çayının sahilində yerləşmiş və tarixən mövcud olmuş Qapan kəndinin adı ilə bağlıdır³⁹⁴. Qafan “ cənub-şərqdən Bərgüşad, cənubdan Mığrı dağ silsiləsi, qərbdən Xustub zirvəsi (3202 m) ilə əhatə olunmuşdur”.

“Azərbaycan toponimləri” kitabında indiki Ermənistanda Qafan şəhərinin yaşayış məntəqəsi kimi XII əsrdən məlum olduğu göstərilir. Əslində əlimizdə olan yazılı mənbələrdə Qafan adına X əsrdən rast gəlinir. Belə ki, yaşayış məntəqəsi kimi Qafanın adı X əsr ərəb müəllifi Əbu Dulafın əsərində

³⁹² M. Vəlili (Baharlı). Azərbaycan (coğrafi-təbii, etrioqrafik və iqtisadi mülahizat), Bakı, 1993, s. 48.

³⁹³ T.Ə.İbrahimov (Şahin). Qaşqaylar, Bakı, 1988, s. 36.

³⁹⁴ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 140.

Qaban, 1074-cü ilə aid erməni mənbəyində Kapan, XIII əsrə aid mənbədə Kafan formasında qeydə alınmışdır³⁹⁵.

XIX əsrdə yazılmış Mirzə Yusif Qrabağının “Tarixi-Safi”, Mir Mehdi Xəzani “Kitabi-Tarixi-Qarabağ”, Mirzə Rəhim Fənanın “Tarixi-cədidi-Qarabağ” əsərlərində Qapanat və Qapan fonetik formalarında göstərilir³⁹⁶.

Qafan rayonunun ərazisində tarixən (XIX əsrdə və XX əsrin 30-cu illərinə olan məlumatlara görə) 166 yaşayış məntəqəsi olmuşdur³⁹⁷.

Qafan rayonunda 1831-ci ildə 1740 nəfər azərbaycanlı, 1872 erməni, 1873-cü ildə 4080 nəfər azərbaycanlı, 6703 erməni, 1886-cı ildə 7178 nəfər azərbaycanlı, 12324 erməni, 1897-ci ildə 11700 nəfər azərbaycanlı, 14489 erməni, 1922-ci ildə 3868 nəfər azərbaycanlı, 17354 erməni, 1926-cı ildə 2583 nəfər azərbaycanlı, 17986 erməni, 1931-ci ildə 5713 nəfər azərbaycanlı, 20629 erməni yaşamışdır³⁹⁸. Bu rəqəmlərdən aydın olur ki, Qafan rayonu ərazisində XIX əsrin əvvəllərində azərbaycanlılarla ermənilərin sayı əsasən bərabər olmuşdur. Zaman-zaman azərbaycanlılar ermənilərin təcavüzünə məruz qalmış, deportasiya olunmuş, erməni vandalizminin qurbanı olmuşlar. 1918-1920-ci illərdə Qafan rayonunda 10 mindən çox azərbaycanlı ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmiş, tarixi-etnik

³⁹⁵ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 196.

³⁹⁶ Mirzə Yusif Qrabağının “ Tarixi-Safi”, “Qarabağnamələr”, II kitab, Bakı, 1991, 65; Mir Mehdi Xəzani. Kitabi-tarixi - Qarabağ, “Qarabağnamələr”, II kitab, Bakı, 1991, s. 116; Mirzə Rəhim Fənanın “Tarixi-cədidi-Qarabağ”, “Qarabağnamələr”, II kitab, Bakı, 1991, s.250

³⁹⁷ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 54-62..

³⁹⁸ Yəni orada, s. 164-165

torpaqlarından deportasiya edilmişdir.İndiki Ermənistanda 1920-ci ildə sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra sağ qalan azərbaycanlılar doğma yurdlarına dönə bilməmişlər. 1988-1989-cu illərdə Qafan rayonu ərazisindəki bütün azərbaycanlılar tarixi-etnik torpaqlarından Ermənistan dövləti tərəfindən deportasiya olunmuşlar. Bu gün Qafan rayonu ərazisində bir nəfər də olsun azərbaycanlı qalmamışdır.

Qafan şəhərinin yaxınlığında yerləşən Qatar adlı azərbaycanlı kəndi 1918-1920-ci illərdə ermənilər tərəfindən dağıdılmış, sakinləri qırğınlarla qovulmuş və kəndin ərazisi Qafan şəhərinə birləşdirilmişdir. Eyni zamanda azərbaycanlıların yaşadığı Aşağı Şəhərcik və Yuxarı Şəhərcik kəndləri Qafan şəhərinə birləşdirilmiş və yaşayış məntəqəsi kimi bu kəndlərin adları xəritələrdən silinmişdir. Məhz bunun nəticəsi olaraq 1979-cu ilin əhalinin siyahıya alınmasında azərbaycanlıların çoxu hesaba alınmamışdır³⁹⁹.

Erməni mənbələrində Qafan toponiminin izahı ilə bağlı elmi həqiqətdən kənar şərhlər verilmişdir. 1981-ci ildə erməni dilində çap olunmuş “Ermənistan Sovet Ensiklopediyası”nın VII cildində Qafan toponiminin mənşəyi barədə yazılmışdır: “Qafan erməni dilində “sarıq”, “şalma”, “bağlama” mənasında işlənən karvadz və ya “qolbağı”, “qurşaq” mənasında işlənən kapan sözündən əmələ gəlmişdir”⁴⁰⁰.

XX əsrin 90-cı illərindən Azərbaycanda da Qafan toponimi ilə bağlı fikirlər söylənmişdir.

³⁹⁹ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 40.

⁴⁰⁰ Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, 7 հատոր, Երեվան, 1981, էջ: 33.

P.Xəlilov Qafan toponiminin yaranması barədə yazır: “Zəngəzurdakı “Qafan” yer adının oxşarlığına görə “qaban” sözündən, ya da Qaban titulu almış adamın adından götürüldüyünü düşünmək olar”⁴⁰¹. Göründüyü kimi, P.Xəlilov Qafan toponiminin “qaban” (fikrimizcə, qaban heyvanı nəzərdə tutulur –İ.B.) və ya “Qaban” şəxs adından yaranması ehtimalını irəli sürür.

Rəşid Quliyev P.Xəlilovun Qafan toponiminin “qaban” sözündən yaranması fikri ilə razılaşmır və toponimin etimologiyası ilə bağlı yazır: “Qafan” sözünün ilk şəkli “qapı” və “an” komponentlərindən yaranıb ki, bu da “qapılar” deməkdir. Adlarda “p” səsinin “f” ilə əvəzlənməsi erməni dili üçün adi haldır”⁴⁰².

Həmzə Vəli isə Qafan toponimini Qaf dağının adı ilə əlaqələndirir: “Qafan, yəni Qafın yerləşdiyi məkan, “an”, “ən” Azərbaycan dilində məkan bildirən şəkilçidir”⁴⁰³.

B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti”ndə Qafan toponiminə də toxunulmuşdur. Müəlliflər yazırlar ki, Qafan Kığı və Oxçu çaylarının birləşdiyi yerdə Zeyvə kəndinin yaxınlığında, dağın başında qədim Qafan qalasının adındandır. XIX əsrdə qala həm də “Qotur qalası” adlanırdı. X əsr ərəb müəllifi Əbu Dulafın əsərində Qaban, 1074-cü ilə aid erməni mənbəyində (Армянские источники о монголах-М. 1962) Kapan, XIII əsrə aid mənbədə Kafan kimidir. XVII əsrə aid

⁴⁰¹ P. Xəlilov. Qədim baş türbə nədən xəbər verir, “Yeni fikir” qəz., 16 may 1990.

⁴⁰² R.Quliyev. Professor Pənah Xəlilova açıq məktub, “Yeni fikir” qəz., 28 noyabr 1990.

⁴⁰³ Həmzə Vəli. Aran, atəşpərəstlik, “Meydan” qəz., 13 noyabr 1993

erməni mənbəyində Kafan kimi yazılmışdır. Mənşəcə erkən orta əsrlərdə Albaniyada və indiki Ermənistan ərazisində məskunlaşmış kapan tayfasının adını əks etdirir”⁴⁰⁴.

S.K.Kərimov Azərbaycanın Tərtər rayonundakı Qapanlı kəndinin adından bəhs edərkən yazır ki, Qapanlı kəndinin əhalisi Ermənistanın keçmiş Qafan (Qapanat) mahalından köçüb gəlmiş və dörd kənddə (Qarakötük Qapanlısı, Toxmaq Qapanlısı, Məmmədova Qapanlısı, Alışar Qapanlısı) məskunlaşmışlar. Onun fikrincə, Qapanlı adı mənşəcə peçeneq tayfası koponla bağlıdır⁴⁰⁵. Məntiqi baxımdan belə qənaətə gəlmək olar ki, S.K. Kərimov Qafan toponiminin kopon türk tayfa adı əsasında yaranması fikrindədir. Bu fikir “Azərbaycan toponimləri” kitabında olduğu kimi əksini tapmışdır: “Tərtər rayonu ərazisindəki Qarakötük Qapanlısı, Toxmaq Qapanlısı, Məmmədova Qapanlısı, Alışar Qapanlısı kəndləri indiki Ermənistanın Qafan mahalından gəlmiş ailələr tərəfindən salınmışdır. Qafan toponimi peçeneqlərin kapan tayfasının (S.K.Kərimov peçeneqlərin tayfasının adını kopon fonetik formasında göstərir) adını əks etdirir”⁴⁰⁶.

İndi Ermənistan adlanan Qərbi Azərbaycan ərazisində, o cümlədən Zəngəzur mahalında başqa türk tayfaları ilə yanaşı peçeneqlər də yaşamış, ərazinin köklü sakinləri olmuşlar. Məhz kapan (qaban formasıda da qeyd edilir) tayfası Zəngəzur mahalında yaşamış qədim türk tayfalarından biridir.

⁴⁰⁴ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 196.

⁴⁰⁵ S.K. Kərimov. Azərbaycan SSR-in bəzi oykonimləri haqqında // Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair konfransın materialları, Bakı: API, 1987, s.190

⁴⁰⁶ Azərbaycan toponimləri Bakı, 1999, s.122.

Kapan tayfa adı Qafan toponimində əksini tapmışdır. Kapan tayfası qədim türk tayfalarından olan peçeneqlərin tərkibində olmuşdur. Tarixi mənbələrdə kapan tayfası kopon, kaban, kapon fonetik formalarında əksini tapır⁴⁰⁷.

“Dünya xalqları” kitabında göstərilir ki, kapanlar // qapanlar türk tayfalarından biridir və mənşəcə peçeneqlərdən olmuşlar. Bir hissəsi IX əsrdə qırçaqların Şimali Qafqaza sıxışdırdığı peçeneqlərin tərkibində Azərbaycana gəlmişdir⁴⁰⁸. İ.Cəfərsöylü qapan etnoniminin it adı əsasında yaranan etnonim hesab edərək yazır ki, qapan Azərbaycan dilində çoban itlərinə verilən bir ləqəbdir. Qapan türkləri Albaniyada xristianlıqdan öncə yurd salmışlar⁴⁰⁹. XIX əsrdə Gəncə qəzasında yaşayan köçəri tayfalardan biri elə qapanlı adlanırdı⁴¹⁰.

Kapan Azərbaycan dilinin qaydalarına uyğunlaşaraq Qafan formasında sabitləşmişdir. Qafan toponiminin erməni dilində Kapan formasında qeyd edilməsi fikrimizi təsdiq edən amillərdən biridir.

Kapan etnonimi əsasında formalaşan toponimlər geniş areala malikdir. Azərbaycanın Tərtər, Şəmkir rayonlarındakı Qapanlı, XIX əsrin məlumatına əsasən Türkiyənin Qars vilayətinin Ərdahan nahiyəsindəki Kapan, Gürcüstanın Batumi vilayətindəki Kapan dibi toponimləri Qərbi Azərbaycanın

⁴⁰⁷ Г.А.Гейбуллаев.Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 42.

⁴⁰⁸“Dünya xalqları. Tarixi-etnoqrafik ensiklopedik məlumat kitabı, Bakı, , 1998, s.151).

⁴⁰⁹ İ. Cəfərsöylü. Türk, Urartu, Alban etnolinqvistik uyğunluqlar, Bakı, 2008, s.105.

⁴¹⁰ Г.А.Гейбуллаев.Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 48.

Zəngəzur mahalında yerləşən Qafan toponimi ilə mənşəcə eynidir.

Qapıcıq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Oxçu çayının sağ sahilində yerləşmişdir. Burada 1926-cı ildə 12 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır.

Toponim türk dilində “dar dərənin yarıqlara bölünmüş yuxarı hissəsi”, “dağ yamacında dar dərə” mənasında işlənən qarı (kapu) sözünə⁴¹¹ kiçiltmə mənası bildirən -cıq şəkilçisinin artırılması ilə düzəlib.

Qarabaşlar - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kənd Qafan şəhərindən 15 km şimal-şərqdə, Kığı çayının sol tərəfində yerləşirdi. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində kəndin adı Qarabaş formasında qeyd edilmişdir⁴¹². B.Budaqov və Q.Qeybullayev “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində yazırlar ki, Buğacıq keçmiş Gorus rayonunun inzibati ərazisində kənd olmuşdur. XX əsrin 80-ci illərinə aid məlumatlara görə Kılətaq kəndindən yaranmış obalardan biridir. Mənbədə obanın adı Qarabaş kimidir⁴¹³.

Kənddə 1897-ci ildə 60 nəfər, 1922-ci ildə 52 nəfər, 1926-cı ildə 39 nəfər, 1931-ci ildə 49 nəfər azərbaycanlı

⁴¹¹ Э.М. Мурзаев .Словарь народных географических терминов, М., 1984, s.253.

⁴¹² Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 114.

⁴¹³ В.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 179.

yaşamışdır ⁴¹⁴. Z.Qorqodyan 1926-cı ildə siyahıyaalmada kənddə yaşayan azərbaycanlılar düzgün olmayaraq farslar kimi göstərmişdir⁴¹⁵. XX əsrin 30-cu illərin sonunda kənd ləğv edilmişdir. Kəndin adı muğanlı türk tayfasından olan qarabaş etnoniminə⁴¹⁶ -lar şəkilçisinin qoşulması əsasında formalaşan qarabaşlar tayfa adından əmələ gəlmişdir.

Qarakənd - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Şəhərcik kəndinin şərqində, kənddən 3 km aralı yerləşmişdir⁴¹⁷. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində Qarakəndi formasında qeyd edilmişdir⁴¹⁸. XIX əsrin əvəllərində ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Kəndin adı türk dilində böyük mənasında işlənən qara sözüə kənd coğrafi nomeninin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Qaradığa - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kəndin başqa adı Qaraunlu, Qaranka, Qardağa formalarında da göstərilir⁴¹⁹.

⁴¹⁴ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135

⁴¹⁵ Yenə orada, s. 57.

⁴¹⁶ Г.А.Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с.72.

⁴¹⁷ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 139.

⁴¹⁸ В.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 166.

⁴¹⁹ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56.

Kənd Qafan şəhərindən 12 km şimal-şərqdə yerləşir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində kəndin adı Qaradıqya formasında qeyd edilmişdir⁴²⁰. Burada IX-X əsrlərə aid alban abidələri vardır.

Qaradığa kəndinin köklü sakinləri əkinçilik və baramaçılıqla məşğul olan, oturaq həyat sürən azərbaycanlılar (mənbələrdə müsəlman adı ilə göstərilir) olmuşdur⁴²¹. Eyni zamanda 1874-cü ilin mənbəyində kəndin azərbaycanlı əhalisi müsəlman tatarlar adında göstərilmişdir⁴²².

Kənddə 1831-ci ildə 25 nəfər, 1873 - cü ildə 200 nəfər, 1886-cı ildə 332 nəfər, 1897-ci ildə 213 nəfər, 1904 - cü ildə 198 nəfər, 1914 - cü ildə 184 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁴²³. 1918-ci ildə kəndin sakinləri erməni təcavüzünə məruz qalaraq deportasiya olunmuş, yalnız indiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra 1923-24 - cü illərdə öz doğma evlərinə dönə bilmişlər. Burada 1926-cı ildə 95 nəfər, 1931-ci ildə 125 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır⁴²⁴. 1988-ci ilin noyabr ayında azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən tarixi-etnik torpaqlarından tamamilə qovulmuşdur. İndi ermənilər yaşayır.

Toponim türk dilində “böyük, iri” mənasında işlənən qara sözü ilə türk dilində “təpə, zirvə” mənasında işlənən tiqey

⁴²⁰ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 116.

⁴²¹ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.255

⁴²² N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.385.

⁴²³ Ջ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

⁴²⁴ Yənə orada, s. 57, 135.

sözünün⁴²⁵ fonetik forması olan dıqya > dığa sözündən əmələ gəlmişdir.

Qatar - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Qafan şəhərinin bir hissəsini (indi Hünan Avetisyan qəsəbəsidir) və Oxçu çayının sahilində indi də Qatar şamı adlandırılan düzənlikdən başlamış Kavard kəndinədək uzanan bütün mədən şəhərciyini əhatə edirdi⁴²⁶. Buna görə də mənbələrdə kəndin adı həm də Qatar Kavart kəndi formasında qeyd edilmiş⁴²⁷, əhalisinin “əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlar” (azərbaycanlılar-İ.B.) olduğu göstərilmişdir⁴²⁸. Erməni mənbələrində kəndin digər adının Qatar mağarası olduğu qeyd edilir⁴²⁹.

Kənddə 1831-ci ildə 12 nəfər, 1873 - cü ildə 132 nəfər, 1886-cı ildə 250 nəfər, 1904 - cü ildə 380 nəfər, 1914 - cü ildə 139 nəfər, 1916-cı ildə 5124 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁴³⁰. 1906-cı ilin iyulun 29-da⁴³¹ və 1918-ci ildə ermənilər azərbaycanlıları qırğınlarla kənddən deportasiya etmişlər. İndiki Ermənistandan sovet hakimiyyəti qurulandan

⁴²⁵ Э.М. Мурзаев .Словарь народных географических терминов, М., 1984, s. 552.

⁴²⁶ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 13.

⁴²⁷ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.257

⁴²⁸ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s.391.

⁴²⁹ Ձ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությանը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 58.

⁴³⁰ Yenə orada, s. 134-135.

⁴³¹ M.S. Ordubadi. Qanlı illər (1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi), Bakı, 1991, s. 119-125.

sonra sağ qalan kənd sakinləri öz evlərinə dönə bilmişdir. XX əsrin əvəllərində Qafan şəhəri ilə birləşdirilərək kənd ləğv edilmişdir. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində göstərilir ki, 1988-ci ildə kəndin əhalisi Azərbaycana qovulmuşdur. Kəndin tam adı “Qatar şam”ı olmuşdur⁴³². Buradan belə çıxır ki, qatar kəndində 1988-ci ilə kimi yaşayış olmuşdur və burada azərbaycanlılar yaşamışdır. Əsil həqiqətdə isə, azərbaycanlılar erməni silahlıları 1918-ci ildə qırğınlar kənddən qovulmuş və kənd 1920 - ci ildə ləğv edilmişdir.

Toponim Azərbaycan dilində “zəncirvari qaya, təpə” mənasında işlənən qatar sözü əsasında əmələ gələn oro-toponimdir.

Qırğılı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənddə tarixən azərbaycanlılar yaşamışdır. Mənbələrdə 1914-cü ilə burada 191 nəfər azərbaycanlının yaşadığı da göstərilmişdir. 1918-ci ilə azərbaycanlılar qırğınlarla qovulmuş, sonra buraya ermənilər köçürülərək yerləşdirilmişdir. Kəndin adı qırğılı (> qırğılı) türk etnonimi⁴³³ əsasında yaranmışdır.

Qışlaq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində qışlaq.

⁴³² B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 195.

⁴³³ A.Bakıxanov. Güllüstani -İrəm, Bakı, 1951, s. 25; A. Qurbanov. Azərbaycan dilinin onomalogiyası, Bakı, 1988, s. 297; E. Əhmədova. Azərbaycan etnonimlərinin leksik-semantik və struktur-linqvistik təhlili, NDA, Bakı, 1995, s. 12.

Qısar Xalac - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənddə 1897-ci ildə 10 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁴³⁴. 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılar deportasiya olunmuş və kənd xarabalığa çevrilmişdir. Kəndin xarabalıqları indiki Xalac kəndinin ərazisindədir. Türk dilində “düzənlikdə qala, möhkəmləndirilmiş şəhər” mənasında işlənən qısar (xisar) sözü ilə⁴³⁵ xalac türk tayfa adı⁴³⁶ əsasında yaranmışdır.

Qovşud - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kəndin digər adları Qovşuq, Qovşutlu olmuşdur⁴³⁷. Kənd Qafan şəhərindən 17 km şimal-şərqdə, Kığı və Oxçu çaylarının qovuşduğu Zeyvə qalasının yaxınlığında yerləşir. Qovşud kəndində 1897-ci ildə 163 nəfər, 1914-cü ildə 320 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁴³⁸. 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni soyqırımına məruz qalaraq kənddən deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet quruluşu qurulandan sonra sağ qalan azərbaycanlılar öz doğma evlərinə dönə bilməmişdir. Burada 1922-ci ildə 108 nəfər, 1926-

⁴³⁴ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57.

⁴³⁵ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 143, 593.

⁴³⁶ Fəzlullah.Rəşidəddin. Oğuznamə, Bakı,, 1992, s. 35; M. Vəlili (Baharlı) .Azərbaycan (coğrafi-təbii, etrioqrafik və iqtisadi mülahizat), Bakı, 1993, s.42-43; Rəfiq Özdək. Türkün qızıl kitabı, I kitab, Bakı, 1992, s. 50-51.

⁴³⁷ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56.

⁴³⁸ Yenə orada, s. 56-57, 134-135.

cı ildə 109 nəfər, 1931-ci ildə 123 nəfər⁴³⁹, 1939-cu ildə 135 nəfər, 1959-ıcu ildə 203 nəfər, 1979- cu ildə 357 nəfər⁴⁴⁰ , 1988-ci ildə 200 nəfərdən çox azərbaycanlı⁴⁴¹ yaşamışdır. 1988-ci ildə kəndin sakinləri Ermənistan dövləti tərəfindən deportasiya edilmişdir. İndi burada ermənilər yaşayır.

Toponim qovşud etnonimi⁴⁴² əsasında əmələ gəlmişdir. Ermənistan prezidentinin 03.04.1991-ci il fərmanı ilə kəndin adı dəyişdirilib Kavçut qoyulmuşdur.

Quşçulu - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 12 km şimal-şərqdə, Oxçu çayının sağ sahilində, Xustup dağının cənub-şərq ətəyində yerləşir. B. Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində kəndin adı Quşçu formasında qeyd edilmişdir⁴⁴³.

Kənddə 1831-ci ildə 38 nəfər, 1873-cü ildə 149 nəfər, 1886-cı ildə 221 nəfər, 1897-ci ildə 144 nəfər, 1904-cü ildə 400 nəfər, 1914-cü ildə 93 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁴⁴⁴ . 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni soyqırımına məruz qalaraq kənddən deportasiya olunmuşlar. İndiki Ermənistanda sovet

⁴³⁹ Yənə orada, s. 57,135.

⁴⁴⁰ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, էջ: 108.

⁴⁴¹ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 140.

⁴⁴² Ə.Rüstəmli. Zəngəzurun toponimləri- tarixin izi ilə, Bakı, 2016, s.71-72.

⁴⁴³ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 225.

⁴⁴⁴ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 58-59, 136-137.

hökuməti qurulandan sonra azərbaycanlılar öz kəndlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 109 nəfər, 1926-cı ildə 126 nəfər, 1931-ci ildə 50 nəfər⁴⁴⁵, 1959-cu ildə 147 nəfər⁴⁴⁶ azərbaycanlı yaşamışdır 1960-cı ildə kənd ləğv edilmişdir.

Kəndin adı quşçu qədim türk tayfasının adı⁴⁴⁷ əsasında əmələ gəlmişdir. -lu mənsubluq bildirən şəkilçidir. Toponimin mənası “Quşçu tayfasına mənsub kənd” deməkdir.

Maqauz - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Qafan şəhərindən 19 km məsafədə yerləşir. Erməni mənbələrində Moqes formasında qeyd edilir⁴⁴⁸. Kəndin başqa adının Novruzlu olduğu da göstərilir olmuşdur⁴⁴⁹. Ermənilər kəndə 1828-1830-cu illərdə İrəvan Qaradağ vilayətindən köçürülmüşdür. B.Budaqov və Q.Qeybullayev “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində kəndin adını Maqovuz formasında qeyd edərək yazırlar ki, XVII əsrdə İrəvan əyalətinin Maku nahiyəsindən gəlmiş ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Maku toponimindən və uz tayfasının adındandır⁴⁵⁰.

⁴⁴⁵ Yenə orada, s. 58-59, 136-137.

⁴⁴⁶ Թ.Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 3, Երևան, 1991, էջ, 590.

⁴⁴⁷ M.Vəlili (Baharlı). Azərbaycan (coğrafi-təbii, etrioqrafik və iqtisadi mülahizat), Bakı, 1993, s. 39.

⁴⁴⁸ Զ.Վորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 136.

⁴⁴⁹ Yenə orada, s. 60.

⁴⁵⁰ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 330.

Bizim fikrimizcə isə, yaşayış məntəqəsinin adı muq (muğ) türk etnoniminin fars dilində işlənən forması olan maq etnonimi ilə⁴⁵¹ türk dilində “mənsəb”, “dəre”, “dağ keçidi” mənasında işlənən auz sözünün⁴⁵² (339, s.59) birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Erm. SSR AS RH-nin 29.06. 1949-cu il fərmanı ilə kəndin adı dəyişdirilib Kaxnut qoyulmuşdur.

Mahmudlu - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Qafan şəhərindən 29 km şimal-şərqdə, Kığı çayının sol sahilində yerləşir. 1874-cü ildə tərtib edilmiş Zəngəzur qəzasının Kameral təsvirində Mahmudlu kəndinə dair məlumatdan aydın olur ki, kəndin köklü sakinləri müsəlman tatarları (azərbaycanlılar-İ.B.) dövlət kəndliləridir və əkinçiliklə məşğul olmuşdur. Xəzinə torpaqlarında yaşayan 61 ailənin 192-sini kişi, 145-ni qadın təşkil edirdi ki, onların hamısı da tatar (azərbaycanlılar-İ.B.) olmuşdur⁴⁵³

Kənddə 1831-ci ildə 42 nəfər, 1873 - cü ildə 301 nəfər, 1886-cı ildə 416 nəfər, 1897-ci ildə 134 nəfər, 1904-cü ildə 596 nəfər, 1914-cü ildə 263 nəfər azərbaycanlı yaşamışdı ⁴⁵⁴. 1918-ci ildə azərbaycanlılar ermənilərin təcavüzünə məruz qalaraq deportasiya olunmuşdur. İndiki

⁴⁵¹ Ч.Х.Мирзаде. Топонимы Азербайджана в средневековых арабских географических источниках, Баку, 1988, с. 91-92.

⁴⁵² Э.М. Мурзаев .Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 143, 59.

⁴⁵³ N.Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s.453-457

⁴⁵⁴ Ջ.Շորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը և բնակավայրերը (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 58-59, 136-137.

Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kəndi tərک edən azərbaycanlılar öz elinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 126 nəfər, 1926-cı ildə 147 nəfər, 1931-ci ildə 170 nəfər⁴⁵⁵, 1939-cu ildə 151 nəfər, 1959-cu ildə 213 nəfər, 1970-ci ildə 239 nəfər, 1979-cu ildə 176 nəfər⁴⁵⁶ azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabr ayında azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən tamamilə öz doğma kəndlərindən qovulmuşdur. İndi burada ermənilər yaşayır.

Yaşayış məntəqəsinin adı qızılbaş tayfalarının bir qolunu təşkil edən mahmudlu tayfasının adı⁴⁵⁷ əsasında əmələ gəlmişdir.

Erm. SSR AS RH-nin 01. 06. 1940-cı il fərmanı ilə kəndin adı dəyişdirilib Çaykənd, Ermənistan Respublikası parlamentinin 04. 07. 2006-cı il tarixli qərarı ilə yenidən dəyişdirilərək Getişen qoyulmuşdur.

Mollalı-Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kənd Qafan şəhərindən 16 km şimal-şərqdə, Kığı çayının sağ sahilində yerləşmişdir. Burada 1897-ci ildə 54 nəfər, 1914 - cü ildə 156 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁴⁵⁸. 1918-ci ildə kəndin sakinləri

⁴⁵⁵ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 58-59, 136-137.

⁴⁵⁶ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, էջ: 59.

⁴⁵⁷ Օ.Əfəndiyev Azərbaycan səfəvilər dövləti, Bakı, 1993, s.193.

⁴⁵⁸ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

- azərbaycanlılar erməni təcavüzünə məruz qalaraq tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur.

İndiki Ermənistanda sovet hökumətinin qurulması ilə bağlı kəndin sakinləri tarixi torpaqlarına dönə bilmişlər. Burada 1922-ci ildə 45 nəfər, 1926-cı ildə 38 nəfər, 1931-ci ildə 46 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁴⁵⁹. Kənd 1940-cı illərdə ləğv edilmişdir.

Toponim qaraçorlu türk tayfasının əliyanlı tirəsinə mənsub olan mollalı etnonimindən⁴⁶⁰ əmələ gəlmişdir.

Müsəlləm - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Qafan şəhərindən 17 km şimal-qərbdə, Oxçu çayının sağ sahilində yerləşir. Kənddə 1897-ci ildə 34 nəfər⁴⁶¹ azərbaycanlı yaşamışdır. 1905-1906-cı ildə erməni-azərbaycanlı davasında erməni quldur dəstəsinin təzyiqi ilə azərbaycanlılar öz doğma yurdlarından qovulmuşlar. 1920-ci ildə indiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra azərbaycanlılar öz doğma yurdlarına dönə bilmişlər. Bundan sonra Noraşenik 1922-ci ildə 36 nəfər, 1926-cı ildə 44 nəfər, 1931-ci ildə 104 nəfər⁴⁶², 1939-cu ildə 114 nəfər, 1959-cu ildə 154 nəfər, 1970-ci ildə 449 nəfər, 1979-cu

⁴⁵⁹ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

⁴⁶⁰ Г.А. Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко-этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 73.

⁴⁶¹ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61.

⁴⁶² Yənə orada, s. 60-61, 136-137.

ildə 390 nəfər⁴⁶³ azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabrında azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən tamamilə öz yurd-yuvalarından deportasiya olunmuşdur. İndi burada ermənilər yaşayır.

Kənd Müsəllim adlı şəxs tərəfindən salındığı üçün Müsəllim kənd adlandırılmışdır.

Noraşenik - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 10 km şimal-şərqdə, Xalac çayının sol sahilində yerləşir. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində kəndin adı Noraşenlik formasında qeyd edilərək göstərilir ki, 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağıdılmışdır. Kəndin adı Nuru adından və azərbaycanca “şenlik”, “oturaq kənddən yaranmış yeni məntəqə” sözlərindən ibarətdir⁴⁶⁴. Burada qeyd etmək yerinə düşər ki, mənbələrdə kəndin adı Noraşenlik deyil, Noraşenik formasında qeydə alınmışdır. Zəngəzur mahalının 1832-1834-cü illərə aid Kameral təsvirində yaşayış məntəqəsinin adı Noraşenik formasında Qafan minbaşılığının tabeliyində qeydə alınmışdır və həmin dövrdə burada 16 ailə yaşamışdır⁴⁶⁵. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində kəndin adı Noraşenik formasında qeyd edilərək göstərilir ki, kənddə bəylərlə kəndlilər arasında münasibətləri

⁴⁶³ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, էջ: 142.

⁴⁶⁴ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 348.

⁴⁶⁵ N.Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cüillər. Bakı, 2021, s.27.

tənzimləyən 1870-ci Əsasnaməsi ilə dövlət kəndliləri, 9 tatar maaf ailəsi, 26 kişi, 26 qadın, cəmi 52 nəfər tatar (azərbaycanlı-İ.B.) yaşayır⁴⁶⁶. Kənddə ermənilərlə yanaşı 1831-ci ildə 8 nəfər, 1873 - cü ildə 55 nəfər, 1886-cı ildə 60 nəfər, 1897-ci ildə 179 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır ⁴⁶⁷. 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılar erməni təcavüzünə məruz qalaraq tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. İndi burada yalnız ermənilər yaşayır.

Toponim türk dilində “sıldırım qayalıq, dərin dərə, uçurum” mənasında işlənən nori sözünün (1, s.79) fonetik forması olan nora sözü ilə türk dilində “kənd, yaşayış yeri, yaşayış məntəqəsi” mənasında işlənən şenik (əslində “şenlik”dir) sözünün qoşulması yolu ilə əmələ gəlmişdir. Şenik (şenlik) sözü Azərbaycan aşığı Aşıq Şenlik şəxs adında, eləcə də Azərbaycan Respublikasının Gədəbəy rayonunda yerləşən Şınıx kənd adında öz izini qoruyub saxlamışdır.

Noraşenik axta - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində yaşayış məntəqəsi olmuşdur ⁴⁶⁸. Burada 1897-ci ildə 9 nəfər azərbaycanlı yaşamış⁴⁶⁹, XX əsrin əvvəllərində onlar deportasiya olunmuş, kənd xarabalığa çevrilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Toponim nora (türk dilində “qayalıq, dərin dərə, uçurum” mənasını ifadə edir), şenik (türk dilində “yaşayış yeri, kənd”

⁴⁶⁶ N.Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 505-506.

⁴⁶⁷ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136.

⁴⁶⁸ Yənə orada, s. 60.

⁴⁶⁹ Yənə orada, s. 60-61.

mənasında bildirən şenlik sözündən əmələ gəlmişdir) və axta türk etnonimindən⁴⁷⁰ ibarətdir.

Oxtar - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kəndin adı mənbələrdə Oxdar formasında da qeyd edilir. Kənd Qafan şəhərindən 15 km şərqdə, Oxdar çayının sol sahilində yerləşir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində Zəngəzurdə iki Oxtar kəndin olduğu göstərilir: Yuxarı Oxtar, Aşağı Oxtar⁴⁷¹. Görünür, sonralar bu iki kənd birləşdirilərək Oxtar kəndi yaradılmışdır. Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində aydın şəkildə görürük ki, kənddə əkinçilik və baramaçılıqla məşğul olan oturaq həyat sürən 12 ailə və kişi cinsindən 28 nəfər müsəlman (azərbaycanlı-İ.B.) yaşamışdır ⁴⁷² . Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində göstərilir ki, kənddə kəndlilər arasında münasibətləri tənzimləyən 1870-ci Əsasnaməsi ilə əkinçiliklə məşğul olan dövlət kəndliləri yaşayır. Onlar hamısı müsəlman tatarlarıdır (azərbaycanlılardır-İ.B.). Mülkədar torpaqlarında yaşayan kənd əhalisi 37 ailədən ibarət olmuşdur. 37 ailənin 130-nu kişi və 65-ni qadın təşkil edirdi⁴⁷³ .

Kənddə 1831-ci ildə 28 nəfər, 1873-cü ildə 195 nəfər, 1886-cı ildə 338 nəfər, 1897-ci ildə 508 nəfər, 1904-cü ildə

⁴⁷⁰ Т.М. Əhmədov El-obamızın adları, Bakı, 1984, s. 28.

⁴⁷¹ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 197.

⁴⁷² N.Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.254-255

⁴⁷³ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s. 509-512.

454 nəfər, 1914-cü ildə 353 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁴⁷⁴. 1918-ci ildə azərbaycanlılar ermənilərin təcavüzünə məruz qalaraq öz kəndlərindən deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kəndin sakinləri 1922-1924-cü illərdə öz doğma yurd-yuvalarına qayıda bilməmişlər. Burada 1926-cı ildə 85 nəfər, 1931-ci ildə 164 nəfər⁴⁷⁵, 1939-cu ildə 162 nəfər, 1959-cu ildə 156 nəfər, 1970-ci ildə 282 nəfər, 1979-cu ildə 167 nəfər⁴⁷⁶ azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabr ayının axırlarında kəndin sakinləri Ermənistan dövləti tərəfindən tamamilə tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. İndi burada ermənilər yaşayır.

Toponim qədim türk dilində “boy, qəbilə” mənasını verən ox (> ok) sözü⁴⁷⁷ dialekt və şivələrimizdə cəm şəkilçisi kimi işlənən -tar/-dar (Azərbaycan ədəbi dilində -lar, -lər) şəkilçisinin artırılması əsasında əmələ gəlmişdir.

Oxtar binəsi - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Burada 1897-ci ildə 77 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁴⁷⁸. XX əsrin əvvəllərində - 1905-1906-cı illərdə ermənilərin təcavüzü

⁴⁷⁴ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

⁴⁷⁵ Yenə orada, s. 60-61, 136-137.

⁴⁷⁶ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, էջ: 209.

⁴⁷⁷ Э.В. Севортян . Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на гласные), М., 1974, с. 437; Fəruq Sümər. Oğuzlar, Bakı, 1992, s.25.

⁴⁷⁸ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61.

nəticəsində azərbaycanlılar kənddən tamamilə deportasiya olunmuş və kənd xarabalığa çevrilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Топоним “qəbilə, boy, tayfa ittifaqları” mənasında işlənən oxtar // oxdar sözü ilə Azərbaycan dilində “köçərilərin mal-qara ilə köçüb, kənddən kənarda məskan saldıqları yer, yurd” mənasında işlənən binə sözündən (9, s.273) əmələ gəlmişdir.

Охчу - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 32 km şimalda, Охчу çayının sahilində yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁴⁷⁹. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində göstərilir ki, kənddə xəzinə torpaqlarında yaşayan və əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlarıdır (azərbaycanlılar-İ.B.) ki, onlar dövlət kəndliləridir. Həmin dövrdə kənddə yaşayan 97 ailənin, 319-nu kişi, 223-nü qadın təşkil etmişdir ki, onların da hamısı tatar (azərbaycanlı-İ.B.) olmuşdur⁴⁸⁰.

Kənddə 1831-ci ildə 143 nəfər, 1873-cü ildə 541 nəfər, 1886-cı ildə 1122 nəfər, 1897-ci ildə 1246 nəfər, 1904 - cü ildə 1709 nəfər, 1914 - cü ildə 200 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁴⁸¹. 1918-ci ildə azərbaycanlılar ermənilərin təcavüzünə məruz qalaraq qırğınlarla kənddən deportasiya olunmuşlar və kəndə

⁴⁷⁹ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 197.

⁴⁸⁰ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 512-518.

⁴⁸¹ Ջ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

xaricdən köçürülən ermənilər yerləşdirilmişdir. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra sağ qalan azərbaycanlılar öz kəndlərinə dönə bilmişdir. Burada ermənilərlə yanaşı 1922-ci ildə 16 nəfər, 1926-cı ildə 13 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁴⁸². 1930-cu illərdə azərbaycanlılar sıxışdırılaraq tarixi-etnik torpaqlarından qovulmuşlar. Kənd 1940-cı illərdə ləğv edilmişdir.

Yaşayış məntəqəsinin adı “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarının XII - sonuncu boyunda adı çəkilən oğuz qəhrəmanı Ənsə Qoca oğlu Oxçu şəxs adında əksini tapan oxçu etnonimindən yaranmışdır.

Oxçu Şabadin - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Qafan şəhərindən 4 km şimalda, Oxçu çayının sahilində yerləşirdi. Oxçu çayının sahilində yerləşdiyi üçün kəndin adı Oxçu Şabadini (Ermənistan azərbaycanlıları, 1995, s.157), B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində kəndin adı Şabadın formasında da⁴⁸³ qeyd edilir.

Kənddə 1831-ci ildə 65 nəfər, 1873 - cü ildə 371 nəfər, 1886-cı ildə 582 nəfər, 1897-ci ildə 433 nəfər, 1904 - cü ildə 789 nəfər, 1914 - cü ildə 516 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁴⁸⁴. 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni təcavüzünə məruz qalaraq

⁴⁸² Q. Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

⁴⁸³ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 434.

⁴⁸⁴ Q. Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

deportasiya olunmuşdur. Kənd xarabalığa çevrilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Toponim oxçu türk tayfa adından, türk dilində “uçurum, yamac, dağın döşü”, “iki dağarası çökəklikdə yüksəklik” mənasında işlənən çap (> şab - İ. B.) sözündən⁴⁸⁵ və monqol dilində “maldar köçərinin təsərrüfatı” mənasında işlənən adın sözündən⁴⁸⁶ əmələ gəlmişdir.

Paşakənd - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində qışlaq olmuşdur. Burada 1897-ci ildə ermənilərlə yanaşı 21 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır ⁴⁸⁷ . XX əsrin əvvəllərində azərbaycanlılar deportasiya olunmuş və 1930 - cu illərdə yaşayış məntəqəsi kimi ləğv edilmişdir. Toponim şəxs adı ilə “kənd” sözü əsasında əmələ gəlmişdir.

Pəyhan - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 31 km şimali-qərbdə, Kığı çayının sol sahilində yerləşir. 1728-ci ildə tərtib edilmiş “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə Pexin formasında qeyd edilmişdir⁴⁸⁸ . Erməni mənbələrində Payahan,

⁴⁸⁵ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 607.

⁴⁸⁶ В.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 434.

⁴⁸⁷ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 62-63.

⁴⁸⁸ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 150.

Payhan, Behan formasında⁴⁸⁹, rus dilli mənbələrdə Payaqan (Паяган) formasında⁴⁹⁰ göstərilmişdir.

Kənddə 1897-ci ildə 55 nəfər, 1922-ci ildə 70 nəfər, 1926-cı ildə 71 nəfər, 1931-ci ildə 96 nəfər⁴⁹¹, 1939-cu ildə 108 nəfər, 1959-cu ildə 306 nəfər, 1970-ci ildə 467 nəfər, 1979-cu ildə 422 nəfər⁴⁹² azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabr ayının axırlarında azərbaycanlılar tamamilə tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. İndi burada ermənilər yaşayır.

Toponim qədim türk dilində “təpə” mənasında işlənən “bek” sözünün⁴⁹³ fonetik forması (əslində) dialekt variantı kimi işlənən pəy sözü ilə türk dilində “daxma, kaha, mağara” mənasında işlənən “in” sözünün⁴⁹⁴ əsasında əmələ gəlmişdir. Toponimin ikinci komponenti han // an “in” sözünün dəyişmiş formasıdır.

Ermənistan Respublikası parlamentinin 04.07.2006-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Nor Astğaberd qoyulmuşdur.

Pirməzrə - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi

⁴⁸⁹ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 62.

⁴⁹⁰ Армянская ССР. Административно-территориальное деление, Ереван, 1976, с. 193.

⁴⁹¹ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 62-63, 136-137.

⁴⁹² Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, էջ: 147-148.

⁴⁹³ Г.А Гейбуллаев . К этногенезу азербайджанцев, т.1., Баку, 1991, с. 468.

⁴⁹⁴ Древнетюркский словарь, Л., 1969, с. 209.

Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 35 km məsafədə yerləşir. Toponim dini mənə bildirən pir və ərəb dilində “əkin yeri” mənasında işlənən məzrə sözlərindən əmələ gəlmişdir və “əkin yerində olan pirin yaxınlığındakı kənd” mənasını ifadə edir.

Erm. SSR AS RH-nin 29. 06. 1949-cu il fərmanı ilə adı dəyişdirilib Katnarat qoyulmuşdur.

Pircavidan - Yelizavetpol (Gəncə) quberniaysının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kənd Qafandan 37 km şimal-qərbdə, Oxçu çayının sağ sahilində yerləşir. Kəndin adı mənbələrdə Pirdavdan⁴⁹⁵, Pirdovudan⁴⁹⁶ formalarında da qeyd edilmişdir. Lakin kəndin əsl adı Pircavidandır. Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid kameral təsvirində kəndin adı Pirdavudan kəndi formasında qeyd edilmiş və əhalisinin oturaq həyat təzi keçirən, əkinçiliklə məşğul müsəlmanlar olduğu göstərilmişdir⁴⁹⁷. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində kəndin adı Pirdavudan formasında göstərilmişdir. Kəndin əhalisi xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləri. Onlar əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlar-müsəlman tatarlarıdır (azərbaycanlılardır-İ.B.). Pirdavudan kəndində

⁴⁹⁵ Ջ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 62.

⁴⁹⁶ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 202.

⁴⁹⁷ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s. 260.

hamısı tatar (azərbaycanlı-İ.B.) olmaqla 24 ailə, 84 kişi, 51 qadın yaşamışdır⁴⁹⁸ .

B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində kəndin adı Pirdavidan formasında qeyd edilir və göstərilir ki, Azərbaycan xalqının tarixi ilə bağlı maraqlı toponimdir. Kənd oradakı Pir-Cavidan ziyarətgahının adı ilə adlanmışdır. Xürrəmilər hərəkatının başçısı Cavidanın qəbri orada yerləşir⁴⁹⁹ .

Kənddə 1831-ci ildə 17 nəfər, 1873 - cü ildə 135 nəfər, 1886-cı ildə 223 nəfər, 1897-ci ildə 254 nəfər, 1904-cü ildə 231 nəfər, 1914 - cü ildə 360 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁰⁰ . 1918-ci ildə azərbaycanlılar soyqırımına məruz qalaraq deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra sağ qalan kənd sakinləri öz evlərinə dönmə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 19 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁰¹ . Sonralar kənd Gecalan şəhərinə birləşdirilmiş və xüsusi yaşayış məntəqəsi kimi ləğv edilmişdir.

Apardığımız araşdırmaya əsasən deyə bilərik ki, kəndin ilkin və qədim adı Pircavidan olmuş, sənədlərdə Pirdavudan formasında əksini tapmışdır. Bu da tarixin saxtalaşdırılması ilə bağlı ola bilər. Fikrimizcə, əsas məqsəd Babəkin qəhrəmanlarından olan Cavidanın adını unutturmaq olub. Məhz bu qənaətə gəlirik ki, yaşayış məntəqəsinin adı

⁴⁹⁸ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 512-518

⁴⁹⁹ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 356.

⁵⁰⁰ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 62-64, 136-137.

⁵⁰¹ Yenə orada, s. 136-137.

Babəkin qəhrəmanlarından olan Cavidanın adı ilə bağlıdır və “Cavidana aid olan pır, Cavidan piri” mənasını ifadə edir. Syunik vilayətinin Qafan bölgəsində Babəkin Bəzzeyn qalasının olması fikrimizə bir doğruluq gətirir.

Puşanlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Baharlı kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Kəndin adı erməni mənbələrində Pşan formasında qeyd edilir və qışlaq olduğu göstərilir⁵⁰². Kənddə xəzinə torpaqlarında dövlət kəndliləri və əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlar (azərbaycanlılar-İ.B.) yaşamışdır. Kənddə 44 ailə (onları 94-ü kişi və 66-sı qadın) yaşamışdır ki, hamısı da tatar (azərbaycanlı-İ.B.) olmuşdur⁵⁰³. Burada 1831-ci ildə 34 nəfər, 1897-ci ildə 39 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁰⁴. 1905-1906-cı illərdə kənd erməni təcavüzünə məruz qalmış və dağıdılmışdır⁵⁰⁵. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra azərbaycanlılar tarixi torpaqlarına dönmə bilmişdir. Burada 1926-cı ildə 20 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁰⁶. Kənd yaşayış məntəqəsi kimi XX əsrin 30-cu illərində ləğv edilmişdir.

⁵⁰² Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 62.

⁵⁰³ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s. 532-535.

⁵⁰⁴ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 62-83, 136.

⁵⁰⁵ История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 206.

⁵⁰⁶ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 62-63.

Топоним түрк мәнşәли пуşanlı тайфасынын ады (305, s.11, 24) әсасында әмәлә гәлмиşдир.

Пүрүлү - Yelizavetpol (Gәncә) quberniyasının Zәngәzur qәzasında, keçmiş Qafan rayonu әrazisində, indi Syunik vilayәtinin әrazisi daxilində kәnd. Kәnd Qafan şәhәrindən 24 km şimal-qәrbdә, Kıǵı çayının sol sahilində yerləşir. Kәnddә xәzinә torpaqlarında dövlәt kәndlilәri vә әkinçiliklә mәşğul olan müsәlman tatarlar (azәrbaycanlılar-İ.B.) yaşamışdır. Kәnddә 38 ailә, 84 kişi vә 54 qadın yaşamışdır ki, hamısı da tatar (azәrbaycanlı-İ.B.) olmuşdur⁵⁰⁷.

Kәnddә 1831-ci ildә 41 nәfәр, 1873-cü ildә 138 nәfәр, 1886-cı ildә 257 nәfәр, 1897-ci ildә 140 nәfәр, 1904-cü ildә 467 nәfәр, 1914-cü ildә 52 nәfәр azәrbaycanlı yaşamışdır⁵⁰⁸. 1918-ci ildә azәrbaycanlılar soyqırımına mәruz qalaraq kәnddән deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermәnistanda sovet hökumәti qurulandan sonra kәndin camaatı öz evlәринә dönә bilmişdir. Burada 1922-ci ildә 126 nәfәр, 1926-cı ildә 26 nәfәр, 1931-ci ildә 254 nәfәр⁵⁰⁹, 1939-cu ildә 235 nәfәр, 1959-cu ildә 320 nәfәр, 1970-ci ildә 650 nәfәр, 1979-cu ildә 586 nәfәр⁵¹⁰ azәrbaycanlı yaşamışdır. 1980-ci ildә kәnddә 25-30 azәrbaycanlı ailәsi yaşamışdır⁵¹¹. 1988-ci ilin noyabrın axırlarında kәndin sakinlәri Ermәnistan dövlәti tәрәfindән

⁵⁰⁷ N. Әhmәdli. Zәngәzur qәzasının Kameral tәsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 532-535

⁵⁰⁸ Q.Ҫnրկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 62-63, 136-137.

⁵⁰⁹ Yәnә orada, s. 62-63, 136-137.

⁵¹⁰ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, էջ: 147-148.

⁵¹¹ N.Mustafa . Vandalizm: Tarixi adlara qarşı soyqırım, yenidән işlәнmiş ikinci nәşri, Bakı, 2014, s. 277.

qırğınlarla qovulub. İndi burada yalnız ermənilər yaşayır. Toponim ayırım türk tayfasına aid olan pürülü etnonimindən əmələ gələn etnotoponimdir.

Ermənistan Respublikası parlamentinin 04.07.2006-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Verin Geğavank qoyulmuşdur.

Sakar - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində qışlaq. Qışlaq 1930 - cu ildə ləğv edilmişdir. Toponim sakar türk etnonimi⁵¹² əsasında əmələ gəlmişdir.

Sanalı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. B.Budaqov və Q.Qeybullayev Sanalı yaşayış məntəqəsini həm kənd, həm də qışlaq kimi qeyd etmişlər⁵¹³. Əslində Sanalı inzibati vahid olaraq qışlaq deyil, kənd olmuşdur.

Sanalı kəndində 1897-ci ildə 82 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır (415, s.60-61). XX əsrin əvvəllərində, 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən deportasiya olunmuş və kənd ləğv edilmişdir. İndi ölü kənddir. Kəndin adı nəsil adı əsasında əmələ gəlmişdir.

Sarayurd - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində qışlaq olmuşdur. Toponim

⁵¹² С. Атаниязов. Словарь туркменских этнонимов, Ашхабад, 1988, с. 101.

⁵¹³ В.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 363.

qədim türk dilində “düzənlik, düz çöl, sahə” mənasında işlənən sara ⁵¹⁴ və Azərbaycan dilində “yaşayış yeri, məskən” mənasında işlənən yurd sözündən ⁵¹⁵ əmələ gəlib, “düzənlikdə, çöldə yerləşən yaşayış yeri” mənasını bildirir.

Sarıqaya - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, indiki Qafan rayonu ərazisində qışlaq olmuşdur. 1897-ci ildə 50 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır ⁵¹⁶. XX əsrin əvvəllərində - 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılar qovularaq ləğv edilmişdir. İndi ölü kənddir. Toponim qədim türk dilində “böyük, iri, yüksək, nəhəng, uca, hündür” mənasında işlənən sarı sözü ilə ⁵¹⁷ Azərbaycan dilində “dağ, daş” mənasında işlənən qaya sözündən əmələ gələn orotoponimdir.

Səncərli - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kəndin digər adı “Səncər oğlu”dur ⁵¹⁸. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində kəndin adı Səncərəli formasında qeyd edərək yazırlar ki, mənbədə Səncərəqli kimidir. XX əsrin əvvəllərində kənd dağıdılmışdır. Səncər Əxili adının təhrifidir. XIX əsrdə Zəngəzur qəzasında yaşayan sofulu tayfasının bir qışlağı Səncərəxili idi. Qışlaq, görünür səncər

⁵¹⁴ В.В. Радлов. Опыт словарья тюркских наречий, т.IV, ч. 1, СПб, 1911, с. 315.

⁵¹⁵ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c., Bakı, 1980, s. 508.

⁵¹⁶ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61.

⁵¹⁷ Т.М. Әһмәдов. Azərbaycan paleotoponimiyası, Bakı, 1985, s. 74.

⁵¹⁸ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60.

(dərviş, sufi) əxiyə məxsus olduğuna görə Səncər Əxili adlanırdı⁵¹⁹. Burada qeyd etmək yerinə düşər ki, mənbələrdə kəndin adı Səncərəli, Səncər Əxili deyil, Səncərli “Səncər oğlu” formasında qeydə alınmışdır⁵²⁰ (415, s.60).

Kənd Qafan şəhərindən 35 km şimal-qərbdə yerləşirdi. 1926-cı ildə 27 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵²¹. 1930 - cu illərdə azərbaycanlılar köçürülərək kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Yaşayış məntəqəsinin adı səncərli türk etnonimi əsasında əmələ gələn etnotoponimdir.

Siznək - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 4 km cənub-şərqdə, Oxçu çayının sol sahilində yerləşir. B.Budaqov və Q.Qeybullayev kəndin adını Sıznaq formasında qeyd edərək yazırlar: “XIX əsrin 80-ci illərinə aid mənbədə Sisnak kimidir. Zəngəzurda yaşamış sarallı tayfasının qışlaqlarından birinin adıdır”⁵²².

Kənddə 1897-ci ildə 179 nəfər, 1904-cü ildə 180 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵²³. 1914-cü ildən azərbaycanlılar

⁵¹⁹ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 368.

⁵²⁰ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60.

⁵²¹ Yenə orada, s. 60-61.

⁵²² B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 371-372.

⁵²³ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

ermənilər tərəfindən deportasiya olunmuşdur ⁵²⁴ . İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kənd sakinləri öz yurd-yuvasına dönə bilir. Burada 1922-ci ildə 76 nəfər, 1926-cı ildə 76 nəfər, 1931-ci ildə 121 nəfər⁵²⁵, 1959-cu ildə 166 nəfər, 1970-ci ildə 300 nəfər, 1979-cu ildə 255 nəfər⁵²⁶ azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabrın sonlarında kənddə yaşayan azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən tamamilə deportasiya olundular. İndi burada yalnız ermənilər yaşayır.

Toponim Azərbaycan dilində “duman, çən” mənasında işlənən sis sözüne -nək şəkilçisinin artırılması yolu ilə əmələ gəlmişdir. Sis sözü Sızək toponimində “siz” formasına düşmüşdür. s~z səs əvəzlənməsi Azərbaycan dili üçün qanunauyğun haldır. Relyef əsasında yaranan toponimdir. İndi kəndin adı erməni dilinə uyğunlaşdırılaraq rəsmi sənədlərdə Sznak formasında yazılır.

Sirkətas - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zənəgəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 9 km şimal-şərqdə, dəniz səviyyəsindən 1050 m hündürlükdə yerləşir. Burada ermənilərdən başqa, 1926-cı ildə 6 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır ⁵²⁷ . 1929-cu ildə azərbaycanlılar kənddən sıxışdırılıb çıxarılmışdır. İndi

⁵²⁴ История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 205.

⁵²⁵ Yənə orada, s. 60-61, 136-137.

⁵²⁶ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, էջ: 180.

⁵²⁷ Ջ. Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60.

ermənilər yaşayır. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin fikrincə, kəndin adı eyni adlı Sirkətas dağ adından götürülmüşdür⁵²⁸ .

Apardığımız araşdırma nəticəsində belə bir qənaətə gəlirik ki, toponim türk dilində “dəre”, “təpə”, “yarğan” mənasında işlənən sir (< sır) sözü ilə⁵²⁹ türk dilində “daş, qaya” mənasında işlənən tas sözünün⁵³⁰ birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Fikrimizcə, “təpə, dəre, kiçik təpə, yarğan” mənasında işlənən sir (> sır) sözü Azərbaycan dilində “dağ beli, təpə, dağın hündür yamacı” mənasında işlənən sırt sözündə⁵³¹ öz izini qoruyub saxlamışdır. Kəndin adı 1920-ci ildə dəyişdirilib Xdrants qoyulmuşdur.

Suxan - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Güdgüm kəndinin yaxınlığında yerləşmişdir. Kənddə 1897-ci ildə 32 nəfər, 1926-cı ildə 12 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵³². 1930 - cu illərdə kənd ləğv edilmişdir. İndi ölü kənddir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayevin fikrincə toponim Suaxan adının təhrifidir⁵³³ .

⁵²⁸ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 370.

⁵²⁹ О.Т. Молчанова. Структурные типы тюркских топонимов Горного Алтая, Саратов, 1982, с. 240; Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 505.

⁵³⁰ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 546.

⁵³¹ R.Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, 1966, s. 64-65.

⁵³² Ջ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61..

⁵³³ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 377.

Топоним түрк дилиндә “su” мәнасынı bildirән суғ (sux) сөзүнә⁵³⁴ -an şəkilçisinin qoşulması əsasında əmələ gəlmişdir.

Syunik -Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Burada ermənilərlə yanaşı 1897-ci ildə 13 nəfər 1926-cı ildə 5 nəfər, 1931-ci ildə 21 nəfər Azərbaycanlı yaşamışdır⁵³⁵. Sonralar, 1940-cı illərin əvvəllərində kənddən azərbaycanlılar qovulmuşdur.

Fikrimizcə yaşayış məntəqəsinin adı si (>syu) qədim түrk tayfasının adına⁵³⁶ urartu dilində “xanədan, sülalə” mənası ifadə edən “uni” sözünün⁵³⁷ birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Şabadin - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 13 km şimal-şərqdə yerləşir. Yaşayış məntəqəsi kimi Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁵³⁸.

Kənddə 1831-ci ildə 51 nəfər, 1873 - cü ildə 198 nəfər, 1886-cı ildə 261 nəfər, 1897-ci ildə 316 nəfər, 1904 - cü ildə 317 nəfər, 1914 - cü ildə 275 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵³⁹. 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni təcavüzünə məruz qalaraq

⁵³⁴ Древнетюркский словарь, Л., 1969, с. 513.

⁵³⁵ Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

⁵³⁶ F. Kirzioğlu. Kars tarihi, I cilt, İstanbul, 1953, s. 93.

⁵³⁷ Yenə orada, s. 93.

⁵³⁸ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 289.

⁵³⁹ Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

deportasiya olunmuşdur ⁵⁴⁰ . İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra azərbaycanlılar öz evlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 151 nəfər, 1926-cı ildə 175 nəfər, 1931-ci ildə 213 nəfər⁵⁴¹, 1959-cu ildə 380 nəfər⁵⁴² yalnız azərbaycanlılar yaşamışdır.

Erməni mənbələrində Şabadin kəndində yaşamış azərbaycanlıların sayını az göstərmişlər ki, bu da tarixi faktın saxtalaşdırılmasıdır. 1932-ci ildə İrəvanda erməni dilində çap olunmuş Z.Qorqodyanın “1831-1931-ci illərdə Sovet Ermənistanının əhalisi” kitabında (Կորկոդյան Ջ. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931) Ֆաբադին կəndində 1897-ci ildə 316 nəfər, 1926-cı ildə 175 nəfər yalnız azərbaycanlıların yaşadığı göstərilə də ⁵⁴³ , 2008-ci ildə yenə İrəvanda erməni dilində çap olunmuş “Ermənistan Respublikasının yaşayış yerlərinin lüğəti” (Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան) kitabında 1897-ci ildə 109 nəfər, 1926-cı ildə 56 nəfər adamın yaşadığı göstərilmişdir⁵⁴⁴ Kitabda erməni məkriliyinin başqa bir tərəfi də əksini tapmışdır. Belə ki, Şabadin kəndində yalnız azərbaycanlıların

⁵⁴⁰ История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 205.

⁵⁴¹ Ջ.Կորկոդյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

⁵⁴² Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 157-158.

⁵⁴³ Ջ.Կորկոդյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61.

⁵⁴⁴ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, էջ: 71.

yaşamasına baxmayaraq, “Ermənistan Respublikasının yaşayış yerlərinin lüğəti” (Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան) kitabında Şabadin kəndində hansı xalqın nümayəndələrinin yaşadığı qeyd edilməmişdir. Xüsusi hiyləgərliklə və erməni bicliyi ilə kitabda yalnız yaşayan əhalinin ümumi sayı verilmişdir. Bu hal Qərbi Azərbaycanda azərbaycanlılar yaşadığı bütün kəndlərdə özünü göstərir.

1988-ci ilin noyabrın axırlarında azərbaycanlılar tamamilə öz doğma ocaqlarından qovulmuşdur. İndi burada ermənilər yaşayır.

Toponim türk dilində “bitkisiz qumlu, daşlı dağ yamacı”, “yastı sıldırım sahili”⁵⁴⁵, “uçurum, sıldırım”, “yamac”, “dərin dağarası çuxurda yüksəklik”⁵⁴⁶ mənasında işlənən çap (> şab - İ. B.) sözü ilə türk dilində “dincəlmək üçün dayanmaq”, “istirahət”, “dincəlmək” mənasında işlənən din (dın) sözünün⁵⁴⁷ birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Erm. SSR AS RH -nin 03.04.1991-ci il qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Yeğək qoyulmuşdur.

Şabadin axund yeri - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Syunik vilayətindəki Oxçu kəndinin

⁵⁴⁵ Г.А. Гейбуллаев. К этногенезу азербайджанцев, т.1., Баку, 1991, с. 477.

⁵⁴⁶ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 607.

⁵⁴⁷ Э.В Севортян. Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на букву «В», «Г»и «Д»), М., 1980, с. 341-343.

yaxınlığında yerləşirdi. Burada 1897-ci ildə 10 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁴⁸. XX əsrin əvvəllərində, 1906-cı ildə ermənilərin təcavüzünə məruz qalaraq sakinləri deportasiya olunmuş, kənd xarabalığa çevrilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Kəndin adı türk dilində “bitkisiz qumlu, daşlı dağ yamacı”, “yastı sıldırım sahili”⁵⁴⁹, “uçurum, sıldırım”, “yamac”, “dərin dağarası çuxurda yüksəklik”⁵⁵⁰ mənasında işlənən çap (> şab -İ. B.) sözü və türk dilində “dincəlmək üçün dayanmaq”, “istirahət”, “dincəlmək” mənasında işlənən din (dın) sözü ilə “axund yeri” sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Şərdərə - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kənd Xalac kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. 1897-ci ildə 59 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁵¹. XX əsrin əvvəllərində, 1905-1906-cı illərdə ermənilərin təcavüzü nəticəsində azərbaycanlılar tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuş və kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Kəndin adı “pislik, yamanlıq” mənasında işlənən şər sözünə “iki dağ və ya təpə arasında, düzənlikdə dərin çuxur”,

⁵⁴⁸ Q.Çորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61.

⁵⁴⁹ Г.А. Гейбуллаев. К этногенезу азербайджанцев, т.1., Баку, 1991, с. 477.

⁵⁵⁰ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 607.

⁵⁵¹ Q.Çորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61.

“çay yatağı” mənasında işlənən dəre sözünün ⁵⁵² birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Şəhərcik - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 7 km şimalda, Oxçu çayının sol sahilində yerləşir. Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində Şəhərcik kəndinin əhalisi ilə bağlı göstərilir ki, əhalisi islam dininə mənsubdurlar. Qışda oturaq həyat tərzini keçirirlər, yayda yaylağa köçürlər. Əkinçilik və maldarlıqla məşğul olurlar⁵⁵³. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində kəndin etnik tərkibinin əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarları (azərbaycanlılar-İ.B.) olduğu göstərilmişdir ⁵⁵⁴. Yaşayış məntəqəsinin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁵⁵⁵. Erməni mənbələrində Şəhərcik formasında əksini tapır⁵⁵⁶.

Kənddə 1831-ci ildə 37 nəfər, 1873-cü ildə 162 nəfər, 1886-cı ildə 371 nəfər, 1897-ci ildə 341 nəfər, 1904-cü ildə 395 nəfər, 1914 - cü ildə 180 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁵⁷. 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni təcavüzünə məruz qalaraq kənddən deportasiya olunmuşlar. İndiki Ermənistanda sovet

⁵⁵² Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c., Bakı, 1980, s. 74.

⁵⁵³ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s. 274.

⁵⁵⁴ N.Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s.676.

⁵⁵⁵ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 290.

⁵⁵⁶ Ջ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60.

⁵⁵⁷ Yenə orada, s. 60-61, 136-137.

hökuməti qurulandan sonra öz yurd-yuvalarına dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 262 nəfər, 1926-cı ildə 316 nəfər, 1931-ci ildə 425 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁵⁸. 1960-cı ildə Şəhərcik inzibati-ərazi vahidi kimi ləğv edilmiş, Qafan şəhərinin tabeliyində qəsəbəyə çevrilmişdir. 1988-ci ilin noyabrın axırlarında burada yaşamış azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən qovulmuşlar. İndi burada ermənilər yaşayır.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev Şəhərcik toponimi barədə yazmışlar: “XIX əsrdə bu qəzada (Zəngəzur qəzasında-İ.B.) üç Şəhərcik adlı kənd vardı. 1468-ci ilə aid mənbədə kəndin adı Şihər kimi qeyd olunmuşdur. XVIII əsr erməni müəllifi kəndin adını ermənicə tələffüzdə Şher kimi yazmışdır. XVI əsrdə Tatev monastrına aid kəndlər sırasında Şihər adlı kənd də var idi. Belə qənaətə gəlmək olar ki, Şihər adlı kənddən yaranmış məntəqə Şihərcik (“kiçik Şihər kəndi” mənasında) adlanmışdır. Lakin Şihər kəndinin XVIII əsrdən sonrakı taleyi məlum deyil”⁵⁵⁹.

Şəhərcik kəndinin Şihərcik formasında əsaslandırılması inandırıcı görünmür. Şəhərcik kəndinin adının Şihərcik formasında verilməsi kəndin adının ərəb əlifbasına uyğunlaşdırılmış forması ola bilər. Məsələn, İrəvan adı bəzi mənbələrdə İrivan kimi yazılmışdır. Eyni zamanda Şəhərcik toponiminin “kiçik şəhər” mənasını bildirməsi də inandırıcı deyil.

⁵⁵⁸ Yenə orada, s. 60-61, 136-137.

⁵⁵⁹ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 440.

Aparadığımız araşdırma nəticəsində belə qənaətə gəlirik ki, Şəhərcik toponimi cavanşir türk tayfasına mənsub olan şəhərcik etnonimi⁵⁶⁰ əsasında əmələ gələn etnotoponimdir.

Şixovuz - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 23 km məsafədə yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində Şixauz⁵⁶¹, erməni mənbələrində Şikahoğ, Şxavuz⁵⁶² (415, s.60) formalarında, Zəngəzur mahalının 1832-1834-cü illərə aid Kameral təsvirində⁵⁶³ və Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində⁵⁶⁴ Şixavuz formasında qeyd edilmişdir.

Şixovuz kəndində 1926-cı ildə 3 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁶⁵. Toponim şeyx (şix (< şeyx) sözünün xalq danışığı dilində işlənən şix sözü ilə oğuz türk tayfasının adını əks etdirən ovuz etnonimi (oğuz etnoniminin dialekt formasıdır) əsasında əmələ gəlmişdir.

Kəndin adı erməni dilinə uyğunlaşdırılaraq Şikahox qoyulmuşdur.

⁵⁶⁰ Г.А. Гейбуллаев Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 73.

⁵⁶¹ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 296.

⁵⁶² Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60.

⁵⁶³ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s. 194.

⁵⁶⁴ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s. 706.

⁵⁶⁵ Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61.

Şotalı - Yelizvetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində tarixi kənd. Yaşayış məntəqəsi Oxçu çayının sağ sahilində yerləşmişdir. Erməni mənbələrində kəndin ilkin adı Şatanlı formasında göstərilir⁵⁶⁶.

Kənddə 1897-ci ildə 30 nəfər, 1922-ci ildə 25 nəfər, 1926-cı ildə 19 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁶⁷. 1930-cu illərdə kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir. B.Budaqov və Q.Qeybullayev yazırlar ki, toponim türkmənşəli şatı tayfasının adı əsasında əmələ gəlmişdir⁵⁶⁸.

Apađığımız araşdırmalar əsasən belə qənaətə gəlirik ki, kəndin adı “hunların varisi şato” etnoniminə⁵⁶⁹ mənsubluq bildirən -lı şəkilçisinin qoşulması ilə düzəlib, “şato tayfasına mənsub kənd” mənasını ifadə edir. Mənbələrdə qeyd edilən şato tayfasının adı toponimdə şata, şota fonetik formalarında öz əksini tapmışdır ki, Azərbaycan dilində o~a səs əvəzlənməsi qanunauyğun haldır.

Taxtakənd - Yelizvetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində mədən-filiz yatağı yeri. Yaşayış yeri kimi Taxtakənd, Xalac kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Burada 1897-ci ildə 13 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1905-1906-cı illərdə erməni təcavüzü nəticəsində

⁵⁶⁶ Yenə orada, s. 60.

⁵⁶⁷ Yenə orada, s. 60-61, 136-137.

⁵⁶⁸ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 444.

⁵⁶⁹ L.N. Qumilyev. Qədim türklər (tərcümə edənlər: V.Quliyev, V.Həbiboglu), Bakı, 1993, s. 253.

kənddə yaşayan azərbaycanlılar qırğınlarla qovulmuş və kənd 1908-ci ildə ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Kəndin adı “təpə, dağ üstündə düzənlik”, “dağlıq yerdə hamar sahə, iki dərə arasında düz yer”, “dağlıq yerdə hamar yer” mənasında işlənən taxta sözü ilə⁵⁷⁰ “yaşayış məntəqəsi” mənasında işlənən kənd sözünün birləşməsi əsasında əmələ gəlmişdir.

Tacədin - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kənd Qafan şəhərindən 4 km şimal-şərqdə, Baydaq çayının sol sahilində yerləşirdi. Kəndin adı erməni mənbələrində Tecadin kimi qeyd edilir⁵⁷¹.

Kənddə 1897-ci ildə 58 nəfər, 1926-cı ildə 25 nəfər, 1931-ci ildə 32 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁷². Yaşayış məntəqəsi kimi kənd 1930 - cu illərin ortasında ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Toponim “son zirvə, ən yüksək zirvə” mənasında işlənən tac sözünə⁵⁷³ türk dilində “dincəlmək üçün fasilə etmək”, “fasilə”, “dincəlmək” mənasında işlənən din sözünün⁵⁷⁴ birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

⁵⁷⁰ N.Məmmədov Azərbaycanın yer adları (oronimiya), Bakı, 1993, s. 40-41

⁵⁷¹ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 134.

⁵⁷² Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

⁵⁷³ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, IV c., Bakı, 1987, s. 141.

⁵⁷⁴ Э.В. Севортян . Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на букву «В», «Г»и «Д»), М., 1980, с. 341-342.

Tuqanlar - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kənd Qafan şəhərinin yaxınlığında yerləşirdi. Burada 1897-ci ildə 16 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁷⁵. XX əsrin əvvəllərində, 1906-cı ildə kənddə yaşayan azərbaycanlılar erməni təcavüzünə məruz qalaraq deportasiya olunmuş və kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Yaşayış məntəqəsinin adı eyni adlı nəsil (tuqanlar) adından əmələ gələn patronomik toponimdir.

Tunus - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Əcili kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində adı qeyd edilmişdir⁵⁷⁶. Burada 1922-ci ildə 94 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁷⁷. 1924-1925-ci illərdə azərbaycanlılar rayonunun qonşu kəndlərinə köçürülərək kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Tut pır qışlağı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Burada 1897-ci ildə 71 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁷⁸. 1905-1906-cı illərin hadisələri nəticəsində kənddə yaşayan azərbaycanlılar

⁵⁷⁵ Ջ.Չորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57.

⁵⁷⁶ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 248.

⁵⁷⁷ Ջ.Չորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 134-135.

⁵⁷⁸ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 154.

ermənilərin təcavüzünə məruz qalaraq deportasiya olunmuş və 1908-ci ildə kənd ləğv edilmişdir. Kəndin adı şəxs adı əsasında əmələ gəlmişdir.

Turabxanlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kənddə 1897-ci ildə 105 nəfər, 1904-cü ildə 123 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁷⁹. 1914-1918-ci illərdə azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən deportasiya olunmuş, yalnız indiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kəndi tərk etmiş azərbaycanlılar öz evlərinə dönə bilmişlər. Burada 1922-ci ildə 27 nəfər, 1926-cı ildə 19 nəfər, 1931-ci ildə 27 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁸⁰. 1930-cu illərin sonunda azərbaycanlılar köçürülərək kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Yaşayış məntəqəsinin adı turabxanlı nəsil adı əsasında əmələ gəlmişdir.

Yelaxlı Mehdi kəndi - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Zeyvə kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Burada 1897-ci ildə burada 164 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁸¹. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində kəndin adı Yaylaxlı formasında keçmiş

⁵⁷⁹ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

⁵⁸⁰ Yenə orada, s. 56-57, 134-135.

⁵⁸¹ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61.

Sisyan rayonu inzibati ərazisi daxilində verilmişdir. Eyni zamanda göstərilmişdir ki, 1918-ci ildə kəndin əhalisi qovulduqdan sonra (kəndin əhalisi ermənilər tərəfindən qovulmuşdur-İ.B.) kənd dağıdılmışdır. Kəndin digər adı da Mehdikənd olmuşdur. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində Yaylaxlı formasında qeyd edilmişdir⁵⁸². Lakin Qafqazın 5 verstlik xəritəsində Yaylaxlı kəndi adında yaşayış məntəqəsi qeydə alınmamışdır⁵⁸³.

S.Əsədov kəndin adını Yeylaxlı Mehdi kəndi formasında olduğunu göstərir və kəndin 1918-ci ildə dağıldığını ehtimal edir⁵⁸⁴.

Yelaxlı Mehdi kəndi haqqına məlumata Z.Qorqodyanın “1831-1931- ci illərdə Sovet Ermənistanının əhalisi” kitabında rast gəlinir. Həmin əsərdə indiki Ermənistan ərazisində əhalinin yaşayış məntəqələri üzrə 1831, 1873, 1886, 1897, 1904, 1914, 1919, 1922, 1926-cı illərdə əhalinin siyahıya alınması əksini tapmışdır. Yelaxlı Mehdi kəndinin adı yalnız 1897-ci ildə əhalinin siyahıya alınmasında 1482-cı sırada “Yelaxlı Mehdi kəndi” formasında verilmişdir. Digər illərdə siyahıya alınmada kəndin adı çəkilmişdir⁵⁸⁵.

Belə qənaətə gəlirik ki, XX əsrin əvəllərində, 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılar qovulmuş və kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

⁵⁸² B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 273.

⁵⁸³ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 304-307.

⁵⁸⁴ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 144.

⁵⁸⁵ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

Toponim üç komponentdən ibarətdir. Birinci komponenti olan yelaxlı, fikrimizcə, dialekt və işvələrımızdə “çuxur”, “çökək yer” mənasında işlənən yalax sözünə qoşulan -lı şəkilçisindən düzəlmişdir. İkinci komponenti Mehdi şəxs adını bildirir.

Toponimin üçüncü komponenti kənd sözü coğrafi nomendir. Fikrimizcə, toponim “çökəklik yerdə Mehdinin saldıği kənd” mənasını bildirir.

Yamaxlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kənd Zeyvə kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Kənddə 1897-ci ildə 231 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁸⁶. XX əsrin əvəllərində, 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılar deportasiya olunaraq kənd ləğv edilmişdir. İndi ölü kənddir.

Bizim fikrimizcə, kəndin adı yamaxlı tayfa adı əsasında əmələ gəlmişdir.

Yeməzli - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Qafan şəhərindən 10 km şərqdə, Xalac çayının sol sahilində yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁵⁸⁷. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində

⁵⁸⁶ Yənə orada, s. 60-61.

⁵⁸⁷ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 92.

kənd keçmiş Sisyan rayonu inzibati ərazisi daxilində verilmişdir⁵⁸⁸.

Kənddə 1831-ci ildə 27 nəfər, 1873-cü ildə 278 nəfər, 1886-cı ildə 244 nəfər, 1897-ci ildə 110 nəfər, 1904-cü ildə 130 nəfər, 1914-cü ildə 89 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁸⁹. 1918-ci ildə kənddə yaşayan azərbaycanlılar ermənilərin soyqırımına məruz qalaraq deportasiya olunmuşlar. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kəndin sağ qalan sakinləri öz yurdlarına dönə bilmişlər. Burada 1922-ci ildə 45 nəfər, 1926-cı ildə 46 nəfər, 1931-ci ildə 54 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁹⁰. 1930-cu illərin sonunda kənd ləğv edilmişdir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev kəndin adının etimologiyası ilə bağlı yazırlar ki, Yeməzli “Amasiyalı” adının təhrifidir. Amasiyadan gəlmə ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır⁵⁹¹. Yeməzli toponiminin etimologiyası ilə bağlı izah inandırıcı deyil. Bizim fikrimizcə, toponim yeməzli tayfa adı əsasında əmələ gəlmişdir. Elə Qarabağda yaşayan tayfalardan biri elə ətyeməzli adlanırdı⁵⁹².

Yuxarı Qaraçimən - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu

⁵⁸⁸ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 276.

⁵⁸⁹ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

⁵⁹⁰ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 60-61, 136-137.

⁵⁹¹ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 276.

⁵⁹² Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri (Ön söz, tərcümə, qeyd və şərhlərin müəllifi H.Məminədov (Qaramanlı), Bakı, 2000, s. 468.

ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd olmuşdur. Kənddə 1897-ci ildə 237 nəfər, 1922-ci ildə 217 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁹³. 1926-cı ildən sonra kənd ləğv edilərək Aşağı Qaraçimən kəndi ilə birləşdirilmişdir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində Qaraçimən adlı kənddən bəhs edilmişdir. Yaşayış məntəqəsinin adının Qara şəxs adından və “otlaq”, “göylük” mənası bildirən çəmən sözündən əmələ gəlmişdi göstərilmişdir⁵⁹⁴.

Bizim fikrimizcə, toponim qədim türk dilində “böyük, geniş” mənasında işlənən qara sözü ilə⁵⁹⁵ “yaşıl otları örtülmüş sahə” mənasında işlənən çəmən sözünün⁵⁹⁶ dialekt variantı olan çimən sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. “Yuxarı” sözü toponim yaradıcılığında fərqləndirici əlamət bildirir.

Ümumiyyətlə, toponimlərin tərkibində “qara”, əsasən “böyük”, “geniş” mənasını ifadə edir.

Yuxarı Girətağ - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Kənd Qafan şəhərindən 13 km şimal-şərqdə, Oxçu çayının sol qollarından

⁵⁹³ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

⁵⁹⁴ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 190.

⁵⁹⁵ T.M. Əhmədov. Azərbaycan paleotoponimiyası, Bakı, 1985, s. 70.

⁵⁹⁶ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, IV c., Bakı, 1987, s. 429.

biri olan Girətağ çayının sol sahilində yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁵⁹⁷.

Kənddə 1886-cı ildə 537 nəfər, 1897-ci ildə 328 nəfər, 1904-cü ildə 666 nəfər, 1914-cü ildə 289 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁵⁹⁸. 1918-ci ildə azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra azərbaycanlılar öz kəndlərinə dönə bilmişlər. Burada 1922-ci ildə 71 nəfər, 1926-cı ildə 223 nəfər, 1931-ci ildə 396 nəfər⁵⁹⁹, 1939-cu ildə 139 nəfər, 1959-cu ildə 310 nəfər, 1979-cu ildə 120 nəfər⁶⁰⁰, 1986-cı ildə 130 nəfər⁶⁰¹ azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabr ayında azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən qovulmuşdur. İndi ermənilər yaşayır.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev kəndin adının Yuxarı Kirətaq formasında göstərək yazırlar: “Kirətaq kəndindən XIX əsrin I yarısında Aşağı Kirətaq yarandıqdan sonra Yuxarı Kirətaq adlanmışdır. Türk dillərində kora “qışlaqda gecələr mal-qaranın salınması üçün tikinti, tövlə” və yataq sözlərindən ibarətdir”⁶⁰². Yaşayış məntəqəsinin adının tərkibi

⁵⁹⁷ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 134.

⁵⁹⁸ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

⁵⁹⁹ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

⁶⁰⁰ Թ.Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ, 868.

⁶⁰¹ İ.Bayramov, N. Mustafa. Həqiqətin onomastikası, Bakı, 221, s.291.

⁶⁰² B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 283.

“kora” və “yataq” sözlərindən deyil, “kirə” və “tağ” sözlərindən ibarətdir. Məhz bu baxımdan belə qənaətə gəlirik ki, toponim qədim türk dilində “kənar, çöl, düzənlik” mənasında işlənən kır (kir -İ.В) sözü ilə⁶⁰³ tağ (> dağ) sözünün⁶⁰⁴ birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Toponim əvvəlindəki “yuxarı” sözü fərqləndirici əlamət bildirir. Kəndin adı erməni dilinə kalka edilərək Verin Qiratağ adlandırılmışdır.

Yuxarı Gödəkli - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Qafan şəhərindən 14 km şərqdə yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁶⁰⁵.

Kənddə 1897-ci ildə 201 nəfər, 1914-cü ildə 79 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁶⁰⁶. 1918-ci ildə azərbaycanlılar deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra azərbaycanlılar öz evlərinə dönə bilmişlər. Burada 1922-ci ildə 132 nəfər, 1926-cı ildə 118 nəfər, 1931-ci ildə 163 nəfər⁶⁰⁷, 1939-cu ildə 221 nəfər, 1959-cu ildə 180 nəfər, 1970-ci ildə 275 nəfər, 1979-cu ildə

⁶⁰³ Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий, т II, ч.1, СПб, 1899, с. 733.

⁶⁰⁴ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 537.

⁶⁰⁵ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 127.

⁶⁰⁶ Ջ.Շորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

⁶⁰⁷ Yənə orada, s. 56-57, 134-135.

381 nəfər ⁶⁰⁸ azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ildə azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən tamamilə deportasiya olunmuşdur. İndi burada ermənilər yaşayır.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində kəndin salınması ilə bağlı yazırlar ki, kənd İrəvan əyalətinin Kotak (erməni mənbələrində Kotayk) mahalından gəlmə ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır⁶⁰⁹. Lakin kəndin adının mənası barədə heç bir söz deyilmir.

Aparduğumuz araşdırma nəticəsində belə qənaətə gəlirik ki, toponim türk mənşəli qazaxlar tayfasından olan gödəkli etnonimindən ⁶¹⁰ əmələ gəlmişdir. “Yuxarı” toponim yaradıcılığında fərqləndirici əlamət bildirən söz funksiyasını ifadə edir.

Ermənistan Respublikası parlamentinin 04.07.2006-cı il tarixli qərarı kəndin adı dəyişdirilərək Vardanank qoyulmuşdur.

Zeyvə - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində kənd. Yaşayış məntəqəsi Qafan şəhərindən 16 km şimal-qərbdə, Oxçu çayı ilə Gıgı çayının qovuşduğu yerdə, dəniz səviyyəsindən 1150 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd

⁶⁰⁸ Թ. Հակոբյան, Ս. Մելիք-Բախշյան, Հ. Բարսեղյան. Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հատ. 1, Երևան, 1986, էջ, 886.

⁶⁰⁹ В.Ə. Будақов, Қ.Ə. Қеубуллаев. Ермәнистанда Азәрбајҹан мәншәли топонимләрин изаһли лүгәти, Баки, 1998, s. 283.

⁶¹⁰ И. Шопен. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи, СПб, 1852, с. 535.

edilmişdir⁶¹¹. 1832-1833-cü illərə aid Zəngəzur mahalının kameral təsvirində kəndin adı Zeyvəli formasında qeyd edilmişdir⁶¹². 1874-cü ilə aid Zəngəzur qəzasının kameral təsvirində kəndin adı Zeyvə formasında qeyd edilmişdir və həm də göstərilmişdir ki, kəndin başqa adı “Zeyvəli”dir. Kəndin sakinlərinin hamısı müsəlman tatarlarıdır (azərbaycanlılardır-İ.B.). Onlar xəzinə torpaqlarında əkinçiliklə məşğul olan dövlət kəndliləridir⁶¹³.

Kənddə 1926-cı ildə 14 nəfər, 1931-ci ildə 49 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁶¹⁴. Kəndin adı ərəb dilində “güşə, künc, bucaq” mənasında işlənən zaviyə sözü⁶¹⁵ əsasında əmələ gəlmişdir.

Erm.SSR AS RH-nin 29.06.1949-cu il qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Davidbek qoyulmuşdur.

⁶¹¹ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 97.

⁶¹² N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər, 2021, s.214

⁶¹³ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 285

⁶¹⁴ Զ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 56-57, 134-135.

⁶¹⁵ Өрәб вә фарс сөzlәri лүгәti, Баkы, 1966, s. 207.

**XIX-XX əsrlərdə Qafan rayonunda kənd
xarabalığa çevrilmiş kəndlər**

№	Yaşayış məntəqəsinin adı	№	Yaşayış məntəqəsinin adı
1	Abbas dərəsi	43	İncəvar
2	Acılı	44	Keçəltəpə
3	Açıqlı	45	Keypəşin
4	Ağgöl	46	Kolluqışlaq
5	Ağkənd	47	Kosalı
6	Ağvanlı	48	Köşəkkənd qışlağı
7	Almalıq	49	Kumand
8	Anapad	50	Qapıcıq
9	Aralıq Oxçu	51	Qarabaşlar
10	Arxüstü	52	Qarakənd
11	Arçazor-Afsarlı	53	Qatar
12	Armutlu	54	Qırğılı
13	Atqız	55	Qışlaq
14	Aşağı Xotanan	56	Qisar Xalac
15	Aşağı Qışlaq	57	Quşçulu
16	Aşağı Qaraçimən	58	Mollalı
17	Aşağı Şəhərcik	59	Noraşenik Axta
18	Avsarlı	60	Oxçu
19	Cibikli (Cıbillı)	61	Oxçu Şabadin
20	Çanaxçı	62	Oxtar binəsi
21	Çatılı düz	63	Paşakənd
22	Çiriş	64	Pirdavdan (Pircavidan)
23	Çobanlı	65	Püşanlı
24	Çullu	66	Sakar
25	Bağaburc	67	Sanalı
26	Baharlı	68	Sarayurd
27	Bəydağ	69	Sarıqaya
28	Birinci Kumand	70	Səncərli
29	Buğacıq	71	Suxan
30	Burçulu	72	Şabadin axund yeri

31	Daşbaşı	73	Şərdərə
32	Daşnov	74	Şotalı
33	Dəlləkli	75	Taxtakənd
34	Dərməzur	76	Tacədin
35	Dərəkənd	77	Turabxanlı
36	Əcili	78	Tut pırcıqlağı
37	Əskilum	79	Tuqanlar
38	Əyridərə	80	Tunus
39	Gecalan	81	Yamaxlı
40	Hunud	82	Yelaxlı Mehdikənd
41	Xatın bağı	83	Yeməzli
42	Xış	84	Yuxarı Qaraçimən

Azərbaycanlıların yaşadığı kəndlər

Cədvəl 3

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı	1831	1873	1886	1897	1904	1914	1919	1922
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Acıbac	Acıbac	-	-	202		-	-	-	77
2	Acılı	Xaraba	9	134	153		335	100		124
3	Açıqlı	Açağı	-	-	-		-	-	-	-
4	Avsarlı	Xaraba	-	-	-		-	-	-	-
5	Ağvanlı	Xaraba	-	-						
6	Almalıq	Xaraba	-	-						
7	Anapad	Xaraba	-	-						
8	Aralıq Oxçu	Xaraba	-	-		48				
9	Arçazor-Afsarlı	Xaraba	-	-		2				
10	Arxüstü	Xaraba	-	-						
11	Armudlu	Xaraba	-	-						
12	Atqız	Xaraba	37	105						
13	Aşağı Hənd	Nerkin And								
14	Aşağı Gədəkli	Nerkin Qyodaklu	26	154	206	23	39	53		2
15	Aşağı Xotanan	Nerkin Xotanan	-	-						
16	Aşağı Girətağ	Nerkin Qirataq	-	-		7				2

Cədvəl 4

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı	1831	1873	1886	1897	1904	1914	1919	1922
17	Aşağı Qaraçimən	Xaraba	11	63	225	34	376	210	-	210
18	Aşağı Şəhərcik	Xaraba	-	-	-	155	-	-	-	-
19	Baharlı	Baharlı	28	59	61	74	132	133	-	88
20	Bağaburc	Xaraba	-	-	-	8	-	-	-	-
21	Bəkdaş	Xorzor	-	-	-	87	-	230	-	28
22	Bəydağ	Xaraba	13	51	68	118	193	58	-	-
23	Buğacıq	Xaraba	-	-	-	125	-	-	-	22
24	Bılancı	Xaraba	-	-	-	23	-	-	-	-
25	Birinci Kumand	Xaraba	-	-	-	42	276	-	-	-
26	Cıbillı	Cıbillı	-	-	-	82	80	160	-	52
27	Cıraxor	Cıraxor	-	-	-	18	-	-	-	20
28	Çanaxçı	Xaraba	-	-	-	50	-	-	-	-
29	Çatılı düz	Xaraba	-	-	-	19	-	-	-	-
30	Çəpni	Çəpni	-	-	-	3	-	-	-	-
31	Çakaten	Çakaten	-	-	-	6	-	-	-	-
32	Çiriş	Xaraba	-	-	-	27	-	-	-	73
33	Çobanlı	Çobanlı	16	195	96	152	130	156	0	0
34	Çullu	Xaraba	-	-	-	109	85	110	-	39
35	Daşbaşı	Ləğv edilib	-	-	-	53	-	-	-	42
36	Daşnov	Xaraba	18	30	31	30	47	30	0	0
37	Dərməzor	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-	-
38	Dəymədəgil (Dəymədəğlı)	Srvenants	-	-	-	-	-	-	-	-
39	Dortnu	An tərəfat	-	-	-	181	363	327	-	-
40	Dovrus	Tovrus	11	74	184	303	268	298	-	88
41	Əcili	Xaraba	9	134	153	126	335	100	-	124
42	Haçatı	Haçatı	-	-	-	30	-	-	-	41
43	Hünüd	Hunud	-	-	-	74	-	-	-	3
44	Xələc	Xalac	23	34	308	319	300	-	-	132

Cədvəl 5

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı	1831	1873	1886	1897	1904	1914	1919	1922
45	Xış	Xaraba	-	-	-	43	-	-	-	-
46	Xatın bağı	Xaraba	-	-	-	27	-	-	-	-
47	Keçəl tərə	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-	-
48	Keypəşin	Keypəşin	-	-	-	68	-	-	-	85
49	Kığı	Geği	131	191	254	215	569	190		335
50	Kilsəkənd	Sraşen	-	-	-	-	-	-	-	-
51	Kirs	Kirs	-	-	130	56	-	-	-	78
52	Kollu qışlaq	Xaraba	-	-	-	75	-	-	-	-
53	Köşəkənd qışlağı	Xaraba	-	-	-	34	-	-	-	-
54	Kumand	Xaraba	-	-	-	42	-	-	-	-
55	Kurud	Kyurut	-	-	-	145	-	-	-	172
56	Qacaran	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-	-
57	Qafan (rayon mərkəzi)	Kapan	24	264	500	1017	932	232	-	140
58	Qapıcıq	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-	-
59	Qaradığa	Karatqa	25	200	332	213	198	184	-	-
60	Qarabaş	Xaraba	-	-	-	60	-	-	-	52
61	Qaraçimən	Qaraçiman	11	63	225	271	376	216	-	-
62	Qatar	Xaraba	12	132	250	-	380	139	-	-
63	Qaçaran	Kacaran	-	-	-	-	-	-	-	-
64	Qırğılı	Xaraba	-	-	-	-	-	191	-	-
65	Qisar Xalac	Xaraba	-	-	-	10	-	-	-	-
66	Qovşud	Kavçut	-	-	-	163	-	320	-	108
67	Quşçulu	Xaraba	38	149	221	144	400	93	-	109
68	Gərd	Kard	-	-	-	60	-	-	-	22
69	Gomaran	Qomaran	-	-	-	169	-	158	-	
70	Güdgum	Geğanuş	-	-	-	19	-	-	-	-

71	Mahmudlu (Çaykənd)	Getişen	42	301	416	134	596	263	-	126
72	Mollalı	Xaraba	-	-	-	54	156	-	-	45
73	Müsəlləm	Musallam	-	-	-	34	-	-	-	36
74	Noraşenik	Noraşenik	-	-	-	179	-	-	-	-
75	Noraşenik	Xaraba	-	-	-	9	-	-	-	-
76	Oxtar	Oxtar	28	195	338	508	454	353	-	-
77	Oxtar binəsi	Xaraba	-	-	-	77	-	-	-	-
78	Oxçu	Oxçu	143	541	1122	1246	1709	200	-	16
79	Paşakənd	Xaraba	-	-	-	21	-	-	-	-
80	Pəyhan	Nor Aşğaberd	-	-	-	55	-	-	-	70
81	Pircavidan (Pirdavdan)	Xaraba	17	135	223	254	231	360	-	19
82	Pürülü	VerinQeğavan	41	138	257	140	467	52	-	126
83	Puşanlı	Xaraba	34	-	-	39	-	-	-	-

Cədvəl 6

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı	1831	1873	1886	1897	1904	1914	1919	1922
84	Sarıqaya	Xaraba	-	-	-	50	-	-	-	-
85	Sardyard	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-	-
86	Səncərli	Sancaravar	-	-	-	-	-	-	-	33
87	Sraşen	Sraşen	-	-	-	-	-	-	-	-
88	Siznək	Sıznak	-	-	-	179	180	-	-	76
89	Sanalı	Xaraba	-	-	-	82	-	-	-	-
90	Sirkətas	Xdrants	-	-	-	-	-	-	-	-
91	Suxan	Xaraba	-	-	-	32	-	-	-	-
92	Syunik	Sunik	-	-	-	13	-	-	-	-
93	Tacədin	Xaraba	-	-	-	58	-	-	-	-

94	Taxtakənd	Xaraba	-	-	-	13	-	-	-	-
95	Turabxanlı	Xaraba	-	-	-	105	123	-	-	27
96	Tut pir qışlağı	Xaraba	-	-	-	71	-	-	-	-
97	Tuqanlar	Xaraba	-	-	-	16	-	-	-	-
98	İncəvar	Xaraba	-	66	92	129	140	89		38
99	Tapur	Xaraba	-	-	-	71	-	-	-	-
100	Tunis	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-	94
101	Şabadin	Yeğək	51	198	261	316	317	275	-	151
102	Şabadin axund	xaraba	-	-	-	10	-	-	-	-
103	Oxçu Şabadin	Xaraba	65	371	582	433	789	516	0	0
104	Şəhərcik	Ləğv edilib	37	162	371	341	385	180		262
105	Şixavuz	Şikahoğ	-	-	-	-	-	-	-	-
106	Şirvananc	Srvenants	-	-	-	-	-	-	-	-
107	Şərdərə	Xaraba	-	-	-	59	-	-	-	-
108	Şotalı	Xaraba	-	-	-	30	-	-	-	25
109	Yamaxlı	Xaraba	-	-	-	231	-	-	-	-
110	Yeməzli	Xaraba	27	278	244	110	130	89	-	45
111	Yelaxlı Mehdi	Xaraba	-	-	-	164	-	-	-	-
112	Yuxarı Girətağ	Verin Qiratağ	-	-	537	328	666	289	-	261
113	Yuxarı Gödəkli	Vardanank	-	-	-	201	-	79	-	132
114	Yuxarı Xotanan	Verin Xotanan	-	-	-	10	-	-	-	-
115	Yuxarı	Xaraba	-	-	-	237	-	-	-	-
116	Noraşenik	Xaraba	8	55	60	188	73	80		
117	Şəhərcik	Şaqarcik	37	162	371	341	395	180		262
118	Zeyvə	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-	-

Cədvəl 7

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı və ya vəziyyəti	1926	1931	1939	1959	1970	1979	1988
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Acıbac	Acıbac	90	115	134	190	227	202	-
2	Acılı	Xaraba	94	78	-	69	-	-	-
3	Açıqlı	Açağu	88	120	165	186	300	-	-
4	Avsarlı	Xaraba	59	71	76	101	-	-	-
5	Ağvanlı	Xaraba	1	-	-	-	-	-	-
6	Almalıq	Xaraba	49	61	-	-	-	-	-
7	Anapad	Xaraba	2	-	-	-	-	-	-
8	Aralıq Oxçu	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
9	Arçazor-Afsarlı	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
10	Arxüstü	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
11	Armudlu	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
12	Atqız	Xaraba	74	101	193	-	-	-	-
13	Aşağı Hənd	Nerkin And	8	-	-	-	-	-	-
14	Aşağı Gödəkli	Nerkin Qyodaklu	60	74	97	95	447	294	-
15	Aşağı Xotanan	Nerkin Xotanan	3	-	-	-	-	-	-
16	Aşağı Girə tağ	Nerkin Qirataq	87	127	139	167	-	145	-
17	Aşağı	Xaraba	154	212	-	-	-	-	-
18	Aşağı Şəhərcik	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
19	Baharlı	Baharlı	93	122	176	249	380	358	428
20	Bağaburc	Xaraba	6	-	-	-	-	-	-
21	Bəkdaş	Xordzor	25	40	42	60	-	-	-
22	Bəydağ	Xaraba	28	32	37	-	-	-	-

Cədvəl 8

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı	1926	1931	1939	1959	1970	1979	1988
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
23	Buğacıq	Xaraba	1	-	-	-	-	-	-
24	Bılandı	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
25	Birinci Kumand	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
26	Cıbillı	Cıbillı	53	77	-	-	-	-	-
27	Cıraxor	Craxor	26	34	-	-	-	-	-
28	Çanaxçı	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
29	Çatılı düz	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
30	Çəpni	Çapni	-	-	-	-	-	-	-
31	Çakaten	Çakaten	-	-	-	-	-	-	-
32	Çiriş	Xaraba	79	95	-	-	-	-	-
33	Çobanlı	Çobanlı	42	49	-	-	-	-	-
34	Çullu	Xaraba	56	69	-	-	-	-	-
35	Daşbaşı	Daşbaşı	37	65	-	-	-	-	-
36	Daşnov	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
37	Dərməzor	Xaraba	44	-	-	-	-	-	-
38	Dəymədagil	Srvenants	3	-	-	-	-	-	-
39	Dortnu	Antaraşat	3	-	-	-	-	-	-
40	Dovrus	Tovrus	144	171	268	216	330	344	
41	Əcili	Xaraba	94	78	-	-	-	-	-
42	Haçatı	Haçatu	51	71	95	125	148	165	
43	Hünüd	Hunud	36	-	-	-	-	-	-
44	Xələc	Xalac	94	114	131	269	-	331	-
45	Xiş	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-

Cədvəl 9

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı	1926	1931	1939	1959	1970	1979	1988
46	Xatın bağı	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
47	Kəçəl təpə	Xaraba	185	-	-	-	-	-	-
48	Keypəşin	Keypəşin	45	136	-	-	-	-	-
49	Kığı	Geği	265	380	491	570	932	1115	-
50	Kilsəkənd	Sraşen	4	-	-	-	-	-	-
51	Kirs	Kirs	77	104	131	220	299	314	-
52	Kollu qışlaq	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
53	Köşəkənd qışlağı	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
54	Kumand	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
55	Kurud	Kyurut	185	220	216	356	440	274	-
56	Qacaran	Xaraba	-	5	-	-	-	-	-
57	Qafan (rayon mərkəzi)	Kapan	204	202	-	-	-	-	-
58	Qapıcıq	Xaraba	12	-	-	-	-	-	-
59	Qaradığa	Karatqa	95	125	-	-	-	-	-
60	Qarabaş	Xaraba	39	49	-	-	-	-	-
61	Qaraçimən	Qaraçiman	154	262	-	-	-	-	-
62	Qatar	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
63	Qaçaran	Kacaran	-	5	-	-	-	-	-
64	Qırğılı	Xaraba	1	-	-	-	-	-	-
65	Qisar Xalac	Xraba	-	-	-	-	-	-	-
66	Qovşud	Kavçut	109	123	135	203		357	-
67	Quşçulu	Xaraba	126	50		147	0	0	-
68	Gərd	Kard	71	115	170	250	295	61	-

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı	1926	1931	1939	1959	1970	1979	1988
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
69	Gomaran	Qomaran	52	68	91	97	183	163	-
70	Güdgum	Geğanuş	-	-	-	-	-	-	-
71	Mahmudlu	Getişen	147	170	151	213	239	176	-
72	Mollalı	Xaraba	38	46	0	0	0	0	-
73	Müsəlləm	Musallam	44	104	114	154	449	390	-
74	Noraşenik	Noraşenik	8	55	60	-	-	-	-
75	Noraşenik	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
76	Oxtar	Oxtar	85	164	162	156	282	167	-
77	Oxtar binəsi	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
78	Oxçu	Oxçu	13	-	-	-	-	-	-
79	Paşakənd	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
80	Pəyhan	Nor	71	96	108	306	467	422	-
81	Pircavidan (Pirdavdan)	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
82	Pürülü	Verin	26	254	235	320	650	586	-
83	Puşanlı	Xaraba	20	-	-	-	-	-	-

Cədvəl 10

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı	1926	1931	1939	1959	1970	1979	1988
84	Sarıqaya	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
85	Sarıyurd	Xaraba	1	-	-	-	-	-	-
86	Səncərli	Sancaravar	27	30	-	-	-	-	-
87	Sraşen	Sraşen	4	-	-	-	-	-	-
88	Siznək	Sıznak	84	121		166	170	255	
89	Sanalı	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
90	Sirkətas	Xdrants	6	-	-	-	-	-	-
91	Suxan	Xaraba	12	-	-	-	-	-	-
92	Syunik	Sunik	1	21	-	-	-	-	-
93	Tacədin	Xaraba	25	32	-	-	-	-	-
94	Taxtakənd	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
95	Turabxanlı	Xaraba	19	27	-	-	-	-	-
96	Tut pir qışlağı	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
97	Tuqanlar	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
98	İncəvar	Xaraba	42	45	-	-	-	-	-
99	Tapur	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
100	Tunis	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
101	Şabadin	Yeğək	175	213		380			
102	Şabadin axund	Xraba	-	-	-	-	-	-	-
103	Oxçu Şabadin	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
104	Şəhərcik	Ləğv edilib	316	425	-	-	-	-	-
105	Şixovuz	Şikahoğ	3	-	-	-	-	-	-
106	Şirvananc	Srvenants	3	-	-	-	-	-	-
107	Şərdərə	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
108	Şotalı	Xaraba	19	-	-	-	-	-	-
109	Yamaxlı	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
110	Yeməzli	Xaraba	46	54	-	-	-	-	-
111	Y alaxlı Mehdi	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-

112	Yuxarı Girətağ	Verin Qirataq	223	396	339	310	-	120	-
113	Yuxarı Gödəkli	Vardanank	118	163	221	180	275	381	
114	Yuxarı	Verin Xotanan	-	-	-	-	-	-	-
115	Yuxarı	Xaraba	47	-	-	-	-	-	-
116	Noraşenik Axta	xaraba	5	-	-	-	-	-	-
117	Şəhərcik	Şaqarcik	316	425	-	-	-	-	-
118	Zeyvə	Xaraba	14	49	-	-	-	-	-

XIX-XX əsrlərdə ermənilərin məskunlaşdırıldığı kəndlər

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı
1	Axtaxana	Zorastan
2	Acıbac	Acıbac
3	Aşağı Kirətağ	Nerkin Gıratağ
4	Aşağı Gödəkli	Nerkin Qedaklu
5	Aşağı Xotanan	Nerkin Xotanan
6	Aşağı Hənd	Nerkin And
7	Arçazor	Arçadzor
8	Çəpni	Çapni
9	Çakaten	Çakaten
10	Dovrus	Dovrus
11	Dəymədagil (Dəymədağlı)	Srvenants
12	Dortnu	Antaraşat
13	Əkərək	Akarak
14	Qaradığa	Karatqa
15	Qaraçimən	Qaraçiman
16	Qafan	Kapan
17	Qaçaran	Kacaran
18	Qovşud	Kavçut
19	Karxana	Vaçakan
20	Gomaran	Qomaran
21	Kürüd (Kurud)	Kyurut
22	Kürdkənd	Lernadzor
23	Kilsəkənd	Sraşen
24	Kirs	Kirs
25	Kıgı	Kiqi

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı
26	Gütgum	Gexaniş
27	Mahmudlu	Çaykənd
28	Maqauz (Novruzlu)	Kaxnut
29	Müsəlləm	Musallam
30	Oxtar	Oxtar
31	Oxçu	Oxçu
32	Pəyhan	Payahan
33	Pirməzrə	Katnarat
34	Səncərli	Sancaravar
35	Sraşen	Sraşen
36	Siznək	Sıznak
37	Sirkətas	Xdrants
38	Yalaxlı	Xaraba
39	Yuxarı Girətağ	Verin Qirataq
40	Yuxarı Gödəkli	Vardanank
41	Yuxarı Xotanan	Verin Xotanan
42	Yuxarı Hənd	Verin And

2.1.3.Qarakilsə rayonu

Ağ Ağa - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd olmuşdur. Kənd Şıxlar kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Burada 1897-ci ildə 19 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁶¹⁶. XX əsrin əvvəllərində, 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılar köçürülərək kənd ləğv edilmişdir. İndi xarabalığa çevrilmiş kənddir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev kəndin 1918-ci ildə ləğv olduğunu yazmışlar⁶¹⁷. Əslində 1905-1906-cı ildən sonra mənbələrdə kənd haqqında məlumat verilmir. Məhz buna görə də kəndin 1918-ci ildə deyil, 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlıların köçürülməsi nəticəsində ləğv edilməsi qənaətinə gəlirik.

Kəndin adı “hörmətli, ağsaqqal” mənasında işlənən ağ sözü ilə Ağa şəxs adının birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Ağdaban - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Bazarçayın sağ sahilində yerləşirdi⁶¹⁸.

Toponim türk dilində “hündür, uca, yüksək” mənasında işlənən ağ sözü ilə türk dilində “yüksək dağ aşırımı, dağ

⁶¹⁶ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77.

⁶¹⁷ Б.Ə.Будақов , Қ.Ə. Қеубуллаев. Ермөнистанда Азәрбајсан мәнşәли топонимләрин изаһли лүғәти, Баки, 1998, s. 102.

⁶¹⁸ Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ.Տ. Մելիք-Բախշյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երևան, 1, 1986, էջ:168.

aşırım, aşırım, təpə” mənasında işlənən daban sözündən⁶¹⁹ əmələ gəlmişdir.

Ağkənd - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Kənd Sisyan şəhərindən 5-6 km cənubda, Bazarçayın sağ qolu, Qarakilsə (Sisyan) çayının sol qolu olan Taxtakörpü çayının aşağı axarında yerləşir. Yaşayış məntəqəsinin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁶²⁰.

Kənddə 1828-ci ilə kimi azərbaycanlılar yaşamışdır. 1828-29- cu illərdə Türkiyənin Xoy və Salmas vilayətlərindən köçürülən ermənilər bu kənddə yerləşdirilmiş⁶²¹ və azərbaycanlılar tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur.

Toponim “ağ” sözü ilə⁶²² kənd coğrafi nomeninin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Erm. SSR AS RH-nin 17.04.1948-ci il tarixli fərmanı ilə kəndin adı dəyişdirilib Aşotavan qoyulmuşdur.

Ağudi - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 5 km cənub - şərqdə yerləşir. Kəndin adı Qafqazın

⁶¹⁹ Э.М. Мурзаев . Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 168.

⁶²⁰ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 5.

⁶²¹ Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ.Տ. Մելիք-Բախշյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երևան, 1, 1986, с. 295.

⁶²² Т.М. Əhmədov. Azərbaycan paleotoponimiyası, Bakı, 1985, s. 68.

5 verstlik xəritəsində Aqudı formasında qeyd edilmişdir⁶²³. Kəndin adı Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində Ağudi obası kimi qeyd edilmişdir. Kəndin sakinləri islam dininə mənsub olduğu göstərilmişdir. Həmin dövrdə kənddə əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olan 25 ailə yaşamışdır⁶²⁴. Kənddə 1870-ci il Əsasnaməsi ilə mülkədar torpaqlarında vergi mükəlləfiyyətli və əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlar (azərbaycanlılar-İ.B.) yaşamışdır. Kənddə 66 ailə, 260 kişi və 190 qadın yaşamışdır ki, hamısı da tatar (azərbaycanlı-İ.B.) olmuşdur⁶²⁵.

Kənddə 1831-ci ildə 60 nəfər, 1873 - cü ildə 450 nəfər, 1886-cı ildə 903 nəfər, 1897-ci ildə 1162 nəfər, 1908-ci ildə 1345 nəfər, 1914-cü ildə 1070 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁶²⁶. 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni təcavüzünə məruz qalaraq qırğınlarla kənddən qovulmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra kənd sakinlərindən sağ qalanlar doğma evlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 298 nəfər, 1926-cı ildə 319 nəfər, 1931-ci ildə 496 nəfər⁶²⁷, 1959-cu ildə 828 nəfər, 1970-ci ildə 1222 nəfər⁶²⁸ azərbaycanlı yaşamışdır. Kəndin sakinləri

⁶²³ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 6.

⁶²⁴ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.151.

⁶²⁵ N.Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 69-74.

⁶²⁶ Ջ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁶²⁷ Yenə orada, s.77, 147.

⁶²⁸ Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ.Տ. Մելիք-Բախշյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երևան, 1, 1986, s. 200.

1988-ci ilin noyabr-dekabr aylarında Ermənistan dövləti tərəfindən tamamilə etnik torpaqlarından qovulmuşlar. İndi burada ermənilər yaşayır.

B.Budaqov və Q. Qeybullayev Ağudi kəndi bağlı yazırlar: “Ermənistan ərazisində (yəni Ağudi kəndi -İ.B.) ən qədim türk mənşəli toponimlərdəndir. İlk dəfə er.əv. VIII əsrə aid Urartu mənbələrində Kiçik Qafqazda Akutainin adı çəkilir. Bu adın “ini” hissəsi Urartu dilində məkan bildirən şəkilçidir. Ona görə də mənbədəki Akuta adı ilə Aqudi toponiminin eyniliyinə şübhə ola bilməz”⁶²⁹. Bizim fikrimizcə, er.əv. VIII əsrdə Urartu mənbələrdə Kiçik Qafqazda adı çəkilən Akutainin Ağudi toponiminin qədim variantı olması inandırıcı deyil. Erməni dilli mənbələrdə Ağudi kəndinin ilkin və qədim adının Ağudili olduğu göstərilir⁶³⁰.

Ə.Rüstəmli xalq etimologiyasını xatırlayaraq belə bir qənaətə gəlir ki, Ağudi yaşayış məntəqəsi ekstralinqvistik təsirlər nəticəsində “Kiçik düz” mənasını bildirən Ağdüz toponimi əsasında formalaşmışdır və Ağudi toponimi oğuz tayfasının adını əks etdirir⁶³¹.

Apardığımız araşdırma əsasında belə nəticəyə gəlmək olar ki, Ağudi kəndinin adı qədim türk dilində “hörmətli,

⁶²⁹ B.Ə.Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 110.

⁶³⁰ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությանը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 77.

⁶³¹ Ə.Rüstəmli. Zəngəzurun toponimləri- tarixin izi ilə, Bakı, 2016, s. 228-229.

uca, yüksək” mənasında işlənən ağ sözü ilə uti//udi türk dilli tayfanın adı əsasında⁶³² formalaşmışdır.

Ermənistan prezidentinin 03.04.1991-ci il tarixli fərmanı ilə kəndin adı dəyişdirilib Ağitu qoyulmuşdur.

Alişar - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Syunik vilayətinin Dəstəkert kəndindən 23 km şimal-qərbdə yerləşirdi. B.Budaqov və Q.Qeybullayev kəndin adını Əlişar formasında qeyd etmişlər⁶³³.

Kənddə 1886-cı ildə 138 nəfər, 1897-ci ildə 48 nəfər, 1914-cü ildə 214 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır⁶³⁴. 1918-ci ildə kənd erməni təcavüzünün qurbanı olmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra sağ qalanlar tarixi torpaqlarına dönmüşlər. Burada 1922-ci ildə 105 nəfər, 1926-cı ildə 104 nəfər, 1931-ci ildə 135 nəfər⁶³⁵, 1939-cu ildə 108 nəfər⁶³⁶ azərbaycanlı yaşamışdır. Sakinləri Sofulu və Şıxlar (Qızıl Şəfəq) kəndlərinə köçürülərək 1930-40-cı illərdə ləğv edilmişdir⁶³⁷.

⁶³² Q.Ə. Qeybullayev. Qarabağ (etnik və siyasi tarixinə dair), Bakı, 1990, s. 119.

⁶³³ B.Ə.Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 252.

⁶³⁴ Ջ. Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁶³⁵ Yənə orada, s. 77, 147.

⁶³⁶ Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ.Տ. Մելիք-Բախչյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երևան, 1, 1986, s. 88.

⁶³⁷ Yənə orada, s. 88

Kəndin adı qədim türk dilində “alçaq dağ” mənasında işlənən alaşar sözünün⁶³⁸ fonetik variantı olan “alışar” sözü əsasında əmələ gəlmişdir.

Arıqlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd olmuşdur. Erməni mənbələrində Arıqlı formasında qeyd edilmişdir⁶³⁹. Kənddə 1873-cü ildə 60 nəfər, 1886-cı ildə 106 nəfər, 1897-ci ildə 88 nəfər, 1908-ci ildə 126 nəfər, 1914-cü ildə 214 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁶⁴⁰. 1918-ci ildə azərbaycanlılar ermənilərin soyqırımına məruz qalaraq deportasiya edilmiş və kənd dağılıb xarabalığa çevrilmişdir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev Arıqlı toponimini gətirilmə ad hesab etmişlər. Belə ki Şərqi Anadoluda orta əsrlərdə Boxtan əmirliyinin Arux mahalından gəlmə ailələrlə əlaqələndirilmişdir⁶⁴¹.

Apardığımız araşdırma nəticəsində belə qənaətə gəlirik ki, yaşayış məntəqəsinin adı türk mənşəli arıq etnoniminə⁶⁴² mənsubluq bildirən -lı şəkilçisinin artırılması ilə düzələn arıqlı tayfa adından əmələ gəlmişdir.

Armutlu - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd olmuşdur. Kənd

⁶³⁸ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т.1, ч. 1, СПб, 1893, с. 365.

⁶³⁹ Ձ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությանըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 146.

⁶⁴⁰ Yenə orada, s. 76-77, 146-147.

⁶⁴¹ В.Ə.Будақов , Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 127.

⁶⁴² С.Атаниязов. Словарь туркменских этнонимов, Ашхабад, 1988, s. 24

Dəstəgird kəndindən 1 km aralı, dağın ətəyində yerləşirdi. 1918-ci ildə yaşayış məntəqəsi kimi xarabalığa çevrilib.

Toponim armud meyvə adına -lı şəkilçisinin artırılması ilə düzəlib.

Aşağı ağ körpü - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd olmuşdur. Yaşayış məntəqəsinin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁶⁴³. Kənd Qarakilsə kəndinin 95 km-liyində yerləşirdi. Toponim fərqləndirici əlamət bildirən aşağı sözü ilə ağ və körpü sözlərindən əmələ gəlmişdir.

Bazarkənd - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd olmuşdur. Syunik vilayətinin Bazarçay kəndinin yaxınlığında, Bazarçayın yuxarı axarında yerləşirdi. “Ermənistan və ətraf vilayətlərin toponimlər lüğəti”ndə qeyd edilir ki, kənd haqqında ilk məlumat 1488-1489-cu illərdə verilmişdir. Tatev kilsəsinin 1781-ci il vergi siyahısında bu kənd haqqında məlumat vardır. Kənd XIX əsrin II yarısında ləğv edilmişdir⁶⁴⁴.

Ləğv edilmiş Bazarkənd kəndinin yaxınlığında Bazarçayın sahilində malakanlar 1877-ci ildə yeni yaşayış məntəqəsi salınmış və həmin kəndi Bazarçay çayının sahilində salındığı üçün Bazarkənd adlandırmışlar. Yəni Bazarkənd kəndinin adı Bazarçay çayının adından

⁶⁴³ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 5.

⁶⁴⁴ Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ.Տ. Մելիք-Բախշյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երեւան, 1, 1986, էջ: 543.

götürülmüşdür⁶⁴⁵.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev birgə yazdıqları lüğətdə qeyd edirlər ki, Bazarkənd toponimində “bazar” sözü ehtimal ki, “alış-veriş yeri” mənasındadır⁶⁴⁶.

Toponim türk mənşəli bazar (əslı basar) etnonimində⁶⁴⁷ kənd coğrafi nomeninin birləşməsindən əmələ gəlib “bazar tayfasına mənsub kənd”, “bazar tayfasının yaşadığı kənd” mənasını ifadə edir.

Bazar tayfası kalmık, qırğız və qaraqalpaqların tərkibində olmuş və XVII əsrdə Qərbi Sibirdə yaşamışdır⁶⁴⁸.

Azərbaycan toponimiyasında “bazar” sözü ilə düzələn toponimlərin izahında müxtəlif fikirlər söylənilmişdir.

T.Əhmədov “bazar” sözünün toponimlərin həm əvvəlində, həm də sonunda işləndiyini qeyd edərək yazır: “...bazar sözü mürəkkəb toponimin tərkibində tayfa adı kimi işləndikdə toponimik adın I komponenti, “alver, ticarət yeri” mənasında işləndikdə isə onun II komponenti yerində işlənir”⁶⁴⁹.

E.Nuriyev, əsasən “bazar” sözünü etnonim hesab edir və fikrini Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan və Zəngəzur qəzasında (indiki Ermənistan ərazisində) “bazar” sözü ilə

⁶⁴⁵ Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ.Տ. Մելիք-Բախչյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երեւան, 1, 1986, էջ: 543.

⁶⁴⁶ B.Ə.Budaqov , Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 144.

⁶⁴⁷ Г.А.Гейбуллаев.Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 61.

⁶⁴⁸ Т.М.Əhmədov. El-obamızın adları, Bakı, 1984,s. 31; Г.А. Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 61.

⁶⁴⁹ Т.М. Əhmədov . El-obamızın adları, Bakı, 1984, s. 31.

formalaşan toponimlər əsasında izah edir⁶⁵⁰ .

Bununla belə E.Nuriyev “bazar” sözü ilə düzələn toponimlərin hamısının etnotoponim hesab etmir və konkret olaraq Zaqatala rayonunun qərbində tarixən mövcud olmuş əski Bazar toponiminin “köhnə bazar” mənası verdiyini göstərir⁶⁵¹.

E.M.Murzayevin⁶⁵² və E.N.Buşuyevanın⁶⁵³ fikrincə, “bazar” sözü toponimlərin tərkibində “alver, ticarət yeri” mənasında işlənir.

Q.Qeybullayev göstərir ki, “bazar” sözü toponimlərin tərkibində həm “alver, alış-veriş yeri”, həm “geniş sahə”, “düz sahə”, həm də türk mənşəli etnonim kimi iştirak edir⁶⁵⁴. Lakin aydın olmur ki, “bazar” sözü nə vaxt “alış-veriş yeri”, nə vaxt coğrafi termin, nə vaxt etnonim kimi iştirak edir.

S.Mirmahmudova indiki Ermənistanın türk mənşəli toponimləri ilə bağlı yazdığı lüğətində “bazar” komponentli toponimlərdən də bəhs etmiş, Bazarçay (Qarakilsə), Bazarcıq (Abaran), Bazarxana (Ani), Basarkeçər (Vardenis) toponimlərinin “bazar” tayfa adı əsasında yarandığını qeyd etmişdir⁶⁵⁵.

⁶⁵⁰ E. Nuriyev. Azərbaycan SSR-in Şəki-Zaqatala zonasının toponimiyası, Bakı, 1989, s. 45.

⁶⁵¹ Yenə orada, s. 44.

⁶⁵² Э.М. Мурзаев . Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 63.

⁶⁵³ Е.Н. Бушуева. Словарь русской транскрипции географических терминов и других слов, встречающихся в топонимии Азербайджанской ССР, М., 1971, с. 31.

⁶⁵⁴ Г.А.Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 60-61.

⁶⁵⁵ S. Mirmahmudova. Ermənistanda türk mənşəli yer adları, Bakı, 1995, s. 29-47

“Azərbaycan toponimləri” ensiklopedik lüğətində “bazar” komponentli bütün toponimlər mənaca etnotoponim hesab edilir və bir mənalı şəkildə göstərilir ki, “bazar” sözü qırçaq mənşəli bazar etnonimini əks etdirir⁶⁵⁶.

Burada bir məsələnin üzərində də dayanmaq istərdik. Q.Qeybullayev “Топонимия Азербайджана” əsərində Bazardüzü toponiminin tərkibində “bazar” sözünün “yastı, düz sahə”, “geniş sahə” mənasında işləndiyi qənaətində olmuşdur⁶⁵⁷. “Azərbaycan toponimləri” lüğətində həmin toponiminin tərkibində “bazar” sözünün qırçaq mənşəli bazar tayfa adı mənasında işləndiyi göstərilir⁶⁵⁸. Bizcə, Bazardüzü toponiminin “Azərbaycan toponimləri” lüğətindəki izahı doğrudur, məntiqlidir. Bazardüzü toponiminin I komponentindəki “bazar” sözünü “yastı, düz sahə”, “geniş sahə” mənası verən coğrafi termin hesab etsək, onda toponimin “yastı sahənin düzü”, “düz sahənin düzü”, “geniş sahənin düzü” mənası verdiyini görürük. Bu da təbii ki, mənasız bir izahdır.

Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək bu qənaətə gəlirik ki, “bazar” sözü toponimlərin tərkibində, əsasən, etnonim kimi iştirak edir. Deməli, Zəngəzur mahalının keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu, indi Syunik vilayəti ərazisindəki Bazarkənd toponimi bazar (>bazar) etnonimi əsasında formalaşmışdır.

Bazarçay - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu

⁶⁵⁶ Azərbaycan toponimləri, Bakı, 1999, s. 62-63.

⁶⁵⁷ Г.А.Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 60.

⁶⁵⁸ Azərbaycan toponimləri, Bakı, 1999, s. 62.

ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Kənd Sisyan şəhərindən 24 km şimal-şərqdə, Bazarçayın yuxarı axarında, düzənlikdə yerləşir. Yaşayış məntəqəsinin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁶⁵⁹. Bu kənd 1881-ci ildə salınıb. Xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləri əkinçiliklə məşğul olurlar⁶⁶⁰.

Kənddə 1886-cı ildə 469 nəfər, 1897-ci ildə 631 nəfər, 1908-ci ildə 635 nəfər azərbaycanlı və molokanlar yaşamışdı⁶⁶¹. 1918-ci ildən sonra xaricdən köçürülən ermənilər bu kənddə yerləşdirilərək azərbaycanlılar deportasiya olunmuşdur. 1926-cı ildə burada ermənilərdən başqa 3 nəfər azərbaycanlı da yaşamışdır⁶⁶². 1929-cu ildə onlar da qovulmuşdur. 1988-ci ildən sonra kənddə yaşayan ruslar sıxışdırılaraq çıxarılmışdır. İndi kənddə yalnız ermənilər yaşayır.

Yaşayış məntəqəsinin adı, fikrimizcə, bazar türk tayfasının adı ilə⁶⁶³ çay sözünün birləşməsindən əmələ gəlib.

Kəndin adı 1991-ci ildə dəyişdirilib Qorayk qoyulmuşdur.

Batar - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi

⁶⁵⁹ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 28.

⁶⁶⁰ N.Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 214

⁶⁶¹ Ջ.Շորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁶⁶² Yenə orada, s. 77.

⁶⁶³ Г.А.Гейбуллаев .Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 61.

Syunik vilayətində kənd olmuşdur. Kənd dağlıq yerdə, Min çayının sağ sahilində yerləşmişdir.

Toponim qayı türklərinə mənsub olan padar (>batar) tayfasının⁶⁶⁴ adı əsasında əmələ gəlmişdir.

Baharlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Qarakilsə kəndindən şərqdə, Vağudi kəndinin yaxınlığında yerləşmişdir.

Kənddə 1831-ci ildə 9 nəfər, 1873 - cü ildə 41 nəfər, 1886-cı ildə 55 nəfər, 1897-ci ildə 124 nəfər, 1908-ci ildə 171 nəfər, 1914-cü ildə 49 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁶⁶⁵. 1917-ci ildə kəndin sakinləri qırğınlarla deportasiya edilmiş və kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Kəndin adı qədim qayı türk tayfasına mənsub olan baharlı etnonimi⁶⁶⁶ əsasında əmələ gəlmişdir. Eyni zamanda qaraqoyunlu tayfalarından birinin adı da baharlı olmuşdur⁶⁶⁷ Baharlı tayfası XVI əsrdə qızılbaşların tərkibində indiki

⁶⁶⁴ M. Vəlili (Baharlı) . Azərbaycan (coğrafi-təbii, etrioqrafik və iqtisadi mülahizat), Bakı, 1993, s. 48.

⁶⁶⁵ Ձ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁶⁶⁶ M. Vəlili (Baharlı) . Azərbaycan (coğrafi-təbii, etrioqrafik və iqtisadi mülahizat), Bakı, 1993, s. 48; Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края, т. IV, Тифлис, 1886, с. 24.

⁶⁶⁷ Faruq Sümər. Oğuzlar, Bakı, 1992, s. 158.

Ermənistanın ərazisinə gəlmiş⁶⁶⁸ və əsasən Zəngəzurda yaşamışlar⁶⁶⁹.

Başkənd - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 11 km qərbdə yerləşir. Burada 1828-ci ilə kimi azərbaycanlılar yaşamışdır. Türkmənçay müqaviləsindən sonra 1828-1829-cu illərdə İranın Xoy və Səlmas vilayətlərindən ermənilər köçürülərək bu kənddə yerləşdirilmişdir⁶⁷⁰.

Toponim Azərbaycan dilində “əsas, yuxarı” mənasında işlənən baş sözü ilə kənd coğrafi nomeninin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Kəndin adı əvvəlcə dəyişdirilib Məzrə, sonra Erm. SSR AS RH-nin 10.09.1946-cı il tarixli qərarı ilə dəyişdirilib Barsravan, Erm. SSR AS RH-nin 04.07.2006-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı yenidən dəyişdirilərək Akunk qoyulmuşdur.

Berdi qalacıq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Syunik vilayəti ərazisindəki Məliklər (Spandaryan) kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. İndi xaraba kənddir. Zəngəzur qəzasının

⁶⁶⁸ И.П.Петрушевский. Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI начале XIX вв., Л., 1949, с. 92.

⁶⁶⁹ Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края, т. IV, Тифлис, 1886, с. 24.

⁶⁷⁰ Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ.Տ. Մելիք-Բախչյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երեւան, 1, 1986, էջ: 630.

1874-cü ilə aid kameral təsvirində Berdi qalacıq kəndinin sakinlərinin xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Onlar əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlarıdır (azərbaycanlılardır-İ.B.). Burada 112 nəfər müsəlman tatarları (azərbaycanlılar-İ.B.) yaşamışdır⁶⁷¹.

Toponim türk dilində “çətin keçilən yer” mənasında işlənən bert sözü ilə⁶⁷² kiçiltmə mənasını bildirən -cıq şəkilçisi qoşulmuş qala sözünün birləşməsindən əmələ gəlib “çətin yerdən keçilən ərazidəki kiçik qala yanında salınan kənd” mənasını bildirir.

Bəybalı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sofulu kəndinin şimalında yerləşirdi. Kənd XIX əsrin əvəllərində ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Kəndin adı Bəybalı şəxs adı əsasında əmələ gəlmişdir.

Bələk - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 9-10 km şimal-qərbdə, Bazarçay çayının sağ sahilində yerləşir.

Yaşayış məntəqəsinin adı 1590-cı il tarixli “İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri”ndə⁶⁷³, Zəngəzur qəzasının 1874-

⁶⁷¹ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.134-135.

⁶⁷² О.Т. Молчанова. Структурные типы тюркских топонимов Горного Алтая, Саратов , 1982, с. 239

⁶⁷³ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 182.

cü ilə aid kameral təsvirində kəndin adı Bələk kəndi formasında⁶⁷⁴ qeyd edilmişdir

Ermənilər buraya 1828-29-cu illərdə İranın Salmas vilayətindən köçürülərək yerləşdirilmiş⁶⁷⁵ və azərbaycanlılar tarixi torpaqlarından qovulmuşdur. B.Budaqov və Q. Qeybullayev kəndlə bağlı yazmışlar ki, XIX əsrə aid ədəbiyyatda Balk kimidir. Qədim türk dillərində balıq “şəhər” sözüdür⁶⁷⁶. Müəlliflər kəndin adının XIX əsrə aid ədəbiyyatda Balk olduğunu qeyd etsələr də, mənbə göstərməmişlər.

Apardığımız araşdırma nəticəsində və kəndin relyefi ilə bağlı əldə etdiyimiz məlumat əsasən belə qənaətə gəlirik ki, yaşayış məntəqəsinin adı qədim türk dilində təpə mənasında işlənən bələk sözü⁶⁷⁷ əsasında əmələ gəlmişdir.

Bozlu - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində Bozlu formasında qeyd edilmişdir⁶⁷⁸. Kəndinin adı erməni mənbələrində Boznəli formasında əksini tapır. Boznəli Bozlu formasının təhrif edilmiş formasıdır.

Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərin kameral

⁶⁷⁴ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.13.

⁶⁷⁵ Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ.Տ. Մելիք-Բախչյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երեւան, 1, 1986, էջ: 554.

⁶⁷⁶ B.Ə.Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 155.

⁶⁷⁷ В.В. Радлов .Опыт словаря тюркских наречий, т.IV, ч. 2, СПб, 1911, с. 1609.

⁶⁷⁸ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 41.

təsvirində BOZLU obası adında qeyd edilmişdir. Əhalisi əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olan müsəlmanlardır (azərbaycanlılardır-İ.B.). Onlar xəzinəyə vergi ödəmirlər, çünki vergidən 6 il azad ediliblər. İldə ailəbaşına Mehdiqulu xana pulla 5 rubl və məhsulun 1/5 hissəsini məcəhət olaraq ödəyirlər⁶⁷⁹. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid kameral təsvirdə Bozlu-Ağcakənd adında iki yaşayış məntəqəsi qeyd edilmişdir: Bozlu-Ağcakənd (başqa adı PUL dur kəndi (v. 656-664); Bozlu-Ağcakənd kəndi (v.666-677).

Birinci Bozlu-Ağcakənd kəndinin sakinləri xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir və əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlarıdır (azərbaycanlılardır). Kənddə cəmi 20 ailə, 53 kişi və 37 qadın yaşayır, hamısı tatarlardır.

İkinci Bozlu-Ağcakənd kəndinin sakinləri 1870-ci il Əsasnaməsi ilə mülkədar torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir və əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlarıdır (azərbaycanlılardır-İ.B.). Kənddə 36 ailə, 84 kişi və 56 qadın yaşayır, hamısı tatarlardır⁶⁸⁰. 1832-1934-cü illərin və 1874-cü ilin kameral təsvirindən görünür ki, Bozlu kəndinin köklü sakinləri azərbaycanlılar olmuşdur. XIX əsrin sonlarında azərbaycanlılar Bozlu kəndindən çıxarılmış və kənd ləğv edilmişdir.

Yaşayış məntəqəsinin adı bəydili türk tayfalarından olan bozlu etnonimindən⁶⁸¹ əmələ gəlmişdir.

⁶⁷⁹ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cüillər. Bakı, 2021, s. 328

⁶⁸⁰ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.122-126.

⁶⁸¹ Fəruq Sümər. Oğuzlar, Bakı, 1992, s. 289.

Comərdli - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 14 km cənub-qərbdə yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁶⁸². Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində kəndin adı qeydə alınaraq kəndlə bağlı göstərilmişdir ki, kəndin sakinləri keçmiş Knyaginya Usmiyeva, indiki Haxverdovanın ömürlük istifadəsində olan xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Kənddə əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarları (azərbaycanlılar-İ.B.) yaşayır. 1870-ci il Əsasnaməsi ilə sahibkar torpaqlarında yaşayan kənd əhalisi 36 ailə olmaqla 208 nəfər (120 kişi və 88 qadın) olmuşdur. Hamısı tatarlardır⁶⁸³ (azərbaycanlılardır- İ.B.). B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” kitabında kənd səhv olaraq Gorus rayonunun inzibati ərazisi daxil olan yaşayış məntəqəsi kimi verilmişdir⁶⁸⁴.

Kənddə 1873-cü ildə 208 nəfər, 1886-cı ildə 244 nəfər, 1897-ci ildə 333 nəfər, 1908-ci ildə 410 nəfər, 1914-cü ildə 405 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır ⁶⁸⁵ . 1916-1918-ci illərdə azərbaycanlılar qırğınlarla kənddən deportasiya olunmuşdur.

⁶⁸² Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 83.

⁶⁸³ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.235-238.

⁶⁸⁴ В.Ə.Будақов , Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 433.

⁶⁸⁵ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

İndiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra sağ qalan kənd sakinləri öz kəndlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 87 nəfər, 1926-cı ildə 87 nəfər, 1931-ci ildə 149 nəfər⁶⁸⁶, 1979-cu ildə 860 nəfər⁶⁸⁷ yalnız azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabr ayında kənd sakinləri Ermənistan dövləti tərəfindən deportasiya olunmuşdur. Kənddə indi ermənilər yaşayır.

Ə.Rüstəmli kəndin adını Comərdli formasında göstərsə də, Comardlı formasına əsasən etimoloji şərh vermişdir: “Comərdli sözünü aşağıdakı dil vahidlərinə bölə bilərik: Com+ar+ d (t) +lı.

Bizə belə gəlir ki, “com” sözü türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində müstəqil söz kimi işlənən əqraba, tayfa mənasını bildirir. Dilin ən qədim qatlarını mühafizə edib, saxlanan dialekt və şivələrdə (Muğan şivəsi) bu söz ilkin mənasını- qəbilə, əqraba, tayfa bildirmək xüsusiyyətini mühafizə etmişdir”⁶⁸⁸.

Aparılan araşdırma nəticəsinə əsasən deyə bilərik ki, yaşayış məntəqəsinin adı etnonim kimi formalaşmış comardlı türk tayfa adı əsasında əmələ gəlmişdir. Comərdli etnoniminin ilk komponenti com Azərbaycan dilinin Muğan şivələrində “tayfa, əqrəba mənalarda işlənir”⁶⁸⁹.

⁶⁸⁶ Yenə orada, s. 76-77, 146-147.

⁶⁸⁷ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 191.

⁶⁸⁸ Ə.Rüstəmli. Zəngəzurun toponimləri- tarixin izi ilə, Bakı, 2016, s.

234.

⁶⁸⁹ M.Ş. Şirəliyev. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları, II nəşri, Bakı, 1967, s. 325.

Erm. SSR AS RH-nin 03.01. 1935-ci il tarixli qərarı ilə adı dəyişdirilərək Qızıl Şəfəq, 03.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə yenidən dəyişdirilərək Tanahat qoyulmuşdur.

Dərəbas - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 29 km məsafədə yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində Dərəbaz formasında qeyd edilmişdir⁶⁹⁰. Mənbələrdə Dərəbas kəndinin adı 844 - cü ildən çəkilir⁶⁹¹. Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirdə kəndin adı Darbaz formasında əksini tapmış və göstərilmişdir ki, kəndin əhalisi Əkinçiliyə məşğul olurlar. İldə ailəbaşına gümüş pulla xəzinəyə 2 rubl, Məmmədqasım ağa İbrahim xan oğluna isə ailəbaşına 1 rubl pul və məhsulun 1/5 hissəsini malcəhət olaraq ödəyirlər. Kənddə Məmmədqasım ağa İbrahim xan oğluna məxsus 360 əkin günü əkinəyararlı və 2.000 əkin günü dəmyə torpaq, 17 meyvə bağı və 3 dəyirman var. Kənd əhalisi keçmiş Qarabağ hakimi İbrahim xan tərəfindən öz oğlu podpolkovnik Məmmədqasım ağaya verilmişdir və onun bu barədə verdiyi sənəd 16 yanvar 1823-cü ildə Şuşa şəhər məhkəməsi tərəfindən təsdiq edilmişdir. Kənddə ermənilərlə yanaşı 19 müsəlman (azərbaycanlı-İ.B.) ailəsi və kişi cinsindən 70 nəfər müsəlman (azərbaycanlı-İ.B.) yaşamışdır⁶⁹².

⁶⁹⁰ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 74.

⁶⁹¹ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 185.

⁶⁹² N.Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s. 281-283.

Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirdə kəndin adı Darabas formasında göstərilmiş və kəndlə bağlı qeyd edilmişdir ki, kənddə bəylərlə kəndlilər arasındakı qarşılıqlı münasibətləri tənzimləyən 1870-ci il Əsasnaməsi ilə mülkədar torpaqlarında əkinçiliklə məşğul olan dövlət kəndliləri yaşayır. Onlar müsəlman tatarlar (azərbaycanlılar-İ.B.) olmuşdur. Kənddə qeydə alınmış 130 ailədən 97-si tatar (azərbaycanlı-İ.B.) ailəsi olmuşdur⁶⁹³.

Ermənilər buraya 1828-29-cu illərdə Türkiyədən köçürülərək yerləşdirilmişdir. Ermənilərlə yanaşı kənddə 1831-ci ildə 164 nəfər, 1873 - cü ildə 515 nəfər, 1886-cı ildə 553 nəfər, 1897-ci ildə 730 nəfər, 1908-ci ildə 440 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁶⁹⁴. 1916-18-ci illərdə azərbaycanlılar qırğınlarla tarixi-etnik torpaqlarından qovularaq kəndə Türkiyədən köçürülən ermənilər yerləşdirilmişdir. İndi ermənilər yaşayır.

Q.Qeybullayev Sisyan rayonunu Dərəbas kəndinin ərazisində yerləşən Dərəbas dağ adını Darvaz formasında götürərək göstərir ki, Babək üsyanının əhatə etdiyi etdiyi ərazidə ərəb mənbələrində Darvaz dağının adı çəkilir. Hazırda Zəngəzurdə Bazarçayın sol sahilində Darvaztəpə dağı vardır. Şəki qalası da bu dağda yerləşirdi. Bu toponimin farsca *darvaza*- “keçid”, “qala” kimi izah səhvdir. Güman ki, türkcə *tör, tər* - “dağ vadisinin ən uca hissəsi”, “yüksək dağ öyrüşü”, “yayla” və Bəzz toponimində olduğu kimi, *baz*- “təpə”

⁶⁹³ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.238-245.

⁶⁹⁴ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

sözlərindən ibarət olan ad danışıqda təhrifə uğrayaraq “Darvaz” formasına düşmüşdür⁶⁹⁵.

B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti”ndə Dərəbas toponiminin izahı da verilmişdir. Əsərdə göstərilir ki, 1948-ci ildə kənd ermənicə Darbis adlandırılmışdır. Yerli əhali içərisində tələffüz forması Dər-Abbas. Əsli Darvaz. İlk dəfə Babək ilə əlaqədar hadisələrdə ərəb mənbələrində Darvaz dağının adı qeyd olunur. Hazırda Zəngəzurda Bazarçayın sol sahilində Darvaztəpə dağı vardır. Dağın adının fars dilində darvaza - “keçid”, “qapı” sözü ilə izah olunması səhvdir. Əslində suriya dilində dair, ərəbcə deyr “məbəd”, “monastır” və baz “təpə” sözlərindən ibarətdir⁶⁹⁶. Göründüyü kimi Q.Qeybullayev Darabaz (əslə Dərəbas) toponiminin etimologiyasını iki dəfə müxtəlif formada izah etmişdir. Onu da əlavə etmək lazımdır ki, kəndin doğru, düzgün adı Azərbaycan dilinə uyğun olaraq Dərəbas olmuşdur.

Toponimlə bağlı apardığımız araşdırmaya və kəndin yerləşdiyi relyefi barədə əldə etdiyimiz məlumatlara əsasən belə qənaətə gəlirik ki, kəndin adı Azərbaycan dilində “iki dağ arasında çuxur” mənası bildirən dərə sözünə⁶⁹⁷ türk dillərində “dağın başı”, “zirvə” mənasında işlənən bas sözünün⁶⁹⁸ birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

⁶⁹⁵ Q.Qeybullayev. Azərbaycan türklərinin təşəkkül tarixindən, 1994, s.219.

⁶⁹⁶ B.Ə.Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 226.

⁶⁹⁷ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c., Bakı, 1980, s. 74.

⁶⁹⁸ В.В. Радлов .Опыт словаря тюркских наречий, т.IV, ч. 2, СПб, 1911, с. 1548.

Erm.SSR AS RH-nin 10.09.1946-cı il fərmanı ilə adı dəyişdirilib Darbas (Darvaz) qoyulmuşdur.

Dərəkənd - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd olmuşdur. Kənd Bazarçay çayının sol sahilində, Ağudi kəndindən 2 km qərbdə yerləşirdi.

Kənddə 1831-ci ildə 164 nəfər, 1873-cü ildə 515 nəfər, 1886-cı ildə 553 nəfər, 1897-ci ildə 200 nəfər, 1908-ci ildə 120 nəfər, 1914-cü ildə 155 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁶⁹⁹. 1918-ci ildə kəndin sakinləri ermənilərin soyqırımına məruz qalaraq deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra kənd sakinlərindən sağ qalanlar öz evlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 101 nəfər, 1926-cı ildə 91 nəfər, 1931-ci ildə 100 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁷⁰⁰. 1940-cı illərdə kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev göstərmişlər ki, 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağıdılmışdır. XIX əsrin əvvəllərində Vağudi kəndindən yaranmışdır⁷⁰¹. Kəndin 1918-ci ildə dağıdılması həqiqətə uyğun deyil. Çünki

⁶⁹⁹ Q.Ғорлқотјան. Їռրհրղային Հայաստանի բնակչությունըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁷⁰⁰ Q.Ғорлқотјան. Їռրհրղային Հայաստանի բնակչությունըվերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁷⁰¹ B.Ə.Budaqov , Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 235.

kənddə 1922-ci ildə 101 nəfər, 1926-cı ildə 91 nəfər, 1931-ci ildə 100 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁷⁰².

Toponim “iki dağ arasında dərin çuxur” mənasında işlənən dəre sözü ilə və kənd sözlərindən əmələ gəlib, “dəredə yerləşən, salınan kənd” mənasını ifadə edir.

Dəstəgird - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Dəstəgird kəndi Sisyan şəhərindən 7 km cənub-qərbdə, Bərgüşad dağlarının ətəklərində yerləşir.

Kəndin adı 1590-cı il tarixli “İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri”ndə qeyd edilmişdir⁷⁰³. 1727-ci ildə tərtib edilmiş “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə Dəsdgird kəndi formasında Sisyan nahiyəsinin tərkibində göstərilmişdir⁷⁰⁴.

Kəndin adı erməniləşdirilərək Dəstəkert formasına salınmışdır (419, s.79).

Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü ilin Kameral təsvirində Dəstəgird kəndinin əhalisi haqqında məlumat əksini tapmışdır: “İslam dininə mənsubdurlar. Qışda oturaq həyat tərzini keçirirlər, yayda yaylağa köçürlər. Əkinçilik və maldarlıqla məşğul olurlar. Dəstəgirt kəndində 6 ailə və kişi cinsindən 11 nəfər müsəlman (azərbaycanlı-İ.B.)

⁷⁰² Ձ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁷⁰³ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 183.

⁷⁰⁴ Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri: akad. Z.Bünyatov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1997, s. 241.

yaşayır”⁷⁰⁵ . Kənddə 1908-ci ildə 555 nəfər, 1914-cü ildə 400 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır ⁷⁰⁶ . 1918-ci ildə ermənilər azərbaycanlıları qırğınlarla kənddən qovmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra kənd sakinləri öz evlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 358 nəfər, 1926-cı ildə 338 nəfər, 1931-ci ildə 434 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır ⁷⁰⁷ . 1950-ci illərdə mis-molibden kombinatının yaradılması ilə əlaqədar kəndə ermənilər köçürülmüşdür. Kənddə 1959-cu ildə 2405, 1976-cı ildə 3655 nəfər azərbaycanlı və erməni olmuşdur ki⁷⁰⁸, bunun da 90%-ni azərbaycanlılar təşkil edirdi. Bu bir həqiqətdir. 1988-ci ilin noyabr ayında azərbaycanlılar kənddən Ermənistan dövləti tərəfindən tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunandan sonra Dəstəgird kəndində 2001-ci ildə cəmi 287 erməni yaşamışdır⁷⁰⁹ . İndi burada yalnız ermənilər yaşayır.

B. Budaqov və Q. Qeybullayev toponimlərlə bağlı göstərmişlər ki, kəndin adı fars dilində dəstəgerd (hökmdara, feodala məxsus) “malikanə” sözündəndir. Sasanlar dövlətində dəstəgerd nəslə torpaq sahəsi idi⁷¹⁰ .

⁷⁰⁵ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s. 277-278.

⁷⁰⁶ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 146-147.

⁷⁰⁷ Yenə orada, s. 76-77, 146-147.

⁷⁰⁸ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան. Երեվան, 2008, էջ: 65.

⁷⁰⁹ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան. Երեվան, 2008, էջ: 65.

⁷¹⁰ B.Ə.Budaqov , Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 236.

Araşdırmalara əsaslanıb qeyd edə bilərik ki, toponim qaraçorlu türk tayfasından olan bərgüşad tayfasının mənsub dəstəgird etnonimindən⁷¹¹ əmələ gəlmişdir.

Kəndin adı erməni dilinə uyğunlaşdırılaraq Dastakert kimi rəsmiləşdirilmişdir.

Əkəri - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Zəngəzur qəzasının 1874-cü il tarixli Kameral təsvirində kəndin adı Əkərək göstərilərək qeyd edilmişdir ki, bu kənd keçmiş Həkəri kəndidir⁷¹².

Toponim əkər türk tayfasının adı əsasında əmələ gəlmişdir⁷¹³. Toponimin sonundakı -i şəkilçi funksiyasının yerinə yetirir.

Ərikli - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd olmuşdur. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁷¹⁴. 1727-ci ildə tərtib edilmiş “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə Ərikli kəndinin Sisyan nahiyəsinə tabe olduğu göstərilmişdir⁷¹⁵. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində göstərilir ki, kənddə xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Onlar əkinçiliklə məşğul olan müsəlman

⁷¹¹ Г.А. Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 73.

⁷¹² N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.93.

⁷¹³ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т.1, ч. 1, СПб, 1893, с. 97.

⁷¹⁴ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 19.

⁷¹⁵ Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri: akad. Z.Bünyatov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1997, s. 252.

tatarlardır (azərbaycanlılardır-İ.B.). Kənddə 12 ailə, 37 kişi və 23 qadın yaşayır ki, onların hamısı tatar (azərbaycanlı-İ.B.) olmuşdur⁷¹⁶.

Kənddə 1873-cü ildə 60 nəfər, 1886-cı ildə 106 nəfər, 1897-ci ildə 88 nəfər, 1908-ci ildə 126 nəfər, 1914 - cü ildə 214 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır ⁷¹⁷ . 1917-1918-cı illərdə azərbaycanlılar qırğınlarla doğma yurdlarından deportasiya edilmiş və kənd dağıdılmışdır. İndi xaraba kənddir.

Toponim ərik meyvə adına -li sözdüzəldici şəkilçisinin artırılması əsasında əmələ gəlmişdir.

Əxlətyan - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 12 km cənubda, Bazarçayın sağ tərəfində yerləşir.

1590-cı il tarixli “İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri”ndə ⁷¹⁸ , Qafqazın 5 verstlik xəritəsində ⁷¹⁹ qeyd edilmişdir. 1727-ci ildə tərtib edilmiş “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə Əxlatiyan kəndi adında Sisyan nahiyəsinə tabe olduğu göstərilmişdir ⁷²⁰ . Kəndin adı Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral

⁷¹⁶ N.Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s.92

⁷¹⁷ Ձ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությանը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁷¹⁸ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 183.

⁷¹⁹ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 23.

⁷²⁰ Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri: akad. Z.Bünyatov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1997, s. 234.

təsvirində⁷²¹, Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində Əhlatyan⁷²² formasında qeyd edilmişdir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanın Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti”ndə kəndin adı Axlətyan formasında qeyd edilmişdir. Kəndlə bağlı əsərdə deyilir: “1590-cı ilə aid türkcə mənbədə Əxlatian, 1728-ci ilə aid mənbədə Axlatiyan kimidir. Türkiyədə Van gölünün kənarında yerləşən Axlat (ermənicə xlat) əyalətindən gəlmiş ermənilərin özləri ilə gətirdiyi addır. 1727-ci ildə bu kənddə 5 azərbaycanlı və 1 erməni ailəsi yaşamışdır”⁷²³

Erməni mənbələrində isə Axlətyan formasında əksini tapır⁷²⁴. Toponim ehtimal ki, “qardaşlar” mənasında işlənən əxi sözü ilə bağlıdır.

Ərəfsə - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Sisyan şəhərindən 20 km cənub-qərbdə, Bazarçay çayının sağ sahilində, dağ ətəyində yerləşirdi. 1590-cı il tarixli «İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri»ndə

⁷²¹ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının Kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.151

⁷²² N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.69.

⁷²³ B.Ə.Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 133.

⁷²⁴ Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ.Տ. Մելիք-Բախչյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երևան, 1, 1986, էջ: 117.

Ərəfsəcik formasında⁷²⁵, Qafqazın 5 verstlik xəritəsində Ərəvsə kimi⁷²⁶ qeyd edilmişdir.

Zəngəzur qəzasının 1874-cü il kameral təsvirində kəndlə bağlı göstərilir ki, bəylərlə sakinlər arasındakı münasibətləri tənzimləyən 1870-ci il Əsasnaməsi ilə mülkədar torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləri kənddə əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarları (azərbaycanlılar-İ.B.) yaşayırlar⁷²⁷

Ərəfsə kəndində 1831-ci ildə 19 nəfər, 1873 - cü ildə 169 nəfər, 1886-cı ildə 148 nəfər, 1897-ci ildə 123 nəfər, 1908-ci ildə 168 nəfər, 1914 - cü ildə 300 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır ⁷²⁸ . 1917-ci ilin sonlarında azərbaycanlılar qırğınlarla deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra azərbaycanlılar doğma kəndlərinə dönmə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 151 nəfər, 1926-cı ildə 60 nəfər, 1931-ci ildə 225 nəfər⁷²⁹, 1959 - cu ildə 478 nəfər, 1970-ci ildə 551 nəfər, 1979 - cu ildə 476 nəfər⁷³⁰ azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabr ayında azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən

⁷²⁵ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 183.

⁷²⁶ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карте Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 17.

⁷²⁷ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.112-114.

⁷²⁸ Ջ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁷²⁹ Yenə orada, s. 77, 147.

⁷³⁰ Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ.Տ. Մելիք-Բախշյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երևան, 1, 1986, էջ: 426-427.

tamamilə deportasiya edilmişdir. İndi burada ermənilər yaşayır.

Toponim kəngərli türk tayfasından olan ərəfsəli etnonimindən⁷³¹ əmələ gəlmişdir.

Erm.SSR AS RH-nin 03.07.1968-ci il fərmanı ilə kəndin adı dəyişdirilib Arevis (Ərəfsə sözünün ermənicə uyğunlaşdırılmış formasıdır) qoyulmuşdur.

Gömür - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Şəki kəndindən şərqdə yerləşirdi. Kəndin adı “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə qeyd edilmişdir⁷³². 1727-ci iltə tərtib edilmiş “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə kəndin Sisyan nahiyəsinin tabeliyində olduğu göstərilmişdir⁷³³. XX əsrin əvvəllərində kənd yaşayış məntəqəsi kimi ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Kəndin adı “dağ başında dar, yarıqanlı, uçurumlu yer” mənasında işlənən kömür sözündən⁷³⁴ əmələ gəlmişdir.

İkinci Ayrıqlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd olmuşdur. Burada 1907-ci ildə 150 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ildə

⁷³¹ И. Шопен. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ея присоединения к Российской империи, СПб, 1852, с. 537.

⁷³² İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 150.

⁷³³ Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri: akad. Z.Bünyatov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1997, s. 246.

⁷³⁴ Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий, т II, ч.2, СПб, 1899, с. 1321

xarabalığa çevrilib. Toponim qaşqay türk tayfasından olan arıqlı etnonimi⁷³⁵ əsasında əmələ gəlmişdir. Toponimin əvvəlində işlənən “İkinci” sözü fərqləndirici əlamət bildirir.

İremis - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Dərəbas kəndinin yaxınlığında yerləşmişdir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁷³⁶. Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində göstərilir ki, kənddə oturaq həyat təzi keçirən müsəlmanlar (azərbaycanlılar-İ.B.) yaşayır. Onlar əkinçiliklə məşğul olurlar. İremis kəndində 8 ailə və kişi cinsindən 14 nəfər müsəlman (azərbaycanlı - İ. B) yaşayır⁷³⁷. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində kəndin adı İremis formasında qeydə alınmış və kəndlə bağlı göstərilmişdir ki, kəndin sakinləri bəylərlə kəndlilər arasındakı münasibətləri tənzimləyən 1870-ci il Əsasnaməsi ilə mülkədar torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Kənddə 26 ailə olmaqla əkinçiliklə məşğul olan 98 nəfər (onların 56-sı kişi, 42-si qadın) müsəlman tatarları (azərbaycanlılar – İ.B.) yaşamışdır⁷³⁸.

Erməni mənbələrində kəndin adı Aramis, Yeremiz, Goranis formalarında da göstərilir (415, s.76).

⁷³⁵ Т.Ə.İbrahimов (Şahin). Qaşqayлар, Bakı, 1988, s. 40.

⁷³⁶ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 104.

⁷³⁷ N.Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cüillər. Bakı, 2021, s.161

⁷³⁸ N.Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 299.

Kənddə 1831-ci ildə 14 nəfər, 1873 - cü ildə 108 nəfər, 1886-cı ildə 150 nəfər, 1897-ci ildə 225 nəfər, 1908-ci ildə 327 nəfər, 1914-cü ildə 616 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır⁷³⁹. 1917-ci ilin dekabrında ermənilər azərbaycanlıları qırğınlarla kənddən deportasiya etmiş, kənd xarabalığa çevrilmişdir. İndi xaraba kənddir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev kəndin adını İrmis formasında qeyd edərək toponimin izahı ilə bağlı yazmışlar: “Əsli Urumis. Urumis isə Rum (Bizans) toponimləri və qədim türk dillərində “s” cəm şəkilçisindən ibarətdir”⁷⁴⁰.

Apardığımız araşdırma əsasında belə bir qənaətə gəlirik ki, İremis toponimi qədim türk dilində “dağın gün düşən tərəfi” mənasında işlənən ir sözü⁷⁴¹ əsasında formalaşmışdır.

Qalacıq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış nəntəqəsi Sisyan şəhərindən 21 km cənub-qərbdə, Bazarçay çayının sağ sahilində, Bazarçay kəndindən 4 km şimal-şərqdə yerləşirdi. Erməni mənbələrində kəndin digər adı II Qarakilsə olduğu da qeyd edilir⁷⁴². Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁷⁴³. Qalacıq kəndi 1727-ci ildə tərtib edilmiş “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə Sisyan

⁷³⁹ Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁷⁴⁰ В.Ə.Будақов , Қ.Ə. Қеубуллаев. Ермөнистанда Азәрбајҹан мәншәли топонимләрин изаһли лüğәти, Баки, 1998, с. 270.

⁷⁴¹ Древнетюркский словарь, Л., 1969, с. 211.

⁷⁴² Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76.

⁷⁴³ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 110.

nahiyyəsinə daxil olan kənd olduğu göstərilmişdir ⁷⁴⁴ . Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində kəndin adı Berdi – Qalacıq kəndi kimi qeyd edilmişdir. Kənddə xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Onlar əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlardır (azərbaycanlılardır-İ.B.). Kənddə 17 ailə, 68 kişi və 44 qadın yaşayır ki, onların hamısı tatar (azərbaycanlı-İ.B.) olmuşdur⁷⁴⁵.

Kənddə əvvəllər azərbaycanlılar yaşamışdır. 1828-ci ildə bağlanmış Türkmənçay müqaviləsindən sonra kənd İrandan və Türkiyədən ermənilər köçürülüb yerləşdirilmiş, azərbaycanlılar sıxışdırılaraq tarixi torpaqlarından deportasiya olunmuşlar.

Yaşayış məntəqəsinin qala (qələ) sözüne kiçiltmə mənası bildirən -cıq şəkilçisinin artırılması əsasında yaranmışdır. Kəndin adı qeyri-rəsmi dəyişdirilərək Spandaryan qoyulmuşdur.

Qarakilsə - Yelizavetpöl (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd. 1930-1935-ci illərdə Qarakilsə rayonunun, 1935-1940-cı illərdə Sisaskan rayonunun, 1940-1993-cü illərdə Qarakilsə (Sisyan) rayonun mərkəzi olmuşdur. İndi Syunik vilayətində şəhər tipli qəsəbədir. Yaşayış məntəqəsi olaraq Qarakilsənin adı 1590-cı ildə tərtib edilmiş “İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri”ndə ⁷⁴⁶ , Qafqazın 5 verstlik

⁷⁴⁴ Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri: akad. Z.Bünyatov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1997, s. 255.

⁷⁴⁵ N Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.134-135.

⁷⁴⁶ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 183.

xəritəsində⁷⁴⁷ qeyd edilmiş və 1727-ci ildə tərtib edilmiş “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə Sisyan nahiyəsinə daxil olan kənd olduğu göstərilmişdir⁷⁴⁸. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində göstərilir ki, kənddə xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Onlar əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlardır (azərbaycanlılardır-İ.B.). Kənddə 9 ailə, 24 kişi və 11 qadın yaşayır ki, onların hamısı tatar (azərbaycanlı-İ.B.) olmuşdur⁷⁴⁹.

Ermənilərlə yanaşı burada 1831-ci ildə 63 nəfər, 1873 - cü ildə 197 nəfər, 1886-cı ildə 297 nəfər, 1897-ci ildə 481 nəfər, 1914-cü ildə 866 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁷⁵⁰. 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni təcavüzünün qurbanı olmuşdur. Az bir qismi sağ qalaraq canlarını qurtara bilmişdir. Burada 1926-cı ildə 7 nəfər, 1931-ci ildə 6 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁷⁵¹. XX əsrin 30-cu illərin ortalarında azərbaycanlılar yenidən kənddən deportasiya olunmuşdur. İndi ermənilər yaşayır.

Kəndin adı ərazidəki albanlara məxsus qara rəngli kilsənin adı əsasında yaranmışdır.

Erm. SSR AS RH-nin 02.03.1940-cı il tarixli fərmanı ilə adı dəyişdirilib Sisavan, sonradan Sisyan adlandırılmışdır.

⁷⁴⁷ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 117.

⁷⁴⁸ Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri: akad. Z.Bünyatov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1997, s. 244-245.

⁷⁴⁹ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı,” 2021, s.369

⁷⁵⁰ Ջ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁷⁵¹ Yənə orada, s. 77, 147.

Qıvraq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 21 km cənub-qərbdə, Sofulu kəndinin yaxınlığında yerləşir. Kəndin adı 1590-cı il tarixli “İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri”ndə ⁷⁵², Qafqazın 5 verstlik xəritəsində ⁷⁵³ qeyd edilmişdir. 1727-ci ildə tərtib edilmiş “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə Qıvraq kəndinin Sisyan nahiyəsinə tabe olduğu göstərilmişdir⁷⁵⁴.

Zəngəzur qəzasının 1874-cü il tarixli Kameral təsvirinə görə 1874-cü ildə Qıvraq kəndində sofulu türk tayfasına mənsub 10 ailə yaşamışdır⁷⁵⁵.

Kənddə 1886-cı ildə 69 nəfər, 1897-ci ildə 80 nəfər, 1908-ci ildə 148 nəfər, 1914-cü ildə 220 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır ⁷⁵⁶. 1918-ci ildə azərbaycanlıları ermənilər qırğınlarla kənddən deportasiya etmişdir. Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra kəndi tərk etməyə məcbur olan qıvraqlılar öz doğma yerlərinə dönmə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 77 nəfər, 1926-cı ildə 122 nəfər, 1931-ci ildə 111 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁷⁵⁷. XX əsrin 30-cu illərin sonunda

⁷⁵² İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 183.

⁷⁵³ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 131.

⁷⁵⁴ Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri: akad. Z.Bünyatov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1997, s. 238.

⁷⁵⁵ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s. 13.

⁷⁵⁶ Ջ.Չորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁷⁵⁷ Yenə orada, s. 77, 147.

azərbaycanlılar doğma kəndlərindən tamamilə qovulmuş, Qıvrıq kəndi ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev Qıvrıq toponimi ilə bağlı yazmışlar ki, kəngərlilərin sofulu tayfasının Naxçıvandan özləri ilə gətirdikləri addır. Naxçıvanda Qıvrıq toponiminin özü isə qədim türk dillərində qiy “kənd”, örek “qala”, “möhkəmləndirilmiş yer” sözlərindən ibarət adın təhrifidir⁷⁵⁸.

Əlavə edək ki, mənbələrdə kəndin ilk adı Kırqax olduğu göstərilir⁷⁵⁹. Fikrimizcə, “Qıvrıq”, “Kırqax” oykoniminin dəyişdirilmiş formasıdır. Kəndin ilkin adına istinad edib deyə bilərik ki, toponim türk dilində “çöl”, “dağ, dağ başı” mənasında işlənən kır sözü ilə⁷⁶⁰ qədim türk dilində (teleut, Altay, qırğız, qaraqırğız dillərində) “bək”, “möhkəm”⁷⁶¹, Azərbaycan dilində də “qurudulmuş meyvə” mənasında⁷⁶² bərklik bildirən “qax” sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Qızılıq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Qızılıq kəndi Sisyan şəhərindən 7 km şimal-şərqdə yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik

⁷⁵⁸ B.Ə.Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 200.

⁷⁵⁹ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությանը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76.

⁷⁶⁰ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 327.

⁷⁶¹ М.Ə. Seyidov. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən, Bakı, 1989, s. 89.

⁷⁶² Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, I c., Bakı, 1966, s. 453.

xəritəsində qeyd edilmişdir⁷⁶³. Zəngəzur mahalının 1874-cü il tarixli Kameral təsvirində Qızılciq adında ayrı-ayrı olmaqla iki Qızılciq kəndi qeydə alınmışdır: 1. № 123. QIZILCIQ kəndi (v.825-840); 2. № 133. QIZILCIQ kəndi (1111-1122). Hər iki kənddə xəzinə torpaqlarında əkinçiliklə məşğul olan dövlət kəndliləri yaşamışdır. Əhalisinin hamısı tatarlar (azərbaycanlılar-İ.B.) idi. № 123. QIZILCIQ kəndində (v.825-840) 50 ailə, 117 kişi və 84 qadın, № 133. QIZILCIQ kəndində (1111-1122) 29 ailə, 90 kişi və 75 qadın yaşamışdır ki, onların hamısı tatar (azərbaycanlı-İ.B.) olmuşdur⁷⁶⁴ .

Kənddə 1873 - cü ildə 165 nəfər, 1886-cı ildə 287 nəfər, 1897-ci ildə 407 nəfər, 1908-ci ildə 450 nəfər, 1914-cü ildə 441 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır ⁷⁶⁵ . 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni təcavüzünə məruz qalaraq kənddən deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra sağ qalanlar öz yurdlarına dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 189 nəfər, 1926-cı ildə 122 nəfər, 1931-ci ildə 292 nəfər, 1939-cu ildə 441 nəfər, 1959-cu ildə 587 nəfər, 1979- cu ildə 651 nəfər⁷⁶⁶ azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabr ayında kənd sakinləri Ermənistan dövləti tərəfindən qovulmuşlar. İndi kənddə ermənilər yaşayır. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin

⁷⁶³ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 131.

⁷⁶⁴ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s. 325-328, 338-340.

⁷⁶⁵ Ջ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁷⁶⁶ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան. Երևան, 2008, էջ: 84.

“Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti”ndə Qızılcaq kəndinin adı Qızılcaq formasında qeyd edilmiş və kəndin adının Qızılcaq dağının adından olduğu göstərilmişdir. Qızılcaq dağ adının izahında göstərilir ki, dağın adı orada qızılcaq (zoğal) (“Kitabi-Dədə Qorqud”da zoğal “qızılcaq” sözü ilə ifadə olunmuşdur) ağacının bolluğu ilə bağlıdır⁷⁶⁷ .

Apardığımız araşdırma və kəndin yerləşdiyi relyefi barədə əldə etdiyimiz məlumatla əsasən belə nəticəyə gəlmək olar ki, kəndin adı torpağın rəngini bildirən qırmızı mənasında işlənən qızıl sözünə kiçiltmə mənası bildirən -cıq şəkilçisinin artırılması yolu ilə əmələ gəlmişdir.

Ermənistan Respublikası parlamentinin 04.07.2006-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib İşxanasar qoyulmuşdur.

Qoşabulaq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakisə rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd olmuşdur. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 22-24 km şimal-qərbdə, Bazarçay kəndinin yaxınlığında, Bazarçay çayının sağ tərəfində yerləşirdi. XX əsrin əvvəllərində ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Toponim “çoxlu, cüt, iki” mənasında işlənən qoşa sözü ilə bulaq sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Məliklər - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Kəndin ilkin və qədim adı Məlikli olmuşdur. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral

⁷⁶⁷ B.Ə.Budaqov , Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 207.

təsvirində kəndin adı Məlikli formasında qeydə alınaraq kəndlə bağlı göstərilmişdir ki, kəndin sakinləri 1870-ci il Əsasnaməsi ilə mülkədar torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Kənddə 20 ailə olmaqla əkinçiliklə məşğul olan 69 nəfər (onların 37-si kişi, 32-si qadın) müsəlman tatarları (azərbaycanlılar – İ.B.) yaşamışdır⁷⁶⁸.

Kənddə 1831-ci ildə 22 nəfər, 1873 - cü ildə 112 nəfər, 1886-cı ildə 209 nəfər, 1897-ci ildə 230 nəfər, 1908-ci ildə 318 nəfər, 1914-cü ildə 249 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁷⁶⁹. 1918-ci ildə azərbaycanlılar qırğınlarla kənddən qovulmuşlar⁷⁷⁰. 1923-cü ildən sonra kəndə ermənilər köçürülərək yerləşdirilmişdir. İndi ermənilər yaşayır.

Toponim məliklər (məlikli) etnonimindən əmələ gəlmişdir. Etnotoponimdir.

Erm. SSR AS RH-nin 04. 05. 1939 - cu il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Spandaryan qoyulmuşdur.

Məzrə - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Sisyan şəhərindən 10-11 km qərbdə yerləşir. 1590-cı il tarixli “İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri”ndə⁷⁷¹, Qafqazın 5 verstlik xəritəsində (348, s.164) qeyd edilmişdir. 1828-ci ilə kimi burada azərbaycanlılar

⁷⁶⁸ N/ Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı,2021, s. 482-483.

⁷⁶⁹ Ձ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությանը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁷⁷⁰ История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 205.

⁷⁷¹ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 183.

yaşamışdır. Ermənilər buraya 1828-ci illərdə Xoy və Salmasdan köçürülmüşdür⁷⁷².

Kənddə 1897-ci ildə 2 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁷⁷³.

Toponim fars dilində “əkin sahəsi” mənasını bildirən məzrə sözündən⁷⁷⁴ əmələ gəlmişdir.

Erm. SSR AS RH-nin 10.09.1946-cı il fərmanı ilə kəndin adı dəyişdirilib Barsravan qoyulmuşdur.

Murxuz - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 31 km cənubda, Sofulu kəndinin yaxınlığında yerləşir. 1590-cı il tarixli “İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri”ndə Muxris⁷⁷⁵, 1728-ci il tarixli “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə Mahrus (143, s.150), Qafqazın 5 verstlik xəritəsində Murqus⁷⁷⁶, erməni mənbələrində Murxuz formalarında⁷⁷⁷ qeyd edilmişdir.

Kənddə 1886-cı ildə 138 nəfər, 1897-ci ildə 60 nəfər, 1908-ci ildə 170 nəfər, 1914-cü ildə 190 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁷⁷⁸. 1918-ci ildə azərbaycanlılar erməni soyqırımına

⁷⁷² Ə.İ. Zəkərjyan, Ստ.Տ. Մելիք-Բախչյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երեւան, 1, 1986, էջ: 630.

⁷⁷³ Ջ.Չորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երեւան, 1932, էջ: 76-77.

⁷⁷⁴ Ərəb və fars sözləri lüğəti, Bakı, 1966, s. 343.

⁷⁷⁵ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 183.

⁷⁷⁶ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 179.

⁷⁷⁷ Ջ.Չորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երեւան, 1932, էջ: 76.

⁷⁷⁸ Yenə orada, s.76-77, 146-147.

məruz qalaraq kənddən deportasiya edilmişdir. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra sağ qalanları öz evlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 101 nəfər, 1926-cı ildə 164 nəfər, 1931-ci ildə 177 nəfər⁷⁷⁹, 1987-ci ildə 826 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin sonlarında kəndin sakinləri Ermənistan dövləti tərəfindən tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. İndi ermənilər yaşayır kəndin adı türk dilində “təpə” mənasında işlənən mar sözünün⁷⁸⁰ (288, s.473) fonetik variantı olan mur sözü ilə guz (oğuz etnonimi ərəb mənbələrində adı) etnonimi⁷⁸¹ əsasında əmələ gəlib “dağlıq, təpəli yerdə oğuzların kəndi” mənasını ifadə edir.

Ermənistan Respublikası parlamentinin 08.08.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Tsquni qoyulmuşdur.

Pul kəndi - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd olmuşdur. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 22 km şimal-qərbdə yerləşirdi. Kəndin adı “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə⁷⁸², Qafqazın 5 verstlik xəritəsində⁷⁸³ əksini tapmışdır. “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə Sisyan nahiyəsinə tabe

⁷⁷⁹ Չ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը 1922-1931 թվականներին (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁷⁸⁰ Г.А. Гейбуллаев. К этногенезу азербайджанцев, т.1., Баку, 1991, с.473.

⁷⁸¹ Faruq Sümər. Oğuzlar, Bakı, 1992, s. 48; Əbdürrəşid Əl Bakuvi. Kitab tələx is-əsar və əcaib əl-Məlik əl-qəhhar («Abidələrin» xülasəsi və qüdrətli hökmdarın möcüzələri), Bakı, 1992, s. 138.

⁷⁸² İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 151.

⁷⁸³ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 207.

olan kənd olaraq⁷⁸⁴ qeyd edilmişdir. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində kəndin adı Pul kəndi formasında qeydə alınaraq kəndlə bağlı göstərilmişdir ki, kənddə xəzinə torpaqlarında vergi mükəlləfiyyətli 14 ailə, 41 kişi, 31 qadın yaşayır. Onların hamısı müsəlman tatarlarıdır (azərbaycanlılardır- İ.B.)⁷⁸⁵.

Kənddə 1831-ci ildə 75 nəfər, 1886-cı ildə 122 nəfər, 1897-ci ildə 153 nəfər, 1908-ci ildə 193 nəfər, 1914-cü ildə 282 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁷⁸⁶. 1917-ci ilin dekabrında azərbaycanlılar erməni soyqırımına məruz qalaraq kənddən deportasiya edilmiş, kənd dağıdılaraq xarabalığa çevrilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Kəndin adı fars dilində “körpü” mənasında işlənən pül (pul) sözü ilə⁷⁸⁷ “yaşayış məntəqəsi” mənasında işlənən kənd sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Püsək - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 18 km cənub-qərbdə, Sofulu kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. 1590-cı il tarixli “İrəvan əyalətinin müfəssəl tarixi”ndə Pisək⁷⁸⁸, 1728-ci il tarixli “İrəvan əyalətinin icmal

⁷⁸⁴ Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri: akad. Z.Bünyatov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1997, s. 253.

⁷⁸⁵ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 534

⁷⁸⁶ Չ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությանը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 78-79, 148-149.

⁷⁸⁷ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т.IV, ч. 2, СПб, 1911, с. 1372; Ərəb və fars sözləri lüğəti, Bakı, 1966, s. 503.

⁷⁸⁸ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 135.

dəftəri”ndə⁷⁸⁹, “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə⁷⁹⁰ Püsyak formasında qeyd edilmişdir. Z. Qorqodyanın əsərində kəndin qədim adı Püsyək kimi göstərilmişdir⁷⁹¹.

Kənddə 1886-cı ildə 332 nəfər, 1897-ci ildə 153 nəfər, 1908-ci ildə 260 nəfər, 1914 - cü ildə 310 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır ⁷⁹². 1918-ci ildə ermənilər azərbaycanlılar qırğınlarla kənddən deportasiya etmişlər. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra sağ qalanlar öz kəndlərinə dönmüşdür. Burada 1922-ci ildə 150 nəfər, 1926-cı ildə 149 nəfər, 1931-ci ildə 197 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁷⁹³. Kənd 1930-cu illərin sonunda ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Toponim qədim türk dilində “gül çələngi” mənasında işlənən püsək (əslı psak) sözündən (299, s.398) əmələ gəlmişdir.

Saybalı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 25 km cənubda yerləşir.

XIX-XX əsrlərdə yaşayış məntəqəsi kimi qeydə alınsa da, əhalisi haqqında məlumat verilmir. Ermənilər buraya 1924-1925-cı illərdə İran və Türkiyədən köçürülmüşdür⁷⁹⁴.

⁷⁸⁹ Yenə orada, s. 150.

⁷⁹⁰ Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri: akad. Z.Bünyatov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1997, s. 259.

⁷⁹¹ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 94.

⁷⁹² Yenə orada, s. 78-79, 148-149.

⁷⁹³ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 78-79, 148-149.

⁷⁹⁴ Yenə orada, s. 77, 146-147.

Kəndin adı qədim türk dilində “vulkan mənşəli daşlıq”, “düzənlik, düzəngah, səhra” mənasında işlənən say sözü ilə⁷⁹⁵ “sığınacaq, şəhər, qala” mənasında işlənən balıq (balık, baluq) sözü⁷⁹⁶ əsasında formalaşmışdır. Saybalı toponimin ikinci komponenti olan “balı” sözünün sonunda “q” samiti düşmüşdür. M. Kaşğari arqu tayfasının yaşadığı şəhərin adının da Balu olduğunu qeyd edir⁷⁹⁷ və fikrimizcə, M. Kaşğarinin adını çəkdiyi Balu toponimi “balıq” sözündən əmələ gəlmişdir. Saybalı toponimi relyef əsasında yaranan toponimdir.

Erm. SSR AS RH-nin 10.09.1946-cı il tarixli qərarı ilə adı dəyişdirilib Sarnakunk qoyulmuşdur.

Sisyan - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında yaşayış məntəqəsinin, indiki Ermənistanda Syunik vilayətinin tabeliyində şəhər adı. Azərbaycanın qədim ərazilərindən biridir. 1920-ci ildən sonra indiki Ermənistana verilmişdir. 1930-cu il sentyabrın 9-da rayon kimi təşkil edilmişdir. 1590-cı il tarixli “İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri”ndə qeyd edilmişdir⁷⁹⁸. 1727-ci ildə tərtib edilmiş “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndən görürük ki, Sisyan nahiyəsinə tabe olan kəndlərdən biri də Sisyan kəndi idi. Sisyan kəndinin sakinlərinin hamısı azərbaycanlılar olmuşdur və həmin mənbədə Sisyan kəndində yaşayanlar adbaad qeyd edilmişdir. Qeydə alınmış insanların içərisində

⁷⁹⁵ Древнетюркский словарь, Л., 1969, с. 481.

⁷⁹⁶ М.Каşғари. Divanü - lüğat - it türk, I c., Bakı, 2006, s. 380;

Древнетюркский словарь, Л., 1969, с. 81.

⁷⁹⁷ Древнетюркский словарь, Л., 1969, с. 81.

⁷⁹⁸ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 182.

bir nəfər belə qeyri-azərbaycanlı göstərilməyib ⁷⁹⁹ . Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində Sisyan minbaşılığına tabe olan kənlərdən birinin də Sisyan kəndi olduğu göstərilmiş və kənddə əkinçiliklə məşğul olan islam dininə mənsub 17 ailə yaşamışdır. Təbii ki “islam dininə mənsub” deyəndə azərbaycanlılar nəzərdə tutulmuşdur. Çünki həmin mənbədə Sisyan kəndində yaşamış əhali adları ilə göstərilmiş və bir nəfər belə qeyri-azərbaycanlı adına rast gəlinmir ⁸⁰⁰ .

Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində kəndin adı “Sisyan kəndi” formasında qeydə alınmış və göstərilmişdir ki, kənddə xəzinə torpaqlarında vergi mükəlləfiyyətli cəmi 82 ailə, 270 kişi və 169 qadın yaşamışdır. Onların hamısı müsəlman tatarları (azərbaycanlılar- İ.B.) olmuşdur ⁸⁰¹ .

Kənddə 1831-ci ildə 34 nəfər, 1873-cü ildə 439 nəfər, 1886-cı ildə 633 nəfər, 1897-ci ildə 795 nəfər, 1908-ci ildə 850 nəfər, 1914-cü ildə 1300 nəfər yalnız azərbaycanlılar yaşamışdır. 1918-ci ildə daşnakların indiki Ermənistanda hakimiyyəti yiyələnməsindən sonra Sisyan kəndində yaşayan azərbaycanlılar erməni soyqırımına məruz qalaraq kənddən deportasiya edilmişdir.

⁷⁹⁹ Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri: akad. Z.Bünyatov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1997, s. 228.

⁸⁰⁰ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.154-155.

⁸⁰¹ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s. 557-563.

Toponim qədim türk tayfalarından si və sak etnonimlərindən⁸⁰² əmələ gəlmişdir. Toponim sonundakı “an” cəmlilik anlayışı bildirən şəkilçidir. “Si sülaləsindən olan sakların ölkəsi” mənasını ifadə edir.

Sofulu - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 18 km cənub-qərbdə yerləşir.

Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində kəndin adı “Sofulu obası” formasında qeyd edilmiş, kənddə əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olan və köçəri həyat tərzi keçirən 55 ailə və kişi cinsindən 131 nəfər müsəlman (azərbaycanlı-İ.B.) yaşamışdır⁸⁰³. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində kəndin adı Sofulu kəndi formasında qeydə alınaraq kəndlə bağlı göstərilmişdir ki, kənddə xəzinə torpaqlarında vergi mükəlləfiyyətli 311 ailə 922 kişi, 539 qadın yaşamışdır. Onların hamısı müsəlman tatarları (azərbaycanlılar- İ.B.) olmuşdur⁸⁰⁴.

Kənddə 1831-ci ildə 131 nəfər, 1873-cü ildə 1461 nəfər⁸⁰⁵, 1886-cı ildə 330 nəfər, 1897-ci ildə 154 nəfər, 1926-cı ildə 149 nəfər, 1939-cu ildə 299 nəfər, 1959-cu ildə

⁸⁰² F. Kirzioğlu. Kars tarihi, I cilt, İstanbul, 1953, s. 91-93.

⁸⁰³ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s. 285-268.

⁸⁰⁴ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s. 582-601.

⁸⁰⁵ Yəne orada, s. 582-601.

591 nəfər, 1970-ci ildə 777 nəfər, 1905-ci ildə 970 nəfər⁸⁰⁶, 1986-cı ildə 1124 nəfər⁸⁰⁷ yalnız azərbaycanlı yaşamışdır.

1988-ci ilin noyabr ayında kəndin köklü sakinləri azərbaycanlılar qırğınlarla qovulmuşdur. İndi ermənilər yaşayır.

Toponim sofulu türk tayfasının adı⁸⁰⁸ əsasında əmələ gəlmişdir.

Kəndin adı təhrif edilərək Soflu formasına salınmışdır. Ermənistan Respublikası parlamentinin 04.07.2006-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Njdeh qoyulmuşdur.

Sultanlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd olmuşdur. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 32 km şimal-şərqdə, Bazarçay kəndinin 8 km-də yerləşirdi. Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində yaşayış məntəqəsi “Sultanlı obası” adında qeyd edilmişdir. Kənddə əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olan 48 ailə və kişi cinsindən 111 nəfər müsəlman (azərbaycanlı-İ.B) yaşamışdır⁸⁰⁹. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində Sultanlı

⁸⁰⁶ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան. Երևան, 2008, էջ: 146.

⁸⁰⁷ М.Угуд. Зəнгəзур топонимləri, Баки, 2013, с. 295.

⁸⁰⁸ Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края, т. IV, Тифлис, 1886, с. 11.

⁸⁰⁹ N.Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cüillər. Bakı, 2021, s.331-334.

yaşayış məntəqəsi kimi deyil, yalnız “Sultanlı icması” adında qeydə alınmışdır⁸¹⁰.

XIX əsrin əvəllərində ləğv edilmişdir. Toponim türk mənşəli sultanlı etnonimi⁸¹¹ əsasında əmələ gəlmişdir.

Şam - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 22 km məsafədə yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində Şamkəndi⁸¹², erməni mənbələrində Şamb formasında⁸¹³ qeyd edilmişdir.

Kənddə 1897-ci ildə 69 nəfər, 1908-ci ildə 495 nəfər, 1914-cü ildə 440 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁸¹⁴. 1918-ci ildə kəndin sakinləri erməni quldur dəstələri tərəfindən öz doğma yurdlarından didərgin salınmışlar. İndiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra kəndin sakinləri öz doğma evlərinə dönə bilmişlər. Kənddə 1922-ci ildə 40 nəfər, 1931-ci ildə 40 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁸¹⁵.

Kəndin əsl adı “Şam” olmuşdur. Erməni mənbələrində kəndin adının Şamb formasında qeyd edilməsinə baxdıqda deyə bilərik ki, toponimin sonundakı “b” samiti sonradan

⁸¹⁰ Nazir Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s. 709.

⁸¹¹ Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края, т. IV, Тифлис, 1886, с. 13.

⁸¹² Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 291.

⁸¹³ Ջ.Շորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76.

⁸¹⁴ Yənə orada, s. 76-77, 146-147.

⁸¹⁵ Yənə orada, s. 146-147.

artırılaq erməni dilində “qarğı, qamış” mənasını verən şamb formasına uyğunlaşdırılmışdır.

Yaşayış məntəqəsinin adı “ağac” mənasında işlənən şam sözündən əmələ gəlmişdir.

Şəlat - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 19 km məsafədə yerləşir. Kəndin adı 1727-ci ildə tərtib edilmiş “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə⁸¹⁶, 1728-ci ildə tərtib edilmiş “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə⁸¹⁷ Sisyan nahiyəsinə tabe olan yaşayış məntəqəsi kimi qeyd edilmişdir.

Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində kəndin adı “Şalat kəndi” formasında qeydə alınmışdır⁸¹⁸.

Kənddə 1886-cı ildə 3 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁸¹⁹.

Kəndin adı türk dilində şala ağacını bildirən şala (şal formasında da işlənmişdir) sözünə⁸²⁰ qədim türk dilində cəmlik bildirən -t şəkilçisinin⁸²¹ artırılması yolu ilə əmələ gəlmişdir. Azərbaycan dilində “qalın meşə” mənasında işlənən şellix sözü

⁸¹⁶ Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri: akad. Z.Bünyatov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1997, s. 228.

⁸¹⁷ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 150..

⁸¹⁸ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s. 677.

⁸¹⁹ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 146.

⁸²⁰ Древнетюркский словарь, Л., 1969, с. 520.

⁸²¹ Yenə orada, s. 663.

ilə⁸²² “şal”, “şala” eyniköklü sözlərdir. Kəndin adı dəyişdirilib Şaqat qoyulmuşdur.

Şəki - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 6 km şimal-qərbdə yerləşir. Kəndin adı 1727-ci ildə tərtib edilmiş “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə⁸²³, 1728-ci ildə tərtib edilmiş “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə⁸²⁴ qeyd edilmişdir. Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində kəndin adı “Şəki obası” formasında qeyd edilərək göstərilmişdir ki, kəndin sakinləri oturaq həyat tərzini keçirən müsəlmanlardır (azərbaycanlılardır-İ.B.). ?????? İldə xəzinəyə ailə başına gümüş pulla 2 rubl 40 qəpik pul, poruqik Səfərəli bəyə isə bəhrə, yəni məhsulun onda birini ödəyirlər. Siyahıda (Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirindəki siyahı nəzərdə tutulur-İ.B.) göstərilən kənd əhalisi poruqik Səfərəli bəyin torpaqlarında əkinçiliklə məşğul olurlar. Bu əhali 1826-cı ilə qədər Qarabağ əyalətinin sakinləri olublar, həmin il İrana qaçıblar və 1827-ci ildə Qarabağın keçmiş hakimi Mehdiqulu xan onları yenidən özü ilə gətirib. Əyalət rəisinin sərəncamı ilə dövlət kəndlilərinə aid ediliblər. Şəki obasında 20 ailə

⁸²² R. Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, «Elm», 1966, s. 133.

⁸²³ Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri: akad. Z.Bünyatov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1997, s. 228.

⁸²⁴ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 150.

yaşayır⁸²⁵. 1874-cü ildə Zəngəzur qəzasının Şəki kəndində xəzinə torpaqlarında əkinçiliklə məşğul olan 73 ailə, 243 kişi və 202 qadın dövlət kəndliləri olan müsəlman tatarları (azərbaycanlılar-İ.B.) yaşamışdır⁸²⁶.

Kənddə 1831-ci ildə 148 nəfər, 1873 - cü ildə 445 nəfər, 1886-cı ildə 657 nəfər, 1897-ci ildə 1191 nəfər, 1908-ci ildə 1605 nəfər, 1914-cü ildə 1584 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁸²⁷. 1918-ci ilin avqust ayında azərbaycanlılar ermənilərin soyqırımına məruz qalaraq kənddən deportasiya edilmişdir⁸²⁸. Xaricdən köçürülən ermənilər burada yerləşdirilmişdir. İndiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra sağ qalanlar öz kəndlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 282 nəfər, 1926-cı ildə 385 nəfər azərbaycanlı, 1931-ci ildə 557 nəfər azərbaycanlı erməni yaşamışdır⁸²⁹. 1988-ci ilin əvvəlində Şəki kəndində 1930 nəfər (190 ailə) azərbaycanlı yaşamışdır⁸³⁰. 1988-ci ilin noyabr ayında azərbaycanlılar tamamilə deportasiya olunmuşdur. İndi burada yalnız ermənilər yaşayır.

⁸²⁵ N.Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.158-159.

⁸²⁶ N.Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.682-687.

⁸²⁷ Q.Çnrknotyan. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁸²⁸ История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 205.

⁸²⁹ Q.Çnrknotyan. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁸³⁰ M.Urud.Zəngəzurun toponimləri, Bakı, 2013, s.310.

Toponim kimmerlərin tərkibində gələn sak⁸³¹ əsasında əmələ gəlmişdir. Şəki sak//saka etnoniminin fonetik variantıdır.

Q.Qeybullayev saka türk etnoniminin həm də şaka formasında olduğu göstərmişdir⁸³².

Şinatağ - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 35 km məsafədə yerləşir. Kəndin adı Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində⁸³³, Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində⁸³⁴ qeyd edilmişdir. Erməni mənbələrində kəndin adı Şnatağ, Şenatağ formalarında da əksini tapmışdır⁸³⁵. Kənddə 1926-cı ildə 1 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁸³⁶.

Toponim qədim türk dilində “tikinti, tikili, qəsəbə, kənd, oba, yurd” mənasında işlənən şen sözünün⁸³⁷ qədim forması

⁸³¹ F.Kirzioğlu. Kars tarihi, I cilt, İstanbul, 1953, s. 66-80.

⁸³² Q.Ə. Qeybullayev. Qarabağ (etnik və siyasi tarixinə dair), Bakı, 1990, s. 69-70.

⁸³³ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.163

⁸³⁴ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.696.

⁸³⁵ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76; Հայկական ՄՍՀ. Վարչա-տեղիտորիալ բաժանումը. Առ 1-ը հունվարի 1976 թ. Երևան, 1976, էջ: 113.

⁸³⁶ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-76.

⁸³⁷ N. Məmmədov. Azərbaycanın yer adları (oronimiya), Bakı, 1993, s. 63-69.

olan şin sözü ilə⁸³⁸ Azərbaycan dilində “yerin hündür, dik, yamaclı və zirvəli hissəsi” mənasında işlənən dağ sözünün⁸³⁹ qədim fonetik forması olan tağ sözü⁸⁴⁰ əsasında əmələ gəlmişdir.

“Kənd, oba, yurd, tikili, yaşayış məntəqəsi” mənasında işlənən şen sözü öz izini Azərbaycan dilində “abad yaşayış yeri, ümumiyyətlə məskun yer, məntəqə”, “qəsəbə” mənasında işlənən şenlik sözündə⁸⁴¹ və “adam az olan, əhalisi az olan” mənasında işlənən şenliksiz sözündə⁸⁴² saxlamışdır. Bu söz həm də şin, şın formasında toponimlərin tərkibində (Çavanşin, Buvırşın, Sarığşın, Şin, Şinçay) işlənərkəndir⁸⁴³.

Erm. SSR AS RH-nin 02. 02. 1940-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Lernaşen (Dağkəndi) qoyulmuşdur.

Şıxlar - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qaralısə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 36 km şimal-qərbdə yerləşir. 1727-ci ildə tərtib

⁸³⁸ Е.Н. Бушуева. Словарь русской транскрипции географических терминов и других слов, встречающихся в топонимии Азербайджанской ССР, М., 1971, с. 160; N. Məmmədov. Azərbaycanın yer adları (oronimiya), Bakı, 1993, s. 67.

⁸³⁹ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c., Bakı, 1980, s. 11.

⁸⁴⁰ Древнетюркский словарь, Л., 1969, с. 526.

⁸⁴¹ R. Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, 1966, s. 133; Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, IV c., Bakı, 1987, s. 506.

⁸⁴² Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, IV c., Bakı, 1987, s. 507.

⁸⁴³ Е.Н. Бушуева. Словарь русской транскрипции географических терминов и других слов, встречающихся в топонимии Азербайджанской ССР, М., 1971, с. 160; N. Məmmədov. Azərbaycanın yer adları (oronimiya), Bakı, 1993, s. 67.

edilmiş “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə⁸⁴⁴, 1728-ci ildə tərtib edilmiş “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə Şeyxlər⁸⁴⁵, Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində⁸⁴⁶, Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində⁸⁴⁷, Qafqazın 5 verstlik xəritəsində Şıxlar formasında⁸⁴⁸ qeyd edilmişdir. Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərin kameral təsvirində kəndin köklü sakinləri azərbaycanlılar “islam dininə mənsub olanlar”⁸⁴⁹, Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilin Kameral təsvirində “müsəlman tatarlar”⁸⁵⁰ adı ilə qeyd edilmişdir. 1874-cü ildə Şıxlar kəndində 37 azərbaycanlı ailəsi, (onların 153-ü kişi və 109-u qadın) yaşamışdır⁸⁵¹.

Kənddə 1831-ci ildə 44 nəfər, 1873 - cü ildə 312 nəfər, 1886-cı ildə 306 nəfər, 1897-ci ildə 544 nəfər, 1908-ci ildə 590 nəfər, 1914-cü ildə 585 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁸⁵². 1918-

⁸⁴⁴ Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri: akad. Z.Bünyatov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1997, s. 236.

⁸⁴⁵ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 150.

⁸⁴⁶ Nazir Əhmədli, Zəngəzur mahalının Kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.155.

⁸⁴⁷ N.Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s.678.

⁸⁴⁸ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 296.

⁸⁴⁹ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının Kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.155

⁸⁵⁰ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s.678.

⁸⁵¹ Yenə orada, s. 682.

⁸⁵² Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը 1831-1931 թվականներին (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

ci ildə azərbaycanlılar qırğınlarla kənddən deportasiya edilmişdir. İndiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra sağ qalan kənd sakinləri öz evlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 326 nəfər, 1926-cı ildə 391 nəfər, 1931-ci ildə 411 nəfər⁸⁵³, 1939-cu ildə 441 nəfər, 1959-cu ildə 587 nəfər, 1979-cu ildə 651 nəfər⁸⁵⁴ azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin sonlarında azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən deportasiya olunmuşdur. İndi burada yalnız ermənilər yaşayır.

C.Mahmudov və M.Mahmudov “Zəngəzur tarixində Şıxlar: dünən və bu gün” kitabında Şıxlar toponiminin İşraq sözü əsasında yarandığını əsaslandırmağa çalışmışlar: “Yaşlı kənd ağsaqqallarının fikrincə və bəzi insanların xülyaları ilə desək kəndin adının dindar şeyxlərlə bağlı olduğu düzgün deyil. Kəndin qəbiristanlığında müsəlman tarixi ilə 103-cü ildə dəfn olunmuş yeddi nəfər ərəb sərkərdəsi və döyüşçülərin (qəbir daşındakı əlamətlərə görə) indiyə kimi qalan qəbirlərinin içərisində birinin baş daşı üzərində “İşraq” sözü yazılmışdır. Ərəb sözü olan bu sözün mənası işıqlı, işıqlandırma, parlama, günəş doğan mənasını bildirir. Əvvəlcə kəndi “İşıqlar”, sonra “İşixlar”, sonradan “Şıxlar” adlandırmışlar”⁸⁵⁵. Daha sonra müəlliflər bir daha həmin kitabda kəndin adının mənası ilə bağlı mənbələr göstərilmədən müxtəlif fikirləri söyləmiş müəlliflərin fikirləri ilə razılaşırmı, onları həqiqətən uzaq

⁸⁵³ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁸⁵⁴ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան. Երևան, 2008, էջ: 84.

⁸⁵⁵ C.Mahmudov, M.Mahmudov. Zəngəzur tarixində şıxlar. Dünən və bu gün, I hissə, Bakı, 2018, s. 41.

olduqlarını qeyd etmişlər: “ Bir çox kitab və məqalə müəlliflərinin qeyri-müəyyən (həqiqətdən uzaq) fikirləri: Şıxlar kəndinin adı çox güman ki, burada yaşamış, yaxud bu kəndin bünövrəsini qoymuş Şeyx nəslindən olan adamlarla bağlıdır; oxumuş savadlı şeyxlər burada məskən saldıqlarına görə kəndə Şıxlar adı verilmişdir; keçmiş zamandan türk məskəni olmuş bu kənddə çoxlu pir vardır. Birinci variant budur ki, məhz bu müqəddəs yerlərin sahibləri şeyxlər olduqlarına görə kəndin adı da əvvəlcə Şeyx olub. Sonralar dildən-dilə keçərək Şıxlara çevrilib. İkinci variant isə Zəngəzur mahalında ən uca dağ başında yerləşən və Günəşin işığını ilk dəfə görən məhəllə Şıxlar kəndidir. Bəlkə də elə buna görə el arasında “İşıqlar” da adlandırırılar və s. Üçüncü variant Şıxlar kəndi adı Qərbi Azərbaycan və Şimali Azərbaycanda 16-dan çox yerdədir. Güman edilir ki, ərəb ölkələrindən bu əraziləri zəbt edəndə səpələnmiş Şıxlarlıları ilə bağlıdır”⁸⁵⁶. Göründüyü kimi Şıxlar kəndinin adının mənası barədə tam, aydın, elmi fikir söylənilmir.

Şıxlar toponiminin mənası ilə bağlı apardığımız araşdırmalar nəticəsində belə bir elmi qənaətə gəlirik ki, kəndin adı qazax türk tayfasından olan şeyxlər (şıxlar) etnonimindən⁸⁵⁷ əmələ gəlmişdir.

Erm. SSR AS RH-nin 02.03.1940- cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib. Qızıl Şəfəq, Ermənistan Respublikası parlamentinin 04.07.2006-cı il qərarı ilə yenidən dəyişdirilərək İşxanasar qoyulmuşdur.

⁸⁵⁶ С.Маммудов , М.Маммудов. Зəңгəзур тарихиндə шıхлар. Дүнөн və бу гүн, I hissə, Bakı, 2018, s. 48.

⁸⁵⁷ И. Шопен. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ея присоединения к Российской империи, СПб, 1852, с. 535.

Şükar - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 22-24 km şimal-qərbdə, Şağat kəndinin yaxınlığında yerləşir. 1728-ci ildə tərtib edilmiş “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə Şıkar⁸⁵⁸, Qafqazın 5 verstlik xəritəsində Şukyar⁸⁵⁹ fonetik formalarında qeyd edilmişdir. Erməni mənbələrində erməni dilinin qaydalarına uyğun olaraq Şukar formasında yazılır⁸⁶⁰. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində kəndin adı Şükar formasında əksini tapmışdır və həmin mənbədə kəndlə bağlı qeyd edilir ki, kəndin sakinləri əkinçiliklə məşğul olan 32 ailə (onların 105-i kişi və 81-i qadın) yaşamışdır ki, onlar müsəlman tatarlardır (azərbaycanlılardır-İ.B.). Kəndin sakinləri bəylərlə kəndlilər arasındakı münasibətləri tənzimləyən 1870-ci il Əsasnaməsi ilə mülkədar torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir⁸⁶¹.

Kənddə 1873 - cü ildə 186 nəfər, 1886-cı ildə 218 nəfər, 1897-ci ildə 238 nəfər, 1908-ci ildə 280 nəfər, 1914-cü ildə 514 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır⁸⁶². 1918-ci ilin iyun ayında kənddə yaşamış azərbaycanlılar ermənilərin soyqırımına məruz

⁸⁵⁸ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 151.

⁸⁵⁹ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 208.

⁸⁶⁰ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 94.

⁸⁶¹ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.693-695

⁸⁶² Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147..

qalaraq deportasiya olunmuş, kənd yaşayış məntəqəsi kimi ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayevin fikrincə, Şükar kəndin adı, ehtimal ki, türk dillərində şoku- “konuşvarı yüksəklik” və yar “çay sahili qaya”, “yarğan” sözlərindəndir⁸⁶³.

Kəndin adının 1728-ci ildə tərtib edilmiş “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə qeydə alınmış Şikar formasına əsaslanıb belə qənaətə gəlmək olar ki, toponim xalac türk tayfasından olan şikarlı etnonimi⁸⁶⁴ əsasında əmələ gəlmişdir.

Təzəkənd-Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd olmuşdur. Yaşayış məntəqəsi Şəki kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində kəndin adı həm Təzəkənd, həm də Quşçu formasında (№ 125. QUŞÇU (TƏZƏKƏND) kəndi) qeyd edilmişdir⁸⁶⁵.

Kənddə 1897-ci ildə 61 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁸⁶⁶. XX əsrin əvvəllərində, 1905-1906-cı illərdə azərbaycanlılar ermənilərin təcavüzünə məruz qalaraq tarixi torpaqlarından deportasiya olunmuşlar. İndi ermənilər yaşayır.

Kəndin adı “yeni” mənasında işlənən təzə və yaşayış məntəqəsi mənası bildirən kənd sözləri əsasında yaranmışdır.

⁸⁶³ B.Ə.Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 445.

⁸⁶⁴ Г.А. Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 54.

⁸⁶⁵ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s. 329.

⁸⁶⁶ Ջ.Շորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77

Erm.SSR AS RH-nin 03.07.1968-ci il tarixli fərmanı ilə kəndin adı dəyişdirilib Tasik qoyulmuşdur.

Tulus - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 7 km cənub-şərqdə yerləşir. Kəndin adı 1590-cı ildə tərtib edilmiş “İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri”ndə Tulus⁸⁶⁷, 1727-ci ildə tərtib edilmiş “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə⁸⁶⁸, Zəngəzur mahalının 1832-1830-cü illərə aid Kameral təsvirində⁸⁶⁹, Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində⁸⁷⁰ “Dulus kəndi” formasında qeyd edilmişdir. Kəndin adı təhrif edilərək erməni mənbələrində Tolors kimi verilir⁸⁷¹.

Kənddə ermənilərlə yanaşı 1831-ci ildə 24 nəfər, 1873-cü ildə 142 nəfər, 1886-cı ildə 176 nəfər, 1897-ci ildə 263 nəfər, 1914-cü ildə 390 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁸⁷². 1918-ci ildə azərbaycanlılar ermənilər tərəfindən qırğınlarla qovulmuşdur. Burada 1926-cı ildə ermənilərdən başqa 2 nəfər

⁸⁶⁷ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 183.

⁸⁶⁸ Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri: akad. Z.Bünyatov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1997, s. 236.

⁸⁶⁹ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cüillər. Bakı, 2021, s. 156.

⁸⁷⁰ N.Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 720.

⁸⁷¹ Հայկական ՄՍՀ. Վարչա-տերիտորիալ բաժանումը. Առ 1-ը հունվարի 1976 թ. Երևան, 1976, էջ: 80.

⁸⁷² Զ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 78-79, 148-149.

azərbaycanlı da yaşamışdır⁸⁷³. İndi burada yalnız ermənilər yaşayır.

Toponim qədim türk tayfalarından olan tolos⁸⁷⁴, teles⁸⁷⁵ etnonimi əsasında əmələ gəlmişdir.

Urud - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 8 km cənub-şərqdə, Bazarçay çayının sol sahilində yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsindən qeyd edilmişdir⁸⁷⁶. Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində kəndin adı Rut kimi yazılmışdır. Kənddə əkinçiliklə məşğul olan islam dininə (azərbaycanlılar-İ.B.) mənsubluların yaşadığı göstərilmişdir⁸⁷⁷. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində Urud kəndinin adı Rut kəndi formasında qeydə alınaraq kəndlə bağlı göstərilmişdir ki, kənddə xəzinə torpaqlarında 27 ailə, 125 kişi və 97 qadın yaşayır. Onların hamısı müsəlman tatarlarıdır (azərbaycanlılardır- İ.B.)⁸⁷⁸.

⁸⁷³ Yenə orada, s. 78-79.

⁸⁷⁴ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т III, ч.2, СПб, 1905, с.1261

⁸⁷⁵ L.N. Qumilyev. Qədim türklər (tərcümə edənlər: V.Quliyev, V.Nəbibəyev), Bakı, «Gənclik», 1993, s. 21.

⁸⁷⁶ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 252.

⁸⁷⁷ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.153.

⁸⁷⁸ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 538-540.

Erməni mənbələrində kəndin başqa adının “Orod” olduğu göstərilir⁸⁷⁹.

Kənddə 1831-ci ildə 111 nəfər, 1873-cü ildə 222 nəfər, 1886-cı ildə 211 nəfər, 1897-ci ildə 359 nəfər, 1908-ci ildə 435 nəfər, 1914 - cü ildə 408 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁸⁸⁰. 1918-ci ildə kəndin sakinləri qırğınlarla deportasiya olunmuşdur⁸⁸¹. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra sağ qalan urudlular öz evlərinə dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 173 nəfər, 1926-cı ildə 263 nəfər, 1931-ci ildə 340 nəfər⁸⁸², 1959-cu ildə 623 nəfər, 1970-ci ildə 609 nəfər, 1979-cu ildə 663 nəfər⁸⁸³, 1986-cı ildə 1000 nəfər⁸⁸⁴ azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabr ayında 125 ailədən ibarət azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən tarixi torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. İndi burada ermənilər yaşayır.

Ə.Rüstəmlinin fikrincə, Urud toponimi “yüksəlmək”, “ucalmaq” mənası ifadə edən ur sözündən və -ud formantından yaranmışdır⁸⁸⁵.

⁸⁷⁹ Q.Çorluoğlu. İrəvanın tarixi və etimologiyası (1831-1931), Eriş, 1932, b. 76.

⁸⁸⁰ Q.Çorluoğlu. İrəvanın tarixi və etimologiyası (1831-1931), Eriş, 1932, b. 76-77, 146-147.

⁸⁸¹ История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 205.

⁸⁸² Q.Çorluoğlu. İrəvanın tarixi və etimologiyası (1831-1931), Eriş, 1932, b. 76-77, 146-147.

⁸⁸³ Azərbaycanın tarixi və etimologiyası (1831-1931), Eriş, 2008, b. 163.

⁸⁸⁴ İ.Bayramov, N.Mustafa. Həqiqətin onomastikası, Bakı, 2021, s. 277.

⁸⁸⁵ Ə.Rüstəmli. Zəngəzurun toponimləri- tarixin izi ilə, Bakı, 2016, s. 227.

M.Urud toponiminin izahı ilə bağlı yazır ki, Urud kəndinin əvvəllər (təxminən 14-15-ci əsrlərdə) yalnız Urud qalasından ibarət olduğunu və qalanın həm yerləşdiyi yerin, həm də özünün terraslar formasında olduğunu nəzərə alıqda Urud sözünün “UR” mənşəli olması daha inandırıcı görünür.

Əgər miladdan əvvəlki Albaniya ərazisində kaspi, uti, qel, leq, mard, qarqar, sodi, udin tayfaları ilə yanaşı, UD tayfalarının da yaşadığını qeyd edən Ptolomeyə istinad etsək, onda “Urud” toponimi Udların evi, İdların damı, yaxud terrasda yaşayan Udlar mənasında izah oluna bilər⁸⁸⁶.

Toponim üzərində apardığımız etimoloji təhlil əsasında bu qənaətə gəlirik ki, kəndin adı türk dilində “dağ, təpə” mənasında işlənən ur sözünə⁸⁸⁷ (339, s.415) türk dillərində yer məzmunu əmələ gətirən - ud şəkilçisinin birləşməsindən əmələ gəlib “dağlı, təpəli, yerdə salınan kənd” mənasını verir.

Erm.SSR AS RH-nin 03.07.1968-ci il qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Vorotan qoyulmuşdur.

Uz - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 2 km məsafədə yerləşir.

⁸⁸⁶ M.Urud. Zəngəzur (Elmi-publisistik nəşr), Bakı, 2005, s. 368.

⁸⁸⁷ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 415,

1590-ci il tarixli “İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri”ndə⁸⁸⁸, 1727-ci ildə tərtib edilmiş “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə⁸⁸⁹, 1728-ci il tarixli “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə⁸⁹⁰, Qafqazın 5 verstlik xəritəsində⁸⁹¹, Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində⁸⁹² qeyd edilmişdir.

Kənddə ermənilərdən başqa, 1886-cı ildə 8 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁸⁹³. Sonradan azərbaycanlılar sıxışdırılaraq kənddən qovulmuşdur.

Toponim uz qədim türk tayfasının adı⁸⁹⁴ əsasında əmələ gəlmişdir.

Erm.SSR AS RH-nin 03.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Uyts qoyulmuşdur.

Yaqublu - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd olmuşdur. Kəndin adı mənbələrdə Yaqubi kimi qeyd edilir (“Грузия” qəzeti, 09.11.1918).

⁸⁸⁸ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 183.

⁸⁸⁹ Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri: akad. Z.Bünyatov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1997, s. 244.

⁸⁹⁰ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 150.

⁸⁹¹ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 251.

⁸⁹² N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s. 729.

⁸⁹³ Ջ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 146.

⁸⁹⁴ Faruq Sümər. Oğuzlar, Bakı, 1992, s. 78.

Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid kameral təsvirində Baba Yaqublu kəndinin adı qeyd edilmişdir (v.800-809). Burada 1870-ci il Əsasnaməsi ilə mülkədar torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Əhalisi əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarları (azərbaycanlılar-İ.B.) olmuşdur. Baba Yaqublu kəndində 1874-cü ildə 114 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁸⁹⁵. Fikrimizcə, Baba Yaqublu kəndinin adı sonradan keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu, indi Syunik vilayətində ərazisində yerləşən Yaqublu kəndi kimi sabitləşmişdir.

1918-ci ilin avqust ayında azərbaycanlılar qırğınlarla deportasiya edilərək, kənd xarabalığa çevrilmişdir. İndi xaraba kənddir. Yaşayış məntəqəsinin adı yaqublu tayfa adı ⁸⁹⁶ əsasında əmələ gəlmişdir.

Vağudi - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Sisyan şəhərindən 9 km cənub-şərqdə, Bazarçay çayının sol sahilində, Ağudi kəndindən 3 km məsafədə yerləşir. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir ⁸⁹⁷ . Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində Vağudi adlı 3 kənd olmuşdur: I Vağudi, II Vağudi, III Vağudi⁸⁹⁸ . Vağudi kəndi həmin 3 Vağudi adlı kəndlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü ilin Kameral təsvirində

⁸⁹⁵ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 147-148.

⁸⁹⁶ E. Əhmədova. Azərbaycan etnonimlərinin leksik-semantik və struktur-linqvistik təhlili, NDA, Bakı, 1995, s. 23.

⁸⁹⁷ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 47.

⁸⁹⁸ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76.

Vağudi kəndinin adı “Vağudi obası” adında qeyd edilmiş və kəndin sakinlərinin müsəlmanlar (azərbaycanlılar-İ.B.) olması barədə aydın formada göstərilmişdir: əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olurlar. İldə xəzinəyə ailəbaşına gümüş pulla 2 rubl, poruçik Səfərəli bəyə isə gümüş pulla 2 rubl və taxılın 1/5 hissəsini mal cəhət olaraq vergi ödəyirlər. Sakinlər Poruçik Səfərəli bəyə məxsus olan 240 əkin günü əkinəyararlı və 120 əkingünü dəmyə torpaqlarda əkinçiliklə məşğul olurlar. Bu torpaqlar keçmiş Qarabağ xanı Mehdiqulu xan tərəfindən h.1227-ci ildə poruçik Səfərəli bəyə verilib və Şuşa şəhər məhkəməsində 1823-cü ilin aprelində Hacı Ağalar bəyin adına rəsmi sənəd təsdiq edilib. Vağudi obasında 19 ailə və kişi cinsindən 44 nəfər müsəlman (azərbaycanlı-İ.B.) yaşayır.”⁸⁹⁹

Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində Vağudi kəndi barədə məlumat bir nömrə daxilində üç vərəqədə göstərilmişdir: 1. № 55. VAĞUDİ kəndi (v.938-948); 2. № 55.VAĞUDİ kəndi (v.952-969); 3. № 55. VAĞUDİ kəndi (v.973-978). v.938-948-də göstərilir ki, kənddə xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Onlar əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlardır (azərbaycanlılardır-İ.B.). v.952-969-da II hissədəki məlumatda göstərilir ki, kənddə yaşayanlar 1870-ci il Əsasnaməsi ilə mülkədar torpaqlarında vergi mükəlləfiyyətli kəndliləridir. Onlar əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlardır (azərbaycanlılardır-İ.B.). v.973-978-də III hissədəki məlumatda göstərilir ki, 1870-ci il Əsasnaməsi ilə mülkədar torpaq-

⁸⁹⁹ N. Əhmədli.ə Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.159-160

larında dövlət kəndliləridir. Onlar əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlardır (azərbaycanlılardır-İ.B.). Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilin Kameral təsvirində Vağudi kəndində yaşayan azərbaycanlıların sayı haqqında həm II hissədə, həm də III hissədə göstərilmişdir. II hissənin məlumatına görə kənddə 61 ailə, 217 kişi və 158 qadın, III hissənin məlumatına görə kənddə 14 ailə, 41 kişi və 28 qadın yaşamışdır ki, onların hamısı tatar (azərbaycanlı-İ.B.) olmuşdur⁹⁰⁰.

Kənddə 1831-ci ildə 44 nəfər, 1873 - cü ildə 653 nəfər, 1886-cı ildə 926 nəfər, 1897-ci ildə 1286 nəfər, 1908-ci ildə 1395 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁹⁰¹ (415, s.76-77, 146-147).1914-cü ildən başlayaraq azərbaycanlılar erməni təcavüzü nəticəsində deportasiya olunmuş və kəndə xaricdən köçürülən ermənilər yerləşdirilmişdir. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra azərbaycanlılar öz kəndlərinə dönə bilmişlər. Burada ermənilərlə yanaşı 1922-ci ildə 131 nəfər, 1926-cı ildə 226 nəfər, 1931-ci ildə 336 nəfər⁹⁰², 1987-ci ildə 700 nəfər⁹⁰³ azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin sonlarında kənddən azərbaycanlılar qırğınlarla Ermənistan dövləti tərəfindən qovulmuşlar. İndi yalnız ermənilər yaşayır.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev Vağudi kəndi ilə bağlı yazmışlar ki, kəndin digər adı Böyükdüz olmuşdur. Bu da

⁹⁰⁰ N.Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 16-17.

⁹⁰¹ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁹⁰² Yenə orada, s. 76-77, 146-147.

⁹⁰³ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 182-183.

Səlcuq oğuzlarının Bükdüz tayfasının adını əks etdirir. 1468-ci ilə aid mənbədə Vaqadi kimidir. Orta əsrlərdə Albaniyanın qədim Tatev monastrına mənsub olmuşdur. Ehtimal ki, İran dillərində bağa “od allahı” və deh “kənd” sözlərindən ibarət olmaqla “Odpərəstlər kəndi” mənasındadır⁹⁰⁴. Vağudi toponiminin İran dilləri əsasında izah edilməsi məntiqi baxımdan doğru deyil.

Aparığımız araşdırma əsasında belə qənaətə gəlmək olar ki, kəndin adı Ağudi toponiminin əvvəlinə “v” samitinin artırılması əsasında yaranmışdır. Voxçu (Oxçu toponimindən) toponimi, varsaq (arsaq etnonimindən) etnonimi həmin konstruksiya əsasında yaranmışdır. Ağudi toponimi ilə Vağudi toponimi eyni semantik xüsusiyyətə malikdir (Bax: Ağudi).

Erm. SSR AS RH-nin 08.08.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Vağadin qoyulmuşdur.

Zabazadur - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində kənd olmuşdur. Kənd Sisyan şəhərindən 12 km məsafədə, Əxlətyan kəndinin yaxınlığında yerləşmişdir. 1590-cı il tarixli “İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri”ndə qeyd edilmişdir⁹⁰⁵. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində göstərilir ki, kənddə xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Onlar əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlardır (azərbaycanlılardır-İ.B.).

⁹⁰⁴ B.Ə.Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 168.

⁹⁰⁵ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 150.

Kənddə 11 ailə, 30 kişi və 23 qadın yaşamışdır ki, onların hamısı tatar (azərbaycanlı-İ.B.) olmuşdur⁹⁰⁶.

Kənddə 1873 - cü ildə 53 nəfər, 1886-cı ildə 64 nəfər, 1897-ci ildə 103 nəfər, 1908-ci ildə 243 nəfər, 1914-cü ildə 120 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁹⁰⁷. 1918-ci ilin iyun ayında azərbaycanlılar ermənilərin soyqırımına məruz qalaraq kənddən deportasiya edilmişdir. Kənd xarabalığa çevrilərək ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev toponimi Zəvazədur formasında qeyd edərək izahı ilə bağlı yazmışlar: “1590-cı ildən məlumdur. 1728-ci ildə kənddə 3 azərbaycanlı ailə yaşayırdı. Saybastor adından təhrifdir. Türk dillərində say “quru çay yatağı”, bas “baş hissəsi”, “yuxarısı” və tor “yüksək dağ örüşü” sözlərindən ibarətdir”⁹⁰⁸.

⁹⁰⁶ N.Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s.291

⁹⁰⁷ Q.Ғорһоһујауа. Ёуорһорһајһін Հայաստանի բնակչությունըվերջին һարјуорһујակուու (1831-1931), Երեւան, 1932, էջ: 76-77, 146-147.

⁹⁰⁸ B.Ə.Budaqov , Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 261.

Qarakilsə rayonu

Qarakilsə rayonunda xarabalığa çevrilmiş kəndlər

- 1.Ağğa (Ağay)
- 2.Alısar (Alşar)
- 3.Arıqlı (Ərikli)
- 4.Armudlu
- 5.Bazarkənd
- 6.Baharlı
- 7.Bacalı
- 8.Başkənd
- 9.Boznəli
10. Bozkən
11. Hortigeg
12. Dərəkənd
13. İrmis
14. Əkəri
- 15.Ərəmiş
- 16.Ərikli
- 17.Gədədağ
- 18.Qalacıq (II Qarakilsə)
- 19.Qızılçıq
- 20.Qıvraq
- 21.Qoşabulaq
- 22Pulkənd
- 23Püsək
- 24.Şotulu
- 25.Sandıxlı
- 26.Təzəkənd
- 27.Yaqublu
- 28.Zabazadur

Cədvəl 11

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı və ya vəziyyəti	1831	1873	1886	1897	1908	1914	1919	1922
1	Ağağa (Ağay)	xaraba	-	-	-	19	-	-	-	-
2	Ağudi	Aqudi	60	450	903	1162	134	107	-	298
3	Alışar (Alşar)	xaraba	-	-	138	48	160	214	-	105
4	Arıqlı (Ərikli)	xaraba	-	60	106	88	126	214	-	-
5	Axlatyan	Axlatyan	-	-	-	-	-	-	-	-
6	Bazarçay	Qorayk	-	-	469	631	635	-	-	-
7	Baharlı	xaraba	9	41	55	124	171	49	-	-
8	Berdi qalacıq	Xaraba	-	112	-	-	-	-	-	-
9	Bələk	Balak	-	-	10	-	-	-	-	-
10	Bozlu	Xaraba	90	140	-	-	-	-	-	-
11	Comardlı	Tanahat	-	208	244	333	410	405	-	87
12	Hortigeğ	xaraba	-	-	495	286	210	770	-	239
13	Dərəbas	Darbas	164	515	553	730	440	828	-	
14	Dərəkənd	xaraba	164	515	553	200	120	155	-	101
15	Dəstəgird	Dastgerd	11	-	-	-	555	400	-	358
16	İremis	xaraba	14	108	150	225	327	616	-	
17	Ərəfsə	Aravur	19	168	148	123	168	300	-	151
18	Ərikli	xaraba	-	60	106	88	126	214	-	-
19	Qalacıq	Spandarya	-	152	-	-	-	-	-	-
20	Qarakilsə	Sisyan	63	197	297	481	480	866	-	
21	Qızılçıq	İşxanasar	-	165	287	407	450	441	-	189
22	Qıvrıq	xaraba	-	-	69	80	148	220	-	77
23	Lor	Lor	-	-	-	8	-	-	-	-
24	Məliklər	Spandarya	22	112	209	230	318	249	-	-
25	Murxuz	Tsquni	-	-	138	60	170	190	-	101
26	Məzrə	Barsraşen	-	-	-	-	-	-	-	-

27	Pulkəndi	xaraba	75	72	122	153	193	282	-	-
28	Püsək	xaraba	-	-	332	154	260	310	-	150
29	Sofulu	Soflu	131	146	330	154	-	-	-	-

Cədvəl 12

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı və ya vəziyyəti	1831	1873	1886	1897	1908	1914	1922
30	Sisiyan	Sisyan	34	439	633	795	850	1300	-
31	Təzəkənd	xaraba	-	-	-	61	-	-	-
32	Tulus	Tolors	24	142	176	263	350	392	-
33	Şam	Şamb	-	-	-	69	495	440	40
34	Şələt	Şaqat	-	-	3	-	-	-	-
35	Şəki	Şaki	148	445	657	1191	1605	1584	282
36	Şükər	Şukar	-	186	218	238	281	514	-
37	Şinadağ	Lernaşen	-	-	-	-	-	-	-
38	Şıxlar(Qızıl Şəfəq)	İşxanasar	44	312	306	544	590	585	326
39	Urud	Urud	11	222	211	359	435	408	-
40	Uz	Uyts	-	-	8	-	-	-	-
41	Vağudi	Vağadin	44	653	926	1286	1395	870	131
42	Zabazadur	xaraba	-	53	64	103	143	120	-
43	Lçen	Lçen	-	-	-	-	-	-	-
44	Yaqublu	Xaraba	-	114	-	-	-	-	-

Cədvəl 13

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsininindiki adı və ya vəziyyəti	1926	1931	1939	1959	1970	1979	1988
1	Ağağa (Ağay)	xaraba	-	-	-	-	-	-	-
2	Ağudi	Aqudi	319	496	-	828	1222	2102	-
3	Alışar (Alşar)	xaraba	104	135	108	-	-	-	-
4	Arıqlı (Ərikli)	xaraba	-	-	-	-	-	-	-
5	Axlatyan	Axlatyan	6	-	-	-	-	-	-
6	Bazarçay	Qorayk	3	1	-	-	-	-	-
7	Baharlı	xaraba	-	-	-	-	-	-	-
8	Berdi qalacıq	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
9	Bələk	Balak	2	-	-	-	-	-	-
10	Bozlu	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-
11	Comardlı	Tanahat	87	149	209	268	284	229	-
12	Hortigeğ	xaraba	-	-	-	-	-	-	-
13	Dərəbas	Darbas	-	1	-	-	-	-	-
14	Dərəkənd	xaraba	91	100	-	-	-	-	-
15	Dəstəgird	Dastgerd	338	434	-	-	-	616	-
16	İermis	xaraba	-	-	-	-	-	-	-
17	Ərəfsə	Aravur	60	225	-	478	551	476	-
18	Ərikli	xaraba	-	0	0	0	0	0	-
19	Qalacıq	Spandaryan	-	-	-	-	-	-	-
20	Qarakilsə (I)	Sisyan	7	6	-	-	-	-	-
21	Qızılcıq	İşxanasar	122	292	441	587	-	651	-
22	Qıvraq	xaraba	122	111	0	0	-	0	-
23	Lor	Lor	-	-	-	-	-	-	-
24	Məliklər	Spandaryan	3	-	-	-	-	-	-
25	Murxuz	Tsquni	164	177	-	-	-	-	-
26	Məzrə	Barsaşen	2	-	-	-	-	-	-

27	Pulkənd	xaraba	-	-	-	-	-	-	-
28	Püsək	xaraba	149	197	-	-	-	-	-
29	Sofulu	Soflu	149	-	299	591	777	736	-
30	Sisiyan	Sisyan	201	234	-	-	-	-	-
31	Təzəkənd	xaraba	-	-	-	-	-	-	-
32	Tulus	Tolors	6	-	-	-	-	-	-
33	Şam	Şamb	86	40	-	-	-	-	-
34	Şələt	Şaqat	-	-	-	-	-	-	-
35	Şəki	Şaki	385	557	-	-	-	-	-
36	Şükar	Şukar	-	-	-	-	-	-	-
37	Şinadağ	Lernaşen	1	-	-	-	-	-	-
38	Şıxlar(Qızıl	İşxanasar	391	411	441	587	-	651	-
39	Urud	Urud	263	340	623	609	-	663	-
40	Uz		-	-	-	-	-	-	-
41	Vağudi	Vağadin	226	316	-	-	-	-	-
42	Zabazadur	xaraba	-	-	-	-	-	-	-
43	Lçen	Lçen	1	-	-	-	-	-	-
44	Yaqublu	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-

2.1.4.Meğri rayonu

Abgəz - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayəti ərazisində kənd. Yaşayış məntəqəsi Syunik vilayətindəki Aldərə kəndindən 14 km şimalda yerləşirdi. XX əsrin 30-cu illərdə əhalisi rayon mərkəzinə və rayonun Hamravar kəndinə köçürülərək kənd ləğv edilmişdir. İndi ölü kənddir⁹⁰⁹ (427, s. 5, 10).

⁹⁰⁹ Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ.Տ. Մելիք-Բախշյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երևան, 1, 1986, էջ: 5, 10.

Toponim fars dilində “su” mənasında işlənən ab sözü ilə Azərbaycan dilində “aşırım”, “dağ qılıcında nazik yer”, “gəzdək, dağ çökəyi, dağın təpəsindəki çökək” mənasında işlənən gəz sözünün⁹¹⁰ birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Acılı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Syunik vilayətindəki Tey kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Kənd yaşayış məntəqəsi kimi XVIII əsrin axırı, XIX əsrin əvvəllərində ləğv edilmişdir. İndi ölü kənddir⁹¹¹. Toponim acırlı türk etnoniminin adı⁹¹² əsasında əmələ gəlmişdir.

Aldərə - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Kənd Meğri şəhərindən 12 km cənub-şərqdə, Araz çayının sahilində yerləşir. Aldərə Zəngəzurdə qədim yaşayış məntəqələrindən biri olmuşdur. Kəndin ərazisində XIV-XVI əsrlərə aid albanlarla bağlı tarixi abidələrin (alban kilsəsi, qala və s.) qalıqları indi də durur.

Kəndin adı Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində⁹¹³, Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində⁹¹⁴ Aldərə və Əlidərə, Qafqazın 5 verstlik

⁹¹⁰ Э.М. Мурзаев . Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 167.

⁹¹¹ Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ.Տ. Մելիք-Բախշյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երևան, 1, 1986, էջ: 316.

⁹¹² Faruq Sümər. Oğuzlar, Bakı, 1992, s. 184.

⁹¹³ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının Kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.168

⁹¹⁴ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.96

xəritəsində Əlidərə formasında ⁹¹⁵ qeyd edilmişdir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, kəndin adının bəzi mənbələrdə Əlidərə formasında göstərilməsi toponimin şəxs adı ilə əlaqələndirilməsinə xidmət edir. Kəndin ərazisində XIV-XVI əsrlərə aid alban kilsəsinin xarabalığı qalmaqdadır

Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində göstərilir ki, xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Kənddə əkinçiliklə məşğul olan 215 ailə (479 kişi, 432 qadın) müsəlman tatarları (azərbaycanlılar – İ.B.) yaşamışdır⁹¹⁶.

Kənddə 1831-ci ildə 131 nəfər, 1873 - cü ildə 911 nəfər, 1886-cı ildə 1077 nəfər, 1897-ci ildə 1094 nəfər, 1904 - cü ildə 1505 nəfər, 1914 - cü ildə 1987 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır⁹¹⁷. 1918-ci ildə erməni təcavüzünə məruz qalaraq kənd sakinləri deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda Sovet hökuməti qurulandan sonra kənd sakinlərindən sağ qalanlar 1922-1924-cü illərdə tarixi-etnik torpaqlarına qayıda bilmişdir. Burada 1926-cı ildə 414 nəfər, 1931-ci ildə 490 nəfər⁹¹⁸, 1959 - cu ildə 601 nəfər, 1970-ci ildə 831 nəfər, 1979-cu ildə 784 nəfər⁹¹⁹ yalnız azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabrın 24-28-də kəndin sakinləri - azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən tarixi-etnik

⁹¹⁵ Д.Д.Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 12.

⁹¹⁶ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 96-108.

⁹¹⁷ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 66-67, 142-143..

⁹¹⁸ Yenə orada, s. 67, 143.

⁹¹⁹ Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ.Տ. Մելիք-Բախչյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երևան, 1, 1986, էջ: 72.

torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. İndi burada ermənilər yaşayır.

B.Budaqov və Q.Qeybullayevin fikrincə, Aldərə kəndinin adı Əli (Alı) şəxs adından və dərə özündən ibarətdir⁹²⁰.

Kəndin tarixi və relyefi ilə bağlı apardığımız araşdırmalara əsasən bu qənaətə gəlirik ki, kəndin ilkin və əsl adı Aldərə olmuşdur. Aldərə kəndinin adı qədim Azərbaycan dilində “qırmızı” mənasını bildirən al sözü ilə (üzün allanması ifadəsində indi də özünü göstərir) “dərin çuxur” mənasında ifadə edən dərə sözünün birləşməsindən formalaşmışdır və “qırmızı dərə” mənasını ifadə edir. Kəndin salındığı ərazinin torpağı qırmızı suxurlardan ibarət olduğu üçün kənd Aldərə adlandırılmışdır.

Ermənistan respublikası parlamentinin 04.07.2006-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Alvank qoyulmuşdur.

Bənövşəbuşt - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Meğri şəhərindən 15-16 km şimalda yerləşirdi. Kənddə 1914-cü ildə 28 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁹²¹. 1918-ci ildə kənd erməni təcavüzünə məruz qalaraq sakinləri tarixi-etnik torpaqlarında deportasiya olunmuş və xarabalığa çevrilmişdir. İndi xaraba kənddir.

B.Budaqov və Q. Qeybullayevin fikrincə, kəndin adı Bənövşə şəxs adından və farsca “təpə” mənasını bildirən pušta

⁹²⁰ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 119.

⁹²¹ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 142-143.

sözündən əmələ gəlmişdir ⁹²² . Aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, kəndin adının əmələ gəlməsində Bənövşə şəxs adı ilə əlaqəsi yoxdur.

Bizim fikrimizcə, kəndin adı bənövşə bitki adı ilə fars dilində “kiçik təpə” mənasında işlənən puştə sözündən⁹²³ (104, s.507) əmələ gəlib, “bənövşəli təpə yanında salınmış kənd” mənasını bildirir.

Buğakar - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Meğri şəhərindən 12 km şimal-qərbdə, Meğri çayının sahilində yerləşir.

Kənddə 1897-ci ildə 139 nəfər, 1904-cü ildə 194 nəfər, 1914-cü ildə 96 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır⁹²⁴. Kənd 1918-ci ildə erməni təcavüzünə məruz qalmış və sakinləri - azərbaycanlılar qırğınlarla deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kənd sakinlərindən sağ qalanlar tarixi-etnik torpaqlarına qayıdabilmişdir. Burada 1922-ci ildə 44 nəfər, 1926-cı ildə 30 nəfər, 1931-ci ildə 41 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır ⁹²⁵ . 1940-cı illərdə rayondakı Lök (Vartanidzor) kənd sovetinin tərkibinə daxil edilmişdir.

⁹²² B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 156.

⁹²³ Ərəb və fars sözləri lüğəti, Bakı., 1966, s. 507.

⁹²⁴ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը և բնակավայրերը (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 66-67, 142-143.

⁹²⁵ Yənə orada, s. 67, 143.

B.Budaqov və Q.Qeybullayevin fikrincə, kəndin adı Azərbaycan dilində buğa və qar “alınmaz (sıldırım) qaya” sözlərindən əmələ gəlmişdir⁹²⁶.

Toponim ilə bağlı apardığımız araşdırma nəticəsində belə qənaətə gəlirik ki, kəndin adı türk dilində “dağ keçidi”, “dar, ensiz, vadi, yargan”, “dağ ətəyində, çay sahilində düzənlik yer” mənasında işlənən buk sözü ilə⁹²⁷ türk dilində “sıldırım qaya” mənasında işlənən kar sözünün⁹²⁸ birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Düz - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində qışlaq. 1926-cı ildə 2 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁹²⁹. Kollektivləşmə ilə bağlı XX əsrin 30 - cu illərində ləğv edilmişdir.

Toponim Azərbaycan dilində “enişi, yoxuşu, çuxuru olmayan yer”, “düzən, çöl, düzəngah, düzənlik” mənasında işlənən düz sözü⁹³⁰ əsasında əmələ gəlmişdir.

Ernəzor - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Meğri şəhərindən 16-18

⁹²⁶ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 166.

⁹²⁷ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 99-100.

⁹²⁸ Е.Койчубаев. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана, АлмаАта, 1974, с. 107.

⁹²⁹ Ջ.Մորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 66-67.

⁹³⁰ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c., Bakı, 1980, s. 168.

km şimal-şərqdə, Nüvədi kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Kəndin digər adı “Eynazor” olmuşdur⁹³¹ .

Kənddə 1873-cü ildə 153 nəfər, 1886-cı ildə 204 nəfər, 1897-ci ildə 163 nəfər, 1904-cü ildə 238 nəfər, 1914-cü ildə 562 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır⁹³². 1918-ci ildə kənd erməni təcavüzünə məruz qalaraq sakinləri ata-baba torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra onlar tarixi-etnik torpaqlarına qayıda bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 207 nəfər, 1926-cı ildə 219 nəfər, 1931-ci ildə 219 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır⁹³³. 1980-cı illərdə sakinləri kənddən çıxarılmış və kənd ləğv edilmişdir. İndi ölü kənddir.

Kəndin adı türk dilində “arx” mənasında işlənən arna (ernə > İ.B) sözü ilə ⁹³⁴ türk dilində “yarğan, sıldırım”, “sıldırım dərə” mənasında işlənən çar sözünün ⁹³⁵ fonetik forması olan erməni dilində dərə mənasında mənasında işlənən zor sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Əkərək - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Araz çayının sol tərəfində yerləşir. Kəndin adı Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral

⁹³¹ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 66.

⁹³² Yenə orada, s. 66-67, 142-143.

⁹³³ Yenə orada, s. 66-67, 142-143.

⁹³⁴ Э.В. Севортян. Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на гласные), М., 1974, с. 188; Э.М. Мурзаев . Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 55.

⁹³⁵ Э.М. Мурзаев . Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 178-179.

təsvirində qeyd edilmişdir və həmin mənbədə göstərilir ki, Əkərək kəndi keçmiş Həkəri kəndidir⁹³⁶. Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində “Həkərək”⁹³⁷ formasında əksini tapmışdır. Burada ermənilərlə yanaşı 1897-ci ildə 6 nəfər, 1931-ci ildə 11 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır⁹³⁸. Kənddə yaşayan azərbaycanlılar 1948-ci ildə SSRİ Nazirlər Sovetinin SSRİ Nazirlər Soveti 23 dekabr 1947-ci il tarixli “Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi haqqında” xüsusi qərarı ilə (Qərar № 4083) köçürülmüşdür. İndi ermənilər yaşayır.

Kəndin adı əkər (akar) türk tayfa adı⁹³⁹ əsasında əmələ gəlmişdir. Kəndin adı erməni dilinə uyğunlaşdırılaraq Aqaraq formasında rəsmiləşdirilmişdir.

Əmrəkər- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Meğri şəhərindən 9-10 km şimal-qərbdə yerləşirdi. B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti” əsərində kəndin adı Əmirəqar formasında qeyd edilmişdir⁹⁴⁰.

⁹³⁶ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.93

⁹³⁷ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının Kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.175

⁹³⁸ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությանը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 66-67, 142-143.

⁹³⁹ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т.1, ч. 1, СПб, 1893, с. 97.

⁹⁴⁰ В.Ə. Будақов, Қ.Ə. Қейбуллаев. Ермәнистанда Azərbaycan мәншәли топонимләрин изаһли лүгәти, Баки, 1998, с. 253.

Kənddə 1926-cı ildə 42 nəfər, 1931-ci ildə 67 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır⁹⁴¹. 1940-cı illərdə kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Toponim Əmir şəxs adı ilə türk dilində “sıldırım”, “qaya”, “sıldırımlı qaya” mənasında işlənən kayır //kair⁹⁴², kar⁹⁴³ sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Güneyvaz - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. XX əsrin əvvəllərində xarabalığa çevrilmişdir. Toponim Azərbaycan dilində “cənub, gün düşən yer” mənasında işlənən güney sözü ilə türk dilində “dağ çökəyi”, “düzən yerdə tirə, tərəcik, hündür yer”, “çuxur, çökək” mənasında işlənən bazı//baz sözünün⁹⁴⁴ dialekt variantı olan “vaz” sözündən əmələ gəlmişdir. Toponimin ikinci komponenti olan “vaz” buryat və monqol dillərində bayz, bays, bayts fonetik formalarında “dik qaya”, “sıldırım dağ”, “ətəyində dar dərədə çay axan sıldırım qayalıq” mənalarını ifadə edir⁹⁴⁵.

Lehvaz - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində

⁹⁴¹ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 66-67, 142-143.

⁹⁴² Э.М. Мурзаев . Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 241.

⁹⁴³ Е.Койчубаев. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана, АлмаАта, 1974, с. 107.

⁹⁴⁴ R.Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqələr), Bakı, 1966, s. 120; Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 64; Q.Qeybullayev. Bəzz toponiminin mənşəyi. - Tarix və onun problemləri, № 2, 1992, s.136.

⁹⁴⁵ Q.Qeybullayev. Bəzz toponiminin mənşəyi. - Tarix və onun problemləri, № 2, 1992, s.136.

kənd. Yaşayış məntəqəsi Meğri şəhərindən 6 km şimal-qərbdə, Meğri çayının sol sahilində yerləşir.

Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində Lehvaz kəndi ilə bağlı göstərilir ki, əhalisi islam dininə mənsubdurlar. Əkinçiliklə məşğul olurlar. 8 ailə olmaqla 15 nəfər islam dininə mənsub olanlar (azərbaycanlı-İ.B.) yaşayır⁹⁴⁶. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində qeyd edilir ki, Lehvaz kəndində xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Onlar əkinçiliklə məşğul olurlar. Əhalisi müsəlman tatarlardır (azərbaycanlılar-İ.B.). Həmin dövrdə kənddə yalnız 51 tatar (azərbaycanlı-İ.B.) ailəsi, 116 kişi və 58 qadın yaşamışdır⁹⁴⁷. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁹⁴⁸.

Meğri rayonunda Lehvaz adlı iki kənd olmuşdur: Birinci Lehvaz, İkinci Lehvaz⁹⁴⁹. Sonralar bu kəndlər birləşdirilərək Levaz kəndi yaradılmışdır.

Kənddə 1831-ci ildə 15 nəfər, 1873-cü ildə 172 nəfər, 1886-cı ildə 375 nəfər, 1897-ci ildə 346 nəfər, 1904 - cü ildə 525 nəfər, 1914 - cü ildə 836 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır⁹⁵⁰. 1918-ci ildən kənd erməni təcavüzünə məruz qalmış, sakinləri qırğınlarla deportasiya olunmuşdur⁹⁵¹. İndiki

⁹⁴⁶ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının Kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.174.

⁹⁴⁷ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.418-421

⁹⁴⁸ Д.Д.Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 158.

⁹⁴⁹ Ձ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68.

⁹⁵⁰ Yenə orada, s. 68-69, 142-143.

⁹⁵¹ История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 206.

Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kəndi tərkdən tarixi-etnik torpaqlarına dönə bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 189 nəfər, 1926-cı ildə 145 nəfər, 1931-ci ildə 171 nəfər⁹⁵², 1939-cu ildə 414 nəfər, 1959-cu ildə 724 nəfər, 1970-ci ` 898 nəfər, 1979-cu ildə 1055 nəfər⁹⁵³, 1987-ci ildə 1002 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabr ayında kənddə yaşamış azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. Kənddə indi ermənilər yaşayır.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti”ində kəndin adının mənşəyi ilə bağlı yazmışlar: “Toponim “lök” (bir hörgüclü dəvə burada dağın kənardan lökün hörgücü formasında olmasını ifadə edir) və qədim türk dillərində bays (vayz) “sıldırım” sözlərindən ibarətdir. Deməli, toponim lök dəvə belinə oxşadığına görə “hörgüc formalı sıldırım” mənasındadır”⁹⁵⁴.

Bizim fikrimizcə, Strabonun ”Coğrafiya” əsərində göstərilən skif tayfalarından olan leh etnonimi ilə⁹⁵⁵ türk dilində “sıldırım qaya, şiş qaya ətəyində dar dərədə axan çay yanında dağ” mənasında işlənən bayz//bays (vaz -İ.B.)

⁹⁵² Q.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68-69, 142-143.

⁹⁵³ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան., 2008, էջ. 86.

⁹⁵⁴ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 329.

⁹⁵⁵ Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar

(tərtibçilər:S.S.Əliyarov,F.R.Mahmudov və b.), Bakı, 1989, s. 18.

sözündən ⁹⁵⁶ əmələ gəlmişdir. Bu söz Azərbaycan toponomiyasında “düzən yerdə tirə, tərəcik, hündür yer” mənasında işlənən bəzi formasında da işlənir⁹⁵⁷.

Maralzəmi - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Meğri şəhərindən 12 km şimal-qərbdə, Meğri çayının sol sahilində yerləşir.

Kənddə 1831-ci ildə 18 nəfər, 1873-cü ildə 123 nəfər, 1886-cı ildə 174 nəfər, 1897-ci ildə 193 nəfər, 1904-cü ildə 951 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır⁹⁵⁸. 1918-ci ildə kənd erməni təcavüzünə məruz qalaraq sakinləri qırğınlarla deportasiya olunmuşdur və kəndə ermənilər yerləşdirilmişdir. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kənddən qovulmuş azərbaycanlılar tarixi-etnik torpaqlarına qayıda bilməmişdir. Burada 1922-ci ildə 28 nəfər, 1926-cı ildə 72 nəfər, 1931-ci ildə 98 nəfər⁹⁵⁹, 1939-cu ildə 134 nəfər, 1959-cu ildə 161 nəfər, 1970-ci ildə 179 nəfər, 1979-cu ildə 178 nəfər⁹⁶⁰, 1987-ci ildə 800 nəfər⁹⁶¹ yalnız azərbaycanlı yaşamışdır. 1988-ci ilin noyabr ayında kənd sakinləri - azərbaycanlılar Ermənistan dövləti tərəfindən tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. Burada indi ermənilər

⁹⁵⁶ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 65.

⁹⁵⁷ R.Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, 1966, s. 120.

⁹⁵⁸ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68-69, 142-143.

⁹⁵⁹ Yenə orada, s. 68-69, 142-143.

⁹⁶⁰ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան, 2008, էջ. 83.

⁹⁶¹ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 174.

yaşayır. Toponim maral heyvan adı ilə fars dilində “əkin yeri, tarla” mənasında işlənən zəmi sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Ermənistan Respublikası parlamentinin 04.07. 2006-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilib Txkut qoyulmuşdur.

Meğri - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında kənd. İndiki Ermənistanın Syunik vilayətində şəhər. Tarixi mənbələrdə Mığrı⁹⁶², Mehri formalarında əksini tapır. Eyni zamanda yerli əhali - Meğri rayonunda yaşamış bütün azərbaycanlılar rayonun adını Mığrı formasında işlədirdilər. İnzibati rayon kimi 9 sentyabr 1930 - cu ildə təşkil edilmişdir. Keçmiş Meğri rayonunun ərazisi qədim Azərbaycan torpağıdır. VII əsrdən XI əsrə qədər ərəblərin işğalı altında olmuş, XI-XIII əsrlərdə səlcuq türklərinin tabeliyində olmuşdur. XV-XVI əsrlərdə Səfəvilər dövlətinin tərkibinə daxil olmuşdur. 1730-cu ildə ərazi türklər tərəfindən idarə olunmuşdur. 1735-ci ildə rayonun ərazisi Nadir şahın hakimiyyəti altına keçmişdir. 1822-ci ildə yaradılan Azərbaycanın Qarabağ vilayətinin tərkibinə daxil olmuşdur. 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsinə əsasən Azərbaycanın tərkibində Rusiyanın təbəçiliyinə keçmişdir. 1868-ci ildə yaradılan Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasının tərkibinə daxil olmuşdur. İndiki Ermənistanda 1920-ci il noyabrın 29-da sovet hökuməti qurulandan sonra Ermənistan adlanan respublikanın tərkibinə daxil edilmişdir. 9 sentyabr 1930-cu ildə yaradılmış Meğri

⁹⁶² Mir Mehdi Xəzani. Kitabı-tarixi - Qarabağ, “Qarabağnamələr”, II kitab, Bakı, 1991, s. 187.

rayonunun mərkəzi kimi Meğri 1958-ci ildə şəhər tipli qəsəbə statusu almışdır.

Keçmiş Meğri rayonunun ərazisində 1831-ci ildə 1143 nəfər azərbaycanlı, 1031 erməni, 1873-cü ildə 2997 nəfər azərbaycanlı, 3010 erməni, 1886-cı ildə 2611 nəfər azərbaycanlı, 4213 erməni, 1897-ci ildə 3998 nəfər azərbaycanlı, 5765 erməni, 1922-ci ildə 1545 nəfər azərbaycanlı, 6370 erməni, 1926-cı ildə 1985 nəfər azərbaycanlı, 6517 erməni, 1931-ci ildə 2329 nəfər azərbaycanlı, 7097 erməni yaşamışdır⁹⁶³.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev Meğri toponimini izah edərkən ilk olaraq toponim haqqında məlumat vermiş və Meğri toponimi ilə fikirlərinin davamı kimi qeyd etmişlər ki, Meğri adı ilk dəfə 1576-cı ildən məlumdur. Əsli “Miğri”dir. Meğri isə bu adın ermənicə tələffüz formasıdır⁹⁶⁴. Daha sonra Miğri toponimini yaşayış məntəqəsi kimi deyil oronim kimi izah etmiş, oronimin izahı daxilində göstərmişlər ki, Zəngəzur qəzasında Böyük Miqri və Kiçik Miqri kəndləri toponimləri ilə mənaca eynidir. Türk dillərində miqir, mukir, muxor “yarğan”, “uçurum” sözüdür⁹⁶⁵.

Hidayət Meğri yaşayış məntəqəsinin düzgün, doğru adının Miğri olduğunu qeyd edərək 2003-cü ildə Meğri toponimi ilə bağlı yazmışdır ki, qədim Miğri Azərbaycan türk tayfasının adıdır-Miğir. Danışıqda Miğri olub, “ı” saitilə “r” samiti yerini dəyişib.

⁹⁶³ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 167-169.

⁹⁶⁴ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 333.

⁹⁶⁵ Yenə orada, s. 337-338.

Mənim uşaqlıq illərimdə həm yerli əhali, həm də qonşu naxçıvanlılar, zəngilanlılar və qafanlılar bu rayona Mıǵrı deyirdilər. XX əsrin iyirminci ilinidək istər ədəbiyyatda, istər arxiv sənədlərində “Mıǵrı” işlənib. Sovet hakimiyyəti elan olunandan sonra rəsmi söhbətlərdə, mətbuatda “Meǵri” deyilməyə başlanıb. (“Meǵer” ermənicə “bal” deməkdir. Mıǵrı balıyla Zəngəzurun başqa bölgələrindən fərqlənmişdir. Buradan da görünür ki, “Mıǵrı”nın “Meǵri”yə çevrilməsinin əsası yoxdur, qondarmadır). Ötən əsrin sonlarından Azərbaycan mətbuatında “Mehri” deyilməyə başlandı. Göründüyü kimi, bunun da əsası yoxdur-toponimin tarixi kökünə qayıtmaq istəyəndə yenə təhrif edirik, tarixi adları bərpa etmək, azərbaycanlılaşdırmaq əvəzinə fərsləşdiririk.

Beləliklə, toponimin əsl adı nə “Meǵri”dir, nə də “Mehri”- Mıǵrıdır! Qədim Azərbaycan türkünün adıdır⁹⁶⁶.

Q.Kazımov Meǵri toponiminin “xalis türk sözü” olduğunu əminliklə söyləsə də, toponimin etimoloji mənası ilə bağlı hər hansı bir söz deməmişdir⁹⁶⁷. Bununla yanaşı Q. Kazımov Meǵri toponiminin “bal” və “arı” sözü ilə də bağlı ola bilməsi ehtimalı üzərində də dayanmışdır: “Yerli əhalinin bir qisminin dilində *Meǵri* sözü *Mıǵrı* şəklində işlənir-metateza ilə. Qədim türk abidələrində *mur* “bal”, *murlıǵ* “ballı” deməkdir. *Mır* sözünün kökü *mi* çin dilindən alınma sayılır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, *bal* sözü və onun müxtəlif dil ailələrinə məxsus tələffüz variantları onun əksər

⁹⁶⁶ Hidayət. Mıǵrı. Ə. Əliyev. **Azərbaycan dilinin Meǵri şivələri**, Bakı, 2003, s.8-9.

⁹⁶⁷ Q.Kazımov. Nüvədi yangısı və ya toponimlərin yeni ömrü. **Ə.Əliyev. Azərbaycan dilinin Meǵri şivələri**, Bakı, 2003, s.37.

dünya dillərində işlənən nostratik söz olduğunu göstərir: latın dilində *mel*, *mellis*, fransızca *miel*, monqol dilində *bal*, rus dilində *med*, xakas dilində *mööt* və s. eyniköklü sözlərdir. Sait variantlarını nəzərə almasaq, bu sözlər yalnız b>m keçidi ilə fərqlənir. B>m keçidi türk dillərinin xarakterik səs keçidlərindəndir. Dilimizdə *m* əksərən qıpçaq elementi kimi çıxış edir. Bəlkə, *Mıǵrı* bu sözdəndir? Bu barədə də düşünməyə dəyər. Bu cür olduqda da söz türk dilləri bazasında izah olunur. B.Budaqovun, Q.Qeybullayevin yuxarıdakı izahları ilə yanaşı, bu da düşündürücüdür. Hər iki etimoloji izah inandırıcı detallara malikdir. *Bal* və *arı* sözü erməni dilində də ola bilər, lakin bunlar sözün erməni mənşəyini tam istisna edir və bu sarıdan ehtiyatlanmaq üçün heç bir əsas yoxdur”⁹⁶⁸.

Ə.Rüstəmli Meğri toponiminin mənasını “Azərbaycan xalqının etnogenezində mühüm rol oynayan Mağ// Muğ tayfasının adı ilə” bağlayır⁹⁶⁹.

Toponimin ilkin və qədim Mıǵrı variantına əsaslanıb toponim üzərində apardığımız etimoloji təhlil nəticəsində bu qənaətə gəlirik ki, Meğri toponimi türk dilində “quruyan, az sulu çöl çayı olan dərə”, “yüksəkliklərində aşırımı olmayan çıxılmaz dərə”, “dalan kimi dərə” mənasında işlənən mukır, mukur sözünün⁹⁷⁰ fonetik variant olan mıǵrı sözü əsasında formalaşmışdır. Meğri toponiminin izahı yaşayış məntəqəsinin relyefinə tam uyğun gəlir.

⁹⁶⁸ Q.Kazımov. Nüvədi yangısı və ya toponimlərin yeni ömrü. **Ə.Əliyev. Azərbaycan dilinin Meğri şivələri**, Bakı, 2003, s.39.

⁹⁶⁹ Ə.Rüstəmli. Zəngəzurun toponimləri- tarixin izi ilə, Bakı, 2016, s. 129.

⁹⁷⁰ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 382.

Mərzqat - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Meğri şəhərindən 12-14 km cənub-şərqdə, Araz çayının sol sahilində, Aldərə kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Kəndin digər adı Mərzkit olmuşdur⁹⁷¹.

Bizim fikrimizcə, Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində Meğrigüney minbaşılığında qeydə alınmış Marzeit kəndi elə Mərzqat kəndidir. Kənddə oturaq həyat tərzini keçirən, əkinçilik və bağçılıqla məşğul olan cəmi 24 ailə və kişi cinsindən 54 nəfər müsəlman (azərbaycanlı-İ.B.) yaşamışdır⁹⁷².

Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində Marzişt adlı kənd qeydə alınmışdır⁹⁷³. Fikrimizcə, Marzişt kəndi ilə Mərzqat kəndi eyni kənddir.

Kənddə 1831-ci ildə 54 nəfər, 1873-cü ildə 255 nəfər, 1886-cı ildə 301 nəfər, 1897-ci ildə 281 nəfər, 1904-cü ildə 766 nəfər, 1914-cü ildə 751 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır⁹⁷⁴. 1918-ci ildə kənd erməni təcavüzünə məruz qalaraq sakinləri deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kənd sakinlərindən sağ qalanlar 1923-1924-cü illərdə tarixi-etnik torpaqlarına qayıda bilmişdir. Burada 1926-cı ildə 34 nəfər, 1931-ci ildə 29 nəfər azərbaycanlı

⁹⁷¹ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68.

⁹⁷² N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının Kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.176

⁹⁷³ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.483-486.

⁹⁷⁴ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68-69, 142-143.

yaşamışdır⁹⁷⁵. Kollektivləşmə ilə bağlı kəndin sakinləri Aldərə kəndinə köçürülərək kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti”ində kəndin adı Mərziqid formasında qeyd edilmiş və mənşəyi ilə bağlı yazılmışdır ki, toponimin əsli Məzrəqit olmuşdur. Məzrə (əkin yeri) və monqolca qid (xit) “monastır” sözlərindən ibarətdir⁹⁷⁶.

Ə.Rüstəmli kəndin adının Məzrəğat formasında olduğunu qeyd edir və mənası ilə bağlı yazır ki, Zəngəzur bölgəsinin Meğri//Mehri ərazisində Məzrəğat kənd olmuş və sonralar erməni qırğınının qurbanı olmuş, ölü kəndlər sırasına daxil olmuşdur. Şübhə etmirik ki, həmin sözün birinci tərəfi məzrə sözü ilə bağlıdır. Qat//ğat ünsürü isə nomenklatur termin olub ev, kənd, qala, şəhər mənasında işlənməkdədir⁹⁷⁷.

Toponim üzərində apardığımız araşdırma nəticəsində bu qənaətə gəlirik ki, kəndin adı fars dilində “tarla, bağ, bostan və s. sahəsini bir-birindən ayıran xətt, sərhəd” mənasında işlənən mərz sözü ilə⁹⁷⁸ türk dilində “yaşayış məntəqəsi, ev, kənd, şəhər, qala” mənasında işlənən kat (qat - İ.B.)⁹⁷⁹ birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

⁹⁷⁵ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը և բնակավայրերը (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68-69, 142-143.

⁹⁷⁶ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 336.

⁹⁷⁷ Ə.Rüstəmli. Zəngəzurun toponimləri- tarixin izi ilə, Bakı, 2016, s. 103.

⁹⁷⁸ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III c., Bakı, 1983, s. 299.

⁹⁷⁹ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 263.

Mülk - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Meğri şəhərindən 16-18 km şimal-qərbdə yerləşirdi. Kəndin adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir⁹⁸⁰.

Kənddə 1914-cü ildə 90 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır⁹⁸¹. 1918-ci ildə kənd erməni təcavüzünə məruz qalaraq sakinləri deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra azərbaycanlılardan sağ qalanlar tarixi-etnik torpaqlarına qayıda bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 56 nəfər, 1926-cı ildə 48 nəfər, 1931-ci ildə 78 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır⁹⁸². Kollektivləşmə ilə bağlı XX əsrin 30-cu illərinin axırlarında kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Toponim ərəb dilində “mülkiyyət, mal-mülk, malikanə”, “torpaq sahəsi, malikanə, daşınmaz əmlak” mənasında işlənən mülk sözü⁹⁸³ əsasında əmələ gəlmişdir.

Nüvədi - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Meğri şəhərindən 16 km şimal-şərqdə yerləşir. 1929-cu ilədək Nüvədi kəndi Azərbaycanın Zəngilan rayonunun tərkibinə daxil idi. 1929-cu ildə Nüvədi kəndinin Ermənistanın Meğri rayonunda verilməsi ilə bağlı Azərbaycan hökumətinin rəsmi qərarı 1969 - cu ilin may

⁹⁸⁰ Д.Д.Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 181.

⁹⁸¹ Ձ.Մորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 142-143.

⁹⁸² Yenə orada, s. 68-69, 142-143.

⁹⁸³ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III c., 1983, s. 360; Ərəb və fars sözləri lüğəti, Bakı, Azərb.SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, 1966, 416.

ayında Azərbaycan SSR Ali Soveti tərəfindən təsdiq edilmişdir. Kəndin adı 1590-cı ildə tərtib edilmiş “İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri”ndə Nüyədə⁹⁸⁴ (143,s.179), erməni⁹⁸⁵ və rus dilli⁹⁸⁶ ədəbiyyatda Nyuvadi formalarında qeyd edilir. Yerli əhali isə kəndə Nüyədi, Nüədi formalarında tələffüz edirdilər.

Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində Nüyədi kəndinin adı qeyd edilmiş və kəndlə bağlı göstərilir ki, əhalisi islam dininə mənsubdurlar. Əkinçiliklə məşğul olurlar. 108 ailə və 15 nəfər müsəlman (azərbaycanlı-İ.B.) yaşayır⁹⁸⁷. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində qeyd edilir ki, Lehvaz kəndində xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Onlar əkinçiliklə məşğul olurlar. Kənddə 205 ailə, 420 kişi və 285 qadın yaşayır, hamısı tatarlardır (azərbaycanlılardır-İ.B.)⁹⁸⁸.

Kənddə 1831-ci ildə 291 nəfər, 1873-cü ildə 705 nəfər, 1886-cı ildə 1083 nəfər, 1897-ci ildə 952 nəfər, 1904-cü ildə 771 nəfər, 1914-cü ildə 1072 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır⁹⁸⁹. 1918-ci ildə kənd erməni təcavüzünə məruz

⁹⁸⁴ İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı, 1996, s. 179.

⁹⁸⁵ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68.

⁹⁸⁶ История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, s. 20; Армянская ССР. Административно-территориальное деление, Ереван, 1976, s. 266.

⁹⁸⁷ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının Kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.174

⁹⁸⁸ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s.493-505.

⁹⁸⁹ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68-69, 142-143.

qalaraq sakinləri qırğınlarla ata-baba torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra sağ qalanlar öz evlərinə dönə bilməmişdir. Burada 1922-ci ildə 662 nəfər, 1926-cı ildə 480 nəfər, 1931-ci ildə 590 nəfər⁹⁹⁰, 1939-cu ildə 618 nəfər, 1959-cu ildə 761 nəfər, 1979-cu ildə 1539 nəfər, 1989-cu ildə 1344 nəfər⁹⁹¹, 1991-ci ildə 1700 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır. Ermənistan dövlətinin xüsusi göstərişi ilə indiki Ermənistan ərazisində sonuncu azərbaycanlı kəndi olan Nüvədi kəndinin sakinləri - azərbaycanlılar 1991-ci il avqustun 8-də tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. İndi burada ermənilər yaşayır. B.Budaqov və Q.Qeybullayev Nüvədi kəndi ilə bağlı yazırlar: “1968-ci ildə kəndin əhalisi Azərbaycana qovulmuşdur. Fars dilində “Təzəkənd”, “Yenikənd” mənasındadır”⁹⁹². Kənddən azərbaycanlıların 1968-ci ildə Azərbaycana qovulması həqiqəti əks etdirmir. Əslində azərbaycanlıların yaşadığı Meğri rayonundakı Nüvədi kəndi indiki Ermənistandan tarixi – etnik torpaqlarından deportasiya edilmiş sonuncu azərbaycanlı kəndi olmuşdur.

Kəndin relyefi barədə Q.Kazımov yazmışdır: “Cənublu-şimallı Azərbaycan ərazisində Nüvədi kəndləri çoxdur və bu toponim müxtəlif variantlarda (*Nüvədi*, *Nügədi*, *Nöyədi* və s.) işlənir. Meğri ərazisindəki Nüvədi kəndi çay vadisində yerləşir: sıldırım dağlardan axıb gələn çayın hər iki sahilində çaya yaxın ərazidə evlər elə tikilib ki, kənd

⁹⁹⁰ Yenə orada, s. 68-69, 142-143.

⁹⁹¹ Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի բառարան, Երևան., 2008, էջ. 153.

⁹⁹² B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 348.

və onun arasından axıb gedən çay evlərin üstündən tökülən suyun axıb getməsi üçün düzəldilən novları xatırladır, ona görə də kəndin yaşlı və savadlı adamları *Nüvədi* sözünü “nov vadi” (nov şəklində olan vadi) kimi yadda saxlamışlar. Nüvədi çox yerdə olsa da, hamısı Azərbaycan ərazisindədir və bu sözün fars mənşəli olması inandırıcı deyildir”⁹⁹³.

Toponim üzərində apardığımız etimoloji araşdırmaya və kəndin relyefi ilə bağlı əldə etdiyimiz məlumata əsasən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, kəndin adı “dağ ətəyində ovuq, çökək yer” mənasında işlənən nüyək, nüək, nüyəx⁹⁹⁴, “iki tərəfi qaya olan sahə” mənasında işlənən nüy⁹⁹⁵ sözünə fars dilində “kənd” mənasında işlənən deh sözünün variantı olan di sözünün⁹⁹⁶ qoşulması yolu ilə əmələ gəlmişdir.

Ermənistan prezidentinin 1994-cü il fərmanı ilə kəndin adı dəyişdirilib Nonadzor, Ermənistan Respublikası parlamentinin 04.07.2006-cı il tarixli qərarı ilə yenidən dəyişdirilib Nrnadzor qoyulmuşdur.

Seyidlər kəndi - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Meğri şəhərindən 9 km şimal-qərbdə yerləşir. Erməni mənbələrində Seyidlər

⁹⁹³ Q.Kazımov. Nüvədi yanğısı və ya toponimlərin yeni ömrü. **Ə.Əliyev. Azərbaycan dilinin Meğri şivələri**, Bakı, 2003, s.37.

⁹⁹⁴ R. Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, 1966, s. 23, 128; Azərbaycan dilinin qərb qrupu dialekt və şivələri, Bakı, 1967, s. 231.

⁹⁹⁵ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, Bakı, 2007, s. 344.

⁹⁹⁶ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 263; Ərəb və fars sözləri lüğəti, Bakı, 1966, s. 139.

formasında⁹⁹⁷, XIX əsrin əvəllərində kəndin adı Vardanazor kimi də qeydə alınmışdır⁹⁹⁸.

Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü ilə aid kameral təsvirində Seyidlər kəndi ilə bağlı göstərilir ki, kənddə qışda oturaq, yayda köçəri həyat təzi keçirən 9 müsəlman (azərbaycanlı-İ.B.) ailəsi, kişi cinsindən 19 nəfər müsəlman (azərbaycanlı-İ.B.) yaşayır⁹⁹⁹.

Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində Seyidlər kəndi “Seyidlər (Xəlifəli) qışlağı” adında qeydə alınmışdır. Kəndin əhalisi öz torpaqlarında yaşayan və əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlardır (azərbaycanlılardır-İ.B.). Kənddə cəmi 59 ailə, 276 kişi və 211 qadın yaşayır, hamısı tatar (azərbaycanlı-İ.B) olmuşdur¹⁰⁰⁰.

Kənddə 1831-ci ildə 36 nəfər, 1873-cü ildə 316 nəfər, 1886-cı ildə 480 nəfər, 1897-ci ildə 506 nəfər, 1904-cü ildə 439 nəfər, 1914-cü ildə 1053 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır¹⁰⁰¹. 1918-ci ildə kənd erməni təcavüzünə məruz qalmış, qırğınlarla sakinləri deportasiya olunmuşdur¹⁰⁰². İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra kəndi tərک

⁹⁹⁷ Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ.Տ. Մելիք-Բախչյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչություն, 3, Երեւան, 1998, էջ: 559.

⁹⁹⁸ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երեւան, 1932, էջ: 68.

⁹⁹⁹ N. Өhmədli. Zəngəzur mahalının Kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.242-244.

¹⁰⁰⁰ N. Өhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s.601-608.

¹⁰⁰¹ Ջ.Վորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երեւան, 1932, էջ: 68-69, 142-143.

¹⁰⁰² История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 205.

edən azərbaycanlılardan sağ qalanlar ata-baba yurdlarına qayıd bilməmişdir. Burada 1922-ci ildə 177 nəfər, 1926-cı ildə 180 nəfər, 1931-ci ildə 243 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁰⁰³. 1988-ci ilin noyabr ayında Ermənistan dövləti kəndin sakinlərini - azərbaycanlıları tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya etmişdir. İndi burada ermənilər yaşayır. B.Budaqov və Q. Qeybullayevin “Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti”ndə kənddən azərbaycanlıların 1918-ci ildə qovulduğu və kəndin dağıldığı qeyd edilmişdir¹⁰⁰⁴. Bu məlumat həqiqəti əks etdirmir. Əslində 1988-ci ilə kimi burada azərbaycanlılar yaşamışdır. Azərbaycanlılar tarixi-etnik torpaqlarından 1988-ci ildə deportasiya edilmişdir.

Toponim seyidlər tayfa adı¹⁰⁰⁵ əsasında əmələ gəlmişdir.

Sultan Səlim - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Toponim XV əsrdə yaşamış türk sultanı Sultan Səlimin adı ilə bağlıdır. Ermənilər kəndə “itburnuluq” adı verən Masrik adını qoymuşlar¹⁰⁰⁶.

Şırsır - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində qışlaq. 1926-cı ildə 2 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁰⁰⁷. 1930-

¹⁰⁰³ Q. Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68-69, 142-143.

¹⁰⁰⁴ B.Ə. Budaqov, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 367.

¹⁰⁰⁵ M. Vəlili (Baharlı). Azərbaycan (coğrafi-təbii, etrioqrafik və iqtisadi müləhizat), Bakı, 1993, s. 55.

¹⁰⁰⁶ Həməzə Vəli. Tarixdən gələn səslər, “Vətən səsi” qəz., 01.08. 1991

¹⁰⁰⁷ Q. Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68-69..

cu ildə ləğv edilmişdir. Toponim “şəlalə” mənasında işlənən sırısr sözü¹⁰⁰⁸ əsasında formalaşmışdır.

Tağəmir - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Meğri şəhərindən 16-18 km şimal-qərbdə yerləşirdi. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində qeyd edilir ki, Tağəmir kəndində xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Kəndin sakinləri əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlarıdır (azərbaycanlılardır-İ.B.). Kənddə 14 ailə, 44 kişi və 30 qadın yaşayır. Hamısı tatarlardır (azərbaycanlıdır-İ.B.)¹⁰⁰⁹. Kənddə 1831-ci ildə 19 nəfər, 1873 - cü ildə 74 nəfər, 1886-cı ildə 129 nəfər, 1897-ci ildə 163 nəfər, 1904 - cü ildə 194 nəfər, 1914 - cü ildə 255 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır ¹⁰¹⁰ . 1918-ci ildə kənd erməni təcavüzünə məruz qalmış, sakinləri deportasiya olunmuşdur. İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra sağ qalanlar tarixi-etnik torpaqlarına qayıda bilmişdir. Burada 1922-ci ildə 36 nəfər, 1926-cı ildə 43 nəfər, 1931-ci ildə 51 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır ¹⁰¹¹ . Kollektivləşmə ilə bağlı kəndin sakinləri 1930-cu illərin axırlarında qonşu kəndlərə köçürülərək kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

B.Budaqov və Q.Qeybullayev yazmışlar ki, toponimdəki “taq” sözünün türk dillərində taq (Azərbaycan dilində dağ) sözündən ibarət olması aydın deyil. Onu həm də “taqvarı

¹⁰⁰⁸ R. Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, 1966, s. 23, 134.

¹⁰⁰⁹ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 609—610.

¹⁰¹⁰ Ջ.Կոթրկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68-69, 142-143.

¹⁰¹¹ Yenə orada, s. 68-69, 142-143.

tikinti” kimi də başa düşmək olar¹⁰¹². Toponimin etimoloji təhlilinə əsasən demək olar ki, kəndin adı türk dilində “dağ” mənasında işlənən taq // tağ sözü ilə¹⁰¹³ Əmr şəxs adı əsasında əmələ gəlmişdir. “Əmir dağı yaxınlığında kənd” mənasını ifadə edir.

Tas - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayəti ərazisində kənd olmuşdur. Bu kənd haqqında H.Vəlinin “Nüvədi kitabələri” əsərində rast gəlik¹⁰¹⁴. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində qeyd edilən Sirkətas kəndi¹⁰¹⁵, fikrimizcə, Tas kəndidir. Toponim türk dilində “bitkisi olmayan meşə” mənasında işlənən tas sözü¹⁰¹⁶ əsasında formalaşmışdır.

Taşun - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Burada ermənilərlə yanaşı 1926-cı ildə 5 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁰¹⁷.

¹⁰¹² В.Ə. Будагов, Q.Ə. Qeybullayev. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı, 1998, s. 378.

¹⁰¹³ Древнетюркский словарь, Л., 1969, с. 375, 526; Молчанова О.Т. Структурные типы тюркских топонимов Горного Алтая, Саратов, 1982, с. 238; Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 263.

¹⁰¹⁴ Hənzə Vəli. Nüvədi kitabələri, Bakı, 1998, s. 12.

¹⁰¹⁵ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s. 566

¹⁰¹⁶ О.Т. Молчанова. Структурные типы тюркских топонимов Горного Алтая, Саратов, 1982, с. 231; Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 546.

¹⁰¹⁷ Չ.Մրկրկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68-69.

Топоним türk dilində “daş, qaya, dağ, təpə” mənasında işlənən taş (Müasir Azərbaycan ədəbi dilində işlənən daş sözünün qədim forması) sözü ilə¹⁰¹⁸ türk dilində sərbəst keçidi, yolu, çıxacağı olmayan bağlı, dövrəyə alınmış, hasarlanmış yer (быть закрытым, запертым, не иметь свободного проход) mənasında işlənən tun¹⁰¹⁹ sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Tey - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində qeyd edilir ki, Tey kəndində (başqa adı “Hədəşalı”dır) 1870-ci il Əsasnaməsi ilə mülkədar torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Kəndin sakinləri əkinçiliklə məşğul müsəlman tatarlardır (azərbaycanlılardır-İ.B.). Mülkədar torpaqlarında yaşayan əhalidən 81 kişi və 45 qadındır. Kənddə 23 ailə yaşayır ki, onların hamısı tatarlardır (azərbaycanlıdır-İ.B.)¹⁰²⁰.

Kənddə 1873 - cü ildə 126 nəfər, 1886-cı ildə 174 nəfər, 1897-ci ildə 293 nəfər, 1904-cü ildə 425 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır¹⁰²¹. 1918-ci ildə kəndin sakinləri erməni təcavüzünün nəticəsində kəndi tərk etmişlər¹⁰²². Yalnız indiki

¹⁰¹⁸ Древнетюркский словарь, Л., 1969, с.539; Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 547 О.Т. Молчанова. Структурные типы тюркских топонимов Горного Алтая, Саратов, 1982, с. 238.

¹⁰¹⁹ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т III, ч.2, СПб, 1905, с. 1436.

¹⁰²⁰ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il.Bakı, 2021, s. 613--615

¹⁰²¹ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68-69, 142-143.

¹⁰²² История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 205.

Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra sağ qalanlar tarixi-etnik torpaqlarına qayıda bilməmişdir. Burada 1922-ci ildə 53 nəfər, 1926-cı ildə 62 nəfər, 1931-ci ildə 81 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır¹⁰²³. Kollektivləşmə adı ilə kənddə yaşayan azərbaycanlılar köçürülərək kənd ləğv edilmişdir. İndi ölü kənddir.

Kəndin adı türk dilində “təpə” mənasında işlənən tey sözü¹⁰²⁴ əsasında əmələ gəlmişdir.

Tuğut - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kənd. Yaşayış məntəqəsi Meğri şəhərindən 11-13 km şimal-şərqdə, Araz çayının sol sahilində yerləşirdi. Zəngəzur mahalının 1832-1833-cü illərə aid Kameral təsvirində Tuqut kəndinin adı qeyd edilmiş və kəndlə bağlı göstərilmişdir ki, əhalisi islam dininə mənsubdurlar. Əkinçiliklə və bağçılıqla məşğul olurlar. 12 ailə müsəlman (azərbaycanlı-İ.B.) yaşayır¹⁰²⁵. Zəngəzur qəzasının 1874-cü ilə aid Kameral təsvirində qeyd edilir ki, Tuqut kəndində xəzinə torpaqlarında yaşayan dövlət kəndliləridir. Kəndin sakinləri əkinçiliklə məşğul olan müsəlman tatarlardır (azərbaycanlılardır-İ.B.). Kənddə 33 ailə, 99 kişi və 63 qadın yaşayır. Hamısı tatarlardır (azərbaycanlıdır-İ.B.)¹⁰²⁶.

¹⁰²³ Ջ. Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68-69, 142-143.

¹⁰²⁴ О.Т. Молчанова. Структурные типы тюркских топонимов Горного Алтая, Саратов, 1982, с. 239; Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М., 1984, с. 548.

¹⁰²⁵ N. Əhmədli. Zəngəzur mahalının Kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021, s.178

¹⁰²⁶ N. Əhmədli. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il. Bakı, 2021, s. 622--624

Erməni mənbələrində kəndin adı Teğut formasında qeyd edilir¹⁰²⁷ .

Kənddə 1831-ci ildə 31 nəfər, 1873 - cü ildə 162 nəfər, 1886-cı ildə 199 nəfər, 1897-ci ildə 237 nəfər, 1904-cü ildə 294 nəfər, 1914-cü ildə 513 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır ¹⁰²⁸ . 1918-ci ildə kəndin sakinləri ermənilərin təcavüzünə məruz qalaraq deportasiya olunmuşdur¹⁰²⁹ . İndiki Ermənistanda sovet hökuməti qurulandan sonra sağ qalanlar ata-baba torpaqlarına dönə bilməzlər. Burada 1922-ci ildə 131 nəfər, 1926-cı ildə 85 nəfər, 1931-ci ildə 78 nəfər yalnız azərbaycanlı yaşamışdır ¹⁰³⁰ . Kollektivləşmə adı ilə kəndin sakinləri qonşu kəndlərə köçürülərək kənd ləğv edilmişdir. İndi xaraba kənddir.

Топоним қırпчақ түрк таяfasından olan туq etnoniminə ¹⁰³¹ qədim түрк dilində cəmlіk bildіrən -ut şəkilçisinin qoşulması ilə əmələ gəlmişdir. “Tuğlara, yəni tuğ таяfasına mənsub kənd” mənasını bildirir.

Üçdüz - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində qışlaq. Топоним say bildirən üç sözü ilə relyef bildirən düz sözü əsasında formalaşmışdır.

¹⁰²⁷ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68.

¹⁰²⁸ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68-69, 142-143.

¹⁰²⁹ История Азербайджана по документам и публикациям, Баку, 1990, с. 216.

¹⁰³⁰ Ջ.Կորկոտյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ: 68-69, 142-143.

¹⁰³¹ Г.А.Гейбуллаев . К этногенезу азербайджанцев, т.1., Баку, 1991, с. 56.

**XIX-XX əsrlərdə xarabalığa çevrilmiş
azərbaycanlıların yaşadığı kəndlər.**

- 1.Abgəz
- 2.Acılı
- 3.Bənövşə buşt (Ağdərə)
- 4.Buğakar
- 5.Düz
- 6.Ernəzor
- 7.Əmrakar
- 8.Mərzəqat
- 9.Mülk
- 10.Güneyvaz
- 11.Sultan Səlim
- 12.Suludərə
- 13.Şırşır
- 14.Tüğəmir
- 15.Tas
- 16.Tastun
- 17.Tey
- 18.Tuqut
19. Üçdüz (İçdüz)

Azərbaycanlıların yaşadığı kəndlər

Cədvəl 13

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı və ya vəziyyəti	1831	1873	1886	1897	1908	1914	1919	1922
1	Aldərə	Avank	131	911	107 7	109 4	150 5	198 7	-	-
2	Bənövşə buşt (Ağdərə)	xaraba	-	-	-	-	-	28	-	-
3	Buğakar	xaraba	-	-	-	139	194	96	-	-
4	Ernəzor (Eynazor)	Arnazor	-	153	204	163	238	562	-	207
5	Əkərək (Qarçıvan)	Aqarak	-	-	-	10	-	-	-	-
6	İçdüz (Üçdüz, Yaldüz)	Kürədüz	-	-	-	-	-	-	-	-
7	Kuris	Kuris	-	-	-	5	-	-	-	-
8	Qoçur	xaraba	-	-	-	-	-	-	-	-
9	Qul	Nor Arevik	6	-	-	-	-	-	-	-
10	Maral damı	xaraba	-	-	-	14	-	-	-	-
11	Lehvaz	Leyvaz	15	172	375	346	525	836	-	136
12	Liçkvaz	xaraba	5	-	-	10	-	-	-	-
13	Maralzəmi	Tğkut	18	123	174	199	951	-	-	-

Cədvəl 14

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı və ya vəziyyəti	1926	1931	1939	1959	1970	1979	1988
1	Aldərə	Avank	414	491	-	-	-	-	879
2	Ağdərə (Bənövşə buşt)	xaraba	-	-	-	-	-	-	-
3	Buğakar	xaraba	-	-	-	-	-	-	-
4	Ərnəzor (Eynazor)	Arnazor	219	219	-	-	-	-	-
5	Əkərək (Qarçivan)	Aqarak	-	-	-	-	-	-	90
6	İçdüz (Üçdüz, Yaldüz)	Kürədüz	10	-	-	-	-	-	48
7	Kuris	Kuris	21	-	-	-	-	-	-
8	Qoçur	xaraba	3	-	-	-	-	-	-
9	Qul	Nor Arevik	-	-	-	-	-	-	-
10	Maral damı	xaraba	-	-	-	-	-	-	-
11	Lehvaz	Leyvaz	145	171	-	-	-	-	1002
12	Liçvaz	xaraba	6	-	-	-	-	-	-
13	Maralzəmi	Tğkut	72	-	-	-	-	-	810

Cədvəl 15

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı və ya vəziyyəti	1831	1873	1886	1897	1908	1914	1919	1922
14	Mərzəqat	xaraba	54	25 5	301	28 1	76 6	75 1	-	-
15	Meğri	Meğri	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Mülk	xaraba	-	-	-	14 1	-	90	-	-
17	Nüvədi	Nonadzor	29 1	70 5	108 3	95 2	77 1	10 72	-	66 2
18	Puşqaq	Puşqaq	-	-	-	4	-	72	-	-
19	Suludərə	xaraba	-	-	-	-	-	-	-	-
20	Şırşır	xaraba	-	-	-	-	-	-	-	-
21	Şıvanızor	Şvanızor	-	-	-	-	-	-	-	-
22	Tatin hənd	Xaraba	-	-	-	-	-	-	-	-
23	Tuğəmir	xaraba	19	74	129	16 3	19 4	25 5	-	36
24	Teğut	xaraba	31	16 2	199	23 7	29 4	51 3	-	13 1
25	Tey	xaraba	-	12 6	174	33 7	42 5	-	-	53
26	Vardana dzor	Vardanadzor	36	31 6	489	50 6	43 9	10 53	-	17 7

Cədvəl 16

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı və ya vəziyyəti	1926	1931	1939	1959	1970	1979	1988	1989
14	Mərzəqat	xaraba	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Meğri	Meğri	-	-	-	-	-	-	-	-
16	Mülk	xaraba	48	-	-	-	-	-	-	-
17	Nüvədi	Nonadzor	480	59 6	-	-	-	-	17 61	13 44
18	Puşqaq	Puşqaq	2	-	-	-	-	-	-	-
19	Suludərə	xaraba	3	-	-	-	-	-	-	-
20	Şırşır	xaraba	2	-	-	-	-	-	-	-
21	Şıvanizor	Şvanizor	2	-	-	-	-	-	-	-
22	Tatin hənd	Xaraba	4	-	-	-	-	-	-	-
23	Tuğəmir	xaraba	43	51	-	-	-	-	-	-
24	Teğut	xaraba	85	78	-	-	-	-	-	-
25	Tey	xaraba	62	81	-	-	-	-	-	-
26	Vardanadzor	Vardanadzor	187	24 3	-	-	-	-	10 51	-

XIX-XX əsrlərdə ermənilərin məskunlaşdırıldığı kəndlər.

№	Yaşayış məntəqəsinin qədim və ya ilkin adı	Yaşayış məntəqəsinin indiki adı
1	Aldərə	Alvank
2	Əkərək (Qarçıvan)	Aqarak
3	Karçevan	Karçevan
4	Lehvaz	Lehvaz
5	Maralzəmi	Txkut
6	Meğri	Meğri
7	Nüvədi	Nrnadzor
8	Seyidlər	Vardanazor

2.2. Qərbi Zəngəzurun etnik tərkibi

Tarixi mənbələrdə Qərbi Zəngəzurun əhalisi haqqında yetərli məlumatlar əksini tapmışdır. Bu baxımdan apardığımız araşdırmalar nəticəsində çox maraqlı faktlarla rastlaşırıq. İnkər edilməz faktlar onu göstərir ki, Qərbi Zəngəzurdə ta qədimdən qədim türk tayfaları yaşamışdır və onlar toponimlərdə öz izlərini qoruyub saxlamışdır. Həmin türk tayfaları azərbaycanlıların etnogenezində iştirak etmişdir və elə bununla əlaqədar qeyd etmək yerinə düşər ki, qərbi azərbaycanın köklü sakinləri azərbaycanlılar olmuşdur.

Qərbi Zəngəzurdə yaşamış qədim türk tayfalarından biri kapan olmuşdur. Bu tayfa peçeneq türk tayfasının bir qolunu təşkil edir və adı mənbələrdə kopon formasında, erməni mənbələrində kapan formasında əksini tapır. Kopon tayfa adı Qərbi Zəngəzurun Qafan şəhərinin adında öz izini qoruyub saxlamışdır.

Qərbi Zəngəzurdə yaşamış qədim türk tafaalardan biri gorus tayfası idi. M.Vəlilinin (Baharlı) fikrincə goruslular İranın Həmadan mahalının Gorus nahiyəsindən gəlmədilər¹⁰³². Bu fikir həqiqəti əks etdirmir. Əslində Cənubi Qafqazda qədimdən xursan tayfası yaşamışdır. Bu faktı erməni mənbələri də təsdiq edir. Eyni zamanda bu tayfanın adı erməni mənbələrində kors, hors, qors, xurs formalarında Qərbi Azərbaycanın azərbaycanlılar yaşamış ərazilərin toponimlərində əksini tapmışdır. Qərbi Zəngəzurun Gorus, Dərələyəzin Hors yaşayış məntəqələri gorus etnonimi əsasında formalaşmışdır.

¹⁰³² M.Vəlili (Baharlı). Azərbaycan (coğrafi-təbii, etriografik və iqtisadi mülahizat), Bakı, 1993, s. 56.

H. Mirzəyev Dərələyəz mahalında mövcud olmuş Hors toponimin izah edərkən yazır ki, Hors sözü türk tayfalarından birinin adıdır. Dilçilik ədəbiyyatında, tarixi və statistik mənbələrdə bu tayfa adının Gorus, Kerus, keriz, Qorus, Qors, Qeros, oros, xorus, xurus, xurs, xors, xurusun variantlarında işləndiyi göstərilir ¹⁰³³. Müxtəlif fonetik tərkiblər Qərbi Zəngəzur Erməni mənbələrində XIII əsrdən xatırlanan Gorus¹⁰³⁴ (Ətraf vilayətlər, s.953) toponiminin gorus etnonimindən əmələ gəldiyini nəzərə alıb belə bir qənaətə gəlirik ki, gorus tayfa adının fonetik forması kimi mənbələrdə xatırlanan qoros, xoros, xurs tayfası Qərbi Zəngəzurdə çox qədim zamanlarda yaşamışdır, yəni ərazinin köklü sakinləri azərbaycanlılar olmuşdur.

Qərbi Azərbaycan ərazisində, o cümlədən qərbi Zəngəzurdə yaşamış türk tayfalarından biri də **saklar** olmuşdur. Saklar türkcə eskitlər, rusca skif, yunanca skito, farsca, sak və ya turanilər, fransızca siket, ərəbcə Yəcuc və Məcuc adlandırılır. Assur mənbələrinə görə saklar e.ə.VII əsrdə Qara dənizin şimalından Qafqaza gəlməyə başlamışlar. Herodot bu tayfanın adını skif kimi göstərir. Məhəmməd həsən Vəlili (Baharlı) sakların mənşəyi ilə bağlı yazır ki, sak səg sözünün bir formasıdır və it mənasını bildirir. Ziya Göyälpa görə, eskitlər bu adı türklərin beş müqəddəs heyvanlarından biri olan itdən almışdır. Eskitlərin əcdadı Həzrət İbrahim zamanına düşən

¹⁰³³ H. Mirzəyev. Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı, Bakı, 2004, s. 273.

¹⁰³⁴ Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ.Տ. Մելիք-Բախշյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչություն, 1, Երեւան, 1986, էջ:953.

böyük türk xaqanlarından Qğuz xan ilə müharibə etmiş olan İtbaraq tayfasından hesab edilməlidir¹⁰³⁵. Q.Qeybullayev yazır ki, kimmerlər, saklar atlı etnoslar idilər, atdan qoşqu və minik heyvanı kimi istifadə edir, atın südünü içir, at əti yeyirdilər. Ona görə də antik müəlliflər hər iki xalqı “at südü içənlər” adlandırırdılar. Bu, bütün qədim türk xalqları üçün səciyyəvi olmuşdur. İrandilli xalqların tarixində belə şey yoxdur. Saklar Gürcüstanın şərqini, bütünlüklə Şimali Azərbaycan ərazisini və indiki Ermənistanı tutdular və e.ə 680-ci ildə Araz sahillərinə çatdılar”¹⁰³⁶.

Sakların Qərbi Zəngəzur ərazisinə gəlmələri e.ə. VII əsrdən başlamışdır və beləliklə, ərazidə Sak dövləti yaranmışdır. Bu tayfanın adı indiki Ermənistan ərazisində yerləşən Sisyan, Şəki coğrafi adlarında öz izini qoruyub saxlamışdır.

N.Əhmədli Zəngəzurun əhalisini etnik tərkibindən bəhs edərkən Qərbi Zəngəzurun Sisyan mahalındakı əhalinin etnik tərkibini də araşdırmış və XIX əsrə aid məlumatlar əsasında mahalın əhalisi haqqında fikrini ümumiləşdirmişdir. Bununla bağlı, 1823-cü ildə Sisyan mahalında qeydə alınan Əhlətyan, Şıxlar, Ərəfsə, Sisyan, Uz, Urud, Kürdlər və Dəstəgirt kəndlərinin, Vələdan-i Comərd (“Comərd uşağı”) adlanan ayrıca obanın (Comərdli kəndinin –İ.B.) əhalisi haqqında yetərli təhlil aparmışdır¹⁰³⁷.

XIX əsrdə Qərbi Zəngəzurda kameral siyahıya almalar

¹⁰³⁵ M.Vəlili (Baharlı). Azərbaycan (coğrafi-təbii, etrioqrafik və iqtisadi mülahizat), Bakı, 1993, s. 34.

¹⁰³⁶ Q.Qeybullayev. Qədim türklər və Ermənistan, Bakı: Azərnəşr, 1992, s. 75; .Qeybullayev, Azərbaycan türklərinin təşəkkül tarixindən, Bakı: Azərnəşr, 1994, s. 138.

¹⁰³⁷ N.Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cüillər. Bakı, 2021, s.33-35.

aparılmışdır. Erməni mənbələrində burada yaşamış azərbaycanlılar 1831-ci, 1873-cü, 1897-ci illərin siyahıya almalarında “müsəlman”, 1886-cı ilin siyahıya alınmasında “tatar”, 1919-cu, 1922-ci illərin siyahıya alınmasında “türk-tatar”, 1926-cı, 1931-ci ilin siyahıya alınmalarında “türk” adları ilə verilmişdir¹⁰³⁸. Zəngəzurun 1832-ci il kameral təsvirində Qərbi Zəngəzurdə yaşamış azərbaycanlılar “müsəlman”, “islam dininə mənsub” kimi¹⁰³⁹, Zəngəzurun 1874-cü il kameral təsvirin Qərbi Zəngəzurdə yaşayan azərbaycanlılar “müsəlman tatarlar”, “tatarlar” formasında qeyd edilmişdir.

S.Zelinski Meğri mahalının 11 kəndində, Y.Naumenko Zəngəzur mahalının cənubundakı Lehvaz və Nüvədi kənd icmalarında tatların yaşadığını, amma onların artıq bu dili unutduqlarını, onların öz etnik kimliyini itirərək tamamilə türklərlə qarışdıqlarını yazırlar¹⁰⁴⁰. Qərbi Zəngəzurun Meğri mahalında tatların yaşaması həqiqəti əks etdirmir. Belə ki, bu bölgədə, ümumiyyətlə, tatlar yaşamamışdır. Meğri mahalına İrandan gəlmiş azərbaycanlılar tatlar adlandırılırdı. Azərbaycanda “tat” iki mənanı ifadə edir: 1) İrandilli etnoslardan biri; 2) İrandan gəlmiş azərbaycanlıların yerli xalq tərəfindən verilmiş adı. Fikrimizcə, Meğri mahalında S.Zelinski və Y.Naumenkonun adlandırdığı “tatlar” İrandilli etnos deyil, İrandan gəlmiş azərbaycanlılar olmuşdur.

¹⁰³⁸ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932.

¹⁰³⁹ N.Əhmədli. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər. Bakı, 2021.

¹⁰⁴⁰ Yənə orada, s.48.

M.Vəlili (Baharlı) “tat” sözünün izahı ilə bağlı yazır ki, tat sözü mahiyyət etibarilə bir millətin adı deyil; tərzi-həyatı, vəziyyəti-ictimaiyyəni təyin edən bir kəlmədir. Türk dilinin Cığatay şivəsində bu söz “təb”ə deməkdir. Öz köçəri həyatlarıyla iftixar edən türk milləti, təhti-təbinə aldıqları, oturaq həyat keçirən millətlərə “tat” deyirdilər¹⁰⁴¹

Yeri gəlmişkən fikrimizə aydınlıq gətirmək üçün bir faktı qeyd etmək yerinə düşər ki, Göyçə mahalına XVIII-XIX əsrlərdə İrandan gəlmiş azərbaycanlılara “tat” deyirdilər.

1828-ci il Türkmənçay, 1829-cu il ədirnə müqavilələrindən sonra İran və Türkiyədən ruslar tərəfindən köçürülən ermənilər Qərbi Zəngəzurun bütün bölgələrinə-Gorus, Qafan, Qarakilsə (Sisyan) və Meğri rayonlarının ərazilərinə köçürülmüş və beləliklə ərazinin demoqrafik vəziyyəti dəyişdirilmişdir. Əgər 1828-ci ilə kimi Qərbi Zəngəzurdə ermənilər, demək olarsa, yaşamamışdırsa, 1828-ci ildən sonra Gorusa 4000-nə yaxın, Qarakilsəyə (Sisyana) 2000-dən çox, Qafana 1800, Meğriyə 1000 erməni köçürülmüşdür¹⁰⁴². Bununla belə 1897-ci ilə kimi Qərbi Zəngəzurdə yaşayan əhalinin 60 %-ni azərbaycanlılar, 40 %-ni isə ermənilər və digər xalqların nümayəndələri təşkil etmişdir. Ermənilərin əksəriyyəti isə xaricdən köçürülənlər idi. 1905-1906-cı, 1918-1920-ci illərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı

¹⁰⁴¹ M.Vəlili (Baharlı). Azərbaycan (coğrafi-təbii, etrioqrafik və iqtisadi müləhizat), Bakı, 1993, s. 61.

¹⁰⁴² Չ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչութունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ:166. .

törətdikləri soyqırımı Qərbi Zəngəzurdan da yan keçməmişdir. Törədilmiş soyqırımı və deportasiya nəticəsində 1919-cu ildə burada bir nəfər azərbaycanlı qalmamışdır¹⁰⁴³ .

Ermənilərin indiki Ermənistan ərazisinə, o cümlədən Qərbi Zəngəzura köçürülməsi sovet hakimiyyəti illərində də həyata keçirilmişdir. 1946-cı il oktyabrın 19-da SSRİ ALİ Soveti Rəyasət Heyəti xarici ölkələrdə yaşayan ermənilərin Ermənistan SSR ərazisinə köçürülməsi ilə bağlı Fərman verdi. Fərmanla əlaqədar xaricdən köçürülən ermənilərin bir hissəsi Qərbi Zəngəzurdə yerləşdirilmiş və bununla da ərazidə demoqrafik vəziyyətini ermənilərin xeyrinə dəyişdirilmişdir. 1988-1989-cu illərdə Qərbi Zəngəzurdə yaşayan azərbaycanlıların hamısı tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya edilmiş və beləliklə, Qərbi Zəngəzur mono etnik əraziyə çevrilmişdir. İndi burada yalnız ermənilər yaşayır.

2.3.Qərbi Zəngəzurun tarixi abidələri

Qərbi Zəngəzur Azərbaycan türklərinin qədim yurduudur. Ərazinin tarixi abidələri azərbaycanlıların tarixi keçmişini özündə yaşadır.

Cənubi Qafqazın qədim yaşayış məskənlərindən olan Qərbi Zəngəzur ərazisində kurqanlar, kaha və mağaralar, qayaüstü qədim yazılı abidələr ərazinin qədim yaşayış məskəni olduğunu aydın şəkildə təsdiq edir. S.Əsədov yazır: “Ermənistanın bütün tarixi ədəbiyyatında, xüsusilə Ermənistan

¹⁰⁴³ Yenə orada, s. 166-167.

Sovet Ensiklopediyasında Zəngəzur və ona daxil olan rayonlar Ermənistanın qədim ərazisi adlandırılır. Alban yazılarından ibarət olan kitabələri öz qədim əlifbaları olan qrabarla əvəz edərək, daşlar üzərində olan alban xaçlarını Qriqoryan xaçı adlandırıb bu yalanları əsaslandırmağa çalışırlar”¹⁰⁴⁴ .

Qədim dövrə aid tarixi abidələrin Zəngəzurdə yaşayan Azərbaycan türklərinə məxsus olduğu halda, ermənilər tarix boyu onların üzərində əməliyyatlar aparmaqla erməniləşdirməyə çalışmışlar. Qafan rayonunun Vəng kəndinin, Sisyan rayonunun Urud kəndinin ərazisindəki tarixi abidələri ermənilər mənimsəmişlər. Qafan rayonunun Vəng kəndinin ərazisində yerləşən abidənin üzərində yazılmışdır: “Bu abidəni Alban çarı Sənəkərinin qızı... 913-cü ildə tikdirmişdir”¹⁰⁴⁵. Zəngəzurdəki Urud kəndində olan iki orta əsr abidəsi də diqqəti xüsusilə cəlb edir. Sənduqə formalı birinci qəbir daşının üzərində ərəb dilində yazı həkk olunmuşdur. Yazının tərcüməsi belədir: “Allah, Məhəmməd, Əli Uğvan (ağvan) nəslindən olan kəndxuda oğlu Əmruqəl, ramazan ayı, 883-cü il” (miladi tarixi ilə 26.11-25.12. 1478-ci il). Bundan yüz il sonra düzəldilmiş qoç heykəlli başqa bir daş üzərində ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində yazılmışdır: “Di gəl ki, yarı gördüm gözü yaşlı, sözü qanlı Allah, Məhəmməd, Əli, Uğvan (ağvan) nəslindən iftixar. 986-cı il (miladi tarixi ilə 1578-1579-cu illər), yoxdur bu dərdimə çarə”¹⁰⁴⁶ .

Qərbi Zəngəzurun Qarakilsə (Sisyan) rayonunda azərbaycanlıların qədim etnik tarixini özündə yaşadan tarixi abidələrindən biri Qoşundaş abidəsidir. Bu tarixi abidə

¹⁰⁴⁴ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 121.

¹⁰⁴⁵ Yənə orada, s. 122.

¹⁰⁴⁶ İ.Məmmədov. Bədiilik dünyamızın doğma bir hənirtisi, Sovet Ermənistanında Azərbaycan kitabı (1925-1985), İrəvan, 1985, s.13.

“eramızdan öncə ikinci minilliyə aid olub, Sisyan rayonunda, köhnə Qarakilsə kəndi (indiki Sisyan) ilə Qızılıq kəndinin arasındakı yastı təpədə yerəşir”¹⁰⁴⁷. Ə.Ələkbərli abidə haqqında yazır: “Şaquli vəziyyətdə cərgə ilə düzülmüş, elə buradan da Qoşundaş adını almış bu abidə neolit dövrünün yadigarıdır”¹⁰⁴⁸. Abidə Qoşundaş adlı ərəzidə yerləşdiyi üçün Qoşundaş abidəsi adlandırılmışdır.

Qoşundaş oronim olaraq iki sozdən ibarətdir: “qoşun” və “daş”. Oronimin birinci komponenti monqol dilində “koç”, “müvəqqəti yurd yeri” mənasında işlənən qoşun (əsl: xoşun// xuşun) sözü ilə¹⁰⁴⁹ qədim türk dilində “çöl”, “sahə”, “yer” mənasını bildirən daş (dış) sözü əsasında formalaşmışdır.

Qərbi Zəngəzurda Azərbaycan türklərinin bilavasitə qədim tarixini özündə əks etdirən abidələrdən biri də Qarqadaşı kitabələridir. Bu tarixi abidə Qərbi Zəngəzurun Meğri rayonun Nüvədi kəndinin Qarqadaşı dağında kəndin sakini Həmzə Vəli tərəfindən aşkar edilmişdir. Həmin abidə həm də Nüvədi kəndinin adına uyğun olaraq Nüvədi kitabələri kimi də göstərilir¹⁰⁵⁰.

Qarqadaşı abidəsi Orxon-Yenisey yazılı abidəsinin bir növüdür. Abidə e.ə. I minilliyə aiddir.

Qərbi Zəngəzurun Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərəzindəki tarixi abidələrdən biri Urud qalasıdır. Urud qalası rayonun urud kəndi ərəzində yerləşir. “Urud alasının adı mənbələrdə 450-ci il hadisələrindən bəhs edilərkən çəkilir. Qala 1104-cü ildə

¹⁰⁴⁷ M.Urud. Zəngəzur (Elmi-publisistik nəşr), Bakı, 2005, s. 54.

¹⁰⁴⁸ Ə. Ələkbərli. Qərbi Azərbaycan abidələri, Bakı, 2007, s. 20.

¹⁰⁴⁹ Azərbaycan toponimləri. Ensiklopedik lüğət, Bakı, , 1999, s. 170.

¹⁰⁵⁰ Həmzə Vəli. Nüvədi kitabələri, Bakı, 1998.

Səlcuqlar, 1386-cı ildə Əmir Teymur, 1407-ci ildə Qara Yusif tərəfindən fəth edilmişdir”¹⁰⁵¹.

Urud kəndindəki XV-XVI əsrlərə aid qəbir daşları üzərində Azərbaycan dilində əksini tapan yazılar ərazinin köklü sakinlərinin azərbaycanlılar olduğunu tarixi fakt kimi göstərir. Belə abidələrdən biri XVI əsrə aid qəbir daşındır. Qəbir başdaşında yazılıb:

Dün gecə yarı gördüm,

Gözü yaşlı, sözü qanlı.

Ağvan nəslindən İftixar, 986-cı il (1556/66-cı il)¹⁰⁵².

İ.Məmmədov belə tarixi abidələrin Qərbi Azərbaycanın, o cümlədən Qərbi Zəngəzurun həm tarixinə, həm də ərazinin köklü sakinlərinin azərbaycanlılar olduğuna şahidlik etdiyini göstərərək yazır: “O dövrün (XV-XVI əsrlər nəzərdə tutulur-İ.B.) maddi abidələri də belə bir həqiqətin etirafıdır ki, təkcə İrəvanda deyil, Ermənistanda yaşayıb yaratmış, bizim günlərdə gəlib çatan yadigarlar qoyub getmiş azərbaycanlıların sayı, həqiqətən də, çox olmuşdur. Bunu (Qarakilsə) Sisyan rayonunun Urud kəndində 1503-1504, 1578, 1579, 1581-ci illərdən qalan xatirə abidələri bir daha təsdiq edir. Abidələrin üstündə yazılmışdır:

Bir cavani nazənin məskənidir bu məzar,

Eyləmiş nazik tənin xakiylə yeksən ruzigar.

və “daşı Vəli yazdı” sözləri ozan, xəttat babalarımızın bədiilik dünyasından (*Kitabın 1985-ci ildə İrəvanda çap olunduğunu nəzərə alaraq belə bir qənatə gələ bilərik ki, “babalarımızın*

¹⁰⁵¹ Ə. Ələkbərli. Qərbi Azərbaycan abidələri, Bakı, 2007, s. 44.

¹⁰⁵² Həmzə Vəli. Nüvədi kitabələri, Bakı, 1998, s. 43.

*tarixi keçmişindən” demək istəmişdir- İ.B.) qopub müasirlik rüzgarına qovuşan hənirtisi deyilmi” ?!*¹⁰⁵³

Bu tarixi abidələr aydın şəkildə göstərir ki, Qərbi Zəngəzurda tarixən yalnız Azərbaycan türkləri yaşamışdır. Zəngəzurda ermənilər Çar Rusiyasının himayəsi altında XIX əsrin II yarısından məskunlaşdırılmışdır.

2.4. Qərbi Zəngəzurda azərbaycanlılara qarşı törədilmiş erməni vəhşiliyi: soyqırım, deportasiya

XIX əsrin əvvəllərində Çar Rusiyasında baş verən hadisələr Cənubi Qafqaza da təsir göstərdi. Rusiyada 1905-1907-ci illər inqilabının fəvqündə baş vermiş inqilabi hadisələrin əks-sədası Bakıda, Gəncədə, İrəvanda hiss olunmağa başlamışdır. Ermənilər bu qarışıqlıqdan istifadə edərək Bakıda, Gəncədə, Qarabağda, Zəngəzurda, İrəvanda, Şamaxıda azərbaycanlılara qarşı soyqırım həyata keçirmiş, uşaqları, qocaları, qadınları qılıncdan keçirmişlər. Həmin dövrdə baş vermiş hadisələr Azərbaycan ədəbiyyatında bədii boyalarla əksini tapmış, ermənilərlə azərbaycanlılar arasında beynəlmillətlik “qardaşlığı” təbliğ və təşviq də edilmişdir. Görkəmli Azərbaycan satirik şairi M.Sabirin “Beynəlmiləl”, C.Cabbarlının “1905-ci ildə” pyesi də bu məqsədlə yazılmışdır desək, səhv etmərik. Bu əsərlər azərbaycanlıların sülsevər, multikultural xalq olduğunu əyani şəkildə göstərir. Halbuki erməni ədəbiyyatında bu qəbildən əsərlər yazılmamışdır. Bu

¹⁰⁵³ İ.Məmmədov. Bədiilik dünyamızın doğma bir hənirtisi, Sovet Ermənistanında Azərbaycan kitabı (1925-1985), İrəvan, 1985, s.11-12.

da onunla əlaqədardır ki, ermənilər azərbaycanlılara kin-kudurət bəsləyir.

1905-1906-cı illərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri vəhşiliklər Məmməd Səid Ordubadinin “Qanlı illər”, Mir Möhsün Nəvvabın “1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası” əsərlərində faktlar əsasında göstərilmişdir. Bununla yanaşı həmin dövrdə baş verən hadisələr Bakıda rus dilində çap olunmuş “Kaspi” qəzetinin 1905-1906-cı illərin nömrələrində, 1907-ci ildə eyni zamanda erməni dilində çap olunmuş A.Donun “Qafqazda erməni türk toqquşmaları (1905-1906-cı illər)” kitabında əksini tapmışdır (Ətraflı məlumat üçün bax: Nazim Mustafa. Ermənilərin İrəvan quberniyasında və Zəngəzur qəzasında törətdikləri terror və qırğınlar (1905-1906), Bakı, 2022).

Yeri gəlmişkən qeyd etmək yerinə düşər ki, Azərbaycan tarixşünaslığında 1905-1906-cı illərdə Qərbi Azərbaycanda, xüsusi olaraq İrəvan quberniyasında, Zəngəzur qəzasında ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğınlar, vəhşiliklər xüsusi olaraq monoqrafik şəkildə araşdırılmamışdır. Doğrudur, İ.Məmmədov və S.Əsədov “Ermənistan azərbaycanlıları və onların acı taleyi” (qısa tarixi oçerk) kitabında 1905-1906-cı illərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğınlardan bəhs edilmişdir¹⁰⁵⁴. Nazim Mustafa İrəvan quberniyasında, Zəngəzur qəzasında ermənilərin törətdikləri terror və qırğınlar, həmin dövrdə baş vermiş hadisələri, daha doğrusu, ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri üzə çıxararaq “Ermənilərin İrəvan quberniyasında və

¹⁰⁵⁴ İ.Məmmədov, S.Əsədov. Ermənistan azərbaycanlıları və onların acı taleyi (qısa tarixi oçerk), Bakı, 1992, s. 24-30.

Zəngəzur qəzasında törətdikləri terror və qırğınlar (1905-1906)” əsərində (Bakı, 2022) geniş surətdə tədqiqata cəlb etmiş, elmi aspektdə təhlil etmişdir.

Məmməd Səid Ordubadinin 1905-1906-cı illərdə Cənubi Qafqazda baş vermiş erməni müsəlman davasından bəhs edən “Qanlı illər” əsəri“ ...müxbirlər vasitəsilə mənə (Məmməd Səid Ordubadiyə-İ.B.) yetişişmiş 245 məktubun hamısı saf-çürük edilmiş, məzmununa xələl yetirilmədən, yalnız tarixin və yazıçının üslubuna müvafiq bir dilə çevrilmişdir”¹⁰⁵⁵. Bu əsərdə Bakıda, Gəncədə, Qarabağda, Şuşada, Cəbrayıl, İrəvanda, Eçmiədzində, o cümlədən Zəngəzurda azərbaycanlılar yaşamış kəndlərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğınlar, soyqırımı, deportasiya faktlar əsasında göstərilmişdir. Azərbaycanlıların yaşadığı kəndlərin dağıdılmasında, kənd sakinlərinə qarşı qırğınların törədilməsində erməni xəfiyyə cəmiyyətləri öndə dayanırdı: “Erməni xəfiyyə cəmiyyətinin çox hissəsi bu kəndlərin (azərbaycanlıların yaşadığı kəndlərin-İ.B.) ələ keçirilməsi uğrunda çalışırdılar. Hər halda ermənilərin gələcək xəyallarına baxılarsa da, onlara ələ bir yol lazım idi ki, İrəvan, Şuşa, Zəngəzur və Gəncə ermənilərini bir-birilə əlaqələndirə bilsin. Yəni İrəvandan, Şuşadan tüfəngini çiyinə salan bir erməni soldatı yol üstə erməni kəndindən başqa bir yerdə görünmədən getdiyi yerə çata bilsin. Yuxarıda qeyd edilmiş islam köylərinin coğrafi mövqeyinə baxılarsa, ermənilərin büsbütün əməllərinə möhkəm bir sədd kimidir. Ona görədir ki, ermənilər var qüvvələrini bu zavallı islam köylərinə vurmaq üçün hər an tədarükdə idilər. Gündən-günə

¹⁰⁵⁵ M.S. Ordubadi. Qanlı illər (1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi), Bakı, 1991, s. 6.

daşnaksütunlar inqilab sularını islam köylərinin özülünə bağlayıb dağıtmaq həvəsində müxtəlif hiylələrə əl atırdılar.

Qərbi Zəngəzurda 1905-1906-cı illərdə ermənilər azərbaycanlılara qarşı olmazın vəhşiliklər törətmişlər. Qərbi Zəngəzurun Qafan bölgəsinin Şabadin, Oxçu Şabadin (M.S.Ordubadi Şabadin kəndinin adını Şabadik, Oxçu Şabadin kəndinin adını Oxçu Şabadik formasında qeyd etmişdir-İ.B.), Qatar kəndlərində törədilmiş faciələrlə bağlı M.S.Ordubadinin “Qanlı illər” əsərində məlumatlar əksini tapmışdır.

Qafan dərəsində kəndlərdən olan Qatar müharibəsi 1906-cı il 29 iyul - 9 avqust tarixlərində baş vermişdir.

Qatar kəndinin sakini Səfəyari 29 iyul 1906-cı ildə ermənilər vəhşicəsinə öldürükdən sonra cavab olaraq azərbaycanlılar mədən bazarında bir erməniyi öldürmüş və mis mədənini yandırmışlar. Bununla ermənilərlə azərbaycanlılar arasında vuruşma olmuşdur. Həmin hadisəni M.S.Ordubadi təsvir edərək yazır: “Bu gurultu bir anın içində Qapan dərəsinin bir-birinə yaxın olan kəndlərinə vəlvələ salıb bir tərəfdən erməni könüllüləri və erməni hərbi dəstələri hərəkət edib mədəndəki islam (azərbaycanlı-İ.B.) dükan-bazarını odlayıb yarım milyona qədər zərər vurdular. Malları qarət olunan məzlum Ordubad tacirləri Qatar kəndindən qaçırlar. O yerin faciəsi baş verdikdə, fərari (faciədən baş götürüb qaçan mənasında-İ.B.) halında Oxçu Şəbadək (Oxçu Şabadin-İ.B.) enişlərinə gəlib çatan --- nəfərdən ibarət fərari dəstəsi ermənilərin əlində qətl olunurdular”¹⁰⁵⁶.

¹⁰⁵⁶ M.S. Ordubadi. Qanlı illər (1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi), Bakı, 1991, s. 120.

Qatar kəndində baş verən faciədə ermənilərə rus hərbciləri və iranlılar da kömək etmişdir. Hətta 1906-cı ilin avqust ayının 1-də Qatar kəndində silahlı ermənilər silahsız azərbaycalıları güllə-boran edəndə pristav Saxarovun yanında olan Camal adlı ləzgi pristava deyir ki, cənab pristav, sizdə heç rəhm-mürüvvət yoxdurmu? Siz baxırsınız, islamları (azərbaycalıları-İ.B.) gülləbaran edirlər. Olmazmı ki, kəndin kənarında kazaklar buyursun, islamları (azərbaycalıları-İ.B.) mühafizə etsinlər. Pristav soyuqqanlıqla cavab verir ki, mən müsəlmanları (azərbaycalıları-İ.B.) mühafizə edə bilmərəm. Görmürsən ermənilər necə canalıcı güllə atırlar. Hətta ermənilərə kömək və məlumat ötürmək məqsədilə pristav Saxarovun göstərişi ilə kazaklar azərbaycanlıların qüvvəsini və silahlanma vəziyyətini öyrənmək üçün Qatar kəndinə gedib azərbaycanlıları sakitləşdirməyə və onları arxayınlaşdırmağa çalışırdılar. Kazaklar azərbaycanlıların silahlandığını görüb onları inandırmaq istəyirdilər ki, siz evlərinizdə rahat oturun. Ermənilərin güllələrinə qətiyyənlə cavab verməyin. Əlbəttə, hökumət özü sonradan onları tənbeh edib cəzalandıracaq. Bütün dövrlərdə olduğu kimi, 1905-1906-cı illərdə ermənilərlə azərbaycanlılar arasında baş vermiş döyüşlərdə ruslar ermənilərə kömək etmiş, onların tərəfini saxlamışdır. 1906-cı ildə Qatar kəndində baş vermiş faciə zamanı pristav saxarovun süvari dəstəsi bir təpənin üstündə dayanaraq seyrici mövqə tutmuş və hətta süvari dəstənin üzvləri silahlı ermənilərin azərbaycanlıları qətl etməsinə baxaraq “pəh, pəh ermənilər nə gözəl yürüşlər edirlər” deyirmişlər¹⁰⁵⁷.

¹⁰⁵⁷Ətraflı bax.M.S. Ordubadi. Qanlı illər (1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi), Bakı, 1991, s. 121-122.

1906-cı il Qafan ərazisində ermənilərin törətdikləri faciələr, soyqırımı daha geniş miqyas almışdır. Belə ki, 1906-cı ilin iyulun 29-da Qafan rayonundakı Karxana, Xalac, İncəvar, Daşnov kəndlərinin sakinlərini qılıncdan keçirmiş, evlərini dağıtmış, var-dövlətlərini əllərindən almışlar. Canlarını qurtaranlar Qatar kəndinə sığınmışlar. Məhz buna görə də ermənilər Qatar kəndinə hücum etmiş, buraya toplanmış, sığınmış, kəndə pənah gətirmiş azərbaycanlılara divan tutmuşlar. Bir faktı qeyd etməklə ermənilərin qaniçənliyini aydın görmək olar.

1906-cı ilin iyulun 29-da Qafan rayonunun mədən bazarını dağıtdıqdan sonra ermənilər Karxana kəndinə hücum etmişlər. Hər tərəfdən kəndi atəşə tutmuşdular. Silahsız kənd camaatı beş min tüfəngdən açılan atəşin altında öz doğma yurdlarını tərk etməyə məcbur olmuşlar. Ermənilər qaçıb xilas olmağa cəhd göstərən kənd sakinlərini də əsir alır, ya da yerində qətlə yetirirdilər. Qana susamış ermənilər kəndi dağıtmaqla kifayətlənməyərək qaçıb pünhan bir yerdə sığınacaq tapmış 30-dək qadını vəhşicəsinə qətlə yetirmişlər. Dəhşətli burasıdır ki, zavallı qadınların tapılıb öldürülməsinə səbəb Pakizə adlı bir qadının Firuzə adlı məsum körpəsi olmuşdur. Ətrafa yayılan ardı-arası kəsilmək bilməyən atəş səslərindən dəhşətə gələn yazıq körpənin ağlamaq səsi eşidilməsin deyə anası onu bərk-bərk bağrına basıbmış, boğulmaqdan xilas olmaq üçün qəflətən anasının sinəsindən dartınıb başını qaldıran körpənin nələsini eşidən ermənilər azğıncasına hücum çəkərək bu qadınları qanlarına qəltan etmişlər¹⁰⁵⁸ .

¹⁰⁵⁸ İ.Məmmədov , S.Əsədov. Ermənistan azərbaycanlıları və onların acı taleyi (qısa tarixi очерк), Bakı, 1992, s. 26.

750 evdən ibarət olan Qatar kəndi ermənilər tərəfindən dağıdılaraq və talan edilərək əhalisi qırğınlarla deportasiya edilmiş, Oxçu, Şabadin, Aralıq, Pirdavdan, Atqız kəndləri də talan edilmişdir. 1906-cı ilin avqust ayında ermənilərin əlindən canlarını götürüb qaçan Oxçu, Şabadin, Aralıq, Pirdavdan, Atqız kəndlərinin sakinləri Naxçıvanın Saqqarsu yaylağına sığınır. Erməni quldur dəstəsi onların arxasınca gedərək silahsız azərbaycanlılara-uşaqlara, qadınlara, qocalara qarşı görünməmiş işgəncələr vermişlər. Ermənilərin törətdiyi bu vəhşilik tarixin qanla yazılmış səhifəsidir. Fəciənin miqyasının böyüklüyünü, həddindən artıq tükürpədic olduğunu təsəvvür etmək üçün M.S.Ordubadinin “Qanlı illər” əsərində əksini tapmış tarixi məlumatı burada verməyi məqsədəuyğun hesab edirik.

...avqust ayının 13-də (1906-cı il 13 avqust-İ.B.) erməni daşnak qaniçənlərin qətlindən xilas olmuş bu kəndlərin qaçan əhalisi Pirdavdan yuxarı səmtində qiblə ilə üz bəüz olan Saqqarsuya qaçıb oradakı daşların arxasını sığınacaq etmişlər.

Saqqarsuda erməni millətçiləri bəşəriyyət tarixində misli görünməmiş elə bir vəhşilik törətmişlər ki, bu faşizm əməlləri, azərbaycanlılara tutulan divan adamı dəhşətə gətirir.

Ağlaşma səsi daşların təpəsindən ermənilərin sığınacaqlarında-səngərlərində əks-səda verirdi. Kəndin ağsaqqalı Molla Hacı Əfəndi də öz ailəsi ilə Saqqarsuya qaçmışdı. Kənddə ancaq qaçmağa halı olmayan və sahibləri evdə olmayıb, ya da qocalıqdan gözləri tutulmuş qadın tayfaları qalmışdır ki, sübh olan kimi onların hamısı qətl olunub, kənd içində bir-birinin üstünə tökülmüşdülər.

Havanın pisliyinə baxmayaraq bir neçə bələdçi götürüb ətrafı öyrənmək üçün əzm (hərəkət-İ.B.) edildi. Saqqarsuyun ətrafında bir qan çalası görüldüyündən o tərəfə gedildi. Soyuğun şiddətindən qanın üzü buz bağlamışdı. Bununla belə daşın bir tərəfindən damcı-damcı qan sızırdı. Bu halı gördükdə camaatı böyük bir təəccüb və heyrət içində buraxırdı. Daşın arasında 62 nəfər övrət (qadın-İ.B.) və uşaq cənazəsi bir-biri üstə qalaq-qalaq tökülmüşdü¹⁰⁵⁹.

1905-1906-cı illərdə Qərbi Zəngəzurun Sisyan kəndində ermənilərin törətdiyi qətlialmları Mir Möhsün Nəvvabın “1905-1906-cı illərdə erməni müsəlman davası” əsərində əksini tapmışdır. Belə ki, 1905-ci ildə “Ermənilər böyük və qüvvətli dəstə yaradaraq müsəlmanların (azərbaycanlıların-İ.B.) yaşadığı Sisyan kəndinə hücum etdilər. Kənd sakinlərinin silahları və patronları az olduğuna görə döyüş onlar üçün ağır keçdi. Erməni quldurları kənd əhalisindən 20 nəfərini öldürdü, xeyli insan yaralandı”. Sisyan kəndinin sakinləri ermənilərin törətdikləri bu vəhşiliyə, qətlialmlara layiqincə cavab vermiş, ermənilərin yaşadığı Darbas kəndini mühasirəyə alaraq onlara öz güclərini göstərmişlər. Mir Möhsün Nəvvab yazır ki, müsəlmanlar az olsa da, bu şəhidlərin əvəzini çıxdılar. Bir neçə saat atışmadan sonra ermənilər geri qayıtdılar. Həmin günün səhəri Sisyan kəndinin əhalisindən bir neçə nəfər Qalaya (Şuşaya-İ.B.) gələrək imkanları daxilində tüfəng və patronlar alıb kəndə gətirdilər. Silah əldə edən Sisyan kəndinin sakinlərinə ətraf kəndlərdən kömək gəldikdən sonra Darbas kəndinə hücum edərək əli silahlı erməni kişilərini qətlə

¹⁰⁵⁹ M.S. Ordubadi. Qanlı illər (1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi), Bakı, 1991, s. 131-133.

yetirdilər. Müsəlmanlar (azərbaycanlılar-İ.B.) *kənddə olan övrət-uşaqqlarla işləri olmayıb onları döyüş meydanından kənara çıxarırdılar* (kursiv mənimdir-İ.B.). Müsəlman (azərbaycanlı-İ.B.) igidləri Darbas kəndində öz əməliyyatlarını başa çatdırdıqdan sonra geri qayıtdılar.

Ermənilər 1905-ci ilin dekabr ayında Stepan Stepanyanın komandanlığı altında Zəngəzur mahalının əhalisinin yalnız azərbaycanlılardan ibarət olan Ağudi və Vağudi kəndlərinə hücum əməliyyatı hazırlamışlar. Vağudi kəndinin sakinləri ermənilərin hücumlarının qarşısını almış, onların planlarını pozmuş, komandirləri Stepan Stepanyan başda olmaqla Vağudi kəndinə hücum edən və kəndi mühasirəyə almağa çalışan yüz nəfərə kimi erməni məhv etmişlər¹⁰⁶⁰ .

Zəngəzur mahalının Ağudi kəndində 1905-ci ildə baş vermiş ermənilərin təcavüzü barədə N.Mustafa yazır: “Sisyandan gedən yol Ağudi və Vağudi kəndlərindən keçirdi. Ətraf kəndlərdə yaşayan ermənilər Gorusa getmək üçün ya Ağudi və Vağudi kənlərinin ərazisindən keçməli, ya da yollarını dəyişib dağlara, dərələrə getməli idilər. Ona görə də ermənilər Ağudi və Vağudi kəndlərini azərbaycanlılardan təmizləmək qərarına gəlmişdilər. A-Donun yazdığına görə dekabrın 25-də böyük bir erməni silahlı dəstəsi Ağudi üzərinə hücumu keçir. Ağudilər böyük itki verərək vağudi kəndinə qaçırırlar. Kənddə qalanların bir hissəsi isə məsciddə gizlənmişdi. Hücum edən ermənilərin bir hissəsi kəndin girəcəyindəki mövqelərdə qalmış, digər hissəsi isə kəndə soxulmuş, evləri yandırıb dağıtmağa başlamışdı. Bu zaman Şəki kəndinin azərbaycanlıları köməyə

¹⁰⁶⁰ Ətraflı məlumat üçün bax. Mir Möhsün Nəvvab. 1905—1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası, Bakı, 1993, s. 94-95.

çatırlar və davanın gedişi dəyişir. Bundan sonra ətrafındakı azərbaycanlı kəndlərindən, eləcə də Dərəbasdan köməyə gəlirlər. Kəndə hücum edən ermənilər mühasirəyə düşürlər və onlar geri çəkilmək məcburiyyətində qalırlar. Bu hücum zamanı ağudililər 60 nəfərdən çox, ermənilər isə 22 nəfər itki verirlər”¹⁰⁶¹.

Gorus ermənilər əsas dayaq nöqtəsi olmuşdur. Bu da onunla bağlı idi ki, 1828-1830-cu illərdə İrandan və Türkiyədən Qərbi Zəngəzura köçürülmüş ermənilər daha çox Gorusda məskunlaşdırılmışdır. 1906-cı ildə Gorusda ermənilər azərbaycanlılara qarşı tez-tez hücumlar edərək onları qorxu içərisində saxlayırlar. Bununla əlaqədar Gorusda yaşayan azərbaycanlılar 25 iyul 1906-cı ildə Qafqaz canişininə teleqram vuraraq Zəngəzur qəzasının rəisi Mitkeviçdən şikayət etmişlər.

1906-cı ilin 4 sentyabrda Gorusun Tatev və digər erməni kəndlərinin silahlıları Ağvanlı və Danzaver (Armudlu) kəndlərinə hücum etmişlər. Sonuncu kəndin bütün əmlakları və tikililəri yandırılmış, 3 nəfəri qətlə yetirmiş, 4 nəfəri yaralamış və 1 nəfəri əsir götürmüşlər¹⁰⁶².

Birinci dünya müharibəsindən sonra Rusiyada baş verən dəyişikliklər Cənubi Qafqaza, o cümlədən Qərbi Azərbaycana da təsir etmişdir. Bu müharibənin törətdiyi dağıntıqlarla yanaşı, obrazlı ifadə ilə desək, ictimai siyasi sahədə də dağıntıqlar yaratdı.

¹⁰⁶¹ N. Mustafa. Ermənilərin İrəvan quberniyasında və Zəngəzur qəzasında törətdikləri terror və qırğınlar (1905-1906), Bakı, 2022, s. 216-217.

¹⁰⁶² N. Mustafa. Ermənilərin İrəvan quberniyasında və Zəngəzur qəzasında törətdikləri terror və qırğınlar (1905-1906), Bakı, 2022, s. 226-228.

1918-ci ilin may ayında Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikasının dağılmasından sonra mayın 26-da Gürcüstan Demokratik Respublikası, mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Ararat Respublikası yaradılmışdır.

Ararat Respublikası yaradılması ilə tarixdə ilk dəfə ermənilərin müstəqil dövləti yaradıldı. Daşnakların rəhbərliyi altında bu respublikanın fəaliyyət göstərdiyi 2 il ərzində qonşularına - Azərbaycana və Gürcüstana torpaq iddiaları qaldırmaqla yanaşı, bolşevik donu geyinmiş daşnaklar Qərbi Azərbaycanda, o cümlədən Qərbi Zəngəzurda azərbaycanlılara qarşı olmazın, ağlagəlməz vəhşiliklər törətmişlər. 1918-1920-ci illərdə Qərbi Zəngəzurda azərbaycanlılar ata-baba yurdlarından qırğınlarla qovulmuş, azərbaycanlıların yaşadığı onlarla kəndlər xarabalığa çevrilmişdir. Andranikin, Nijdenin rəhbərliyi altında daşnakların Qərbi Zəngəzurda azərbaycanlılara etdikləri zülmələr insanı dəhşətə gətirir: uşaqları, qocaları, qadınları min bir əziyyətlərlə qətlə yetirmiş, hamilə qadınların qarnından uşağı diri-diri çıxararaq süngüyə keçirmişlər.

Ermənilərin 1918-1920-ci illərdə Qərbi Zəngəzurda törətdikləri qırğınları əhalinin demoqrafik vəziyyətinin dəyişməsi ilə aydın şəkildə görmək olur.

1831-1931-ci illərdə Qarakilsə (Sisyan) rayonunda 50 yaşayış məntəqəsi qeydə alınmışdır. Qarakilsə rayonunda 50 yaşayış məntəqəsində 1886-cı ildə 28, 1914-cü ildə 23 kəndində azərbaycanlı yaşamışdısa, 1919-cu ildə rayonda bir nəfər belə azərbaycanlı yaşamamışdır. Yalnız indiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra azərbaycanlılar öz doğma yurdlarına qayıda bilmişlər və 1922-ci ildə 16 kənddə

azərbaycanlıların yaşadığı qeydə alınmışdır. Qarakilsə rayonunda 1914-cü ildə 10.737 azərbaycanlı yaşamışdısa, 1922-ci ildə 2808 azərbaycanlı yaşamışdır¹⁰⁶³.

1831-1931-ci illərdə Qafan rayonunda 107 yaşayış məntəqəsi qeydə alınmışdır. Qafan rayonunda 107 yaşayış məntəqəsində 1886-cı ildə 30, 1914-cü ildə 40 kəndində azərbaycanlı yaşamışdısa, 1919-cu ildə rayonda bir nəfər belə azərbaycanlı yaşamamışdır. Yalnız indiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra azərbaycanlılar öz doğma yurdlarına qayıda bilmişlər və 1922-ci ildə 44 kənddə azərbaycanlıların yaşadığı qeydə alınmışdır. Qafan rayonunda 1886-cı ildə 7178, 1914-cü ildə 8.142 azərbaycanlı yaşamışdısa, 1922-ci ildə 3868 azərbaycanlı yaşamışdır¹⁰⁶⁴.

Qərbi Zəngəzurun azərbaycanlıların tarixi-etnik torpaqlarından biri də Meğri rayonu olmuşdur. Z.Qorqodyan 1831-1931-ci illərdə Meğri rayonunda 30 yaşayış məntəqəsi qeydə almışdır. 1914-cü ildə 24 yaşayış məntəqəsindən 14-də azərbaycanlılar yaşamış və 1914-cü ildə bu bölgədə yaşayan 14621 nəfər əhalinin 8508 nəfərini azərbaycanlılar təşkil etmişdirsə, 1919-cu ildə burada bir nəfər də olsun azərbaycanlı qalmamışdır¹⁰⁶⁵. 1918-1919-cu illərdə Meğri rayonu ərazisindəki bütün azərbaycanlılar tarixi vətənlərindən qırğınlarla qovulmuşlar. Yalnız indiki Ermənistan ərazisində sovet quruluşu yaradıldıqdan sonra, yəni 1920-ci ildən sonra

¹⁰⁶³ Q. Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ:146-149.

¹⁰⁶⁴ Q. Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ:132-137.

¹⁰⁶⁵ Yəni orada, s. 142-143.

azərbaycanlılardan sağ qalanlardan 1535 nəfəri (1922-ci ilin statistik məlumatı) öz doğma torpaqlarına dönə bilmişlər.

Qərbi Zəngəzurun Gorus rayonunda ermənilər daha çox məskunlaşmışdır. Bu da onunla bağlı idi ki, quldur, cani, cinayətkar, azərbaycanlı uşaqları, qocaları, qadınları qətlə yetirmiş Andranikin qərgəhi Gorusda yerləşirdi. Gorusun köklü sakinləri azərbaycanlılar olmuşdur. Bunu ərazidəki toponimlər təsdiq edir. Belə ki, 1831-1931-ci illərdə ərazidə mövcud olmuş toponimlərin hamısını türk mənşəli toponimlər təşkil edir¹⁰⁶⁶ .

1914-cü ildə Gorusda 1422 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-1919-cu illərdə ermənilərin törətdiyi qırğınlar nəticəsində azərbaycanlılar tamamilə öz yurdlarından qovulmuşdur. 1919-cu ilin əhlinin siyahıya alınmasında Gorusda azərbaycanlıların yaşadığı qeydə alınmamışdır ¹⁰⁶⁷ . Gorusdan qırğınlarla qovulmuş azərbaycanlılar 1922-ci ildən sonra doğma yurdlarına dönə bilmişdir və 1926-cı ildə burada 364 azərbaycanlının yaşadığı qeydə alınmışdır¹⁰⁶⁸ .

Qərbi Zəngəzurdə 1917-ci ildən başlayaraq ermənilər azərbaycanlıların əllərindən var dövlətlərini alaraq özlərini də qətlə yetirmişlər. 1917-ci ilin dekabr ayından 1918-ci ilin avqust ayına kimi Qarakilsə rayonunun 16 kəndi dağıdılmış, 661 nəfər qətlə yetirilmiş, azərbaycanlıların 51 milyon 590 min dəyərində mal-mülkü talan edilmişdir. “Azərbaycan” qəzetinin 11 noyabr 1918-cil tarixli nömrəsində bu qanlı faciə əksini

¹⁰⁶⁶ İ. Bayramov. Qərbi Azərbaycan: Tarixi həqiqətlər və ya Ermənistanın etnik təmizləmə siyasəti, Bakı, 2012, s.98-100.

¹⁰⁶⁷ Ջ.Կորկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ:112-115.

¹⁰⁶⁸ Yənə orada, s. 28-31.

tapmışdır: “1917-inci sənəsi (1917-ci ilin-İ.B.) dekabr ayından 1918 sənəsi (1918-ci ilin-İ.B.) avqust ayına qədər Gəncə mahalında ermənilər tərəfindən xarab edilən kəndlər haqqında Gəncə valisi Azərbaycan Daxiliyyə Nəzarətinə (Azərbaycan Daxili İşlər Nazirliyi-İ.B.) məlumat göndərmişdir. Əzcuümlə [o cümlədən] Zəngəzur naçalnikinin (rəisinin-İ.B.) raporu (məlumat-İ.B.) göndərilmişdir. Bu raporda xarab edilən kəndlərin siyahısı və toxunan xəsarət bu qərar üzrə (aşağıdakı kimi-İ.B.) göstərilir:

1. Kürdlər kəndi 1917 sənəsi dekabr ayında xarab edilib. 150 min rublə zərər və xəsarət olmuşdur.

2. İrimis kəndi dekabr ayında dağıdılıb. 8 adam qətl edilməklə 180 min rublə zərər vurulmuşdur.

3. Baharlı kəndi xarab edilib. 9 nəfər qətl edilməklə yüz min rublə zərər verilmişdir.

4. Dulus kəndi dekabr ayında dağıdılıb. 90 min rublə xəsarət olmuşdur.

5. Qarakilsə kəndi yanvar ayında xarab edilib. 49 nəfər qətl edilməklə 9 milyon rublə xəsarət toxunmuşdur.

6. Məliklər kəndi yanvar ayında qarət edilib. 150 nəfər qətl edilməklə 3 yüz min rublə xəsarət toxunmuşdur.

7. Pul kəndi xarab edilib. 19 nəfər qətl edilməklə 160 min rublə xəsarət olmuşdur.

8. Arıqlı kəndi aprel ayında xarab edilib. 25 nəfər qətl edilməklə 120 min rublə zərər olmuşdur.

9. Dəstəgird kəndi aprel ayında xarab edilib. Yüz min rublə xəsarət toxunmuşdur.

10. Şükar kəndi iyun ayında xarab edilib. 95 nəfər qətl edilməklə 5 yüz min rublə xəsarət olmuşdur. Sisyan

11. Zabazadur kəndi aprel ayında xarab edilib. 90 min rublə zərər və ziyan toxunmuşdur.

12.Şəki kəndi avqust ayında xarab edilib. 95 nəfər qətl edilməklə 16 milyon rublə xəsarət olmuşdur.

13. Yaqub[lu] kəndi avqust ayında xarab edilib. 28 nəfər qətl edilməklə 6 milyon xəsarət olmuşdur.

14. Qızılıq kəndi avqustda xarab edilib 27 nəfər qətl edilməklə 5 milyon rublə xəsarət olmuşdur.

15. Vağudi kəndi avqustda xarab edilib. 96 nəfər öldürülmüş və 13 milyon zərər dəymişdir.

16. Sisyan kəndi xarab edilib. 60 adam ölmüş və 8 yüz min rublə zərər olmuşdur¹⁰⁶⁹.

1918-ci ildə Zəngəzurda baş verən erməni qırğınları Qafan rayonundan da yan keçməmişdir. Andranikin quldur dəstəsinin Qafanda törətdiyi qırğınlar Zəngəzur qəza rəisinin 114 nömrəli teleqramında Andranikin törətdiyi vəhşiliklər aydın şəkildə əksini tapır: “Ermənilər Andranikin başçılığı ilə ingilis-fransız nümayəndələrinin razılığı ilə dini fərqə görə 30-dan artıq müsəlman kəndi dağıdılıb, yandırılıb və əmlakı talan edilib. Qaçıb qurtara bilməyən sakinlər vəhşicəsinə öldürülmüşdür”. Zəngəzur qəzasının idarə müdirinin 1919-cu ilin yanvarında verdiyi teleqramda isə deyilir: “Quşçulu, Əcili, Atqız kəndləri yanvarın ilk günlərində dağıdılmış, Şəhərcik, Açağu, Oxçu mühasirə edildikdən sonra ermənilər tərəfindən alınmış, Girətağ, Mollalı, Qovşud, Qarabaşlar, Baharlı, Kığı, Daş Başı, Mahmudlu, Keypəşin, Həçəti, Kurut, Pəyhan, Kırs, Acıbac kəndləri tərəfindən mühasirəyə alınmışdır”¹⁰⁷⁰.

¹⁰⁶⁹ “Azərbaycan” qəzeti, Bazar ertəsi, 11 noyabr 1918-ci il, nömrə 36.

¹⁰⁷⁰ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 130.

Qərbi Zəngəzurdə Andranikin rəhbərliyi ilə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törədilmiş cinayətkarlıqlarla bağlı Zəngəzur qəza rəisi 11 sentyabr 1918-ci ildə 12 sentyabr 1918-ci ildə (№3), 11 dekabr 1918-ci ildə (№185) Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinə məlumat (raport) göndərmiş və həmin raportda azərbaycanlılara başlarına gətirilən faciələr, verilən işgəncələr öz əksini tapmışdır.

Zəngəzur qəza rəisinin 26 noyabr 1918-ci il tarixli raportunda (№65) göstərilir ki, erməni silahlı dəstələri Sisyan mahalının Meğri dərəsində (Meğri rayonunda-İ.B.) azərbaycanlı kəndlərini dağıtmış, talan etmişlər. Erməni silahlı dəstələri 1918-ci ilin noyabrında Meğri rayonu daxilində yerləşmiş 375 evi (Lehvaz kəndində 70 ev, Tey kəndində 75 ev, Mülk kəndində 30 ev, Gül kəndində 10 ev, Bənövşəbuşt kəndində 5 ev, Tağəmir kəndində 25 ev, Birinci Vartanidzor kəndində 100 ev, İkinci Vartanidzor kəndində 60 evi) dağıtmış, 200 azərbaycanlıyı qətlə yetirmişlər¹⁰⁷¹. Zəngəzur qəza rəisinn verdiyi bu məlumatların heç bir nəticəsi olmamış, nəticədə Qərbi Zəngəzurdə yaşamış bütün azərbaycanlılar tarixi-etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. Var yoxları ermənilər tərəfindən qəsb edilən bütün kəndlərin azərbaycanlı sakinləri Naxçıvana, Gəncəyə, Ağdama, Cəbrayıla, eləcə də Azərbaycanın digər bölgələrinə qaçıb canlarını qurtara bilmişlər.

Qərbi Zəngəzurun elə bir bölgəsi olmamışdır ki, ermənilər 1918-1919-cu illərdə azərbaycanlıları qılıncdan keçirməsinlər. Törətədiyi vəhşiliklər insanın damarında qanını dondurur. Aşağıdakı arxiv sənədləri erməni vəhşiliyinin,

¹⁰⁷¹ Azərbaycan tarixi sənədlər və nəşrlər üzrə. Bakı. 1990. s. 246-248

ermənilərin türkfofiya xəstəliyinə düçar olduğunun aydın göstəricisidir və inanmaq olmur ki, tarixdə belə vəhşiliklər törədilsin.

İ.Məmmədov və S.Əsədovun “Ermənistan azərbaycanlıları və onların acı taleyi” əsərində əksini tapmış arxiv sənədləri burada verilməklə ermənilərin Qərbi Zəngəzurdə törətdikləri vəhşiliyin miqyasının nə qədər böyük olduğunu aydın şəkildə görmək olur.

Şahidlərin ifadəsinə və rəsmi sənədlərə əsasən Zəngəzur qəzasında (Qərbi Zəngəzurdə-İ.B.) 115 müsəlman (azərbaycanlı-İ.B.) kəndi dağıdılmışdır.

Göstərilən kəndlərdə 3257 kişi, 2276 qadın, 2196 uşaq öldürülmüş, 1060 kişi, 794 qadın, 425 uşaq yaralanmışdır. Bütün qəza üzrə 10068 nəfər müsəlman (azərbaycanlı-İ.B.) əhalisi öldürülmüş və şikəst edilmişdir. Lakin erməni vəhşiliyinin dəhşətli martiroloqu çətin ki, həqiqətə uyğun olmuş və bu rəqəm xeyli artırılmalıdır. Belə ki, qəzadə baş vermiş dəhşətli qarma-qarışıqlıqda müsəlmanların (azərbaycanlıların-İ.B.) təlaşla qaçması qurbanların çoxunu hesablamağa imkan vermirdi.

Şahidlərin ifadələrinə görə ermənilərin qəzadə törətdikləri aşağıdakı amansız vəhşiliklər müəyyən edilir:

1) Vağudi kəndində (Qarakilsə rayonunda-İ.B.) dəstənin erməni soldatlarına (əsgərlərinə-İ.B.) paylanmış 15 gözəl qız təhqir edilməklə öldürülmüşdür.

2) Həmin kənd dağıdıllarkən sığınacaq axtaran 400 nəfər müsəlman (azərbaycanlı-İ.B.) məscidə doldurulmuş, əvvəlcə pəncərədən ora əldəqayıрма bomba atılmış, sonra məscidə od vurub bütün adamlar yandırılmışdır.

3) Həmin kənddə Qədimə Tahir qızının xəncərlə döşlərini kəsib elə onun özünün doğranmış körpəsinin ağzına vermişlər.

4) Həmin kənddə Yolçu Şahüseyn oğlunun tənassül üzvünü kəsərək özünün ağzına qoymuşlar.

5) Həmin kənddə cavan qızlar: Nisə Aman qızı, Əcəb Nuhbala qızı, Sona Cəfər qızı, Şahnəli Cəlal qızı zorlanmaqla öldürülmüşdür.

6) Həmin kəndin yanında Gülbəsti Qasım qızı öldürülmüş, döşləri kəsilmiş, fəqərə sümüyünün arasına mıxlanmışdır.

7) Nüvədi kəndində (Meğri rayonunda –İ.B.) ermənilər yorğan-döşəkdə xəstə yatan Əsədbəy Məlik Abbasovun sinəsinə süngü sancmışlar.

8) Həmin kənddə ermənilər kənddən qaçmaq istəyən qadın və uşaqların başını qılıncla və xəncərlə kəsmişlər.

9) Şəki kəndinin (Qarakilsə rayonunda-İ.B.) küçəsində döşləri kəsilmiş qadın meytləri və iki yerə bölünmüş körpə uşaq meytləri vardır.

10) İrmişli (İrimis-İ.B.) kəndini (Qarakilsə rayonunda-İ.B.) dağıdarkən ermənilər südəmər uşaqları süngüyə taxmış, meytləri tikə-tikə doğramışlar.

11) Ağudi kəndində (Qarakilsə rayonunda-İ.B.) ermənilər müsəlmanlardan xristianlığı qəbul etməyi tələb etmiş, qadınların döşünü kəsərək körpələrin ağzına soxmuşlar.

12) Ağudi kəndində ermənilər Qulaməli Şəkər oğlunun ayağını topuqdan kəmiş, sonra süngü ilə dəlik-dəlik edərək canlı ikən ölüncəyə qədər yeriməyə məcbur etmişlər.

13) Həmin kənddə bütün gözəl qızları zorlamış və öldürmüşlər.

14) Çullu kəndində (Qafan rayonunda-İ.B.) ermənilər yorğan-döşəkdə xəstə yatan 9 nəfəri qılıncdan keçirmişlər.

15) Bağırbəyli kəndində (Gorus rayonunda-İ.B.) ermənilər 7 nəfər kişi və qadını bir evə dolduraraq od verib yandırmışlar.

16) Müsəlləm kəndində (Qafan rayonunda-İ.B.) meyitlər o qədər eybəcər hala salınmışdır ki, başsız, qolsuz, ayaqsız meyitlərin kim olduğunu tanımaq olmurdu.

17) Qatar kəndində (Qafan rayonunda-İ.B.) adlı-sanlı qoca Məşədi Qələndər Məşədi Qulu oğlu öldürülmüş, neft tökülmüş və yandırılmışdır.

18) Həmin kənddə ermənilər Kərbəlayi Allahverdi Hüseyn oğlunun əl-qolunu bağlayıb başını kəsmişlər.

19) Vartanidzor kəndində (Meğri rayonunda-İ.B.) daha çox qadın və uşağı qılıncdan keçirmişlər¹⁰⁷² .

1920-ci ildə Ermənistanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra ermənilər müəyyən qədər sakitləşdi. Burada yaranan nisbi sakitlik nəticəsində Qərbi Azərbaycandan, o cümlədən Qərbi Zəngəzurdan tarixi-etnik torpaqlarından qovulmuş azərbaycanlılar öz evlərinə dönə bilmişdi. Məhz bunun nəticəsi olaraq 1922-ci ildə Qarakilsə rayonunda 4503, Qafan rayonunda 3868, Meğri rayonunda 1535 azərbaycanlı yaşamışdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Gorus erməni daşnaklarının, eləcə də Andranikin quldur dəstəsinin yuva saldığı yer olduğundan azərbaycanlılar indiki Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra da - 1920-ci ildən sonra

¹⁰⁷² İ.Məmmədov, S.Əsədov. Ermənistan azərbaycanlıları və onların acı taleyi (qısa tarixi очерк), Bakı, 1992, s. 43-44.

belə öz doğma yurdlarına qayıda bilməmişdir. Gorus rayonundan qovulmuş azərbaycanlılar öz evlərinə 1922-ci ildən sonra qayıda bilmişdir və burada 1926-cı ildə 364 nəfər azərbaycanlının yaşadığı qeydə alınmışdır¹⁰⁷³.

İndiki Ermənistanda XX əsrin 30-cu illərindən ermənilərin azərbaycanlılara qarşı terror siyasəti açıq formadan gizli formaya keçmişdir. Azərbaycanlılar “xalq düşməni” adı ilə güllələnmiş və ya onların bir qisminin Sibirə sürgün olunmasına nail olmuşlar. Birmənalı şəkildə qeyd etmək istəyirik ki, 1937-ci ildə SSRİ-də tüğyan edən “qırmızı terror” planı Ermənistan SSR azərbaycanlıların hesabına yerinə yetirmişdir. Bunun nəticəsi olaraq xeyli sayda azərbaycanlılar canlarını qurtarmaq üçün Azərbaycana üz tutmuşlar.

Digər tərəfdən azərbaycanlıların kompakt yaşadığı kəndlər ya ləğv edilmiş ya da digər kəndə birləşdirilmişdir. Beləliklə, mədəni şəkildə azərbaycanlıları öz doğma yurdlarından deportasiya etmişlər.

Tarixi Azərbaycan torpağı Qərbi Zəngəzurda - Qafanda, Gorusda, Qarakilsədə və Meğridə də 1930-cu ildən sonra azərbaycanlılar planlı şəkildə ata-baba torpaqlarından qovulmuş, hər zaman dövlət səviyyəsində ermənilərin təcavüzünə məruz qalmışlar. Ermənistan dövlətinin azərbaycanlılara qarşı yeritdiyi milli ayrışdırıcı siyasət nəticəsində öz ata-baba yurdlarından didərgin düşürdülər.

İlk olaraq 1930-cu ildən başlayaraq “dövlətin əleyhinə çıxanlar”, “sovet quruluşunu devirənlər” adı altında

¹⁰⁷³ Չ.Կոթրկոսյան. Խորհրդային Հայաստանի բնակչությանը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան, 1932, էջ:164-167.

azərbaycanlılar tutularaq ya güllələnmiş, ya da Sibirə sürgün edilmişlər. Digər tərəfdən azərbaycanlıların yaşadığı kəndlər biri digəri ilə birləşdirilərək yaşayış məntəqəsinin adını tarixin səhifəsindən silmişlər. Qafan rayonunda yerləşən Burcalı kəndi Qacaran kombinantının genişləndirilməsi ilə əlaqədar azərbaycanlılar kənddən köçürülmüş və kənd ləğv edilmişdir.

Azərbaycanlılar öz doğma kəndlərindən çıxarılaraq başqa kəndlərə köçürülərək kəndlər yaşayış məntəqəsi kimi ləğv edilmişdir. Məsələn: Qarakilsə rayonunda yerləşən Alışar kəndinin sakinləri qonşu Sofulu və Şıxlar kəndlərinə, Meğri rayonundakı Tuğud kəndinin sakinləri Şvanidzor kəndinə, Ernəzor kəndinin sakinləri Nüvədi kəndinə köçürülmüş və kəndlər ləğv edilmişdir.

1930-1980-ci illərdə Qərbi Zəngəzurla azərbaycanlılar yaşayan kəndlərdən əhali məqsədli şəkildə çıxarılaraq kəndlər ləğv edilmiş və xarabalığa çevrilmişdir.

Qafan rayonu üzrə: Baydağ, Burcalı, Qarabaş, Quşçulu, İncəvar, Səncərli, Tacədin, Turabxanlı, Çiriş, Çobanlı, Çullu, Craxor;

Qarakilsə rayonu üzrə: Alışar, Qıvraq, Püsək, Şükər;

Meğri rayonu üzrə: Əmrakar, Buöakar, Ernəzor, Mülk, Tağəmir, Tey;

Gorus rayonu üzrə: Qurduqulaq, Şamsız

S.Əsədov Qərbi Zəngəzurla azərbaycanlılara qarşı yeridilən ayrıseçkiliyi Qafan rayonu təmsalında ümumiləşdirərək yazır: “Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanın kəndləri də müəyyən inkişaf tapmışdır. Gec də olsa, 30-cu illərin (XX əsrin 30-cu illəri-İ.B.) axırlarında azərbaycanlı kəndlərinin yarısından çoxunda ibtidai,

yeddiillik və 3 orta məktəb açıldı. Lakin açıq-aşkar ayrıseçkilik siyasəti, azərbaycanlı kəndlərinə heç bir şərait yaratmamaq, azərbaycanlı kadrlarını işə götürməmək, heç bir azərbaycanlı kəndinə yol çəkməmək, tibbi məntəqələr təşkil etməmək siyasəti yeridilirdi. Hələ 50-ci illərdən (XX əsrin 50-ci illəri nəzərdə tutulur-İ.B.) Qafan rayonunun bütün kəndlərindən azərbaycanlıların Bakıya, Azərbaycana axını başladı. 1965-ci ildə “1915-ci il erməni genosidinin 50 illiyi” qeyd edilməsindən sonra (əslində tarixdə belə bir “genosid” olmayıb. Bu, ermənilərin, erməni siyasətbazların uydurması və tarix saxtalaşdırmaqdır.) bu axın daha da artdı və milli münasibətlərdə vəziyyət gərginləşdi”¹⁰⁷⁴.

Ermənistan dövlətinin əsas siyasətlərindən biri də indiki Ermənistan ərazisində bir nəfər də azərbaycanlı yaşamamalıdır. Bunun nəticəsi olaraq 1988-ci ildə baş verən hadisələr Qərbi Zəngəzurdan da yan keçmədi. Azərbaycanlıların yaşadığı kəndlər odlara qalandı, azərbaycanlılar qırğınlarla, faciəvi bir şəkildə tarixi etnik torpaqlarından vəhşicəsinə qovuldu və dünyanın “demokratik dövlətləri” və “demokratları” bu faciəyə göz yumdu. Beləliklə, 1988-ci ildə azərbaycanlıların yaşadığı Gorus rayonunda 2 kəndin (Ağbulaq, Şurnuxu), Qafan rayonunda 31 kəndin (Açıqlı, Acıbac, Acılı, Baharlı, Qaradığa, Qaraçimən, Qovşud, Gomaran, Dovrus, Qacaran, Kirs, Kurut, Kığı, Yuxarı Girətağ, Aşağı Girətağ, Gərd, Yuxarı Gödəkli, Aşağı Gödəkli, Mahmudlu, Müsəlləm, Oxtar, Pəyhan, Pürülü, Syunik, Xələc, Cıbıllı, Şabadın, Şəhərcik), Qarakisə rayonunda 14 kəndin (Ağudi, Vağudi, Ərəfsə, Qızılcıq, Dəstəkert, Məlikli,

¹⁰⁷⁴ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 131.

Murğuz, Sofulu, Urud, Comərdli, Şam, Şəki, Şıxlar, Şükər). Meğri rayonunda 6 kəndin (Əkərək, Aldərə, Lehvaz, Maralzəmi, Vatanidzor, Varhavar) əhalisi öz doğma yurdlarından qovulmuşlar.

Qərbi Zəngəzurda adları dəyişdirilmiş yaşayış məntəqələrinin siyahısı

№	Azərbaycanlı-lara məxsus olan əvvəlki adı	Dəyişdirilmiş adı	Yerləşdiyi rayon	Fərmanın verildiyi tarix
1.	Acıbac	Acabac	Qafan	03.04.1991
2.	Ağbulaq	Ağbullak	Gorus	03.04.1991
3.	Ağudi	Aqitu	Qarakisə	03.04.1991
4.	Axtaxana	1.Xlatağ 2.Dzorastan	Qafan	— 01.06.1940
5.	Astazur	Şvanidzor	Meğri	22.04.1935
6.	Astazur st.	Şvanidzor st.	Meğri	19.09.1950
7.	Aşağı Girətağ	Nerkin Qirataq	Qafan	1991-ci ildən sonra
8.	Aşağı Gödəkli	Baqraşat Düz Barquşat	Qafan	04.07.2006
9.	Aşağı	Geğavank	Qafan	03.04.1991
10.	Bayandur	Vağadur	Gorus	07.05.1968
11.	Bəkdaş	Xordzor	Qafan	03.04.1991
12.	Comərdli	Tanahat	Sisyan	03.04.1991
13.	Dərəbas	Darbas	Sisyan	10.09.1946

№	Azərbaycanlı- lara məxsus olan əvvəlki adı	Dəyişdirilmiş adı	Yerləşdiyi rayon	Fərmanın verildiyi tarix
14.	Dəymədağlı	Şrvenants	Qafan	—
15.	Dornı (Dortnu)	Antaraşat	Qafan	20.06.1949
16.	Dovrus	Davrus	Qafan	04.07.2006
17.	Əldərə	Alvank	Meğri	04.07. 2006
18.	Əlili	Salvard	Sisyan	03.01.1935
19.	Gərd	Kard	Qafan	03.04.1991
20.	Güdgum	Geğanuş	Qafan	29.06.1949
21.	Gül	Nor Arevik	Meğri	—
22.	Xələc	Acavan	Gorus	04.07.2006
23.	Kilsəkənd	Sraşen	Qafan	—
24.	Kirs	Kiçk	Qafan	04.07.2006
25.	Körü	Dzoraşen	Gorus	19.04.1950
26.	Kürdkəndi	Lernadzor	Qafan	—
27.	Kurud	Karud	Qafan	04.07.2006
28.	Qacaran	Kacaran	Qafan	04.07.1951
29.	Qaraçimən	Ditsmayri	Qafan	03.04.1991
30.	Qarakilsə	1.Sisavan 2.Sisian	Sisyan	— 02.03.1940
31.	Qızılçiq	İşxanasar	Sisyan	04.07.2006
32.	Qovşud	Kavçut	Qafan	03.04.1991
33.	Qurdqalaq	1.Kurtkullak 2.Vanand	Gorus	03.04.1991 04.07.2006

№	Azərbaycanlı- lara məxsus olan əvvəlki adı	Dəyişdirilmiş adı	Yerləşdiyi rayon	Fərmanın verildiyi tarix
34.	Lehvaz	Leyvaz	Meğri	03.04.1991
35.	Lök	Vartanazor	Meğri	—
36.	Mahmudlu	1.Çaykənd 2.Gedişen	Qafan	01.06.1940 04.07.2006
37.	Maldaş	Kaşuni	Gorus	1991-ci ildən sonra
38.	Maralzəmi	Tğkut	Meğri	1991-ci ildən sonra
39.	Məliklər	Spandaryan	Sisyan	04.05.1939
40.	Məzrə	Bartsravan	Sisyan	10.09.1946
41.	Muğancıq	Ayqedzor	Gorus	25.01.1978
42.	Murxuz	Tsquni	Sisyan	08.08.1991
43.	Nüvədi	Nonadzor	Meğri	04.07.2006
44.	Pəyhan	Nor Astğaberd	Qafan	04.07.2006
45.	Pirməzrə	Katnarat	Qafan	29.06.1949
46.	Pürülü	Verin Geğavank	Qafan	04.07.2006
47.	Püşgah	Aygedzor	Meğri	—
48.	Sirkətas	Xdrants	Qafan	—
49.	Sisyan	Hatsavan	Sisyan	02.03.1940
50.	Sofulu	Njdəh	Sisyan	04.07.2006
51.	Şenatağ	Lernaşen	Sisyan	02.03.1940
52.	Şıxlar	1.Qızılşəfəq 2.İşxanasar	Sisyan	02.03.1940 04.07.2006

№	Azərbaycanlı- lara məxsus olan əvvəlki adı	Dəyişdirilmiş adı	Yerləşdiyi rayon	Fərmanın verildiyi tarix
53.	Şurnuxu	Şurnux	Gorus	03.04.1991
54.	Təzəkənd	Tasik	Sisyan	03.07.1968
55.	Urud	Vorotan	Sisyan	03.07.1968
56.	Uz	Uyts	Sisyan	03.04.1991
57.	Vağudi	Vağadin	Sisyan	08.08.1991
58.	Yaycı	Qarjis	Gorus	03.07.1968
59.	Yuxarı Girərağ	Verin Qirataq	Qafan	1991-ci ildən sonra
60.	Yuxarı Gödəkli	Vardanank	Qafan	04.07.2006
61.	Zeyvə	David Bek	Qafan	29.06.1949

III FƏSİL

Qərbi Zəngəzur: oronimlər, hidronimlər

Qərbi Zəngəzurun yaşayış məntəqələri kimi, ərazinin dağ, dərə, çay, bulaq adları da Azərbaycan dili əsasında izah edilir. Ərazinin oronom və hidronimlər burada yaşamış azərbaycanlıların tarixi keçmişini özündə yaşadır, Qərbi Zəngəzurun köklü sakinlərinin azərbaycanlılar olduğunu bir daha təsdiq edir. Bu da Qərbi Zəngəzurun köklü sakinlərinin azərbaycanlılar olduğunu bir daha təsdiq edir.

Qərbi Zəngəzurun oronim və hidronimlərinin tərkibində qədim türk sözləri və türk tayfa adları da öz izini qoruyub saxlamışdır.

3.1. Gorus rayonu

Ağbulaq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində bulaq. Suyu içməyə yararlı olduğu üçün Ağbulaq adlandırılmışdır.

Bayandur - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin tabeliyində çay. Bayandur kəndindən 5 km şimal-qərbdə yerləşir. Uzunluğu 14 km-dir. Hidronim qədim türk tayfalarından olan bayandur etnonimi ilə bağlıdır.

Baldırğanlıq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin tabeliyində dağ. Baldırğan bitki adına -lıq şəkilçisinin artırılması ilə əmələ gəlmişdir.

Baldırğan bitki adına Dağlıq Altay toponimlərinin tərkibində də rast gəlinir¹⁰⁷⁵.

Bəbirli yeri - Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində yurd. Bəbirli nəsil adı ilə Azərbaycan dilində “yurd, ərazi, sahə” mənasında işlənən yer sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Gorus - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay. Uzunluğu 29 km-dir. Hidronim qoros (gorus) türk tayfa adı ¹⁰⁷⁶ əsasında formalaşmışdır.

Qaragöl - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında göl. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir¹⁰⁷⁷. Qaragöl Azərbaycan Respublikasının Laçın rayonu ilə Ermənistan Respublikasının Gorus rayonu sərhədində yerləşir və sərhəd gölü hesab edilir. Qaragöl Dövlət Təbiət Qoruğu 1987-ci ildə Azərbaycan və Ermənistan Respublikalarının direktiv orqanlarının qərarı ilə yaradılmış və respublikalararası dövlət qoruğu elan edilmişdir. Ərazisi 240 hektardır. Qaragölün Ermənistan ərazisində qalan hissəsi “Sevlic”, Azərbaycan ərazisində qalan hissəsi isə İşıqlı Qaragöl adlanır. Hidronim Azərbaycan dilində “keyfiyyətsiz, ağır,

¹⁰⁷⁵ О.Т. Молчанова. Структурные типы тюркских топонимов Горного Алтая, Саратов, 1982, с. 236.

¹⁰⁷⁶ Q.Ə. Qeybullayev. Qarabağ (etnik və siyasi tarixinə dair), Bakı, 1990, s. 101-104; Г.А. Гейбуллаев .К этногенезу азербайджанцев, т.1., Баку, 1991, с. 129-133.

¹⁰⁷⁷ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с. 115.

içməyə, istifadəyə yararsız” mənasında işlənən “qara” sözü ilə “göl” sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Qələndər qalası - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində qala. Rayondakı Ağbulaq kəndinin yaxınlığında yerləşir. Qala XVII əsrdə tikilmişdir.

Qoyun damı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində mikrotoponim. Azərbaycan dilində işlənən qoyun sözü ilə “yataq, olacaq”, mənasında işlənən dam sözündən əmələ gəlib “qoyun yatağı, qoyun salınan, saxlanan yer” mənasını bildirir.

Qotursu - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində bulaq. Hidronim “qotur xəstəliyinin müalicəsində istifadə olunan mineral su” mənasını ifadə edir.

Qoşnalı bulaq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində bulaq. Şəxs adı əsasında əmələ gəlmişdir.

Quzeykab - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Oronim Azərbaycan dilində “şimal, gün düşməyən yer” mənasında işlənən quzey və türk dilində “aşırım” mənasında işlənən kab sözünün¹⁰⁷⁸ birləşməsindən əmələ gəlmişdir və “şimalda, gün düşməyən

¹⁰⁷⁸ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М, 1984, с. 239.

yerdə olan aşırım” mənasında bildirir. Toponimin ikinci komponenti olan kab sözü Azərbaycan dilində gav formasında “dağ keçidi” mənasında¹⁰⁷⁹, gab formasında “qayalıqdan keçən yol”, “uçurum, daşlıq” mənalarda¹⁰⁸⁰ işlənir.

Qurdlu bulaq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində bulaq. Bulaq “qurdlu” (həşərat) olduğu üçün Qurdlu bulaq adlandırılmışdır.

Kəpəz - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Şurnuxu kəndinin şimalında yerləşir. Oronim türk dilində “qaya”, “su kənarında qaya” mənasında işlənən kəpəz sözü¹⁰⁸¹ əsasında əmələ gəlmişdir.

Oxçu kahası- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində mağara. Oxçu kahası rayonun Şahverdilər kəndi ərazisində yerləşir. Mağaranın adı oxçu türk tayfa adı əsasında formalaşmışdır.

Şurnuxçay - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Gorus rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay.

¹⁰⁷⁹ R.Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, 1966, s. 125.

¹⁰⁸⁰ Yenə orada, s. 126.

¹⁰⁸¹ R.Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, 1966, s. 64; Е.Н. Бушуева Словарь русской транскрипции географических терминов и других слов, встречающихся в топонимии Азербайджанской ССР, М., 1971, с. 101.

3.2.Qafan rayonu

Ağ qaya - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ.

Oronim qədim türk dilində “hündür, uca” mənasında işlənən ağ sözü ilə qaya coğrafi nomeninin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Ağbulaq - Keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində bulaq. “Keyfiyyətli, içməyə yararlı” mənasında işlənən ağ sözü ilə bulaq sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Suyu içməyə yararlı olduğu üçün Ağbulaq adlandırılmışdır.

Ağgöl - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində göl. Türk dilində “keyfiyyətli, içməyə yararlı saf su” mənasında işlənən ağ sözü ilə göl coğrafi nomeninin birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Ağıllı- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində yaylaq. Baharlı kəndinin ərazisində yerləşir. Oronim Azərbaycan dilində “mal-qara, qoyun saxlamaq üçün hasarlanmış yer” mənasında işlənən ağıl sözünə (9, s.45; 339, s.38) –lı şəkilçisinin artırılması ilə əmələ gəlmişdir.

Ağsu - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay. “Keyfiyyətli, yararlı”

mənasında işlənən ağ sözü ilə çay mənasında işlənən su sözünün¹⁰⁸² birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Axçaagıl- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində yaylaq. Yaylaq Qovşud kəndinin ərazisində yerləşir. Yaylağın adı Azərbaycan dilində “ağımtıl” mənasında işlənən **ağca** sözünün fonetik forması olan axça sözü ilə Azərbaycan dilində “mal-qara, qoyun saxlamaq üçün hasarlanmış yer” mənasında işlənən ağıl¹⁰⁸³ sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Alçalıq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində oronim. Alça bitki adına məkan bildirən -lıq şəkilçisinin artırılması ilə düzəlmişdir.

Almalıq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dərə adı. Almalı sözünə məkan mənası bildirən -lıq şəkilçisinin artırılması ilə əmələ gəlmişdir.

Almalıq çayı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay. Alma meyvə adı əsasında yaranan fitohidronimdir.

Armudlu - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi

¹⁰⁸² Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М, 1984, с. 528.

¹⁰⁸³ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, I c., Bakı, 1966, s. 45; Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М, 1984, с. 38.

Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay. Armud bitki adı əsasında yaranmışdır.

Armudlu dərəsi - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dərə. Azərbaycan dilində işlənən armud və dərə sözləri əsasında əmələ gəlmişdir.

Alyurd - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində mədən yeri. Qafan şəhərinin şimalında yerləşir.

Baldırğanlı dağ - Yelizvetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Dağın adı baldırğan bitki adından əmələ gəlmişdir.

Basatçay - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay. Basatçay formasında da işlənir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındakı Basat adı ilə bağlı yaranan hidronimdir.

Bələk- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ adı. Dağ Gərd kəndinin ərazisində yerləşir. Oronim qədim türk dilində təpə mənasında işlənən bələk sözü¹⁰⁸⁴ əsasında əmələ gəlmişdir.

Bərgüşad - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Oronim qaraçorlu türk

¹⁰⁸⁴ В.В. Радлов .Опыт словаря тюркских наречий, т. IV, ч. 2, СПб, 1911, с. 1609.

tayfasından olan bərgüşad etnonimi¹⁰⁸⁵ əsasında əmələ gəlmişdir.

Böyük düz - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində yaylaq. Oronim Kirs kəndinin ərazisində yerləşir. Yaylağın adı Azərbaycan dilində “geniş” (ərazi baxımdan) sözü ilə Azərbaycan dilində “enişi, yoxuşu, çuxuru olmayan yer”, “düzən, çöl, düzəngah, düzənlik” mənasında işlənən düz sözünün¹⁰⁸⁶ birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Çəməndağı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Oronim Azərbaycan dilində “yaşılıq, otluq” mənasında işlənən çəmən sözü ilə¹⁰⁸⁷, “qayadan daşdan ibarət hündür bir yer” mənasında işlənən dağ sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Demilər-Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində yaylaq. Demilər yaylağı rayonun Kığı kəndinin ərazisindədir. Oronim Azərbaycan dilinin Qarakilsə (Sisyan), Naxçıvan, Ordubad, Zəngilan şivələrində “dəmyə, su çıxmayan yer” mənasında işlənən demi sözü¹⁰⁸⁸ əsasında yaranmışdır.

¹⁰⁸⁵ Г.А. Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 73.

¹⁰⁸⁶ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c., Bakı, 1980, s. 168.

¹⁰⁸⁷ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, IV c., Bakı, 1987, s. 429; Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М, 1984, с. 606.

¹⁰⁸⁸ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, Bakı, 2007, s. 121.

Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Oronim kəbirli türk tayfasından olan dəymədağlı etnonimi¹⁰⁸⁹ ilə bağlı yaranmışdır.

Döllər bulağı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasının, keçmiş Qafan rayonunun, indi Syunik vilayətinin Kurud kəndində bulaq. Bulağın adı Azərbaycan dilində “maya” mənasında işlənən döl sözü¹⁰⁹⁰ əsasında əmələ gəlmişdir. Döllər, görünür, davarların döl götürülən yer olub və yaxınlıqda da bulaq olub. Ona görə də bulaq Döllər bulağı adlandırılıb.

Ecanan - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində mahal. Mahal böyük bir ərazini əhatə edirdi. Bu əraziyə Ecanan çayı boyunca yerləşən kəndlər daxil idi. Ərazidə XVII-XVIII əsrlərə aid bir sıra tarixi abidələr vardır.

Ecanan - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dərə.

Ecanan çayı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay. Baydaq kəndinin yaxınlığında Oxçu çayı ilə birləşir. Başlanğıcını 2700 m yüksəklikdə olan Bərgüşad sıra dağlarından götürür. Uzunluğu 27 km-dir¹⁰⁹¹.

¹⁰⁸⁹ Г.А. Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко-этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 17.

¹⁰⁹⁰ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c., Bakı, 1980, s. 147.

¹⁰⁹¹ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 143.

Əsəd düzü - Zəngəzur sıra dağlarında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Əlincə çayının sağ sahilindən zirvəyə doğru 9 km məsafədə yerləşir. Hündürlüyü 2000 m-dir¹⁰⁹² .

Dağın adı Əsəd şəxsin adı ilə Azərbaycan dilində “düzənlik” mənasında işlənən düz sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Əskili çayı - Yelizavetvol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay. Hidronim bulqar türk tayfasına mənsub eskil //iskil etnonimi ¹⁰⁹³ əsasında formalaşmışdır.

Əfsərli çayı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay. Hidronim əfşar türk tayfasının adı¹⁰⁹⁴ əsasında əmələ gəlmişdir.

Gəzbel - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Oronim Azərbaycan dilində “gədiyin alçaq yeri, gəzdək” ¹⁰⁹⁵ , “dağ çökəyi, dağın təpəsindəki çökəklik” ¹⁰⁹⁶ mənasında işlənən gəz sözü ilə

¹⁰⁹² Yенə orada, s. 143.

¹⁰⁹³ Г.А. Гейбуллаев К этногенезу азербайджанцев, т.1., Баку, 1991, с. 135.

¹⁰⁹⁴ М.Каşğари. Divanü - lüğat - it türk, I с., Bakı, 2006, s. 128

¹⁰⁹⁵ R.Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, 1966, s. 126.

¹⁰⁹⁶ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М, 1984, с. 167.

“alçaq keçid” mənasında işlənən bel sözündən¹⁰⁹⁷ əmələ gəlmişdir.

Gərd çayı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay. Gərd kəndinin ərazisindən axır.

Girətağçay - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay. Oxçu çayının sol qolunun adıdır. Rayondakı Girətağ kəndinin ərazisindən axır.

Gomaran dağ - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Gomaran dağı Qafan şəhərindən 22 km cənubda, Oxçu çayının sağ tərəfindədir. Oronim komar türk tayfasının adı əsasında əmələ gəlmişdir.

Göygədik- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Bu gədik Baharlı kəndinin ərazisində yerləşir. Oronim Azərbaycan dilində “rəng” mənasında işlənən göy sözü ilə “dağın beli, aşırım” mənasında işlənən gədik sözünün¹⁰⁹⁸ birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Göygöl - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində göl. Suyu təmiz, şəffaf olduğuna və suyun rəngi göy rənginə çatdığına görə Göygöl

¹⁰⁹⁷ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, I c., Bakı, 1966, s. 227.

¹⁰⁹⁸ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III c., Bakı, 1983, s. 149.

adlandırılmışdır. Adı dəyişdirilib Kapuyt liç (Göygöl) qoyulmuşdur.

Xələccay - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay. Syunik vilayətindəki Xalac kəndinin ərazisindən axır. Xalac adlı türk etnonimi¹⁰⁹⁹ əsasında yaranmışdır.

Kəmərə- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində örüş. Örüş rayonun Qçağu kəndinin ərazisində yerləşir. Oronim Zəngəzur şivələrində “kəmər şəklində duman” mənasını bildirən kəmərə sözü¹¹⁰⁰ əsasında əmələ gəlmişdir. Örüşün adı ərazinin təbiətinə uyğun yaranmışdır.

Xustup dağı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Oronim qədim türk tayfası-oğuz etnoniminin fonetik forması olan xus (<quz <ğuz) tayfa adına türk dilində “dib, dağın dibi, dağ ətəyi”, “aşağı, çayın aşağı axarı” mənasında işlənən tup (tub, tüp) sözünün¹¹⁰¹ birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Kığı dağı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Hündürlüyü 3343 m-dir.

¹⁰⁹⁹ Fəzlullah Rəşidəddin. Oğuznamə, Bakı, , 1992, s. 35.

¹¹⁰⁰ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, Bakı, 2007, s. 249.

¹¹⁰¹ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М, 1984, с. 565.

Oronim türk mənşəli kiği etnonimi ¹¹⁰² əsasında formalaşmışdır.

Kıği çayı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay. Mənbəyini Qazangöl gölündən götürür.

Gölün adı kiği türk etnonimini¹¹⁰³ əks etdirir.

Kıği qalası - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində Kıği kəndində qala. Kıği qalası Qafan şəhərindən 28 km qərbdə, Kıği çayının sağ sahilində yerləşir. Qala uçub dağılsa da, qalıqları indi də durur¹¹⁰⁴.

Küdüürü - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Oronim Gərd kəndində yerləşir. Azərbaycan dilinin Göyçay, İmişli, Salyan, Kürdəmir, Sabirabad, Şamaxı şivələrində “su çıxmayan yer, İmişli, Kürdəmir şivələrində “düzənlik” mənasında işlənən küdrü sözü işlənir¹¹⁰⁵. Bizim fikrimizcə, Qafan rayonunun Gərd kəndindəki Küdüürü oronimi elə “su çıxmayan yer, “düzənlik” mənasını bildirən küdrü sözündən əmələ gəlmişdir.

Qazan dağı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi

¹¹⁰² С.П. Зелинский Экономический бытъ государственных крестьян в Зангезурском уезде, Елисаветпольской губернии. - Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Кавказского края, т.IV, ч. I, Тифлис, 1886, с. 24.

¹¹⁰³ Yənə orada, s. 24.

¹¹⁰⁴ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 150.

¹¹⁰⁵ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, Bakı, 2007, s. 265.

Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Oronim türk tayfasından olan qazan etnonimi¹¹⁰⁶ əsasında əmələ gəlmişdir.

Qazangöl - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində göl. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir¹¹⁰⁷. Hidronim bulqarların qazan (<kazan) etnonimi ilə¹¹⁰⁸ göl sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Qazangöl dağı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Hündürlüyü 3818 metrdir.

Qazangöülü - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində göl. Kığı çayının mənbəyində, Acıbac kəndindən 20 km şimalda yerləşir. Üç göldən ibarətdir. Sahəsi 0,18 km², dərinliyi 10 metrdir.

Gölün adı qazan türk etnonimi¹¹⁰⁹ əsasında yaranmışdır.

Qazangöl keçidi - İndiki Ermənistanın Qafan bölgəsi ilə Azərbaycanın Naxçıvan MR-in sərhəddində keçid. Hündürlüyü 3112 m-dir. Keçidin adı Qazangöl hidronimdən götürülmüşdür.

¹¹⁰⁶ Н.А. Баскаков. Введения и изучения тюркских языков, Изд.2е, М., 1969, с. 235.

¹¹⁰⁷ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.107.

¹¹⁰⁸ Н. А. Баскаков. Введения и изучения тюркских языков, Изд.2е, М., 1969, с. 235.

¹¹⁰⁹ Н.А. Баскаков. Введения и изучения тюркских языков, Изд.2е, М., 1969, с. 235 Г.А. Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку,. 1986, с. 35.

Qala - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində qala. Şəhərcik kəndindən 7-8 km şimal-qərbdə, Qanlı kəndindən Çəmən dağına doğru gedən yolun üzərindəki keçiddə tikilmiş qala. Qala XVI əsrdə tikilmişdir.

Qanlı gədik - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində aşırım. Oronim qanlı sifəti ilə Azərbaycan dilində “dağ belində batıq”¹¹¹⁰, “hündür dağ arasında yol”, “dağ keçidi, aşırım”¹¹¹¹ mənasında işlənən gədik sözündən əmələ gəlmişdir. 1918-ci ildə ermənilər həmin ərazidə azərbaycanlıları vəhşicəsinə qırmış, qan su yerinə axmışdır. Ona görə də bu dağ keçidi Qanlıgədik adlanmışdır. Bu hadisə Hamlet Əsədovun şeirində öz əksini tapıb.

*Qanlı gədik, burda bir vaxt qan düşüb,
Neçə igid vurulub atdan düşüb,
Dildən-dilə indi bu dastan düşüb:
Bir igidin al qanıdır hər lalə,
O vaxtdandır qəmli axır şələlə.*

Göründüyü kimi, Qanlı gədik tarixi hadisə ilə bağlı yaranmışdır.

Qapıcıq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Oronim türk dilində “dar dərənin yarıqlara bölünmüş yuxarı hissəsi”, “dağın yamacında olan dar dərə” mənasında işlənən qapı (kapu)

¹¹¹⁰ R.Yüzbaşov. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı, 1966, s. 126.

¹¹¹¹ N.Məmmədov. Azərbaycanın yer adları (oronimiya), Bakı, 1993, s. 39

sözünə¹¹¹² kiçiltmə mənalı söz əmələ gətirən -cıq şəkilçisinin qoşulması ilə əmələ gəlmişdir. “Dar dərənin yuxarisında yerləşən dağ” mənasını bildirir.

Qaraqaya - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində¹¹¹³ qeyd edilmişdir. Oronim Azərbaycan dilində “böyük, hündür, yüksək, şiş” mənasında işlənən qara sözü ilə¹¹¹⁴ qaya (dağ mənasında) sözündən əmələ gəlmişdir.

Qarlı dərə çayı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay.

Qatar şamı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində düzənlik. Syunik vilayətinin Qatar kəndinin ərazisində yerləşir.

Qafan qalası - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində qala. Kığı və Oxcu çaylarının birləşdiyi yerdə salınan Zeyvə kəndindən 200 m hündürlükdə yerləşir. 1103 - cü ildə tikilmişdir¹¹¹⁵ .

Qalanın adı qapan türk mənşəli etnonimi ilə bağlı yaranmışdır və “qapan tayfasının qalası” mənasını bildirir.

¹¹¹² Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М, 1984, с. 253.

¹¹¹³ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.117.

¹¹¹⁴ Т.М. Əhmədov. Azərbaycan paleotoponimiyası, Bakı, 1985, s. 71.

¹¹¹⁵ Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 141.

Qırqalası - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Oronim türk dilində “çöl, dağ qılıcı, kənar, sərhəd, hüdud” mənasında işlənən qır (kır) sözü ilə¹¹¹⁶ qala sözünün birləşməsindən əmələ gəlib «dağ qılıcının kənarında yerləşən qala» mənasını bildirir.

Qısırdağ - Zəngəzur sıra dağları silsiləsində, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Hündürlüyü 2987 m-dir. Oronim Azərbaycan dilində “meşəsiz, otsuz, bitkisiz” mənasında işlənən qısır (yəni quru) sözü əsasında əmələ gəlmişdir.

Qızıl güney- Zəngəzur sıra dağları silsiləsində, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Oronim Keyrəşin kəndinin ərazisində yerləşir. Dağın adı qədim Azərbaycan dilində qırmızı mənasında işlənən qızıl sözü ilə “gün düşən yer, cənub” mənasında işlənən güney sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Dağ yerləşdiyi ərazinin -dağlıq yerin torpağının qırmızı rəngi olduğu üçün bura Qızıl güney adlandırılmışdır.

Qoşkuradağ - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Qafan şəhərinin cənub-şərqindədir.

Oğlannıca pır - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ adı.

¹¹¹⁶ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М, 1984, с. 327.

Oxtar çayı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay. “Tayfa, tayfa ittafaqı” mənasını əks etdirən Oxtar sözü əsasında formalaşmışdır.

Oxçuçay - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay. Bu çay öz mənbəyini Zəngəzur dağlarından götürərək Qafan rayonundan və Azərbaycanın Zəngilan rayonundan keçərək Araz çayına tökülür. Hidronim “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında adı çəkilən Oxçu şəxs adı ilə bağlıdır. Qeyd etdiyimiz kimi, oxçu sonradan etnonimə çevrilmiş, türk tayfalarından biri kimi sabitləşmişdir.

Pəyhan gölü- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasının, keçmiş Qafan rayonunun, indi Syunik vilayətinin Pəyhan kəndində göl. Gölün adı Pəyhan kənd adı ilə eyni mənədadır.

Pirhəməzdağı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dağ. Syunik vilayətindəki Kığı kəndinin ərazisində yerləşir. Kığı dağları sırasına daxildir. Oronim dini yer mənasında işlənən pir sözü ilə Həməzə şəxs adı əsasında yaranmışdır.

Sarıdərə - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində dərə. Dərə Kirs kəndinin ərazisində yerləşir. Oronim qədim türk dilində “böyük”, “iri”, “hündür, yüksək, dik dərə” mənasında işlənən sarı sözü

ilə¹¹¹⁷ “iki dağ və ya təpə arasında, düzənlikdə uzun dərin çuxur”, “çay yatağı, çayın axdığı yer” mənasında işlənən dəre sözünün¹¹¹⁸ birləşməsindən yaranmışdır.

Şəmilər yurdu - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində yurd. Oronim şəmilər nəsil adı ilə “yaşayış yeri”, “məskən” mənasında işlənən yurd sözünün birləşməsindən əmələ gəlib “şəmilərin yaşadığı, məskən, saldığı yer” deməkdir.

Şıxouz çay - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay. Çayın adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir¹¹¹⁹. Hidronim şıx (<şeyx) sözü ilə oğuz etnoniminin fonetik variantı olan oğuz (<ovuz<oğuz) etnonimi əsasında əmələ gəlmişdir.

Şotalı çayı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində çay. Syunik vilayətinin Kurud kəndinin ortasından axır. Hidronim qədim türk mənşəli hunların varisi şato etnonimi¹¹²⁰ əsasında əmələ gəlmişdir. Hidronimdəki -lı şəkilçisi mənsubluq bildirir.

Ulu bulaq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi

¹¹¹⁷ T.M. Əhmədov. Azərbaycan paleotoponimiyası, Bakı, 1985, s. 74.

¹¹¹⁸ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c., Bakı, 1980, s. 74.

¹¹¹⁹ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.296.

¹¹²⁰ L.N. Qumilyev. Qədim türklər (tərcümə edənlər: V.Quliyev, V.Həbiboglu), Bakı, 1993, s. 253.

Syunik vilayətinin ərazisi daxilində bulaq. “Qədim”, “böyük” mənasında işlənən ulu sözü¹¹²¹ əsasında əmələ gəlmişdir.

Üç ağac - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində oronim. Oronim üç sayı ilə qədimdə uzunluq ölçü vahidi kimi işlənmiş ağac sözünün (ağac 67 km) birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Zeyvə körpüsü - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qafan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətinin ərazisi daxilində Gıǵı çayının üstündə körpü. XIII əsrdə tikilib. 1950-ci ilədək işlək olub. İndi iki taǵı qalıb.

3.3. Qarakilsə rayonu

Aǵ düz- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində düz. Bizim fikrimizcə, oronim türk dilinə “kiçik, balaca” mənasında işlənən aǵ sözü ilə¹¹²² (359, I(1), s.96) Azərbaycan dilində “enişi, yoxuşu, çuxuru olmayan yer”, “düzən, çöl, düzəngah, düzənlik” mənasında işlənən düz sözü¹¹²³ əsasında əmələ gəlmişdir.

Arıqlı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində daǵ. Daǵın adı Qafqazın 5 verstlik

¹¹²¹ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т.1, ч. 2, СПб, 1893, с. 1692.

¹¹²² В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т.1, ч. 1, СПб, 1893, с. 19.

¹¹²³ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c., Bakı, 1980, s. 168.

xəritəsində qeyd edilmişdir. Arıqlı etnonimindən əmələ gəlmişdir.

Arıqlı çay - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Sisyan rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində çay. Syunik vilayəti ərazisindən axan Bazarçayın (Orotan) sağ qolu. Çayın adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir¹¹²⁴. İlk dəfə Q.Alişanın “Sisakan” əsərində xatırlanmışdır¹¹²⁵. Arıqlı etnonimini əsasında yaranan etnohidronimdir.

Bazarçay - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində çay. Çayın adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir¹¹²⁶.

Bazar türk tayfasının adından ¹¹²⁷ və çay coğrafi nomenindən əmələ gəlmişdir. Çayın adı dəyişdirilib Vorotan qoyulmuşdur.

Bərgüşad - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində dağ. Oronim qaraçorlu türk tayfasından olan bərgüşad etnonimi ¹¹²⁸ əsasında əmələ gəlmişdir. Dağın adı dəyişdirilərək Aramazd qoyulmuşdur.

¹¹²⁴ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.19.

¹¹²⁵ Թ.Խ. Հակոբյան, Ստ.Տ. Մելիք-Բախշյան, Հ.Խ. Բարսեղյան: Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչություն, Երեւան, 1, 1986, էջ:326.

¹¹²⁶ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.28.

¹¹²⁷ Г.А.Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 73.

¹¹²⁸ Yənə orada, s. 73.

Buğda - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində dağ. Dağ Syunik vilayətinin Ağudi kəndinin yanında yerləşir. Oronim buğda bitki adı əsasında yaranmışdır.

Çatal kaha - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində dağ. Oronim türk dilində “bir neçə qola ayrılmış”, “haçalanmış”, “ayrılmış”, “ikiyə bölünmüş” mənasında işlənən çatal sözü ilə¹¹²⁹ Azərbaycan dilində “mağara” mənasında işlənən kaha sözünün¹¹³⁰ birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Çürük qaya - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonunun, indi Syunik vilayətinin Ağudi kəndində dağ. Dağın daşları ovulub töküldüyü üçün Çürük qaya adlandırılmışdır.

Gədikdağ - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində dağ. Gədikdağ Syunik vilayətinin Sisyan bölgəsi ilə Azərbaycanın Naxçıvan MR sərhəddində yerləşir. Hündürlüyü 2705 m-dir. Oronim Azərbaycan dilində “dağın beli, aşırım” mənasında işlənən gədik sözü ilə¹¹³¹ dağ sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Gəlinqaya - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu

¹¹²⁹ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т III, ч.1-2, СПб, 1905, с. 1896.

¹¹³⁰ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III c., Bakı, 1983, s. 26.

¹¹³¹ Yənə orada, s. 149.

ərazisində, indi Syunik vilayətində dağ. Gəlinqaya dağının hündürlüyü 2489 m-dir. Azərbaycan dilində işlənən gəlin və qaya sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Etnoqrafik mənalı oronimdir.

Gözəlqaya - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində Ağkənd kəndinin ərazisində yayla. Gözəlqaya Ağudi kəndindən 3 km məsafədə yerləşir. Oronim gözəl və qaya sözlərindən əmələ gəlmişdir.

İşıqlı dağ - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində dağ. Dağın adı dəyişdirilib İşxansar qoyulmuşdur.

Qanqallı çuxur- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində oronim. Oronim –lı şəkilçisi qəbul etmiş Azərbaycan dilində “yarpağı tikanlı” mənasında işlənən qanqal sözü ilə¹¹³² “oyuq, çala” mənası bildirən çuxur sözündən əmələ gəlmişdir.

Qara güney - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində oronim. Oronim “böyük” mənasında işlənən qara sözü ilə “gün düşən yer, gün tutan yer” mənasında işlənən güney¹¹³³ sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Qızılqaya - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonun, indi

¹¹³² Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, I c., Bakı, 1966, s. 416.

¹¹³³ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III c., Bakı, 1983, s. 214; T.M. Əhmədov Azərbaycan paleotoponimiyası, Bakı, 1985, s. 76.

Syunik vilayətinin Ağudi kəndində dağ. Oronim qırmızı mənasında işlənən qızıl sözü ilə qaya sözünün birləşməsi əsasında əmələ gəlmişdir. Torpağın suxurlarına görə dağ Qızıl qaya adlandırılmışdır.

Qızılciq - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində dağ. Dağın adı Qafqazın 5 verstlik xəritəsində qeyd edilmişdir¹¹³⁴. Oronim qırmızı (torpağın rəngini bildirir) mənasında işlənən qızıl sözünə kiçiltmə mənası bildirən -cıq şəkilçisinin artırılması ilə əmələ gəlmişdir.

Qırxlar dağı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində dağ. Oronim avşarlardan olan qırıxlı türk tayfasının adı¹¹³⁵ əsasında formalaşmışdır.

Qoşa kaha - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonunun, indi Syunik vilayətinin Ağudi kəndində oronim.

Oronimin adı Azərbaycan dilində “cüt” mənası bildirən qoşa sözü ilə mağara mənasında işlənən kaha¹¹³⁶ sözündən əmələ gəlmişdir.

Quzu kahası - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonunun, indi Syunik vilayətinin Ağudi kəndində dağ. Oronim qoyunun

¹¹³⁴ Д.Д. Пагирев. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, 1913, с.132.

¹¹³⁵ Г.А. Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 32; Т.Ə.İbrahimov (Şahin). Qaşqaylar, Bakı, 1988, s. 87.

¹¹³⁶ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III c., Bakı, 1983, s. 26.

balasını bildirən quzu sözü ilə mağara mənası bildirən kaha sözündən əmələ gəlmişdir. Bura quzu, qoyun salındığı üçün Quzu kahası adlandırılmışdır.

Kopar düzü- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonunun, indi Syunik vilayətinin Mupğuz kəndinin ərazisində düz. Oronim Azərbaycan dilinin Cəbrayıl, Zəngilan şivələrində “torpaq sahələri arasında qoyulan nişan” mənasında işlənən kopara sözünün¹¹³⁷ fonetik forması olan kopar sözü ilə düz sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Murğuz dağı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində dağ. Oronim oğuz (ğuz) etnonimi əsasında formalaşmışdır.

Oyuqlar- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində dağ. Baharlı kəndinin ərazisində yerləşir. Oronim Azərbaycan dilində “mağara”, “kaha” mənasında işlənən oyuq sözü¹¹³⁸ əsasında əmələ gəlmişdir.

Örənçə- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində yer. Örənçə Qarakilsə rayonunun Şəki kəndinin ərazisində yerləşirdi. Bura köhnə yeri olmuşdur¹¹³⁹. Oronim qədim türk dilində “xarabalıq,

¹¹³⁷ Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, Bakı, 2007, s. 258.

¹¹³⁸ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III c., Bakı, 1983, s. 441.

¹¹³⁹ M.Urud. Zəngəzur (Elmi-publisistik nəşr), Bakı, 2005, s. 365.

uçulmuş divar” mənasında işlənən örən sözü¹¹⁴⁰ əsasında formalaşmışdır.

Sac kaha - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonunun, indi Syunik vilayətinin Ağudi kəndində dağ. Oronim Azərbaycan dilində işlənən sac və mağara mənasında işlənən kaha sözündən əmələ gəlmişdir. Kaha “sac şəklində nəhəng daşlardan tağbənd edilmişdir”¹¹⁴¹. Relyef əsasında yaranan oronimdir.

Su tökülən - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonunun, indi Syunik vilayətinin Ağudi kəndində dağ. Dağın ərazisində axan suyun istiqamətinə görə Su tökülən adlandırılmışdır.

Şəki şəlaləsi - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində şəlalə. Şəlalə Sisyan şəhərindən 3 km şimal-qərbdə, Bazarçay dərəsində yerləşir. Şəlalənin hündürlüyü 18 metrdir¹¹⁴². Şəlalə Şəki kəndində olduğu üçün Şəki şəlaləsi adlandırılmışdır.

Taxt yurd- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonu ərazisində, indi Syunik vilayətində yurd, yaylaq. Bu yaylaq Dəstəgird kəndinin ərazisində yerləşir. Oronim Azərbaycan dilində “təpə, dağ üstündə düzənlik”, “dağlıq yerdə hamar sahə, iki dərə arasında düz yer”, “dağlıq yerdə hamar yer”

¹¹⁴⁰ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т.1, ч. 2, СПб, 1893, с. 1299.

¹¹⁴¹ İ.Qasımlı. Yurd düşüncələri, “Vətən həsrəti” qəz., 18. VI. 1993

¹¹⁴² Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı, 1995, s. 192.

mənasında işlənən taxta sözünün¹¹⁴³ (196, s.40-41) fonetik forması olan taxt sözü ilə yurd sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Topaqaya - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonunda, indi Syunik vilayətində dağ. Syunik vilayətinin Ağudi kəndinin ərazisində yerləşir. Oronim “qalaq, yığın” mənasında işlənən topa¹¹⁴⁴ sözü ilə Azərbaycan dilində “dağ” mənasında işlənən qaya sözündən əmələ gəlmişdir.

Yellicə - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Qarakilsə (Sisyan) rayonunun, indi Syunik vilayətinin Ağudi kəndində dağ. Dağın adı “küləkli, külək döyən yer” mənasında işlənən yelli sözünə sifətin çoxaltma dərəcəsinin əlamətini bildiren -cə şəkilçisinin artırılması ilə əmələ gəlmişdir.

3.4. Meğri rayonu

Aznaberd - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasıyla, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində dağ. Dağın hündürlüyü 2115 m-dir.

Aldərə - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində çay. Aldərə kəndinin ərazisindən axdığı üçün çay Aldərə çayı adlandırılmışdır. Çay Araz çayına axıb tökülür.

Bayandur bulağı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində bulaq. Bulaq Syunik vilayətindəki Nüvədi

¹¹⁴³ N.Məmmədov. Azərbaycanın yer adları (oronimiya), Bakı, 1993, s. 40-41.

¹¹⁴⁴ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, IV c., Bakı, 1987, s. 196.

kəndinin Ternovit yaylağında yerləşir. Hidronim bayandır türk tayfa adı əsasında yaranmışdır.

Barzaxı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində əkin yeri. Bu əkin yeri Nüvədi kəndinin ərazisində yerləşir¹¹⁴⁵. Toponim oğuz tayfalarından olan barza etnonimi¹¹⁴⁶ əsasında əmələ gəlmişdir. Toponimin sonundakı “xı” şəkilçi funksiyasını yerinə yetirir.

Bəybuğan - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində dağ. Adı dəyişdirilib Bağaysar qoyulmuşdur.

Darayzəmi - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində oronim. Darayzəmi Nüvədi kəndinin ərazisində yerləşir.

Oronim qədim türk dilində “taxıl, dan, əkinçilik” mənasında işlənən tarağ (tariğ) sözünün¹¹⁴⁷ variantı kimi sabitləşən dara sözü ilə fars dilində “əkin yeri, tarla” mənasında işlənən zəmi sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir və “taxıl tarlası, taxıl əkilən yer” mənasını ifadə edir.

Ellidərə - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində gözetçi məntəqəsi. Oronim mənsubluq bildirən -li şəkilçisi qəbul etmiş türk dilində “tayfa, xalq” mənasında

¹¹⁴⁵ Həmzə Vəli. Nüvədi kitabələri, Bakı, 1998, s. 11.

¹¹⁴⁶ Fəruq Sümər. Oğuzlar, Bakı, 1992, s.189.

¹¹⁴⁷ Древнетюркский словарь, Л., 1969, с. 536-537.

işlənən el sözü ilə¹¹⁴⁸ Azərbaycan dilində “iki dağ arasında, düzənlikdə dərin çuxur” mənasında işlənən dəre sözünün¹¹⁴⁹ birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Əkərək - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində çay. Çay Əkərək kəndinin ərazisindən axır. Arazın bir qoludur. Əkər türk tayfasının adı¹¹⁵⁰ əks etdirir.

Gölyazı- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində yaylaq. Bu yaylaq rayonun Şıxlar kəndi ərazisində yerləşir. Oronim Azərbaycan dilində işlənən göl sözü ilə qədim türk dilində “çöl, düzənlik” mənasında işlənən yazı sözü əsasında formalaşmışdır.

Qarasu- Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində bulaq. Bulaq Seyidlər kəndinin ərazisində yerləşir. Hidronim Azərbaycan dilində “keyfiyyətsiz, içməyə yararlı olmayan, ağır su, aşağı keyfiyyətli su” mənasında işlənən qara sözü ilə qədim türk dilində çay mənasında işlənən su sözünün birləşməsindən əmələ gəlmişdir.

Qazanbil - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində mağara. Mağara Nüvədi kəndində, Qozluçay adlı

¹¹⁴⁸ Древнетюркский словарь, Л., 1969, с. 168; Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М, 1984, с. 638.

¹¹⁴⁹ Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c., Bakı, 1980, s. 74.

¹¹⁵⁰ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т.1, ч. 2, СПб, 1893, с. 97.

yerin başı üstündəki dağın yuxarı qurtaracağında yerləşir və 14-15 m dərinlikdə yerləşən daş mağaradır¹¹⁵¹ .

H.Vəli mağaranın “daş sinəsində qazan” kimi mənalandırır¹¹⁵² . Bu izah təsviri xarakter daşıyır. Əslində toponim bulqar türk tayfasının tərkibində olan qazan etnonimi ilə¹¹⁵³ bil sözündən əmələ gəlmişdir. “Bil” sözü qədim türk dilində “nişan, əlamət” mənasında olan belqü sözündəndir. Lakin burada “daş” mənasını ifadə edir. Nişan, əlamət kimi daş nəzərdə tutulur. Maraqlıdır ki, XIII-XIV əsrlərə aid bulqar yazılarında bəliqü sözü “qəbir daşı, qəbirüstü daş” mənasında işlənmişdir¹¹⁵⁴ .

Sapadərə - Keçmiş Meğri rayonundakı, indi Syunik vilayətindəki Nüvədi kəndində dağ. H.Vəlinin fikrincə, oronim şumercə “çoban” mənasında işlənən şuba sözü əsasında əmələ gəlmişdir və sonradan həmin söz Saba > Sapa > Sipa şəkilini düşmüşdür. Sapa dərə “çoban dərəsi” mənasını verir¹¹⁵⁵ . Ancaq bu fikir bir o qədər elmi deyil, həqiqətə uyğun gəlmir. Sapadərə iki sözün: sapa və dərə sözlərindən əmələ gəlmişdir. “Sapa” sözü “hasar, çəpər”, “dolama yol” mənasını ifadə edir¹¹⁵⁶ . Oronim relyef əsasında yaranmışdır.

Səlxəng çayı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində çay. Çay Nüvədi kəndinin ortasından axır.

¹¹⁵¹ Həməzə Vəli. Nüvədi kitabələri, Bakı, 1998, s.8.

¹¹⁵² Yenə orada, s. 8.

¹¹⁵³ Н.А. Баскаков. Введения и изучения тюркских языков, Изд.2е, М., 1969, с. 235.

¹¹⁵⁴ Е.İ. Əzizov. Söz xəzinəsi. Söz haqqında araşdırmalar, Bakı, 1995, s. 27.

¹¹⁵⁵ Həməzə Vəli. Tarixdən gələn səslər, “Vətən səsi” qəz., 01. 08. 1991

¹¹⁵⁶ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т.IV, ч. 1, СПб, 1911, с. 403.

E. Əzizov qeyd edir ki, çayın qədim adı Seleneçay olmuş, sonralar Selengə - Seleng formasına çevrilmişdir. Daha sonra yerli şivənin xüsusiyyətinə uyğun olaraq Sələnc şəklinə düşmüşdür ki, Nüvədi kənd şivəsinə g~c səsə əvəzlənməsi qanunauyğun haldır. Hidronim monqol dilində “rahat, geniş, sakit” mənasında işlənən selenqe sözü əsasında yaranmışdır¹¹⁵⁷. Çayın ilkin doğru adı “Sələngçay” olub. Bizim fikrimizcə, hidronim türk dilində “səs, səs-küy” mənasında işlənən sələng (salank) sözü¹¹⁵⁸ əsasında formalaşmışdır.

Taxta körpü - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində körpü. Körpü Meğri çayının üstündə salınmışdır. Toponim “təpə, dağ üstündə düzənlik”, “dağlıq yerdə hamar sahə, iki dərə arasında düz yer”, “dağlıq yerdə hamar yer” mənasında işlənən taxta sözü ilə¹¹⁵⁹ “yaşayış məntəqəsi” mənasında işlənən kənd sözünün birləşməsi əsasında əmələ gəlmişdir.

Təngir çay - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində dərə. Dərə Vilayət ərazisindəki Sultan Səlim kəndindən aşağıda yerləşir. Dərənin adı Kəndir çayı formasında da qeyd edilir¹¹⁶⁰. Müəllif qeyd edir ki, dərənin çörək bişirilən təndirlə heç bir əlaqəsi olmadığı üçün bu ad əslində “Tinqir”dir (Həmzə Vəli. Nüvədi kitabələri).

¹¹⁵⁷ E.İ. Əzizov. Söz xəzinəsi. Söz haqqında araşdırmalar, Bakı, 1995, s. 27.

¹¹⁵⁸ В.В. Радлов. Опыт словаря тюркских наречий, т. II, ч. 1, СПб, 1899, с. 479.

¹¹⁵⁹ N.Məmmədov Azərbaycanın yer adları (oronimiya), Bakı, 1993, s.40-41.

¹¹⁶⁰ Həmzə Vəli. Tarixdən gələn səslər, «Vətən səsi» qəz., 01.08.1991

Oronim üzərində etimoloji araşdırma nəticəsində bu qənaətə gəlmək olar ki, dərənin adı Azərbaycan dilində “ensiz, dar sıldırımli qaya, sıldırımli, uçurumlu dərə” mənasında işlənən tənqi sözü əsasında¹¹⁶¹ əmələ gəlmişdir.

Tərnəvut yaylağı - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində yaylaq. Yaylaq Nüvədi kəndinin ərazisində yerləşir. “Tərnəvut” sözünün qədim şəkli Tərnəğut olub. “Tərnəğut” sözü “Tərnə dəstə” (seçmə dəstə) mənasını verir. Türk dillərində iki sait arasında “ğ” səsi “v” səsinə çevrildiyinə görə, Tərnəğut sözü sonralar Tərnəvut -Ternəvut şəklinə düşmüşdür”.

Toponim xəzər tayfalarından biri olan tarna (tərnə) etnoniminə¹¹⁶² qədim türk dilində cəmlik, topluluq bildirən -ğut, -ut şəkilçisinin dialekt variantı olan -vut şəkilçisinin artırılması ilə əmələ gəlmişdir. Toponimdəki “yaylaq” Azərbaycan dilində “yay istirahəti üçün əlverişli dağ yeri” mənasını ifadə edir.

Turu gədiyi - Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında, keçmiş Meğri rayonunda, indi Syunik vilayətində kədik. Turu gədiyi Nüvədi kəndinin ərazisində yerləşir. Oronim qədim türk dilində, o cümlədən Orxon-Yenisey abidələrində “yer, yaşayış məntəqəsi, yurd, dayanacaq” mənasında işlənən turuğ sözü ilə¹¹⁶³ Azərbaycan

¹¹⁶¹ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М, 1984, с. 549.

¹¹⁶² Г.А. Гейбуллаев. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку, 1986, с. 44.

¹¹⁶³ Древнетюркский словарь, Л., 1969, с. 588; Ə.Rəcəbov, Y.Məmmədov. OrxonYenisey abidələri, Bakı, 1993, s. 179.

dilində “dağın beli, aşırım” mənasında işlənən gədik sözünün birləşməsindən əmələ gəlib “dağ aşırımında yaşayış məskəni, dağ belində olan yurd” mənasını ifadə edir.

Turu (turuğ) sözü Altay dilində turlu, xakas dilində turlağ və tuva dilində “qaya” mənasında turuq formasında işlənir ¹¹⁶⁴ (339, s.568).

¹¹⁶⁴ Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов, М, 1984, с. 568.

NƏTİCƏ

Tarixi Azərbaycan torpağı Qərbi Zəngəzurun türk mənşəli toponimlərinin öyrənilməsi elmi əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, siyasi mahiyyət də daşıyır. Ərazinin toponimləri (oykonim, oronim, hidronim) aydın şəkildə göstərir ki, Azərbaycan türkləri qədimdən bu ərazidə yaşamışlar. Bu da Azərbaycan türklərinin Qərbi Zəngəzurun köklü sakinləri olduğunu təsdiqləyir. Çar Rusiyası 1828-ci il Türkmənçay sülh müqaviləsindən sonra Cənubi Qafqazda, o cümlədən indiki Ermənistan ərazisi daxilində mövcud olan Qərbi Zəngəzurun keçmiş Gorus, Qafan, Qarakilsə (Sisyan) və Meğri rayonları ərazisində də müxtəlif illərdə kameral siyahıyaalmalar aparmışdır. Həmin siyahıyaalmalardan aydın görünür ki, azərbaycanlılar zaman-zaman ermənilərin soyqırımına, qırğınlarına məruz qalmış, tarixi etnik torpaqlarından deportasiya olunmuşlar.

Qərbi Zəngəzura ermənilər 1828-ci ildən sonra İran və Türkiyədən kütləvi surətdə indi Ermənistan adlanan əraziyə köçürülmüşlər (386, s.543-650).

XIX əsrin əvvəllərindən XX əsrin əvvəllərinə qədər bu ərazidə yaşayan əhalinin sayı və etnik tərkibini özündə əks etdirən Z.Qorqodyanın “1831-1931-ci illərdə Sovet Ermənistanının əhalisi” (İrəvan, 1932, erməni dilində) kitabında qeydə alınmış toponimlərin, demək olar ki, hamısı türk mənşəlidir. Ərazinin toponimlərin mənası qədim türk dili, Azərbaycan dili əsasında izah edilir. Bu da təbiidir. Çünki hər bir xalq yaşadığı əraziyə, buradakı yer-yurd adlarına öz ana dilində ad verir. Bu da Qərbi Zəngəzurun Azərbaycan türklərinin tarixi vətənləri olduğunu aydın şəkildə təsdiq edir.

Məhz ərazinin toponimləri tarixi həqiqətlərə şahidlik edir, ermənilərin gəlmə olduğunu göstərir. Əgər ermənilər buranın köklü sakinləri olsa idi, burada erməni dilinə məxsus toponimlər də olardı. Erməni mənşəli toponimlər 1935-ci ildən sonra indi Ermənistan adlanan Qərbi Azərbaycanda, o cümlədən Qərbi Zəngəzurda türk mənşəli toponimlərin kütləvi surətdə dəyişdirilməsindən sonra yaranmağa başlamışdır (266, s.249-280).

Qərbi Zəngəzurun toponimlərinin (oykonim, oronim, hidronim), eləcə də qala, körpü adlarının tarixi-linqvistik baxımdan araşdırılması ərazisinin etnik tərkibi, relyefi, flora və faunası haqqında aydın təsəvvür yaradır.

Qərbi Zəngəzurun türk mənşəli toponimlərinin tədqiqində əldə edilən nəticələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Tədqiqat nəticəsində aydın olur ki, indiki Ermənistan ərazisi Azərbaycanın tarixi torpaqlarıdır. Bu ərazidə 1920-ci ilə qədər müstəqil erməni dövləti olmamışdır. 1917-ci Oktyabr çevrilişindən sonra ərazidə Rusiyanın bilavasitə himayəsi altında Azərbaycan torpaqları hesabına Ermənistan Respublikası yaradılmış (29 noyabr 1920), Zəngəzur, Göyçə, Dərələyəz mahalları Azərbaycandan alınaraq yeni yaradılan Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsünə daxil edilmişdir.

2. Qərbi Zəngəzurun türk mənşəli toponimləri tarixi-linqvistik baxımdan geniş şəkildə tədqiqata cəlb edilir.

3. Tədqiqat nəticəsində təhrif edilmiş, ermənilər tərəfindən tarixi həqiqətləri gizlətmək üçün toponimlərdə edilən ixtisarlar müəyyənləşdirilmiş, mənbələr əsasında onların ilkin formaları bərpa edilmiş, hər bir toponimin yerləşdiyi ərazi dəqiqliklə göstərilmiş, coğrafi mövqeyi müəyyənləşdirilmişdir.

4. Qərbi Zəngəzur ərazisindəki türk mənşəli toponimlər mənəvi soyqırımına məruz qalmışdır. Azərbaycanın tarixi torpaqları olmuş Qərbi Zəngəzurdə azərbaycanlılara qarşı fiziki soyqırımı siyasəti ilə yanaşı, mənəvi genosid siyasəti də yeridilmiş, qədim tarixə malik coğrafi adlar dəyişdirilmişdir.

5. Qərbi Zəngəzur ərazisində də alar, xotan, bayandur, sofulu, kapan, sofulu oğuz, yayçı, çəpni, baharlı, sak və s. türk tayfaları yaşamışdır. Türk tayfalarının Qərbi Zəngəzurdə yaşamaları bizim eradan əvvəl VIII-VII əsrlərdən başlayır. Bunu yazılı qaynaqlar, antik mənbələr, daş kitabələrlə yanaşı, ərazinin türk etnonimləri əsasında formalaşan toponimlər də (Bayandur, Xotanan, Şəki, Bayandurlı, Gorus, Qafan, Sofulu, Yayçı və s.) təsdiq edir.

6. Qərbi Zəngəzurun oykonimləri qədim türk sözləri (barmaq, kap, kayır //kair, bək, bayır, kömür, örən və s.), dialektizmlər (növək, binə, aynax və s.), Azərbaycan dilinə məxsus ümumişlək xarakterli leksik vahidlər (kənd, uşaq, qara, şiş, əyri və s.) əsasında formalaşmışdır. Azərbaycan dilində sabitləşən və toponim yaradıcılığında iştirak edən sözlər (abad, ayar, qala, zeyvə, zəmi və s.) əsasında formalaşmışdır. Bununla yanaşı, bir qrup oykonimlərin əmələ gəlməsində fərqləndirici əlamət bildirən sözlər (aşağı, yuxarı, birinci, ikinci) iştirak edir.

7. Qərbi Zəngəzurun ərazisi dağlıqdır. Ərazi oroqrafik obyektlərlə zəngindir. Yazılı qaynaqlarda (Azərbaycan, erməni, rus dilli mənbələrdə) əksini tapan, informatorlardan topladığımız oronimlər tədqiqatə cəlb edilmişdir. Bu oronimlər qədim tarixə malikdir. Qərbi Zəngəzur ərazisində erməni dilində yaranan oronimlər yoxdur. Oronimlərin hamısı Azərbaycan dilində yaranmışdır. Ərazinin oronimləri türk tayfalarının adları (əkər, bayandur, sofulu, varsaq, qazan,

qaraqoyunlu, alagöz, kəngər, kənəkçi və s.), qədim türk sözləri (bak//bək, turu, kəpəz, kap, kömür və s.), müsbət (qaya, quzey, dik, yal, yoxuş, taxta və s.), mənfi (dərə, düz, qala, qalax, çuxur və s.) relyef bildirən sözlər, metoforikləşmiş sözlər (burun, qulaq, daban, barmaq, bel, baş və s.), Azərbaycan dilində işlənən ümumişlək sözlər (quzey, bulaq, şiş, arx, yaylaq, yayla, gədik, şələlə, şırşır, körpü, taxta və s.) və coğrafi terminlər əsasında formalaşmışdır.

8. Qərbi Zəngəzurun ərazisindəki su obyektləri - hidronimlər yalnız Azərbaycan dilində yaranmışdır.

9. Qərbi Azərbaycan ərazisi zəngin bitki örtüyünə malikdir. Ərazidəki bitki adları (armud, alma, bənövşə, baldırğan və s.) əsasında fitotoponimlər (Artız, Arcut, Baldırğanlıq, Baldırğanlı, Qozluca, Armudlu, Almalıq, Şamlıq, Bənövşəbuşt, Qamışgöl, Qamışlı və s.) formalaşmışdır.

13. Ərazinin yaşayış məntəqələrinin əhalisinin etnik tərkibi konkret mənbələrə istinadən verilmiş, ermənilərin haradan, nə vaxt köçürülmələri göstərilmişdir. Eyni zamanda hər hansı yaşayış məntəqəsindən azərbaycanlıların nə vaxt deportasiya olunması da öz əksini tapmışdır.

14. Qərbi Zəngəzurun türk mənşəli toponimlərinin formalaşmasında iştirak edən sözlərin, coğrafi terminlərin başqa türk dillərində müxtəlif fonetik formalarda işləndiyi yeri gəldikcə müqayisəli şəkildə izah edilir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

Abbasova M.Ə., Bəndəliyev N.S., Məmmədov X.H. Böyük Qafqazın cənub-şərq hissəsinin toponimiyası, Bakı: Elm, 1993, 196 səh.

Axundov A.A. Torpağın köksündə tarixin izləri, Bakı: Gənclik, 1983, 183 səh.

Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, bircildlik, Bakı:Azərb.SSR Elmlər Akademiyası, 1964, 480 səh.

Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 568 səh.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, I c., Bakı:Elm, 1966, 595 səh.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c., Bakı:Elm, 1980, 576 səh.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, III c., Bakı:Elm, 1983, 555 səh.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, IV c., Bakı:Elm, 1987, 544 səh.

Azərbaycan tarixi üzrə qaynaqlar (tərtibçilər: S.S.Əliyarov, F.R.Mahmudov və b.), Bakı: 1989, 328 səh.

Azərbaycan toponimləri. Ensiklopedik lüğət, Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, 1999, 588 səh.

Azərbaycan toponimlərinin ensiklopedik lüğəti, iki cildə, II cild, Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 304 səh.

Bakıxanov A.. Gülüstani-İrəm, Bakı: Xatun Plyus, 2010, 302 səh.

Bayramov İ. Qərbi Azərbaycan: Tarixi həqiqətlər və ya Ermənistanın etnik təmizləmə siyasəti, Bakı: Çıraq, 2012, 288 səh.

Bayramov İ., Mustafa N. Həqiqətin onomastikası. İndiki Ermənistan Respublikası ərazisində tarixi-coğrafi adların dəyişdirilməsi və saxtalaşdırılması, Bakı: Şərq-Qərb, 2021, 464 səh.

Budaqov B.Ə., Qeybullayev Q.Ə. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı: Natta Press, 1998,452 səh.

Budaqov B.Ə., Qeybullayev Q.Ə. Gürcüstanın türk mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti, Bakı:«İsmayılı» Nəşriyyat-Poliqrafiya müəssisəsi, 2002, 320. səh.

Cəfərsöylü İ. Türk, Urartu, Alban etnolinqvistik uyğunluqlar, Bakı: ADPU, 2008, 327 səh.

Cəlilov F.A. Azərbaycan dilinin morfonologiyası, Bakı, «Maarif», 1988, 285 səh.

Dünya xalqları. Tarixi-etnoqrafik ensiklopedik məlumat kitabı, Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, 1998, 368 səh.

Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası, Bakı: Gənclik, 1995, 464 səh.

Əbdürrəşid Əl Bakuvi. Kitab təlxis Əl-asar və əcaib əl-Məlik əl-qəhhar (“Abidələrin” xülasəsi və qüdrətli hökmdarın möcüzələri), Bakı: Bakı-Şur, 1992, 176 səh.

Əhmədli N. Zəngəzur mahalının kameral təsviri 1832-1833-cü illər, Bakı: Elm və təhsil, 2021, 352 səh.

Əhmədli N. Zəngəzur qəzasının Kameral təsviri. 1874-cü il, Bakı: Elm və təhsil, 2021, 800 səh.

Əfəndiyev O. Azərbaycan səfəvilər dövləti, Bakı: Azər nəşr, 1993, 301 səh.

Əhmədova E. Azərbaycan etnonimlərinin leksik-semantik və struktur-lingvistik təhlili, NDA, Bakı, 1995, 29 səh.

Əhmədov T.M. El-obamızın adları, Bakı: Gənclik, 1984, 128 səh.

Əhmədov T.M. Azərbaycan paleotoponimiyası, Bakı: ADU, 1985, 88 səh.

Ələkbərli Ə. Qərbi Azərbaycan abidələri, Bakı: Nurlan, 2007, 272 səh.

Əliyev Ə. Azərbaycan dilinin Meğri şivələri, Bakı: Elm, 2003

Əliyev V. Zəngəzurda qalan izimiz, Bakı: Nurlan, 2004, 295 səh.

Ərəb və fars sözləri lüğəti, Bakı: Azərb.SSR Elmlər Akademiyası, 1966, 1036 səh.

Əzizov E.İ. Söz xəzinəsi. Söz haqqında araşdırmalar, Bakı: Maarif, 1995, 128 səh.

Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri (Ön söz, tərcümə, qeyd və şərhlərin müəllifi H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı: Şuşa, 2000, 576 səh.

Hacıyev T. Azərbaycan dilinin yazıya qədərki izləri haqqında. - Azərbaycan filologiya məsələləri, Bakı: Elm, 1983, səh.24-34.

Həməzə Vəli. Tarixdən gələn səslər, “Vətən səsi” qəz., 1 avqust 1991.

Həməzə Vəli. Nüvədi kitabələri, Bakı: Oğuz eli, 1998, 56 səh.

Həməzə Vəli. Aran, atəşpərəstlik, “Meydan” qəz., 13 noyabr 1993

Hidayət. Mığrı. Ə. Əliyev. Azərbaycan dilinin Meğri şivələri, Bakı: Elm, 2003, s.6-34.

Xəlilov P. Qədim baş türbə nədən xəbər verir, “Yeni fikir” qəz., 16 may 1990

İbrahimov (Şahin) T.Ə.Qaşqaylar, Bakı, «Elm», 1988, 212 səh.

İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (araşdırma, tərcümə, qeyd və əlavələrin müəllifləri: Z.Bünyatov və H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı: Elm, 1996, 184 səh.

153. Kalankatuklu M. Albaniya tarixi, Bakı: Elm, 1993, 235 səh.

Kaşğari M. Divanü - lüğət - it türk, I c., Bakı: Ozan, 2006, 512 səh.

Kaşğari, Divanü - lüğət - it türk, III c, Bakı: Ozan,2006, 400 səh.

Kazımov Q. Nüvədi yangısı və ya toponimlərin yeni ömrü. Ə. Əliyev. Azərbaycan dilinin Meğri şivələri, Bakı: Elm, 2003, s.35-50.

Kərimov S.K. Azərbaycan SSR-in bəzi oykonimləri haqqında // Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair konfransın materialları, Bakı: API, 1987, s.190 -191,

Kitabi-Dədə Qorqud (tərtib edənlər: F.Zeynalov və S.Əlizadə), Bakı:Yazıçı, 1988, 265 səh.

Qasımlı İ. Yurd düşüncələri, “Vətən həsrəti” qəz., 18. VI. 1993

Qeybullayev Q.Ə. Qarabağ (etnik və siyasi tarixinə dair), Qeybullayev Q. Azərbaycan türklərinin təşəkkülü tarixindən. Bakı, Azərneşr, 1994. 248 səh.

Qeybullayev Q. Bəzz toponiminin mənşəyi. - Tarix və onun problemləri, № 2, 1992, səh.135-140.

Qəhrəmanov C., Xəlilov Ş. Mustafa Zərir. Yusif və Züleyxa (Poemanın mətni və tarixi-qrammatik öçerk), Bakı, «Elm», 1991, 312 səh.

Qızılbaşlar tarixi (tərcümə və şərhlər M.Ə.Məhəmmədir), Bakı: Azərbaycan, 1993, 48 səh.

Quliyev R. Professor Pənah Xəlilova açıq məktub, “Yeni fikir” qəz., 28 noyabr 1990

Qumilyev L.N. Qədim türklər (tərcümə edənlər: V.Quliyev, V.Həbiboglu), Bakı: Gənclik, 1993, 536 səh.

Qurbanov A. Azərbaycan dilinin onomalogiyası, Bakı: Maarif, 1988, 596 səh.

Mahmudov C., Mahmudov M. Zəngəzur tarixində şıxlar. Dünən və bu gün, I hissə, Bakı:Mütərcim, 2018, 448 səh.

Məmmədov N. Azərbaycanın yer adları (oronimiya), Bakı: Azərnəşr, 1993, 184 səh.

Məmmədov İ., Bədiilik dünyamızın doğma bir hənirtisi, Sovet Ermənistanında Azərbaycan kitabı (1925-1985), İrəvan, 1985, s.5-28

Məmmədov İ.S-, Əsədov S.C. Ermənistan azərbaycanlıları və onların acı taleyi (qısa tarixi öçerk)- Bakı: Azərbaycan, 1992, 72 səh.

Mir Mehdi Xəzani. Kitabı-tarixi - Qarabağ, “Qarabağnamələr”, II kitab, Bakı: Yazıçı, 1991, səh.94-202.

Mir Möhsün Nəvvab. 1905—1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası, Bakı: Azərbaycan, 1993, 128 səh.

Mirmahmudova S. Ermənistanda türk mənşəli yer adları, Bakı:Yazıçı, 1995, 72 səh.

Mirzəyev H. Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalı, Bakı: Elm, 2004, 856 səh.

Mustafa N. Vandalizm: Tarixi adlara qarşı soyqırım, yenidən işlənmiş ikinci nəşri, Bakı: Turxan NPB, 2014, 128 səh.

Mustafa N. Ermənilərin İrəvan quberniyasında və Zəngəzur qəzasında törətdikləri terror və qırğınlar (1905-1906), Bakı: Elm və təhsil, 2022, 400 səh.

Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (giriş və tərcümənin müəllifləri: akad. Z.Bünyatov və t.e.n. H.Məmmədov (Qaramanlı), Bakı: Sabah, 1997, 336 səh.

Nuriyev E. Azərbaycan SSR-in Şəki-Zaqatala zonasının toponimiyası, Bakı, «Elm», 1989, 112 səh.

Ordubadi M.S. Qanlı illər (1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş verən erməni-müsəlman davasının tarixi), Bakı: Qarabağa XalqYardımı Komitəsi, 1991, 144 səh.

Rəfiq Özdək. Türkün qızıl kitabı, I kitab, Bakı: Yazıçı, 1992. 184 səh.

Fəzlullah Rəşidəddin. Oğuznamə, Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyat Poliqrafiya Birliyi, 1992, 72 səh.

Rəcəbov Ə., Məmmədov Y. OrxonYenisey abidələri, Bakı: Yazıçı, 1993, 400 səh.

Rüstəmli Ə. Zəngəzurun toponimləri- tarixin izi ilə, Bakı: “Zəka Print” MMC mətbəəsi, 2016, 444 səh.

Urud M.. Zəngəzur (Elmi-publisistik nəşr), Bakı: “Nurlar” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2005, 504 səh.

Seyidov M.Ə. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünər-kən, Bakı: Yazıçı, 1989, 496 səh.

Sümər Fəruq. Oğuzlar, Bakı: Yazıçı, 1992, 432 səh.

Şirəliyev M.Ş. Azərbaycan dialektologiyasının əsasları, II nəşri, Bakı, «Maarif», 1967, 420 səh.

Vəlili (Baharlı) M. Azərbaycan (coğrafi-təbii, etnoqrafik və iqtisadi mülahizat), Bakı, Azərənşr, 1993, 208 səh.

Yüzbaşov R. Azərbaycan coğrafiya terminləri (tədqiqlər), Bakı: Elm, 1966, 158 səh.

Zeynalov F. Türkologiyanın əsasları, Bakı, «Maarif», 1981, 347 səh.

Rus dilində

Армянская ССР. Административно территориальное деление, Ереван: Айастан, 1976, 283 с.

Армянские источники о монголах: извлечения из рукописей XII-XIV вв. А.Г.Галстяна. М.: Издательство восточной литературы, 1962. - 153 стр.

Атанязов С. Словарь туркменских этнонимов, Ашхабад: Ылым, 1988, 180 стр.

Баскаков Н.А. Введения и изучения тюркских языков, Изд.2е, М.: Высш.школа, 1969, 383 с.

Брук С.И. Население мира. Этнодемографический справочник, М.:Наука, 1986, 828 стр.

Бушуева Е.Н. Словарь русской транскрипции географических терминов и других слов, встречающихся в топонимии Азербайджанской ССР, М., 1971, 192 стр.

286. Гейбуллаев Г.А. Топонимия Азербайджана (историко этнографическое исследование), Баку: Элм, 1986, 192 с.

Гейбуллаев Г.А. К этногенезу азербайджанцев, т.1., Баку: Элм, 1991, 552с.

Глинка С.Н. Описание переселения армян азербайджанских в пределе России, Баку: Elm, 1990, 144 с.

Депортация азербайджанцев из Армянской ССР (сборник документов), Баку: Элм., 2013, 784 стр.

Дорога Мгера. Армянские легенды и предания. Составление, перевод с армянского, предисловие и комментарий Г.О.Карапетяна, М.:Наука, 1990, 176 с.

Древнетюркский словарь, Л.: Наука, 1969, 676 стр.

Зелинский С.П. Экономический быт государственных крестьян в Зангезурском уезде, Елисаветпольской губернии. - Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Кавказского края, т.IV, ч. 1, Тифлис, 1886, с. 1-220.

Зелинский С.П. Экономический быт государственных крестьян в Бамбакском участке и в северной части Шорагяльского уезда, Эриванской губернии. - Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края, т.III, ч.2. Тифлис, 1886, с. 227-455.

Зелинский С.П. Экономический быт государственных крестьян в Шорагяле, Александропольского уезда, Эриванской губернии. - Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края, т.I, Тифлис, 1886, с. 1-101.

Известия Кавказского отдела императорского Русского географического общества, т.X., №1, Тифлис, 1889-1891 годы.

История Азербайджана по документам и публикациям, Баку: Элм., 1990, 348 стр.

Капанцян Гр. Историколингвистическое значение топонимики древней Армении, Ереван, Издательство Государственного Университета, 1940, 113 стр.

Капанцян Гр. Историколингвистические работы. К начальной истории армян, Ереван, АН Арм.ССР, 1956, 471 стр.

Кононов А.Н. Родословная туркмен. Сочинение Абул Гази хана Хивинского, М. Л., Издательство АН СССР, 1958, 112 стр.

Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана, АлмаАта:Наука, 1974, 110 стр.

Материалы для изучения экономического быта государственных крестьян Закавказского края, т. IV, Тифлис, 1886.

Мирзаде Ч.Х. Топонимы Азербайджана в средневековых арабских географических источниках, Баку: Элм., 1988, 120 стр.

Мирмахмудова С.Н. Азербайджанские гидронимические ойконимы на территории Армянской ССР. – Всесоюзная конференция. Топонимика в региональных географических исследованиях (13 февраля 1984 г.). Тезисы докладов, М., 1984, с. 70-71.

Молчанова О.Т. Структурные типы тюркских топонимов Горного Алтая, Саратов: Издательство Саратовского Университета, 1982, 256 стр.

Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов, М.: Мысль, 1984, 653 с.

Пагирев Д.Д. Алфавитный указатель к пятиверстной карт Кавказского края, Тифлис, Типография К.П.Казловского, 1913, 530 стр.

Петрушевский И.П. Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI начале XIX

вв., Л.: Издательство Ленинградского Университета, 1949, 383 стр.

Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий, т.1, ч. 1-2, СПб, 1893, 1914 стр.; т II, ч.1-2, СПб, 1899, 1814 стр. т III, ч.1-2, СПб, 1905, 2204 стр.; т.IV, ч. 1-2, СПб, 1911, 2230 стр.

Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на гласные), М.:Наука, 1974,768 стр.

Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков(Общетюркские и межтюркские основы на букву «В», «Г»и «Д»), М.: Наука, 1980, 396 стр.

Шопен И. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ея присоединения к Российской империи, СПб, Типография императорский Академии Наук, 1852, 1231 стр.

Türk dillərində

Kaşğari M. Divani - lügat - it türk, I cilt, Ankara, 1992.

Kirziyoğlu F. Kars tarihi, I cilt, İstanbul, İşil matbası, 1953, 560 səh.

Erməni dilində

Ջ.Կորկոսյան Խորհրդային Հայաստանի բնակչությունը վերջին հարյուրամյակում (1831-1931), Երևան: Հրատարակչություն Մելքոնյան ֆոնդի, 1932. 182 էջ:(Qorqodyan Z. 18311931-ci illərdə Sovet Ermənistanının əhalisi, İrəvan, «Melkonyan fond», 1932, 188 səh.)

Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, 7 հատոր, Երեվան, 1981, 720 էջ:(Ermənistan Sovet Ensiklopediyası, VII c., İrəvan, 1981, 720 səh.)1974-1986)

Հայկական ՄՍՀ. Վարչա-տերիտորիալ բաժանումը.
Առ 1-ը հունվարի 1976 թ. Երևան, 1976, 283 էջ: (Ermənistan
SSR. İnzibatıərazi bölgüsü, İrəvan, «Ayastan», 1976, 283 səh.)

Հայաստանի Հանրապետության բնակավայրերի
բառարան. Երեվան,-2008, 211 էջ: (Ermənistan
Respublikasının yaşayış yerlərinin lüğəti, Yerevan, 2008, 211
səh.).

Թ.Խ. Հակոբյան, Սո.Տ. Մելիք-Բախչյան, Հ.Խ.
Բարսեղյան: Երեւանի Համալսարանի
Հրատարակչություն, Երեւան, 1, 1991..991, էջ:
(Hakopyan T.X., MəlikBaxşyan St.T., Barseğyan O.X.
Ermənistan və ətraf vilayətlərin toponimlər lüğəti, I c., AD,
İrəvan, «İrəvan Universiteti», 1986, 991 səh.).

Թ.Խ. Հակոբյան, Սո.Տ. Մելիք-Բախչյան, Հ.Խ.
Բարսեղյան: Երեւանի Համալսարանի
Հրատարակչություն, Երեւան, 3, 1991..992, էջ:(Hakopyan
T.X., MəlikBaxşyan St.T., Barseğyan O.X. Ermənistan və ətraf
vilayətlərin toponimlər lüğəti, III c., , İrəvan, 1991, 992 səh.).

Avropa dillərində

Bayramov I.M. Cultural genocide turkish placenames and
their future. - Kiyasi C., Bozyel I. Armenian ackts of cultural
terrorism, Ankara, 1997, p. 19-22

Bayramov I.M. Cultural genocide continues. - Kiyasi C.,
Bozyel I. Armenian ackts of cultural terrorism, Ankara, 1997,
p..39-41.

Budaqov B. Turcic Toponyms of Eurasia, Baku: Elm,
1997, 174p.

Hübscman H. Die altarmenischen Ortsnamen, Verlag von Karl J.Trübner, Strassburq, 1904, s. 197-490.

Xəritələr

Ermənistan Respublikası ərazisində Azərbaycan mənşəli toponimlər, Bakı, Azərbaycan Respublikası Təbii Sərvətlər Nazirliyi, “Geodeziya və Kartoqrafiya” MMC, 2021.

Ermənistan Respublikası ərazisində Azərbaycan mənşəli hidronimlər (Tərtib edənlər: prof. F.Ə.İmanov, prof. M.H.Qocamanov, dos. E.B.Nuriyev), Bakı, “Geodeziya və Kartoqrafiya” MMC, 2021.

Карта Кавказа, составлена и литографирована в Военнотопографическом отделе Кавказского военного округа, Тифлис, 1903.

Армянская ССР, М, 1970.

Армянская ССР, ГУТК ССР, 1987.

Azərbaycanlıların soyqırımı, Bakı, 2002. Tf

Mündəricat

I Fəsil

Zəngəzurun tarixi coğrafiyası və Qərbi Zəngəzurun Ermənistana verilməsi	6
1.1. Zəngəzurun tarixi coğrafiyası	6
1.2. Zəngəzur toponiminin etimologiyası	12
1.3. Azərbaycan dilinin Zəngəzur şivələri	18

II Fəsil

Qərbi Zəngəzurun tarixi coğrafiyası və etnik tərkibi

2.1. Qərbi Zəngəzurun tarixi coğrafiyası	24
2.1.1. Gorus rayonu	24
2.1.2. Qafan rayonu	59
2.1.3. Qarakilsə rayonu	181
2.1.4. Meğri rayonu.....	252
2.2. Qərbi Zəngəzurun etnik tərkibi.....	287
2.3. Qərbi Zəngəzurun tarixi abidələri.....	292
2.4. Qərbi Zəngəzurdə azərbaycanlılara qarşı törədilmiş erməni vəhşiliyi	296

III Fəsil

Qərbi Zəngəzur: oronomlər, hidronimlər.....	322
3.1. Gorus rayonu	322
3.2. Qafan rayonu	326
3.3. Qarakilsə rayonu	341

3.4. Məğri rayonu.....	348
Nəticə	355
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	360

